

২০০০ চনৰ জ্ঞানপীঠ বঁটা বিজয়িনীৰ

মামৰে ধৰা তৰোৱাল

আৰু

দুখন উপন্যাস

মামণি ৰয়ছম গোস্বামী

চন্দ্ৰ প্ৰকাশ

পাণবজাৰ : গুৱাহাটী

**“MAMARE DHARA TAROWAL ARU DUKHAN UPANYASSA” – A Social Novel with two other Novels in Assamese written by Mamoni Raisom Goswami (Dr Indira Goswami), and published by Rajendra Mohan Sarma, Chandra Prakash, Panbazar, Guwahati-1  
Nine Edition 2008**

Ph No 2511946

Price Rs 120 00

---

প্ৰকাশক : বাৰ্জেন্স মোহন শৰ্মা  
চন্দ্ৰ প্ৰকাশ  
পাণবজাৰ, গুৱাহাটী-১  
দূৰভাষ - ২৫১১৯৪৬

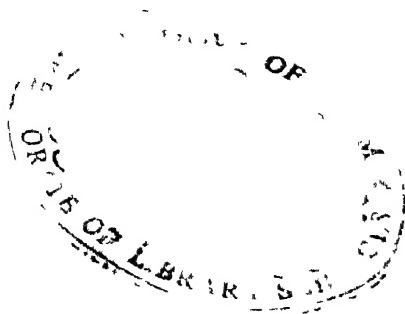
বেটুপাত : প্ৰদীপ নাথ

প্ৰথম সংস্কৰণ : ১৯৮০ চন  
ষষ্ঠ সংস্কৰণ : অক্টোবৰ, ১৯৯৮ চন  
সপ্তম সংস্কৰণ : জুলাই, ২০০১ চন  
অষ্টম সংস্কৰণ : অক্টোবৰ, ২০০৬ চন  
নৱম সংস্কৰণ : ডিচেম্বৰ, ২০০৮ চন

মূল্য : ১২০.০০ টকা

ডি টি পি : ষ্টেণ্ডাৰ্ড ইমপ্ৰেছন  
এ. টি. ৰোড, কালিণুৰ, গুৱাহাটী- ৯

মুদ্ৰক : অৰোৰা কনিন আৰ্টিচ  
ৰামুখীমৈদাম, গুৱাহাটী - ২১



# উৎসর্গা

শৈশৱৰ শিক্ষাগুৰু  
শ্ৰীবাঁহীৰাম দাসদেৱৰ  
কৰকমলত





## তৃতীয় সংস্কৰণত লেখিকা ডঃ মামণি বয়ছম গোস্বামীৰ

### দুআধাৰ

‘মামৰে খৰা তবোৱাল’ক অসমীয়া পঢ়ুৱৈয়ে আগ্ৰহেৰে গ্ৰহণ কৰা বাবে মই মোৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হোৱা বুলি ভাবিছো। এই উপন্যাসখন কেইবাবাৰো মঞ্চস্থও কৰা হ’ল। পাঠকৰ আগ্ৰহেই আমাৰ প্ৰেৰণা।

১৯৭৯ চনত উত্তৰ প্ৰদেশৰ বায়ৰ্কেলী জিলাৰ সাই নদীৰ ওপৰত বজ্জা একোৱেডাষ্টৰ শ্ৰমিকসকলৰ আন্দোলন এটাক কেন্দ্ৰ কৰি এই উপন্যাস ৰচনা কৰা হৈছে। দুৰদৰ্শিতা আৰু আত্মত্যাগৰ অভাৱত কেনেদৰে এই আন্দোলন ধুলিস্যাৎ হৈ গ’ল সেই কাহিনীকেই এই উপন্যাসৰ মাজত আঁকি দেখুওৱা হৈছে।

এই উপন্যাসখন ৰচনা কৰাৰ বাবে মই ৰাঘৱেশ্বৰীৰ সাই একোৱে ডাষ্টৰ শ্ৰমিকসকলৰ মাজত ছয় মাহ বাস কৰিছিলো। সেই সময়ত একোৱে ডাষ্টৰ মেনেজাৰ কে বি সাতৰাৱালাদেৱে অনেক তথ্য পাত্ৰিৰে এই উপন্যাস ৰচনাত মোক সহায় কৰিছিল।

শ্ৰমিকৰ দুৰ্দশাপূৰ্ণ জীৱনক কেন্দ্ৰ কৰি উপন্যাস লেখাৰ এয়া প্ৰচেষ্টাহে আছিল। মনৰ মাজত এই সকললোকৰ জীৱনক কেন্দ্ৰ কৰি সফল উপন্যাস লেখাৰ আশাহে পোষণ কৰিছো।

উপন্যাসখনৰ তৃতীয় সংস্কৰণটি প্ৰকাশ কৰিবৰ বাবে প্ৰকাশকৰ অত্যন্ত আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰা চন্দ্ৰ প্ৰকাশৰ শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰ মোহন শৰ্মা দেৱক মই ধন্যবাদ জনালো।

মামণি বয়ছম গোস্বামী  
(ডঃ ইন্দিৰা গোস্বামী)

৩/১২/৮৭

ডঃ মামৰ্গ ৰযচম গোস্বামীৰ উপন্যাসে ইতিমধ্যে অসমীয়া সাহিত্যৰ চ'ৰাত এখন বিশিষ্ট স্থান অধিকাৰ কৰি লৈছে। নতুন পটভূমি, বিষয়-বস্তুৰ নতুনত্ব প্ৰমুখ্যে বিভিন্ন বৈশিষ্ট্যই সকলো পঢ়ুৱৈৰ বিশেষ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিব পাৰিছে। অসমৰ বাহিৰৰ সমলক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচনা কৰা কেতবোৰ উপন্যাসে নতুনত্বৰ বোল সানিছে, আনহাতে সেইবোৰৰ সূক্ষ্ম চৰিত্ৰ-বিশ্লেষণে সাৰ্বজনীন স্বৰূপটোও প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছে — ফলত অসমৰ পঢ়ুৱৈয়ে একাত্মবোধৰ আঁতো বিচাৰি পাইছে। ডঃ গোস্বামীৰ এয়া বিশেষ সাফল্য।

ডঃ গোস্বামীৰ সূক্ষ্ম বিশ্লেষণ, চৰিত্ৰৰ পূৰ্ণাঙ্গ প্ৰতিফলন আদিয়ে দেখুৱাই দিছে যে তেওঁৰ উপন্যাসে চৰিত্ৰৰ মাত্ৰ আলোক সেইটোও ডঃ গোস্বামীৰ সাধনাৰ আন এটা সাফল্য। তদুপৰি 'নীলকণ্ঠ ব্ৰজ'ৰ দৰে অপূৰ্ব সৃষ্টিক সাহসৰ উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন বুলিও ক'ব লাগিব— ব্ৰজধামৰ ৰূপ আৰু কুৰূপক সমান দৃঢ়তাৰে প্ৰতিফলিত কৰিবলৈ আগবঢ়াটো কম সাহসৰ কথা নহয়।

সম্প্ৰতি একেপথে প্ৰকাশ কৰা উপন্যাস কেইখনেও একেদৰে সমাদৰ লাভ কৰিব বুলি আমি আশা ৰাখিছো। এই কেইখনেও পূৰ্ব প্ৰকাশিত উপন্যাস কেইখনৰ দৰেই কৃতিত্বৰ স্বাক্ষৰ বহন কৰিছে। 'নাঙঠ চহৰ' উপন্যাসৰ আগকথাত ডঃ গোস্বামীয়ে লিখিছে “দিল্লী মহানগৰীৰ ৰক্ষ কৰ্কশ বাতাবৰণক মাজত হেৰাই যোৱা মানবীয়তাৰ এক চাক্ষুস অভিজ্ঞতাৰ কাহিনী ইয়াত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।” এইখন উপন্যাস নিচেই চুটি, কিন্তু নিচেই কম কথাতে মহানগৰী এখন, তাৰ মানুহবোৰ আৰু বিশেষকৈ মানুহবোৰৰ মনৰ ৰঞ্জন-চিত্ৰ অপূৰ্ব সফলতাৰে ফুটাই তুলি ডঃ গোস্বামীয়ে সেই 'চাক্ষুস অভিজ্ঞতা'ক জীৱন্ত কৰি তুলিছে।

‘মামৰে ধৰা তৰোৱাল’ — উত্তৰ প্ৰদেশৰ ৰায়বেৰেলী জিলাৰ নিৰ্মাণ কাৰ্যত নিয়োজিত শ্ৰমিকক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়া কাহিনীৰে এখন উপন্যাস। ইয়াত শ্ৰমিকৰ ধৰ্মঘট, শ্ৰমিক নেতাৰ চৰিত্ৰ, শ্ৰমিকৰ কাহিনী সন্নিবিষ্ট কৰি ডঃ গোস্বামীয়ে বিশেষ সফলতা লাভ কৰিছে। পূৰ্ব প্ৰকাশিত ‘চীনাৰৰ সোঁত’ উপন্যাসখনৰ দৰে শ্ৰমিকৰ মৰ্ম বেদনা প্ৰকাশ কৰাত তেওঁ কৃতিত্বৰ চিনাকি দিলে — তাক জল-নিৰাপেক্ষ দৃষ্টিকোণৰ পৰা উপস্থাপন কৰি ইয়াৰ আকৰ্ষণ আৰু বহণ দুওণে চৰালে।

**কীৰ্তিনাথ হাজৰিকা**

সম্পাদক, দৈনিক অসম

## নৱম সংস্কৰণত ড° মামণি বয়ছম গোস্বামীৰ দুআমাৰ

‘মামৰে ধৰা তৰোৱাল’ উত্তৰ প্ৰদেশৰ ৰাইবেৰেলী জিলাৰ সাই Aquoduct তৈয়াৰ কৰাৰ সময়ত সেই Aquoductত কাম কৰা শ্ৰমিকসকলক লৈ ৰচনা কৰা হৈছিল। এইখন উপন্যাস প্ৰথম প্ৰকাশ হোৱা ডেৰকুৰি বছৰৰো অধিক সময় হ’ল। ইমান বছৰে যে পাঠকে এই উপন্যাসখনৰ প্ৰতি থকা তেওঁলোকৰ আগ্ৰহ দেখুৱাই আহিছে, এই কথা ভাবি মই বৰ গৌৰৱ অনুভৱ কৰে।

১৯৬৬ মানত এনে এটা সময় আছিল যি সময়ত ভাৰতৰ ‘প্ৰাইভেট কোম্পানী’সমূহৰ শ্ৰমিকৰ মাজত ‘ইউনিঅ’ন’ নাছিল। কোম্পানীয়ে শ্ৰমিক সকলক ফটা জোতাৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। শ্ৰমিকৰ ওপৰত লেখা মোৰ আন এখন উপন্যাস ‘চেনাবৰ স্ৰোত’ত মই সেই সময়ৰ শ্ৰমিকসকলৰো যন্ত্ৰণাময় জীৱনৰ ছবি আঁকিছো।

‘চেনাবৰ স্ৰোত’ উপন্যাসখন লেখাৰ সময়তো মই জন্মুৰ ৰিয়াছিৰ ওচৰৰ চেনাব নদীৰ ওপৰৰ দলং বন্ধা কামৰ শ্ৰমিকসকলৰ লগত আছিলো। তেতিয়া প্ৰাইভেট কোম্পানীৰ শ্ৰমিকসকলৰ মাজত ইউনিঅ’ন নাছিল। ইউনিঅ’ন নোহোৱা অৱস্থাৰ এই দলঙত কাম কৰা শ্ৰমিকসকলৰ যন্ত্ৰণাময় জীৱনৰ ছবি মোৰ উপন্যাসত আঁকি দেখুৱাইছো। দুয়োখন উপন্যাসৰ মাজত প্ৰভেদ এয়ে যে ‘চেনাবৰ স্ৰোত’ত শ্ৰমিকৰ মাজত ইউনিঅ’ন নাছিল। কিন্তু ‘মামৰে ধৰা তৰোৱাল’ উপন্যাসৰ সময়ত শ্ৰমিকৰ মাজত ইউনিঅ’ন আৰম্ভ হৈছিল যদিও, লগে লগে ইউনিঅ’নৰ মাজতে ঝট্টাচাৰো আৰম্ভ হৈছিল। এই সকলোবোৰ মই বৰ্কচাইটত থাকি নিজ চকুৰে দেখা পাইছিলো।

এই কিতাপখন আকৌ প্ৰকাশ কৰিব লোৱা বাবে মই মোৰ শুভাকাঙ্ক্ষী ভাতৃস্বৰূপ শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰ মোহন শৰ্মা দেৱক ধন্যবাদ জনালো।

মামণি বয়ছম গোস্বামী

২৭. ১১. ০৮



## মামৰে ধৰা তৰোৱাল

[ ৰায়বেৰেলী জিলাৰ সাই নদীৰ ওপৰৰ একুৱেডাক্ট (aqueduct) বন্ধাৰ সময়ত কিছুদিন 'বাৰ্ক ছাইট'ত থকাৰ সুযোগ পাইছিলো। শ্ৰমিকসকলক ওচৰবপৰা নিৰীক্ষণ কৰাৰ সৌভাগ্য ঘটিছিল। সেই সময়ত শ্ৰমিকসকলৰ এটি ধৰ্মঘট ঘটিছিল। এই ধৰ্মঘটক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই এই উপন্যাসখন ৰচনা কৰা হৈছে। দুই এটি চৰিত্ৰতহে মাথো কিছু ৰহণ সন্না হৈছে। শ্ৰমিক নেতাসকলৰ মাজত একতা, দুৰদৃষ্টি আৰু ত্যাগৰ অভাৱে ধৰ্মঘটক কেনেধৰণৰ ৰূপ দিলে তাক বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। নেতাসকলৰ দুৰ্বলতাৰ সুযোগ পূৰ্ণ উদ্যমেৰে গ্ৰহণ কৰা লোকেল লীডাৰৰ হাতত ছাৰখাৰ হোৱা এই ধৰ্মঘট আৰু ইয়াত বলি হোৱা শ্ৰমিকসকলৰ কাহিনী এই উপন্যাসত ৰূপায়িত কৰা হৈছে। ]

ৰায়বেৰেলী। ১৯৭৮ চনৰ আহিন মাহ। ইউনিয়নৰ নতুন লীডাৰ যশোৱন্তই চাটাৰিং প্লেটৰ দম এটিৰ ওপৰত বহি আছিল। তাৰ সন্মুখত সোৱা সাই নদী। এইখিনিতে এই নদীৰ দুয়োটা পাৰৰ বৰ বেছি শোভা নাই। নৈৰ গৰাই শুকান মাংসৰ বৰণ লৈছে। কিছু আঁতৰত সোৱা বেহটা গাঁও। এজোপা প্ৰাচীন বট গছৰ তলত বেহটা গাঁৱে নিশ্চিন্ত হৈ এয়া যেন শুইহৈ আছে। — সেই জোপা যেন বট গছ নহয়, সেয়া এখন ধ্বজা। ধ্বজাৰ তলত বেহটা গাঁৱে যেন শান্তিৰে সদায়ে বাস কৰি আহিছে। শান্তিৰে? দুবৈৰ পৰা সিহঁতক শান্তিৰেই বাস কৰা যেন দেখা গৈছে।

যশোৱন্তই দুটামান শুকান কাহ মাৰিলে। ডিঙিটো শুকাই ফেন কাঠ হৈ গৈছে। যোৱা ৰাতি সি শুব পৰা নাছিল। 'গোমতী'ৰ ইউনিয়নৰ লীডাৰ আহিছিল। গোটেই ৰাতি ধৰ্মঘটৰ বিষয়ে কথা ক'তৰা হৈছিল। ইউনিয়নৰ লীডাৰ বলবীৰ স্বামী ভয়ঙ্কৰ মানুহ। যশোৱন্তই তাৰ মূৰলৈ মূৰ তুলি চাই কোনো দিনেই কথা ক'ব পৰা নাই। অথচ তেনে এক বিশাল পুৰুষেই তাৰ পিঠিত থপৰিয়াই কৈছিল — “কোনো ভয় নাই। আমি সকলো আছো। যিদিনাই আমি পুৰুষা লীডাৰ ৰামবাহাদুৰৰ উৰ্দি খুলি তোকে পিছাই দিলো — সেইদিনাৰ পৰা তোৰ ক্ষুদ্ৰ স্বৰ্গও শেষ হৈ গৈছে। তোৰ নিজৰ কোনো আৰু সন্না নাই মনত ৰাখিবি ” কন। কন। কন।।

এটা প্ৰচণ্ড শব্দত যশোৱন্তৰ চমক ডাঙিল। হৃদয় আকৃতিৰ ক্ৰেইনৰ 'টিল পেডেষ্টল' এটা এঠাইৰপৰা আন এঠাইত ধোৱাৰ শব্দ শুনা গ'ল। — দুখন ক্ৰেইনৰ কাষ/ইতিমধ্যে শেষ হৈ আহিছে। একেৰে ঠেলি নি থোৱা ক্ৰেইন দুখনক এতিয়া পানী নোহোৱা

পুখুৰীত পৰ দি থকা বৰটোকোলাৰ দৰে দেখা গৈছে। ‘পিচ বাৰ্কাৰ’ লগত অহা গং এটাৰ শ্ৰমিক সমূহে এতিয়াও ‘বাৰ্ক ছাইট’ নিশ্চিত মান কাম কৰি আছে। আহিন খাড়া ধুমুহাৰ বিষয়ে সিহঁত যেন অজ্ঞ হৈ আছে। যশোবন্তই চিনি পালে — এইটো এটা নতুন ‘গেং’। ৰণপুৰৰ পৰা আহিছে সিহঁত। বৰাণসীত চাঙৈ গাড়ী সলনি কৰি আহিছে। বিশেষকৈ মাটি কটা কামৰ বাবে আহিছে।

যশোবন্তই লক্ষ্য কৰিলে এটা ছায়ামূৰ্তি আগুৱাই আহিছে। ডাঙৰ মোছ একোছাৰ সৈতে পেশী-বহুল দেহৰ মানুহ এটা আহি যশোবন্তৰ সন্মুখত থিয় হ’ল। মূৰত পাণ্ডৰ ‘গলবন্ধ’ আৰু ধুতি। নিজৰ পৰিচয় দি সি ক’লে —

— “মই ভেটা গাঁৱৰ লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰী মহোদয়ৰ সহকাৰী — অৰ্থাৎ তুমি ‘এজেন্টই’ বুলিব পাৰা। শুনিছো তোমালোকৰ এই খণ্ডতো ধৰ্মঘট হোৱাৰ আশঙ্কা আছে।”

যশোবন্তই উত্তৰ নিদিলে।

“তোমাৰ কপা আমি শুনিছো। তুমি হৰিজন শ্ৰমিক। তুমি ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ হ’ব পৰা বৰ সৌভাগ্যৰ কথা আৰু শুনা

লোকেল লীডাৰৰ সহকাৰীয়ে পকেটৰ পৰা বিডি আৰু জুইশলা উলিয়াই যশোবন্তৰ পিনে আগবঢ়াই দিলে।

যশোবন্তই মূৰ জোকাৰি ক’লে — “অভ্যাস নাই।”

মানুহটোৱে কিছু সময় নীৰৱে বিডি হৰ্প বহি থাকিল।

আকৌ এবাৰ ক’লে সি — “অভাৰচিয়াৰপৰা আৰম্ভ কৰি সেই শিয়ালমূৱা ইঞ্জিনীয়াৰ কেইটালৈকে — সকলো কথা আমি জানো

একজিকিউটিভ ইঞ্জিনীয়াৰে কোম্পানীৰ পৰা মাহে দুই হেজাৰকৈ লৈয়ে চূপ চাপ থাকে — এছ ডি আই মাহে পোন্ধৰশ লৈ গডালৰ বান্দৰ গডালত সোমাই থাকে। আৰু সেই থকুৱা অভাৰচিয়াৰ কেইটাই মাহে পঞ্চাশ টকা লৈয়ে।”

যশোবন্তই নীৰৱ হৈয়ে থাকিল। কিছু সময়ৰ পাছত সি চাটাৰিং প্লেটৰ দমটোৰ পৰা উঠিল। শাস্ত্ৰীৰ এফ্ৰিটেটে অৱশ্যে যশোবন্তৰ পিছ নেৰিলে —

— “তুনা আমাৰ ‘লোকেল লীডাৰ’ ৰেট বৰ বেছি বুলি ভাবিছা নেকি? বৰ বেছি নহয়! তদুপৰি এনেকুৱা শ্ৰমিক আন্দোলনত —”

যশোবন্ত সাইৰ ওপৰেৰে দিয়া অস্থায়ী দলংখনৰ ওপৰেৰে পাৰ হৈ কম্প্ৰেছাৰ এটাৰ ওচৰত থিয় হলহি। কাইলৈ আৰু এটা ডাঙৰ ‘কনক্ৰিট’ আছে। চৰকাৰী ইঞ্জিনীয়াৰ কেইটাই চাটাৰিং প্লেট, চালিয়া ইত্যাদি ঠিক ঠাকৈ লগোৱা হৈছে নে তাকে চাই বুথুটিয়াই ফুৰিছে।

“তুনা আৰু মই বেছি সময় নষ্ট নকৰো। এটা কথা কিন্তু জানি লবা লোকেল

লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ 'ছলাহ' নোলোৱাকৈ ইয়াত আনৰ কথাই নকওঁ শ্ৰীৰাজ "

যশোবন্তই এটা বৰ ভয়ঙ্কৰ দৃষ্টিৰে মানুহটোৰ মুখলৈ চালে। কথা কোৱাৰ আৰু প্ৰয়োজন নহ'ল। লোকেল লীডাৰৰ এজেন্টটোৱে শিল-বালিৰ ধুলিয়ে ধুসৰিত কৰি থোৱা 'কনভেয়ৰ বেণ্টৰ' তলেৰে সংক্ষিপ্ত পথ এটিৰে গৈ 'ছাইটৰ' বাহিৰলৈ ঢাপলি মেলিলে। বনৰীয়া মেখনেৰ দৰে সি গো-গোৱাই আশুৱাই গ'ল। যেন সি প্ৰতিশোধ ল'ব। হৰিজন এটাৰ এনে অবিনয় ব্যৱহাৰ সি আৰু সহ্য নকৰে।

বলবীৰ স্বামীয়ে কৈছিল — "তুনিছো তুমি সং আৰু 'বিশ্বাসী' কমী। বাতিৰ 'ডিউটি'ৰ সময়ত তুমি আড্ডা দি সময় নষ্ট নকৰা। এতিয়া কিবা এটা মীমাংসা নোহোৱালৈ মাথো ভবা-চিন্তা কৰি থাক। কোম্পানীক বিশ্বাসযোগ্য কাম কৰি দিয়াৰ কিছুদিনলৈ প্ৰয়োজন নাই।

"তুনা — এতিয়া ছাৰদাছ কমীসকলৰ প্ৰথম তালিকাখন 'গোমতীত' আৰি দিয়াৰ সময় আহিছে। আৰু এই তালিকাখন অঁকাৰ লগে লগে "

যোৱা সপ্তাহ জুৰি চলিছে মাথো ধূলিৰ বতাহ। 'কনক্ৰিট'ত কাম কৰা মজদুৰহঁতসকল এতিয়া চেহেৰা চিনাৰ উপায় নাই। চাটাইৰ বেৰবোৰৰ পৰা এতিয়া অহৰহ তুনা যায় হ'ব হ'ব শব্দ। চাটাইৰ লাইনবোৰৰ কেন আয়ু সাং হৈ আহিছে। যি কোনো মুহূৰ্তত এইবোৰ যেন সাই নদীৰ বালিত উলুৰি ৰাই পৰিব। ধূলি, চাৰিওফালে মাথো ধূলি, এক কক বাতাবৰণ।

সাই 'একুৱেডাক্টৰ' মেনেজাৰ চাহাবক কিছুদিনৰ পৰা যথেষ্ট আড়ষ্ট যেন দেখা গৈছে। — ধৰ্মঘট আৰম্ভ হ'লে কাম আৰু পিচুৱাই যাব, কোম্পানীৰ বিস্তৰ ক্ষতি হ'ব।

নাই নাই শ্ৰমিকসকলে এতিয়াও নোটিচ দিয়া নাই। নিয়ম মতে দহদিন আগেয়ে সিহঁতে নোটিচ দিব। ইতিমধ্যে হেড অফিচৰ পৰা দাবী আহিছে 'ডেইলী পেইড' শ্ৰমিকৰ 'কেজুৱেল' খোৰক আঁতৰাব লাগে — তাৰ পাছতহে আহিব 'বেতলাৰ' আৰু শেষত 'মাছলি'।

বৰ সাহসেৰে ইঞ্জিনীয়াৰ ইনচাৰ্জ এই নোটিচ 'পুট-আপ' কৰিব লাগিব — বৰ ভয়ঙ্কৰ কাম।

হালদীয়া ডক, ইদিকী ডেম, চাৰেংখেৰা ব্ৰীজৰ শ্ৰমিকে ছাৰদাছৰ নোটিচক জুই লগাই দিছিল। এয়া ডেইলী পেইড ৱাৰ্কাৰৰ চাটাইৰ লাইনত জুই দিয়াৰ দৰে কথা আছিল।

হতাহতি, মৰামবি, শেষত গুলীয়াগুলী

এতিয়াও তেনে এক ভয়ঙ্কৰ সময় আহিছে। ডি এম, লেবাৰ কমিছনাৰ ইজ্যুটিক বিপদৰ সন্মুখত জনাবলৈ প্ৰজেক্ট মেনেজাৰ সাজু হ'ল।

ফ্ৰেহাৰ আৰু কনভেয়াৰ বেণ্টৰ হব্ হব্ শব্দ চেৰ পেলাই এখন জীপ আগবাঢ়ি অহাৰ শব্দ শুনা গ'ল।

জীপ আহি মেনেজাৰৰ দুৱাৰ মুখত থিয় হ'ল। লগে লগে অফিচ কামৰ বাৰান্দাত অনেক জোতাৰ শব্দ শুনা গ'ল। 'ইউ পি'ৰ পুলিচৰ সাজেৰে সজ্জিত দল এটা মেনেজাৰৰ অফিচলৈ সোমাই গ'ল।

মেনেজাৰ চাহাবৰ লগত কৰমৰ্দন কৰি জবৰজং পুৰুষ এজনে ক'লে —

“আমি ডিজিটেল ব্ৰান্সৰ পৰা আহিছো। আমাক কিছুমান কথাৰ উত্তৰ লাগে।

— ‘কি কথা?’

জবৰজং পুৰুষৰ চাবিওফালে চালে। অফিচৰ বাৰান্দাত তুম বন্ধা মানুহজাকক আঁতৰ কৰি দিবলৈ গাৰ্ভীৰ ভিতৰত বহি অহা কনিষ্টবল কেইটাৰ তেওঁ আদেশ দিলে।

হট্ হট্ ভাগ্ ভাগ্ এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰত দ্বৰমূৰ লাগি পৰিল।

এইবাৰ জবৰজং পুৰুষটিয়ে মেনেজাৰ চাহাবক প্ৰশ্ন কৰিলে — “আপোনালোকে শ্ৰীমতী গান্ধীৰ বাবে ইয়াত এটা ৰেষ্টোৰাম সজাইছিল? অৰ্থাৎ সেই এবুৱেডাকটোৰ ফাউণ্ডেচন ষ্টোনৰ চেৰিমনিৰ বাবে?”

চাহাবে মূৰ দুপিয়ালে।

— “এই ‘ৰেষ্টোৰামটি’ৰ বাবে কিমান চিমেণ্টৰ প্ৰয়োজন হৈছিল?”

— “এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ মই ‘ষ্টোৰ কিপাৰ’ক সুধিহে দিব পাৰিম?”

— “এই চিমেণ্টৰ বাবে কোনে খৰচ দিছিল? চৰকাৰে নে কোম্পানীয়ে?”

কিছু সময় চিন্তা কৰি একপ্ৰকাৰ নিভীকভাৱেই তেওঁ ক'লে।

“চিমেণ্ট চৰকাৰে দিছিল, — আমাৰ শ্ৰমিকে সাজি দিছিল।”

— “খৰচ - পত্ৰৰ হিচাপ?”

— “ষ্টোৰ কিপাৰে দিব পাৰিব।”

জবৰজং পুৰুষটি উঠিল। (এইবাৰ তেওঁ) ষ্টোৰ কিপাৰৰ অফিচৰ পিনে আগুৱাই গ'ল। ফাইল কিছুমান লিখিকি বিদাৰি চোৱা হ'ল। এটা সময়ত জবৰজং পুৰুষৰ পাকৈত হাতে এটা ফাইল টান মাৰি উলিয়াই আনিলে।

১৯৭৪ চনৰ ইছু ৰেজিষ্টাৰ এয়া বিদায় লোৱাৰ সময়ত তেওঁ কৈ গ'ল ‘১৯৭৪ চনৰ এই ‘ইছু ৰেজিষ্টাৰ’ বৰ্তমানে আমাৰ হাতত থাকিল।’

## (দুই)

নাৰায়ণ পূজা শেষ হোৱাৰপাছত ইন্ডিয়ান লাইনত সকলো ভক্তই বৃত্তাকাৰ হৈ বহিল। কোম্পানীৰ সকলোতকৈ বয়সস্থ ইন্ডিয়ান শব্দ পাছোৱানে যশোৱন্তৰ হাতত এটা কোকেৰুৰ বাটি তুলি দি ক'লে —



‘নাৰায়ণক উছৰ্গা কৰ!’

আম পাতেৰে সজোৱা মণ্ডপটিৰ ওচৰলৈ যশোবন্ত আগবাঢ়ি গ’ল।

লগে লগে সকলোৱে যেন আৰ্তনাদহে কৰি উঠিল।

— জয় দেৱী দত্তেশ্বৰীৰ জয়।

‘জয় নাৰায়ণৰ জয়!’

যশোবন্তই দেৱী দত্তেশ্বৰীৰ আসনত কোবোকাৰ দেশী মদিৰা ঢালি দিলে।

আকৌ সকলোৱে চিঞৰি উঠিল ‘জয় দেৱী দত্তেশ্বৰীৰ জয়।’

ইতিমধ্যে সিহঁতৰ প্ৰসাদ লোৱাৰ পৰ্ব আৰম্ভ হ’ল। তিবোতাজাকেও আহি মণ্ডপৰ এটা চুকত থিয় হ’ল। আজি সিহঁতে পৰিষ্কাৰ কাপোৰ পিন্ধি আহিছে। তেল - টেঙা ঘঁহি অহা সিহঁতৰ দেহৰ পৰা আজি ডাৰ নাৰিকলৰ পানীৰ দৰে গোন্ধ ভাহি আহিছে।

শব্দ পাছোৱানে কিছু সময় ইফালে সিফালে চালে। ব্ৰাহ্মণ বিভিন্ন লাইন সমূহক এই বৃদ্ধ পাছোৱানে নিজেই নিয়ন্ত্ৰণ কৰি আহিছিল।

কোনো নাছিল।

গোমতীৰ লীডাৰ এটাই এদিন এই দত্তেশ্বৰীৰ প্ৰাকণত আহি কৈ গৈছিল —

‘এয়া সাই নদীৰ ব্ৰাহ্মণ। এই ব্ৰাহ্মণত কোনো আৰু অস্পৃশ্য হৈ নেথাকে। পোহৰ আহিছে পোহৰ।’

আৰু কিছু সময় শব্দ পাছোৱানে সমুদয়টিৰ লগত বাট চালে। গোটেই জীৱন দলিত আৰু অবাঞ্ছিত হৈ থকাৰ পাছত শব্দ পাছোৱানে জীৱনৰ এই গতিথ্যক সহজ ভাবেই লৈছিল। কিন্তু উঠি অহা ডেকাবোৰে যেতিয়া মৌৰ দৰে মধুৰ আৰু ফুলৰ দৰে কোমল কথা কৈ গৈছিল যশোবন্তৰ গৰ্জন শুনা গ’ল —

‘কাৰ বাবে বৈ আহ তহঁতে প্ৰসাদ ভগাই সে।

ওড় সনা মুড়ি আৰু পকা কলৰ চুকুৰা শব্দ পাছোৱানে ভগাই গ’ল। উলঙ্গ ল’ৰা-ছোৱালীজাকৰ মাজত খোৱা-কামোৰা লাগিল। বৃদ্ধ শব্দ পাছোৱানকো সিহঁতে মানিব নোখোজে।

— ‘আঁতৰ হ’ পিচাচইত আঁতৰ হ’। দত্তেশ্বৰীৰ প্ৰসাদো তহঁতে ৰাক্ষসৰ দৰে খাব খোজ — আঁতৰ হ’ !’

শব্দ পাছোৱানৰ কঠত এই উক্তি কিছু কাতৰ কেন্দ্ৰে শুনা গ’ল।

শেষত তিবোতাসকলেও দত্তেশ্বৰীৰ প্ৰসাদ বিলাবলৈ প্ৰাৰম্ভৰ ভিতৰলৈ সোমাই আহিল।

এটা সময়ত দত্তেশ্বৰীৰ পূজাৰ বেলপাত ফুল ইত্যাদি পাতি এটাত ভৰাই শব্দ পাছোৱানে সাই নদীত উটুৱাই নিবলৈ আৰম্ভ কৰি গ’ল। পিছে পিছে এজনো ৰাঁহ এজন বজাই গ’ল। যশোবন্তয়ো শব্দ পাছোৱানৰ পিছে পিছে খোজ ললে। পথৰ কাষে কাষে ফৰা

গৰুৰ অস্থি পুঞ্জৰ দৰে পৰি আছে 'চাটাৰিং প্লেট'ৰ টুকুৰাবোৰ নাভী-ভুকৰ দৰে একাকৰ হৈ পৰি আছে 'ছাফ্ৰেন পাইপ' সমূহ।

শঙ্কু পাছোৱানে যশোৱন্তৰ কাণৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে —

“তেতিয়াহ'লে ধৰ্মঘট হ'ব?”

“হ'ব বুলিয়েই ধৰা।”

— “আমাৰ 'চাটাই' নহয় — আমি 'পাৰগেনেণ্ট' হ'ম এই কথা মোৰ বুঢ়া হাড় কেইডালে কেনেকৈ বিশ্বাস কৰে?”

আশা কৰা পুণ্যৰ কথা।

কিন্তু এই কুৰি বছৰ ধৰি ঠেকা খাই খাই গাৰ চামৰা ডাঠ হোৱা নাই নে? ব্ৰাণ্ড ভঙা যোৱাৰ লগে লগে চুবুৰিৰ কুকুৰৰ দৰে অৱস্থা হয়। হৰেক নতুন চহৰ — হৰেক নতুন মুখ। কছাইৰ দৰে হৃদয়। মাথো হট্ হট্ ভাগ্ ভাগ্ হট্ হট্ ভাগ্ ভাগ্ ।।

শঙ্কু পাছোৱানে দূৰলৈ থুই পেলাই দিলে।

— ইমান দিনে আমাৰ বেৰেকৰ মানুহক ইউনিয়নে লোৱা নাছিল। এই ভোকেই প্ৰথম ললে। বৰ সন্মান হ'ল। মূৰ দাঙি কথা পাতিবি — আৰু চিধা বাটেৰে যাবি।

— ‘গুন লাহে লাহে শ্ৰমিকহঁতে মানুহ চিনি পাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। আগৰ লীডাৰ কেইটাৰ উৰ্দি ছিঙি আনি তহঁতক সিহঁতে পিন্ধাই দিছে। দিনত ছালাইতে আমাৰ লাইনত বহিবকে ষিণ কৰে, কিন্তু ৰাতি মদ খাই আহি আমাৰ ব্ৰাউজ পিন্ধা তিৰোতাৰ লাইনত উত্তপালি কৰে — ‘কন্ডোয়াৰ বেণ্ট’ৰ বাছিং প্লাণ্টৰ ওচৰত ইটোৱে সিটোৱে কথা নুগুনা হ'ল। ইয়াত হ'ব হ'ব ঘ'ৰ ঘ'ৰ শব্দ ।

— ‘চা যশোৱন্ত’ ঠিক এইখিনিতেই

পাইলৰ এই অস্থায়ী দলংখনৰ ওচৰতে আমাৰ ‘পিচ ৱাৰ্কাৰ’ শ্ৰমিকে মদ খাই উত্তপালি কৰা লীডাৰ তিনটোক মাৰি হাড় ভাঙি দিলে। পিছদিনাই গোমতীৰ লীডাৰ আহিল। ভঙা-পতা হ'ল। সেই দিনাই তই চাৰেংৰেৰাৰ পৰা আহি পালি। আমাৰ মাজত পঢ়া-শুনা কৰা ল'ৰা ডিমৰুৰ ফুলৰ দৰে।

‘ডিমৰু ফুল?’

অ, যেন ডিমৰু ফুল।’

— সাই নদীৰ বাহিৰ ওচৰত সিহঁতে একে লাইনৰ আৰু দুয়োৰ মানুহক লগ পালে — নতুনকৈ অহা অফিচ ৰূপ দিয়া বুঢ়া জামাদাৰ গোপী। অহাৰ দিনাৰ পৰা তাৰ বেমাৰ। বেৰেকৰ মানুহ এটাই তাক ধৰি ধৰি আনিছে। কোনোবা এটা কোম্পানীৰ পৰা ‘ফাইনেল’ পাই অহাৰ পাছত শঙ্কু পাছোৱানৰ জৰিয়তে সি এই কাম পাইছিল। বেচাৰাৰ ভয়ৰুৱা কাহ আৰু অস্থি চৰা সাৰ দেখে। কিছুদিনৰ পৰা বেৰেকৰ মানুহৰ মনত সন্দেহে বাহ লৈছে । এৰা তাৰ হয়তো বৰ বেয়া বেমাৰ আছে।

সি পূজাৰ বেলেপাত সমূহলৈ চালে তাৰ পাছত সেই বালিতেই দীঘল দি পৰিল।

শব্দ পাছোৱানে কিছু অসন্তুষ্ট হৈ ক'লে —

— ‘হট হট।’

সোৱা আৰু এটা দল নদীৰ বালিত থিয় হৈ আছে। দন্তেধৰীক শেষ প্ৰণাম জনাব সিহঁতে। শিবু বোলা সেই চাহাবৰ লাইনৰ পাইখানা ঢাকা কৰা জামাদাৰটোও আহিছে। আগেয়ে সি কমক্ৰিটত পানী দিছিল। ‘কমক্ৰিটৰ বাকেট’ পৰি হোৱা এক দুৰ্ঘটনাত ভৰি এখন হেৰুৱাইছিল। কামৰ ভাগ বটোওতে দগ্ধ কৰি টাইম কিপাৰ বাবুৱে তাক চাহাবৰ লাইনত কাম দিছিল। তাৰ মাউৰা পুতেক জগন্নাথে আজি তাৰ নিছে নিছে ছা হৈ দূৰি ফুৰিছে। শিবু সেওৱা আৰু জগন্নাথে শব্দ পাছোৱানৰ ভৰিৰ ওচৰত দীঘল দি পৰিল। শব্দে দুয়োকে আশীৰ্বাদ দিলে।

ফ্ৰেইনৰ লাইন শেষ হোৱা ঠাইতো ল’ৰা-তিৰোতাৰ সমদল এটা থিয় হৈ আছিল। সিহঁত আশুৱাই আছিল। বামু আৰু বামু নামৰ অৰাইতৰ ভাই-ককাই দুটাই আজি নতুন কাপোৰ গিদ্ধি ফ্ৰেইনৰ লাইনত থিয় হৈ সকলোৰে বেহৰণ চাই আছে। লাইনৰ বসুমতী বুঢ়ীও আশুৱাই আছিল।

গোটেই গাতে ভাইৰ ধৰল ৰোগৰ দাগ। মুখৰ চুলিবোৰ বেমাৰত বগা হৈছে নে স্বাভাৱিক ভাৱেই তেনে ৰং ধৰিছে জনা নাযায়। জিৰাফৰ ডিঙিৰ দৰে বিচিত্ৰ হাত দুখন দাঙি তাই দন্তেধৰীৰ ভক্তা পূজাত জৰা ফুলৰ মালা এডাল দিলে। শব্দ পাছোৱানে ধুতি কোচাই পানীত নমাব লগে লগে — গোটেই আৰু ল’ৰা-ছোৱালী পানীত নামিল। — সিহঁতৰ চিঞৰ-বাধৰত সাই নদীৰ ঘাট মুখৰ হৈ উঠিল।

হঠাৎ হুইছেলৰ শব্দ শুনা গ’ল।

ফ্ৰেইনৰ লাইনত থিয় হৈ হাট-পুট ‘মেটে’ গৰ্জন কৰি উঠিল।

“ভিউটি নিদিদি বেতিয়া আজিৰ হাজিৰা ওইতৰ কটা গ’ল।”

শব্দ পাছোৱানে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— “আমি ইউনিয়নক কাকুতি কৰি কৈছিলো — তইতৰ সেই মহা ছুটিৰ দিনৰ লগত আমাৰ উৎসৱৰ এই দিনটো চামিল কৰি ল — নলিল। আমি পূজা নকৰাকৈ থাকিম নে ?”

মেটে হাঁহি মাৰি ক’লে —

— “ক’ ক’ বুৰ পূজা কৰ।!”

বামু আৰু বামু বোলা ভাই-ককাই হালে চিঞৰি উঠিল —

— “বা বা কোম্পানীৰ দালালহঁত।!” সিহঁত দুটাই আৰু কিয় ক’ব বুজিছিল কিন্তু শব্দ পাছোৱানৰ কটকট দৃষ্টিত নিকুণ হৈ ৰ’ল। ফ্ৰেইনৰ লাইনৰ পৰাই মেটে হাত ভৰি জোকৰি গৰ্জি উঠিল —

— “আজিৰ হাজিৰা তহঁতে নেপায় ? — মূৰ খুন্দিয়াই মৰিলেও তহঁতে আজিৰ হাজিৰা নেপায় ?”

এটা সময়ত এটা দুটাকৈ সিহঁতে বেৰেক অভিমুখে টাপলি মেলিলে। চেঙেলীয়াহঁতে নতুনকৈ কটা বাক্সৰ ওপৰলৈ উঠি গ’ল। এৰা কিজানি বাক্সৰ দাঁতিত টান্কাবালা কেইটা বৈ আছেই ? কেনেবাকৈ পিছত ওলমি যাব পাৰিলেও ‘বায়বেবেলী’ চহকত চিনেমা চাই আহিব পাৰিব সিহঁতে যদি টান্কা নেপায় তেতিয়াহ’লে খোজ কাঢ়িয়ে যাব। আলিকেকুৰিৰ দোকানত সিহঁতে চাহ খাব।

কুৰি ফুট ওখ কেনেলৰ ওপৰত উঠি সিহঁতে তলৰ জীপ খোৱা আলিৰে ভূমুকিয়াই চালে। এখন ট্ৰেলৰ লগোৱা জীপ দেখা পালে। কোনোবা নতুন চাহাব ট্ৰেলফাৰ হৈ আহিছে চাপে! ট্ৰেলৰত মাল বস্তু ভৰি আহিছে। ভালদৰে জুমি চাই সিহঁত দুয়ো গম পালে সেয়া ‘মেটেৰিয়েল ডিপাৰ্টমেণ্টৰ ছেক্সন ইন্‌চাৰ্জ’ ঠাকুৰ চাহাব আহিছে।

বামু আৰু বামু জমাদাৰে কিবিলি পাৰি উঠিল —

— “ঠাকুৰ চাহাব।”

— “তেতিয়াহ’লে আড্ডা জমি যাব।”

— “কচোন চাৰেংখেৰাত তই কিমান পইচা মাৰিছিলি

হঠাৎ বাক্সৰ আনটো মূৰত টান্কাৰ বোঁৱাৰ ডিঙিৰ ঘণ্টাৰ শব্দ শুনা গ’ল। টান্কা ওচি যাব বুলি দুয়ো ভিৰাই লৰ খবিলে।

সাই নদীৰ বাগিত শব্দ পাছোৱান, যশোবন্ত, শিবু লেঙেৰা আৰু তাৰ গাতে গা লগাই বহি আছিল তাৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ জগন্নাথ।

সিহঁত চক্ৰাকৰ হৈ বহিল। শব্দ পাছোৱানে বিড়ি এটা ছপি আছিল। এইবাৰ সি বিড়িটো শিবু লেঙেৰালৈ আগুৱাই দিলে।

শব্দ পাছোৱানে লেঙেৰালৈ চাই ক’লে — “পইচা-পাতি কিছু সাঁচি থৈছ নে নাই ?”

— “পইচা ?”

সি এটা অস্বস্ত শব্দ কৰি হাঁহি মাৰিলে। যেন কিছুমান শুকান হাড় খৰমবাই উঠিল।

শব্দ পাছোৱানে নিজকে কোৱাৰ দৰে ক’লে —

— “নিচে বাকীৰৰ মজদুৰক সহায় কৰা ঠিকাদাৰ আছে। এমাহ ধৰ্মঘট চলি থাকিলেও সিহঁতৰ ভয় নাই। তহঁত মৰিবি। তহঁতৰ ল’ৰা-তিৰোতা মৰিবি। তহঁতৰ হাতত পইচা নাই। নেথাকে।”

শিবু লেঙেৰাই বিড়িত দীঘলকৈ হোপা এটা মাৰি ক’লে —

— “পইচা থাকিব কৰ পৰা — আমাৰ যশোবন্ত লীডাৰ হৈছে। ভাল কথা হৈছে। সি আমাক তিনি নম্বৰ বেৰেকত থকা মানুহৰ দৰে ‘পাৰমেনেণ্ট’ কৰিব।”

চাৰিও কিছু সময় নিশ্চল হৈ থাকিল। শিবু লেঙেৰাৰ মানস চকুত ‘চাটাই’ হৈ যোৱাৰ পাহৰ অৱস্থা এটিৰ চিত্ৰ ভাস্বৰ হৈ উঠিল। কলৈ যাব এইবাৰ?

— সৰু চহৰ মুলীগঞ্জলৈ? পায়বানী আৰু পি ডব্লিউ ডিৰ আলি পৰিষ্কাৰ কৰা মেথৰ কেইটাই এদিন এই ছুইপাৰৰ বেৰেকলৈ আহি লক্ষ-লক্ষ কৰি কৈ গৈছিল —

— “চাটাই হৈ যোৱাৰ পাছত তহঁতে এই মুলীগঞ্জত কাম কৰি যাব পাম বুলি নেভাবিবি। ইয়াত মেথৰৰ অৱস্থা চুবুৰিৰ কুকুৰৰ অৱস্থাতকৈ কোনো গুণে ভাল নহয়।”

কলৈ যাব তেতিয়া হ’লে এইবাৰ? এই লেঙেৰা ভৰিখন লৈ কলৈ যাব? ছুইপাৰ বেৰেকৰ প্ৰত্যেকটি মানুহৰ কথা শিবু লেঙেৰাৰ মনত পৰিল।

কলৈ যাব নাৰায়ণীয়ে তাইৰ সেই দুইমহীয়া কেচুৱাটি লৈ? শিৰীয়েকৰ যন্ত্ৰা হৈছিল। এতিয়া ভাল হৈ উভতি আহিছে যদিও কাম কৰিব পৰা হোৱা নাই। চাৰেংখেৰা ব্ৰালত ছুইপাৰবোৰক খেদি দিয়াৰ পাছত একপ্ৰকাৰ নিৰাসয় অৱস্থাত তাইৰ পাঁচমহীয়া পুতেক এটা ৰবিছিল। এতিয়া তাই তিনিমহীয়া শিশু এটি আৰু বেমাৰী শিৰীয়েকক লৈ কাম বিচাৰি ক’ত ঘূৰি ফুৰিব?

নাৰায়ণী এসময়ত ৰব ৰাংঢালী আছিল। আজি কিছু লেঙেৰাই তাইক পৰিত্যক্ত ‘চাটাবিং মেট’ কিছুমানৰ ওচৰত মুখ ওলোৱাই ৰখি থকা দেখি আহিছে।

পাঁচজনী ব্ৰাউজ শিঙা হোৱালী লৈ বুঢ়া ছুইপাৰ ক’ত কলৈ যাব?

অনেকৰ মুখৰ কহিলী লেঙেৰাৰ মনত পৰিল। ৰজৰেবেলী টাউনতো সিহঁতৰ বাবে ঠাই নহ’ব। মুলীগঞ্জত? অসম্ভৱ।

একে ধৰণৰ ভাবনাতে যশোবন্তও বিভোৰ হৈ আছিল।

শব্দ পাছোৱানে ক’লে —

— “এইবাৰ ধৰ্মৰঙেৰে ফলাফল ভাল হ’ব।”

— “কেনেকৈ জানিলি?”

— “কাৰণ এইবাৰ লীডাৰহঁত ভৱত পেপুৰা লাগি আছে।”

— “কেনেকৈ জানিলি?”

— “ইমান দিনে সিহঁতে এই ব্ৰালৰ ৰজদুৰক ভেড়াৰ পাল বুলি ভাবি আহিছিল।

সেইদিনা সিহঁতে দেখুৱাই নিলে নহয়?”

যশোবন্তই প্রশ্ন কৰিলে —

— “কেনে নিলা?”

— “পাৰ্চনেল মেনেজাৰ নিৰ্বোধকক আমাৰ ইউনিয়নৰ লীডাৰ এটাই ওলীয়াট মৰাৰ কথা জ্ঞান নহয়। সেই লীডাৰজনৰ পৰিৱাল ৰুগটলৈ পঠিয়াবলৈ লাহিনে লাহিনে গৈ

মজদুৰহঁতে চান্দা সংগ্ৰহ কৰিছিল।

শিবু লেঙেৰাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— “সেই হত্যাকাৰীটোক দিবলৈ চান্দা তুলিছিল নে?”

শঙ্কু পাছোৱানে কটকটকৈ চাই ক’লে —

— “নিজৰ স্বার্থৰ বাবে সি মৰা নাছিল। তাৰ পৰিয়ালবৰ্গক সহায় কৰাটো আমাৰ মজদুৰৰ কৰ্তব্য বুলি ভাবিছিল। জেলত সোমোৱাৰ লগে লগে তাৰ যি পাওনা আছিল কোম্পানীয়ে চব জৰ্দ কৰি থৈ দিছিল।”

যশোবন্তই প্ৰশ্ন কৰিলে

— “চান্দা তুলিলে?”

— “অ। পিচ বাৰ্কাৰৰ ওদামত মিটিং বহিছিল।

— আমাৰ মজদুৰে ক’লে চান্দা আমি ইউনিয়নৰ লীডাৰৰ হাতত নিদিওঁ। আমি ‘খুনীৰ’ পৰিয়ালবৰ্গলৈ পোনে পোনে পঠিয়াই দিম।”

‘বাৰ্ক ছাইট’ত যেনিবা জুইহে লাগিল। কোম্পানীৰ অফিচৰ নিম্ন গছৰ তলত আকৌ মিটিং বহিল। তিনি হাজাৰ মজদুৰৰ সন্মুখত হাত জোৰ কৰি ‘খাৰা’ হ’ল ইউনিয়নৰ সভাপতি আৰু মেম্বাৰ সকলক।

— আঃ সেই হৈ-হাম্মা। কোনোবাই ফটা জোতা এপাত ওপৰলৈ দলি মাৰি পঠিয়ালে।

লেঙেৰাই ক’লে

— “মোৰ ভালকৈ মনত আছে শঙ্কু পাছোৱান তই ‘খাৰা’ হৈছিল আৰু সকলোকে হাত জোৰ কৰি কৈছিল — লীডাৰহঁতে ‘মাফ’ বিচাৰিছে। ‘মাফী’ বিচৰা মানুহক মাফ নকৰা পাপ।”

সভাপতিয়ে আকৌ এবাৰ মূৰ দোৱাই কৈছিল —

— ‘এই বিচাৰ আগোনালোকৰ। গতিকে আমি থাকিমনে?’

কিছু সময় নিস্তব্ধতা।

— আকৌ কলে সভাপতিয়ে

— “আমি থাকিম নে?”

ভঙা-পতা আগোনালোকৰ হাতত।”

মাজে-সময়ে এই ইউনিয়নৰ মাতৃস্বৰ কেইটাৰ লগত পাণ ৰোৱা আৰু পানীয়ে সেৱন কৰি ঘূৰি ফুৰা ডেকা দলটিয়েই প্ৰথমে কিবিলি পাৰি উঠিল।

— ‘আমি আগোনালোকৰ লগত আছে।’

— ‘মই ক’লো—আমি আগোনালোকৰ লগত থাকিম — কিন্তু আমাৰ এটা চৰ্ত্ত আছে।’

— ‘চৰ্ত্ত’।

— আকৌ চাৰিওফালে নিস্তন্ধ পাত এটি পৰিলেও যেন শুনা যাব।।

— ‘মই ক’লো — আমাৰ মাজৰ পৰা এজন প্ৰতিনিধি আপোনালোকে লব লাগিব।’

— হৰিজনইত্তৰ প্ৰতিনিধি?

ছেক্ৰেটেৰী, সভাপতি আৰু ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ সকলে এক গোট হৈ কিছুসময় গোপনে কিবা এটা মীমাংসা কৰিলে। সভাপতিৰ গদ-গদীয়া কঠ শুনা গ’ল—

— শব্দ পাছোৱানৰ দাবী মানি লোৱা হব কিন্তু — ধোমতীৰ পৰা আমাৰ জেনেৰেল ছেক্ৰেটেৰী আহিলেহে এই বিষয়ে সঠিক মতামত ব্যক্ত কৰা হ’ব।

আকৌ কিছু সময় সকলো মৌন হৈ পৰিল। ঠিক এনে এটা সময়তে নাৰায়ণ বোলা জামাদাৰটোৱে ইউনিয়নৰ লীডাৰ এটাৰ পিনে আঙুলিয়াই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল—

— সৌ মদাহীটোক ইউনিয়নৰ পৰা বাহিৰ কৰি দে।

ইউনিয়নৰ লীডাৰ কেইটাক অহৰহ ভেল মাৰিচ কৰি থকা চেঙেলীয়া ল’ৰাৰ দলটোৱে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল।

— ‘কি কৰিছিল সি?’

নাৰায়ণ জামাদাৰ কিছু সময় মৌন হৈ থাকিল। তাৰ পাছত সি কোব খোৱা কুকুৰৰ দৰে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— “সি মদ খাই মোৰ ছোৱালী কেইজনীৰ ওচৰলৈ আহিব খোজে। — অথচ দেৱীৰ প্ৰসাদ লবলৈ আমাৰ হৰিজনইত্তে নিমন্ত্ৰণ কৰি মাতিলেও সি নাহে।”

নিশ্চূপ। নিস্তন্ধ। সকলো যেন কিং কৰ্ত্তব্যবিমুঢ়। ঠিক এনে সময়তে সভাপতিৰ ওচৰত ইউনিয়নৰ দুজন মেম্বাৰ থিয় হ’ল। — কিছু সময়ৰ বাবে সিহঁতে যেন আকৌ এক গোপন বডবন্ধত লিপ্ত হৈ পৰিল। এইখিনি সময়তে সভাপতি মহোদয়ে এটা অজুত কাণ্ড কৰি পেলালে।

কুকুৰেনেচীয়া বাঘৰ দৰে জাপ মাৰি সৈ সি মদাহী লীডাৰটোৰ কামিজত থামোচ মাৰি ধৰিলে। এক মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰত সি তাৰ ইউনিয়নৰ ‘উদি’ ফালি ছিৰাছিৰ কৰি পেলালে।

আকৌ নিশ্চূপ। নিস্তন্ধতা। সকলো কিংকৰ্ত্তব্যবিমুঢ়।

ইচ্ছত, ধৰ্ম, সত্যতা ইত্যাদি অনেক শব্দই বাগ্ময় হৈ এই অমিক দলটোৰ হৃদয় তোলাপাৰ কৰি তুলিলে।

— যশোবন্তৰ কাছত হাত থৈ শব্দ পাছোৱানে ক’লে —

— “তাৰ পাছত সেই ‘উদি’ ভেৰ দেহলৈ অহা সেই কাহিনী তই নিজেই জান।”

শব্দ পাছোৱানৰ সৈতে যশোবন্তই এইবাৰ ‘কনক্ৰিট’ অভিমুখে আগবাঢ়ি গ’ল। লিচু লেঙেৰাই পুতেকৰ সৈতে নৰীৰ বালিত বহি ব’ল।

যশোবন্তৰ লগত খোজ কঢ়োতে বৃদ্ধ শব্দ পাছোৱানক বখেণ্ট পৌৰাৱাৰিত কেন

দেখা গ'ল। এই ব্ৰাহ্মত নেলাগে — কোম্পানীৰ আৰু কোনো ব্ৰাহ্মতে মেট্ৰিক পাছ কৰা হ'ব নাই।

‘কনক্ৰিট’ আৰম্ভ হৈছে। কনভেয়াৰ বেণ্টৰ ‘চিৰিৰ মালাকো’ আজি ধুলিয়ে ঢাকি ধৰিছে। মিত্ৰাৰ ড্ৰাম চক্ৰাকাৰে ঘূৰি আছে। কনভেয়াৰ বেণ্টত পানী নপৰিবলৈ দিয়া সৰু পটিক সদৃশ চালিখনৰ তলত দুয়ো আহি থিয় হ’ল।

— নাই ইয়াত ধৰ্মঘটন কোনো উমখাম নাই।

এইখিনিতে থিয় হৈ দুয়ো গোমতীৰ পৰা অহা জীপৰ বাবে অপেক্ষা কৰি ব’ল।

— “আজিৰ হাজিৰা ভেতিয়াহ’লৈ কোনেও নেপায়।”

— “ওহো! — আজিকালি ধৰ্ম-কৰ্মক মানুহে ভয় নবন্দা হৈছে।”

— “ইঞ্জিনীয়াৰ ইনচাৰ্জক যদি — ”

— “নাই নাই সেইবোৰ কৰি একো লাভ নাই। কোনেও ধৰ্ম নেমানে।

— যশোবন্তৰ মনত পৰিল। লক্ষ্মীৰ ‘গৰবৰ ঝালাত’ বজুতা দিবলৈ অহা ‘লীডাৰ’ এজনে এবাৰ গাছীহত্যাৰ সময়ত কমিউনিষ্টসকলে কোৱা কথা সোঁৱৰাই দিছিল —

“গাছীৰ সামাজিক আৰু আৰ্থিক কাৰ্য্যক্ৰম এনে অস্তৰ বিৰোধেৰে ভৰা যে ইয়াৰ মিল অসম্ভৱ কথা। গাছী হিন্দুস্থানী জনতাৰ আধ্যাত্মিক গোলামী বন্ধক। এই দুনিয়াৰ সকলোতকৈ ঘৃণিত বস্তুটিয়েই হৈছে ধৰ্ম।”

বৰ স্পষ্টভাৱে যশোবন্তৰ এই কথা মনত পৰিল। কিন্তু এই বিষয়ে শব্দ পাছোৱানৰ সৈতে তাৰ তৰ্ক কৰাৰ ইচ্ছা নহ’ল। আৰু আচৰিত কথা এয়ে যে এই প্ৰশ্নটিৰ সঠিক উত্তৰ এতিয়াও সি নিজৰ হৃদয়ত বিচাৰি পোৱা নাই।

দুয়ো অনেক সময় এই ‘কনভেয়াৰ বেণ্টৰ তলত’ শিল নপৰিবলৈ দিয়া পটিকটিত নীৰবে বহি ব’ল।

## (তিনি)

দহটা দিন পাৰ হৈ গ’ল।

ধৰ্মঘটনৰ উদ্বেজনা কিছু শেঁতা পৰি আহিল?

বাৰ্ক ছাইটৰ জীৱনো কিছু সহজ হৈ পৰিল।

— অক্টোবৰ মাহ।

সাই নদীৰ দুয়ো পাৰে থকা কাঁইটীয়া জোপোহাবোৰত সৰু সৰু নীল বৰগীয়া ফুল ফুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

মূলীগছত মহগুৰালহঁতে চকুবলৈ নিয়া মহৰ পানীখোৱা ঘাটত নাবান্ধনীয়ে বেমাৰী গিৰীয়েকক গা-ধুৱাই আছিল। — কিছু আঁতৰত যশোবন্তই কানি-কাপোৰ থৈ পানীত



নামিছিল। — ইঠাৎ নাৰায়ণীয়ে চীৎকাৰ কৰি উঠিল। যশোবন্ত চকিত হ'ল। — পানীৰ পৰা উঠি শিল এচটাত থিয় হৈ যশোবন্তই দেখিলে গিৰীয়েকৰ দেহ নাৰায়ণীৰ বাহত লেড়-সেড় হৈ বাগৰি পৰিছে।

যশোবন্তই একপ্ৰকাৰ জাপ মাৰি গৈ নাৰায়ণীৰ হাতৰপৰা মানুহটোক তুলি ল'লে — ইতিমধ্যে আৰু দুই তিনিটা মানুহ আহি জমা হ'ল।

— নাই' নাই একো হোৱা নাই — সাইব চেঁচা পানীত গা-ধুই মানুহটো ঠৰঙা লাগিছে" —

ভিৰৰ মাজত কোনোবা এটাই প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “বেমাৰী মানুহটোক চেঁচা পানীত গা-ধুৱালি কিয়?”

নাৰায়ণীৰ বিশৃঙ্খল কণ্ঠ শুনা গ'ল।

— “এক মাহ গা-ধোৱা নাই, দুৰ্গন্ধত মই বাতি শুব নোৱাৰো।”

শিবু, ধাছলাক ধৰি মেলি কেম্পলৈ লৈ যোৱা দৃশ্যটোও শোকাবহ আছিল। ভিৰৰ মাজৰপৰা কোনোবাই কোৱা শুনা গ'ল —

— “বেচেৰী নাৰায়ণী? এসময়ত তাই বৰ ৰূপহী তিৰোতা আছিল হাত ভৰিবোৰ দেখা নাই নে? অৰ্জুন গছৰপৰা সৰি পৰা মৌৰ বাহৰ দৰে ”

— “এৰা লেদেনা উকটি জীয়াই আছে — তথাপিও হাত ভৰি শুকাই কাইট হৈ যোৱা নাই।”

বদত পাৰি থোৱা ৰাটিয়া এখনত যশোবন্তই শিবু ধাছলাক শুৱাই দিলে।

এটা সময়ত শিবু ধাছলাই মূৰ তুলি, চালে। ইজিতেৰে সি নাৰায়ণীক ওচৰলৈ মাতিলে।

বৰ বিস্ময়কৰ।

নৰ - কঙ্কালটিয়ে কুককি কুককি তাইৰ কোলালৈ সোমাই যোৱা দৃশ্যটো অভ্যস্ত বিস্ময়কৰ। শুকাই কৰ্কশ হৈ যোৱা গছৰ ফেৰেঙনি এটাত নাৰায়ণী যেন এপাহ গোলাপ ফুল হৈ বজি বৈছে।

এক অনন্য উৎসাহ আৰু উদ্বেজনাৰে যশোবন্তই শিবু ধাছলাক তেল মালিচ কৰিব ধৰিলে

## (চাৰি)

এইদৰে মাজে-সময়ে যশোবন্তই শিবু ধাছলাক শুৱাবা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। সি লাহে লাহে এক ধৰ্ম্মৰ উদ্বেজনাও অনুভৱ কৰিলে —

কিহৰ বাবে উদ্বেজনা? — এৰা কিহৰ বাবে?

ইউনিয়নৰ লীডাৰ সমূহৰ মাজত ইতিমধ্যে দুই-তিনিখন গুপ্ত মিটিং হৈ গ'ল, বাতি ডিউটিৰ পাছত সদায়ে দুটা দলে ওচৰে-পাজৰে থকা সৰু সৰু গাঁৱলৈ যাব আৰম্ভ কৰিলে। হুছেলগঞ্জলৈও মানুহ যাব ধৰিলে। গাওঁবাসীৰ ওপৰত ইতিমধ্যে কোম্পানীয়ে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিলেই। বাৰীৰ তৰি-তৰকাৰীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি 'সাই নদী'ত ধৰা পোণা মাছলৈকে সিহঁতে দুগুণ দামত কোম্পানীৰ মানুহক বিক্ৰী কৰিব পাৰিছিল। মুসীগঞ্জৰ দুই-এজন মানুহে আহি ইতিমধ্যে খা-বৰ ললেহি।

দাম-দৰ হ'ল। কথা কটা-কটিও হ'ল। সিহঁতে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “কি প্ৰমাণ আছে এমাহৰ মূৰত এই ধৰ্মঘট ভঙ্গ হ'ব ?”

সভাপতিয়ে ক'লে — “এই কথাৰ প্ৰমাণ পাবলৈ তহঁতে আমাৰ গোপনীয় বৈঠকবোৰলৈ যাবি।”

ক'লা কোট, বগা পায়জামা পিন্ধা সভাপতিয়ে এদিন ঘোঁৰ পথাৰত থিয় হৈ চক্ৰাকাৰে বহি থকা খেতিয়ক সকলক সম্বোধন কৰি ক'লে —

“তহঁতে নিজৰ সমস্যাব বিষয়ে সজাগ হৈ আছনে? — “চিলিঙৰ মাটিৰ সীমা ১৫০ বিঘাৰ ঠাইত ৬০ বিঘা হ'ব লাগে। উচ্ছেদ বন্ধ হওক। ইচ্ছাধীন প্ৰজা আৰু আধিয়াৰক দখলী স্বত্ব দিব লাগে, খাজানা লোৱা ব্যবস্থা ৰহিত, 'হোলছেল' ব্যবসায়ৰ জাতীয়কৰণ, সুদৰ্শনীয় ব্যবস্থা।” আহ আৰু আছিল সভাপতিয়ে ক'লা কোটটোৰ পকেটত হাত ফুৰাই কিবা বিচাৰিব ধৰিলে।

সভাপতিৰ লগত অহা দলটোৱে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল — “জয় কৃষক মজদুৰৰ জয়।”

লগে লগে বৃত্তাকাৰে বহি থকা খেতিয়ক সকলে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

“জয় কৃষক মজদুৰৰ জয়।!”

ক'লা কোটৰ পকেটত হাত ফুৰাই সভাপতিয়ে ক'লে —

“তহঁতে ভয় নকৰিবি। টকা সিকি আহিব। — ধৰ্মঘট আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে আমি ইউনিয়নৰ ফাল মূকলি কৰি দিম। অন্ততঃ কুৰিটা ভঁৰাল তহঁতে সাঙু কৰি ৰাখিবি।”

যশোৱন্তই দূৰৈত বহি সকলোৰে ৰেহকাপ চাবলৈ ধৰিলে। চাৰিওফালে শুকান বিলিগাৰ খৰমৰণি ভাঁহি আহিছিল। এটা শুষ্ক বাতাবৰণে মনত পেলাই দিছিল ওচৰৰ কৰবাত যেন জুম বান্ধি আছে এদল শগুণ।

দলটোৰ সৈতে সিহঁত আৰু আগুৱাই গ'ল। মুসীগঞ্জৰ ভগ্ন শিৱমন্দিৰৰ সন্মুখৰ বাকৰিত কিছুমান খেতিয়ক বহি আছিল।

ইউনিয়নৰ মানুহক দেখি সিহঁত খিয় হ'ল।

দাঙিত হাত ফুৰাই সভাপতিয়ে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

“সোঁকিটা কৃষকক মন্দিৰৰ পৰা ৰাহিৰ হৈ আহিবলৈ দে, — আমাৰ মহান

‘কমৰেডে’ কৈ গৈছে ধৰ্ম আৰু আফিণ্ডৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই।”

লগৰ কেইটায়ে হয়ভৰ দিলে —

মন্দিৰৰ পৰা এটা-দুটাকৈ সিহঁত ওলাই আহিল। মুৰ্শীগঞ্জৰ কৃষকৰ বাইজৰ ভিৰ বাঢ়ি আহিল। মুৰ্শীয়া বৃদ্ধই থিয় হৈ ক’লে —

— “মানুহ আহিছিল। আমি কি, সঠিক উত্তৰ দিব পৰা নাই।”

আকৌ আধাপকা আধা কেঁচা দাড়িত হাত বুলাই শিয়ালমুৰা সভাপতিয়ে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল—

— “আমাক বিশ্বাস কৰিব বোজা নাই নেকি তহঁতে? — তহঁতে গম পোৱা নাই আমাৰ শিপা সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত বিয়পি আছে। এটা ইউনিয়নৰ ফাগু খতম হ’লে — আৰু এটাৰ দুবাৰ মুকলি হ’ব।”

সমজুৱাৰ পৰা এটাই প্ৰশ্ন কৰিলে —

“ধৰ্মঘট কিমান দিন চলিব?”

সভাপতিয়ে উত্তৰ দিলে —

“পোন্ধৰ দিনৰ ভিতৰত সিহঁতে নিশ্চয় আমাৰ দাবী মানি ল’ব।”

“যদি নলয়?”

ৰঙা পতাকা লৈ থকা যুৱক এটাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— “আমি ‘সাইৰ’ বান্ধ বান্ধেদেৰে উৰাই দিম।”

সভাপতিয়ে কটমটকৈ তাৰ মুখলৈ চাই চিঞৰি উঠিল — “চূপ থাক।”

— “শুনহঁত — মজদুৰক বিপদত সহায় কৰা তহঁতৰ কৰ্ত্তব্য হোৱা উচিত—।

সময় আহিলে আমিও তহঁতৰ সৈতে হাত মিলাম। — কিন্তু তহঁতৰ সবহভাগে মানি লোৱা ‘গান্ধী ভগৱানৰ’ অহিংসা নীতি আমি মানি নলওঁ।”

চক্ৰাকাৰে বহি থকা কৃষকৰ দলটোৰ ইটোৱে সিটোৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। এযোৰ বিচিত্ৰ ধৰুণৰ চছমা শিঙা বয়োবৃদ্ধ কৃষক এজনে এইবাৰ থৰক-বৰককৈ উঠি থিয় হ’ল। দুই-এটি কৃষকে গুণ গুণাই উঠিল —

“এয়া সংস্কৃত পঢ়িব জনা বৃদ্ধ কৃষক ব্ৰাহ্মদেৱ। কি কয় বা এতিয়া সি?” হাত এখন ওপৰলৈ তুলি সি ক’লে—

“গান্ধীৰ হিংসা আৰু অহিংসাৰ নীতি বুজাত আপোনালোকৰ অলপ ক্ৰটি হৈছে। ‘নোৱাৰালি’ৰ কাহিনীৰ কথা আপোনালোকৰ মনত নাই?”

সকলোৱে সমন্বয়ে চিঞৰি উঠিল — “কি কাহিনী?”

— “গজাৰ পাকত থিয় হৈ আছিল গান্ধী মহাবাহু নোৱাৰালিৰ মাটিত হিন্দু-মুছলমানৰ ভেজৰ ভৰণ পিয়াজৰ ভৰণৰ দৰে গাপ খাইছিল। কি হৈছিল তেতিয়া?

— “কি হৈছিল?”

“গন্ধাৰ বুকুত বঠাৰ চপ চপ শব্দ। উদ্বেজিত যুবকৰ দল এটি নাৱেৰে আহি গান্ধী মহাৰাজৰ সন্মুখত থিয় হ’ল। সিহঁতৰ কাপোৰত তেজৰ দাগ, কৰু চুলি, উদ্বেজনাৰ ত্ৰুষ্ণ চেহেৰা। — সিহঁতে গান্ধী মহাৰাজক স্ৰুটি দেখুৱাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিছিল—

—“কিয় আহিছা ইয়াত অহিংসাৰ মন্ত্ৰ শিকাব? আমাৰ চকুৰ আগত আমাৰ স্ত্ৰী-ভগ্নী ধৰ্ষিতা হৈ গ’ল — আমাৰ ভাই-ককাইৰ তেজৰ দাগ এতিয়াও শুকোৱা নাই ”

গান্ধী ভগৱানে হাত এখন ওপৰলৈ তুলি ক’লে —

—“তোমালোকৰ ভাই-ভনী — তোমালোকৰ চকুৰ আগত ধৰ্ষিতা হ’ল আৰু তোমালোক তজবজীয়া যুবকসকল এতিয়াও জীৱিত —। মইতো এনেকুৱা মুৰ্খ লোকক অহিংসা মন্ত্ৰ দিব অহা নাই ”

শিয়ালমুৱা সভাপতিয়ে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল — “আমি কথা শুনিব অহা নাই। আমি মজদুৰ কৃষকৰ সহায় বিচাৰি আহিছো আমাৰ হাতত সময় কম।” কৃষকসকল দুভাগ হৈ পৰিল। পকী কুৱাটোৰ ওচৰত যি সকল বহি আছিল সেই সকলো আঁতৰি গ’ল।

যশোৱন্ত কিছুদূৰ পিচুৱাই আহি এই পকী পৰিত্যক্ত কুৱাটোৰ ওচৰত থকা শিলালিপি এখন পঢ়িবলৈ যত্ন কৰিলে। স্বাধীনতাৰ সংগ্ৰামত স্বহীদ হোৱা অখ্যাত বীৰ কিছুমানৰ নাম তাত লিখা আছে। মকৰাৰ জাল আৰু কাঁহীটীয়া জোপোহাই ছানি পেলোৱা মুন্সীগঞ্জৰ এই “স্বহীদ স্মাৰকৰ” ওচৰত থিয় হৈ যশোৱন্তই নাম কেইটা পঢ়িবলৈ যত্ন কৰিলে —

অৰুণকুমাৰ গুৰু লাল আজাদ

সৰযু প্ৰসাদ

ভগৱান সিং

ৰমানাথ সিং

গৰীৱ হুছেইন

১৯২১ চনৰ ৩ জানুৱাৰী সাই নদীৰ দলঙত হোৱা গুলীয়া-গুলীত এই সকল অখ্যাত লোকৰ মৃত্যু হৈছিল।

যশোৱন্তই শিলালিপি পঢ়ি থকাৰ সময়ত হঠাৎ সভাপতিৰ এটা বিকট চিঞৰত সি থতমত ৰাই উঠিল। দুপাৰি জোৰা লগা দাঁতৰ ফাকেৰেহে যেন সভাপতিয়ে ক’লে —

“যশোৱন্ত তই ইউনিয়নৰ উৰ্দ্ধিৰ সন্মান ৰাখিবলৈ শিক।”

সি কিংকৰ্ত্তব্যক্ৰিমূঢ় হৈ পৰিল।

— কিহৰ বাবে এই প্ৰশ্ন কৰা হ’ল — সি ধৰিব নোৱাৰিলে। তাত তেনেকৈ থিয় হৈ থকা বাবে সি নিজকে ধিক্কাৰ দিলে।

ইতিমধ্যে সভাপতিৰ লগত মুন্সীগঞ্জৰ ৰেভিয়ক ৰাইজ এটা মীমাংসালৈ আহিল।

ৰঙা পতাকা লৈ অহা পাঁচজন চাইকেলৰ আৰোহী কেইটা ইতিমধ্যে 'ৱাৰ্ক ছাইট' অভিমুখে উভতি গ'ল।

কাঁইটীয়া বাবুল গছে আৱৰি থকা সংকীৰ্ণ পথেৰে সভাপতিৰ লগত অহা ইউনিয়নৰ মানুহবোৰো এটা-দুটাকৈ ৱাৰ্ক ছাইট অভিমুখে যাবলৈ ধৰিলে।

সভাপতিৰ নিছে নিছে যশোবন্তই চাইকেলেৰে আগবাঢ়িল।

এই কাঁইটীয়া বাবুল গছ আৰু শুকান মাটিৰ ওপৰত তাৰ দৃষ্টি বাৰে বাৰে ফেন বজি ৰব ধৰিলে।

ফাইনেল বিলৰ কাম চম্ভালিবৰ কাৰণে আৰু মেটেৰিয়েল ডিপাৰ্টমেন্টৰ ছেক্সন ইনচাৰ্জৰ পদ গ্ৰহণ কৰিবৰ বাবে ঠাকুৰ চাহাব আহিল।

ছুইপাৰ বেবেকৰ সন্মুখত এ টাইপৰ ঘৰ এটা তেওঁৰ বাবে পৰিষ্কাৰ কৰি থোৱা হৈছিল। ঘৰৰ সন্মুখত এজোপা অৰ্জুন গছো আছিল। দুই-এবাৰ ধুমুহাৰ ভয়ত এই গছজোপা কাটি পেলোৱাৰ কথা উঠিছিল। এডাল শকত শিকলিৰে গছজোপা বান্ধি থোৱা হৈছিল।

ঠাকুৰ চাহাব অহাৰ লগে লগে দুই তিনিটা নতুন ঠিকাদাৰে তেওঁৰ ঘৰৰ সন্মুখত পি-পিয়াই ফুৰিব ধৰিলে। বামু আৰু বামুৱে ঠাকুৰ চাহাবৰ মজিয়া আৰু বেবেকত টাকুৰি ঘূৰাদি ঘূৰি ফুৰিব ধৰিলে। ঠাকুৰ চাহাব অহাৰ পিছদিনাই সিহঁতৰ গাত নতুন কোট আৰু মূৰত নতুন কমাল জিলিকি উঠিল। সিহঁত দুয়ো এদিন ছুইপাৰ বেবেকলৈ গৈ ঢোল পিটি জনাই আহিল যে — ঠাকুৰ চাহাবে নিজৰ তৰফৰ পৰা ছুইপাৰ সকলক কয়ল বিলাব।

শিবু ধাছলাই আঁঠু যোৰ বুকুত গুজি নিমৰ তলত বহি বামু আৰু বামুৰ কথা শুনি আছিল। শেষৰ পিনে সি আৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

— মানুহ বেয়া নহয় ।’

ওচৰত বহি থকা লিচু লেঙেৰাৰ পিনে চাই সি ক’লে — চাৰেংখেৰা দ্বালত নাৰায়ণীয়ে চাহাবৰ কাপোৰ ধুইছিল। আমি তেতিয়া দুসাজ পেট ভৰাই ৰাইছিলো।

পুতেকৰ লগত বহি থকা লেঙেৰীয়ো ক’লে—

— ‘খুজিবলৈ গলে চাহাবে বিমুৰ নকৰে। মোৰ আৰু এটা কথা মনত আছে।’

— কি কথা ?

— চাৰেংখেৰাৰ কোম্পানীৰ কুলত আমাৰ হবিজনৰ ল’ৰাহঁতক বস্তা পানি বৰিহ দিছিল। চাহাবে এদিন গৈ এই বস্তাবোৰ লও- ভত্ত কৰি পেলাইছিল।

ধাছলাই হৱতৰ দি ক’লে —

‘হৱ হৱ সেই কথা মোৰ মনত আছে। সেইদিনাৰ পৰা আমাৰ হবিজনহঁতে চাহাবৰ পুতেকহঁতৰ লগত একেলগে বহিব পৰা হৈছিল।’

লিচু লেঙেৰাই কলে—

‘নাই নাই এতিয়াও বহিব পৰা হোৱা নাই। তই বেমাৰী মানুহ কোম্পানীৰ স্কুল কেতিয়াবা জানো দেখিছ ? মই কোম্পানীৰ স্কুলৰ পায়খানাও পৰিষ্কাৰ কৰি আহিছো। এই ভৰি লেঙেৰা হোৱাৰ আগেয়ে মোক স্কুল আৰু অফিচতহে ডিউটি দিছিল।

—‘তুনিছো বেৰেলীৰ ‘পাচি’ মুৰাদাবাদৰ ‘চামাৰ’ আৰু ‘দুচাধইতে আজিকালি মন্দিৰৰ মজিয়াত পাত পাৰিব পৰা হৈছে।’

— আঃ সেই পাচি আৰু চামাৰইত। জাননে চামাৰইতৰ ‘জাইচৰাৰ’ ‘লাৰিকৰ’ কুৰাৰ, গাৱালিয়া, ফাৰিকৰইতে নিজৰ মাজত নিজে কেনেকৈ মূৰ বুন্দিয়াই মৰে।

— সিহঁতৰ কথা বাদ দে। আমাৰ মাঘায়া হৰহোৱাৰ ভাৰহোৱাৰ চিহ্ন টিয়াইতৰ মূৰ ফলাফলি নহয়নে ?’

দুয়ো ঢেকঢেকাই হাঁহিব ধৰিলে।

ৰ’দৰ চোক বেছি নাছিল। আঁঠু বুকুত গুজি বহি থকা দুটি পত্ন মানুহক দুটি নৰকঙ্কাল যেন দেখা গৈছিল। লগৰ সকলো মানুহ ডিউটিত যোৱাৰ পাছত বুকুত ছটফট কৰি থকা যন্ত্ৰণাৰ পৰা উপসম পাবলৈ দুয়ো দুয়োৰে ওচৰ চাপি বহিছিল। এই সময়ত বসন্ত ৰোগত পৰি ছটফটাই থকা ঘৈণীয়েকৰ কথা লিচু লেঙেৰাৰ মনত নপৰা হ’ল।

শিবু ধাছলাই ক’লে—

‘আজিকালি দিনকাল কিছু উন্নত হৈছে নহয় নে লেঙেৰা ?’

‘এৰা ! বগা চাহাবৰ বামুণ মূলি এটিৰ ঘৰুৱা জমাদাৰ লক্ষণ সিঙৰ কাহিনীটি সচিদ্দানন্দই কিতাপতো লিখি গৈছে — তুনা বামুণ মূলী আছিল বৰ চিক চক। চফৰ কৰিবলৈ গলে ‘কমোদ’ এটা আৰু মাজে সময়ে লক্ষণ সিঙকো লগত লৈ গৈছিল।’

— ‘হাঃ হাঃ সেইবোৰ দিন বেলেগ আছিল।’

— ‘এৰা ‘এক্স’ গাড়ীৰ ‘কচোৱানৰ’ ভৰি ওচৰত লক্ষণ সিং বহি গৈছিল। তাৰ প্ৰকাণ্ড মোছ আছিল মূৰৰ পাণ্ডৰিও পৰিষ্কাৰ আছিল।’

— ‘তুনা, এদিন এক কায়স্থৰ ঘৰলৈ লক্ষণ সিঙৰ নিমন্ত্ৰণ আছিল।’

— ‘কি কৰ এ কায়স্থৰ ঘৰলৈ লক্ষণ সিঙৰ নিমন্ত্ৰণ ?’

— ‘অ, মূলীৰ লগত তাকো মাতিলে।

মূলীৰ লগত সি পৰিষ্কাৰ পাণ্ডৰি মাৰি নিমন্ত্ৰণ ৰাখলৈ গ’ল। মুচি এটাৰ পৰা সি হেনো এজোৰ উটৰ চামৰাৰ জোতাও সেইদিনা ধাৰে আনিছিল।’

— ‘উটৰ চামৰাৰ জোতা !!’ ৬

‘তন আৰু মজাৰ কাত খটিল।

মূলীৰ ভেনেই ওচৰত কঠৰ চকী মেজত তাক কায়স্থ পৰিবাৰে বহিবলৈ দিলে। হঠাত মূলী আৰু লক্ষণ সিং চক খাই উঠিল।’

— ‘কিয় ?’

‘মুখীক দিয়া বাটি কাঁহি আছিল পিতলৰ আৰু তাক দিয়া বাটি কাঁহি আছিল ৰূপৰ। ৰূপৰ কাঁহি বাটি দেখি বেচেৰাই খত মত খালে— মুখীয়ে ক’লে বা। কায়স্থয়ো ক’লে বা। উভতি আহি যেতিয়া সি আকৌ সেই ‘কহোৱানৰ’ ভৰিৰ তলত আশ্ৰয় ললে গাদীত বহি থকা মুখীয়ে ক’লে জীৱনত তই আজি প্ৰথমবাৰ ৰূপৰ কাঁহিত ভাত খালি নহয় নে ?’

সি দুয়ো হাত মোহাৰি কলে, ‘প্ৰভু মহাবাজ এয়া আপোনাৰ কৃপা।’ মুখীয়ে ঢেকঢেকাই হাঁহিব ধৰিলে—

শুন লক্ষণ সিং এয়া তোৰ সন্মান নহ’ল অপমানহে হ’ল। অপমান ?

অপমানহে হ’ল।

একাৰ পৰা নামি মুখীয়ে ক’লে —

হেৰৌ তইতে নেজাননে ? ‘হৰিজনে স্পৰ্শ কৰিলে ৰূপ পৱিত্ৰ হয়। তই স্পৰ্শ কৰাত কায়স্থ ঘৰৰ ৰূপৰ কাঁহি বাচন পৱিত্ৰ হৈ গৈছিল। বজ্জ পৰা মানুহৰ দৰে একে ঠাইতে বেচেৰা থিয় হৈ থাকিল। তাৰ ভৰিত তেতিয়াও উটৰ চামৰাৰ জোতা গিলিপ খাই আছিল।

শিবু ধাছলাৰ কঠেৰে এটা অশ্বফুট কাভৰ শব্দ বাহিৰ হৈ আহিল।

দুয়ো কিছু সময় নীৰৱে বহি ৰ’ল। দুৰৈৰ কনক্ৰিটৰ কেচ্ কেচ্ হেৰ্ হেৰ্ কেচ্ কেচ্ হেৰ্ হেৰ্ শব্দৰ বাহিৰে এতিয়া যেন পাত এটা পৰিলেও শুনা যাব।

এইবাৰ লিচু লেঙেৰাই এটা বেলেগ কথা উলিয়ালে।

‘আমাৰ ‘দুচাধ’ সকলক কৌৰৱ মহাবাজ দূৰ্যোধনৰ ভায়েক দুঃশাসনৰ বংশধৰ বুলি কায়স্থ সকলে আজিকালি ভাবিবলৈ এৰি দিছে।’

‘ডেকাইতে আফিং খোৱা আৰু ধৰ্ম কৰা একে বস্তু বুলি কৈ ফুৰা শুনা নাই।’

— ‘আজকালি ‘ৰাধ’ পূজা কৰাৰ সময় ক’ত আমাৰ হাতত ? আগে আমাৰ কানাউহিয়া, মাগাহিয়া, শিলহটীয়াইতে কৰা ‘ৰাধপূজাত’ বামুণহঁতো আহিছিল।’

শিবু ধাছলাই কৈ উঠিল —

— ‘আমাৰ ডেকাইতে কোৱা মেলা কৰিছিল বাবু জগজীৱন বামে আমাৰ পূজাপাতাল সমুহত বামুণ আনিবলৈ হেনো মানা কৰি গৈছে।’

লিচু লেঙেৰাই হয়ভৰ দি ক’লে।

— ‘সেইবাবেই এইবাৰ শব্দ পাছোৱানে দেৱী দণ্ডেৰীৰ বাবে বামুণ পূজাৰী অনা নাছিল।’

— ‘নাই নাই সেইবাবে নহয়। মুখীপঞ্জৰ বামুণে ক’লে ভোগ ল’ব — দক্ষিণাও গধুৰ লাগিব— কিন্তু কামফেৰা মনে মনে কৰিব যাতে মুখীপঞ্জৰ আন বামুণে গম নেপায়।’

শব্দ পাছোৱান গুচি আহিল।

কিছু সময় আকৌ দুয়ো মনে মনে থাকিল।

ইতিমধ্যে বদৰ চোক বাটি আহিল। দুই পক্ষ জামাদাৰে নিমৰ তলত ছাঁ বিচাৰি বগুৱা বাই আহি শিণা এডালৰ ওচৰত জুপুকা মাৰি বহিল।

লাইন পৰিষ্কাৰ কৰি ইতিমধ্যে দুই এটা জামাদাৰ উভতি আহিল। নিমৰ তলত সিহঁতে নিজৰ বাকবোৰ জোকাৰিব ধৰিলে। কিছুমানে কপালত বান্ধি থোৱা কমাল খুলি লৈ বতাহ লব ধৰিলে। দুই একৰ মুখত কোনোবাই খাই এৰা বিড়িৰ টুকুৰাও দেখা গল।

— তাৰ পাচত এই দলটোৱে কল চোচনিৰে সজা অস্থায়ী চাহৰ দোকান এখনৰ পিনে আগুৱাই গল।

দুয়ো পক্ষয়ে এইবাৰ আকৌ ইটোৱে আনটোৰ মুখলৈ চাই কথাৰ উচা ঘূৰাবলৈ ধৰিলে।

লিচু লেঙেৰাই ক'লে —

“আমাৰ মাটিবাৰী নোহোৱা ‘মুচাহাৰ’ হৈছে ‘লেদেনা উকটি’ থাকোতেই গ’ল, — এখন গাওঁৰ পৰা আন এখন গাওঁ — এখন চহৰৰ পৰা আন এখন চহৰ — এটা কোম্পানীৰ পৰা আন এটা কোম্পানী ”

— ‘তহঁতে আগে বোধহয় মৰা গৰু-ম’হৰ হাড়ৰ বেপাৰ কৰিছিলি ?’

— “অ, এই হাড় মূৰ লৈ যিখন গাঁৱতেই বহিছো — সেইখন গাঁৱৰ পৰাই-লাঠি গোৰ খাই উভতি আহিছো।

— হাড়-মূৰৰ ব্যৱসায়ৰ কোনো ভৰবা নাই। বাকৰিয়ে বাকৰিয়ে হাড়-মূৰ গোটাই গধূলি যেতিয়া আমি গাওঁৰ মাজেৰে আহিছিলো হাড়-মূৰৰ টোপলা ধুতিৰে আঁৰ কৰিহে আনিব লগীয়া হৈছিল। এদিন পূজাৰীয়ে আঙুলি জোকাৰী কৈছিল —

— চান্দাহঁত গাঁৱৰ মাজত তহঁতে এনেকুৱা অমঙ্গলীয়া কাম কৰিবি? তহঁতৰ চামৰা বৰলিয়াম। সেই ব্যৱসায় এৰি চহৰলৈ যোৱা, চহৰৰ পৰা কোম্পানীলৈ অহা, তাৰ পাছত এই দুৰ্ঘটনাত পৰা কি যে বিডম্বনা নহয় নে লিচু? নিজৰ দেহকে এতিয়া ভালুকৰ সাজীৰ দৰে লগা হৈছে।”

কিছু দূৰৈত ফলি পেকিল লৈ লিচু লেঙেৰাৰ পুতেক জগন্নাথে নিজ নামটো লিখিবলৈ বুজি আছিল। এইবাৰ সি নামটো লিখি দুই নিৰক্ষৰ ব্যক্তি শিবু খাছলা আৰু লিচু লেঙেৰাক দেখুৱালে। নাকত শেঙুনৰ সোতা কঁকালৰ পৰা ৰহি ৰহি পৰা হাফ পেণ্ট, জোলাৰ সিঠাৰ দৰে ঠৰঙা চুলিৰে এটা অজুত ৰূপ লৈ থকা ল’ৰাটোলৈ মূৰ তুলি চালে শিবু খাছলা আৰু লিচু লেঙেৰাই।

তাৰ পাছত দুয়ো ঝিকঝিকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। দুয়োৰো এই হাঁহি হাড়ে হাড়ে ঠেক খালে হোৱা এক অস্বাভাৱিক শব্দৰ দৰে শুনা গ’ল।



শিবুৱে ক'লে —

— জীৱনত আমি দুয়ো নিজৰ নামটোকে লিখিব নিশিকিলো নহয় নে ?”

লিচুৱে ক'লে —

— “চাই থকিবি ই আমাৰ যশোৱন্তৰ দৰে হ'ব। অফিচত এদিন ই বাবু হৈ বহিব। মুজী হৈ হিচাপ নিকাচ কৰিব।”

ঠিক এনে এটা সময়তে ঠাকুৰ চাহাবৰ কোৱাৰ্টাৰৰ পৰা হেৰাই - ফোপাই নাৰায়ণী ওলাই আহিল। কোলাত তাইৰ ছয়মহীয়া কেঁচুৱাটো পাৰি গছোৱা পাৰ চৰাইৰ দৰে লেড়ু-সেতু হৈ পৰি আছিল। তাই শিবু ধাছলাৰ ওচৰত থিয় হৈ কিছু অসন্তুষ্ট হোৱাৰ দৰে ক'লে—

“আহ এতিয়া নিমৰ তলত বহিব নেলাপে। বেৰেকলৈ আহ। চাহাবে দুই বাশ্টি কাপোৰ উলিয়াই দিছে — ইয়াৰ গাখীৰ বাবে এই পাঁচ টকা দিছে— নে লিচু ডেডেৰাক লগত লৈ গাখীৰ আনিবি। মোৰ পলম হ'ব।”

কোবাকুবিকৈ ভিতৰলৈ গৈ তাই কেঁচুৱাটো ওৱাই থৈ আহিল। ককাঁলৰ খোচনিৰ পৰা তাই পাঁচ টকীয়া নেট এখন উলিয়াই শিবু ধাছলাৰ কোলালৈ দলি মাৰি দিলে। ধুমুহাৰ দৰে যেনেকৈ আহিছিল ঠিক তেনেকৈ তাই চাহাবৰ কোৱাৰ্টাৰলৈ লৰ মাৰিলে।

পাঁচ টকীয়া নেটখন শিবু ধাছলাৰ হাতৰ মুঠিত বৰমবাই উঠিল।

লিচু লেডেবাই বৰ লুভিয়া দৃষ্টিৰে নেটখনলৈ চালে। সি লাহেকৈ ক'লে —

— “কেঁচুৱাটিৰ বাবে গাখীৰ আনি আমি খালচী লক্ষৰলৈ যাব পাৰো।”

— “খালচী লক্ষৰ !!”

শিবুৰ মুৰ পোহৰ হৈ উঠিল।

— “আহ আজিকালিও সিহঁতে চাইকেলৰ টায়াকত চৰাই বেৰেলী বজাবত পঠিয়াই নেকি ও ?”

— ‘পঠিয়ায়। পঠিয়ায় !’

ধাছলাৰ কুৰঙ্গত সোমোৱা দুয়ো নয়নৰ মাজত দুটি সূৰ্যহে যেন ভাঙিব হৈ উঠিল।

— ‘সিহঁতে পচাবলৈ ‘সাই’ নদীৰ কেঁচু - কুমটি বেং চৰ ব্যৱহাৰ কৰে বোলে !’

শিবু ধাছলাই যেন বিশ্বাসেই কৰিব নোৱাৰিলে কাৰণ ‘দেউৰী’ ‘মচান’ আৰু ‘কাহাৰ ডাক’ পূজাৰ দিনা চাইকেলৰ টিউবত অনা পানীয় সি এই শিবু লেডেবাৰ সৈতে উপভোগ কৰিছে। সেই সোৱাদ এতিয়াও তাৰ জিভাত লাগি আছে।

— “শুন শিবু ! ৰাতিপুৱাই এটা খালচীয়ে এখন বজা মূৰত লৈ চাহাবৰ ফেটলৈ যোৱা দেখিছ নহয় ?”

— “সি আন্ধাৰে পোহৰে যায় !”

“সি মেছৰ বাবুচীৰ পৰা ‘অংবেজি বটল’ গোটাবলৈ যায় !” — খালচী বটল !

এই ‘অংবেজি বটলত’ খালাচী লঙ্গৰত কুমটি বেঙেৰে পচোৱা— ঢেক ঢেকাই হাঁহি শিনু খাছলাই ক’লে

— সেইবোৰে ‘অংবেজি বটল’ হৈ ৰায়বেৰেলীৰ বজাৰত ৰম ৰম ৰম ৰম খেলা খেলে —

শিনু থিয় হ’ল। সি খুপি খুপি গৈ কেচুৱাটিক ভূমুকিয়াই চালে। শুই আছে। গাৰীৰ বটল এটা সি সেপিয়াই বিচাৰি উলিয়ালে। চাটাইৰ দুৱাৰ সি লাহেকৈ বন্ধ কৰি দিলে।

— “তোৰ তিৰোতাজনীয়ে বসন্ত বেমাৰত বোলে ছট্‌ফট্‌ কৰি আছে।”

লেঙেৰাই উত্তৰ নিদিলে।

— শিনু লেঙেৰাৰ কান্ধত হাত থৈ খুপি-খুপি খালাচী লঙ্গৰ পিনে আগুৱাই গ’ল।

বাটত সিহঁতে ডিউতি শেষ কৰি অহা দুই এটা জামাদাৰক লগ পালে। সিহঁতৰ মুখ শুকন। সিহঁতে ক’লে—

— “কি হ’ল শু ! আজি দেখোন লেঙেৰা আৰু বেমাৰী দুয়ো একেলগে ওলালি ?”

সিহঁতৰ অৱশ্যে-বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল দুয়ো কোনপিনে আগবাঢ়িছে।

নদীৰ ওচৰত ‘পিছ ৱাৰ্কাৰ’ৰ দুজন শ্ৰমিকে দুয়োকো লগ পাই ক’লে—

“মৰ কিয় ? ভয়ৰ দিন আহিব লাগিছে। দুটামান পইচা সাঁচি থবলৈ শিক।”

পাইলছেৰে বন্ধা অস্থায়ী দলৰে ওচৰত কোম্পানীৰ একাউণ্টেণ্ট কৃষ্ণস্বামীৰ সৈতে দেখা হ’ল। কৃষ্ণস্বামীৰ কপালত চন্দনৰ বেখা, টিকনিত ফুল, পৰিস্কাৰ ধূতি, ভৰিত কেন্দ্ৰাভাৱ জোতা দুয়োকে দেখি কৃষ্ণস্বামীয়ে কৈ উঠিল —

“ঐ লেঙেৰা ! এই বেমাৰীটোক ক’লে নিয় ?

মনুৱেই তহঁতৰ ঠেং ভাঙি থৈছে পতিত চণ্ডালক ধৰ্ম আৰু ব্ৰতৰ উপকথা দিলেও হেনো নৰকত পচিব লাগিব। এয়া মনুৱে কোৱা কথা —”

সেই ভঙা ঠেং তহঁতৰ এতিয়াও ভঙা। পাই হেজাৰ বছৰ এই ভঙা ঠেং লৈ ঘূৰি ফুৰিছ অঞ্চ—

দুয়ো কৃষ্ণস্বামীৰ কথা বুজি নেপালে।

ক্ৰেঙ্কাৰ বেষ্ট পাৰ হৈ এইবাৰ দুয়ো সাই নদীৰ এনে এটা পাৰত উপস্থিত হ’ল, য’ত বন্ধ পানীৰ ডোঙা আৰু কাইটীয়া বাবুল গছৰ জোপোহাই এক বহস্যময় ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল। ডোঙাত পেটল আৰু মৰিল মিহলি হৈ এক অদ্ভুত ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল। ডাউক জাতীয় দুই এটি চৰায়ে অ’ত-ত’ত ঘুৰুটিয়াই ফুৰিছিল। এই পথেৰে যোৱা সেই বহস্যময় লঙ্গৰ পিনে দুয়ো আগুৱাই গ’ল —

নাৰায়ণীৰ প্ৰচণ্ড আৰ্ত্তনাদত বেবেকৰ প্ৰায় সকলোবোৰেই চমক খাই উঠিল। ‘চি ক্ৰাছ’ কোৱাটাবলৈকে এই আৰ্ত্তনাদ শুনা গ’ল।

এক মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে নিম্ন গছৰ তলত মানুহ ঠাহ খাই পৰিল। শিশু খাছলা খাটিয়াৰ ওচৰত অচেতন হৈ পৰি আছিল।

মজিয়া বমিৰে ভাঁহি গৈছিল। আনহাতে মদৰ নিচাত লিচু উন্নত হৈ আছিল যদিও, চেতনা হেৰুৱা নাছিল। নিম্নৰ তলত বহি সি ভোৰভোৰাই আছিল — “মই হাজাৰবাৰ মানা কৰিছিলো। চাইকেলৰ টায়াবটো সি চোবাই খাবলৈহে বাকী এৰিলে।

থক্। ৰাক্সস।। কয় বোলে মৰিবলৈ বেছিদিন নাই আৰু —”

কাকো ভয় নকৰে সি !

নাৰায়ণীকো ভয় নকৰে সি।।

ৰাক্সস

হঠাৎ ভিৰ ঠেলি জবৰজং মানুহ এটা লিচু লেঙেৰাৰ ওচৰত থিয় হ’ল। হাতত লোৱা লাঠিডাল লিচু লেঙেৰাৰ মূৰৰ পিনে টোৱাই সি চিঞৰী উঠিল—

‘মোক চিনি পোৱাৰ জোখেৰে হুত আচেনে ভোৰ?’

লেঙেৰাই হাত দুখন ওপৰলৈ তুলি হুক-হুককাই কান্দি ধৰিলে।

“হুত আছে তেতিয়াহ’লে ভোৰ! লেঙেৰাৰ কৰণে কেবল তিনিটা চাহাবৰ পায় খানা ধোৱা কাম দিয়া হৈছিল,— শুদুপৰি আজি চাহাবৰ ঘৰৰ কাষৰ নলা এটা চাফা কৰাৰ কথা আছিল। তোক কান্দি যেটে কোৱা নাছিল নে?” কেশ লুপাৰভাইজাৰে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল।

লেঙেৰাই ভৰিখন দেখুৱাই আকৌ এবাৰ হুক-হুককাই কান্দি উঠিল—

“খালাচী লগৰলৈ গৈ মদ পি অহাৰ সময়ত ভোৰ ভঙা ভৰিখনৰ কথা মনত নপৰিল। বসন্তত ছটফটাই থকা ঘৈণীয়েৰাৰ কথাও মনত নপৰিল। উঠ। আহ মোৰ পিছে পিছে।”

বিচিত্ৰ ভঙ্গী এটাৰে সি উঠিল। কোব খোৱা কুকুৰৰ দৰে সি ছুপাৰভাইজাৰৰ পিছে পিছে আগবাঢ়ি গ’ল।

চাহাব সকলৰ কোৱাটাবৰ পাছফালে থকা লেতেৰা পানীৰ নৰ্দমাত নামি ইতিমধ্যে দুই তিনিটা জামাদাৰে নৰ্দমা পৰিষ্কাৰ কৰি আছিল। একেবাৰে ভিতৰলৈ নামি গৈ তলৰ জাবৰ-জৌথৰ বাহিৰ কৰি খালটো আৰু দলৈ ৰান্দি অনাৰ প্ৰয়োজন হৈছিল।

লিচু লেঙেৰাৰ ভৰিখন একেবাৰে কাটি পেলাবলগীয়া হোৱা নাছিল সঁচা কথা, কিন্তু সেইখন নামতহে ভৰি হৈ শৰীকৰ লগত ওলমি আছিল। অলপ পৰিশ্ৰম কৰিলে এনে ধৰণৰ এটি জিন-জিননি সৰ্বশৰীৰত বিয়লী পৰিছিল, ডাৰ হৈছিল সি বাগৰি পৰিব— আৰু কোনোদিনে উঠিব নোৱাৰিব।

কেম্প ছুপাৰভাইজাৰে আঙুলি জোকাৰি কলে—“নাম নৰ্দমাত নাম বোকাবোৰ বাহিৰলৈ উলিয়াই আন—!”

সি নৰ্দমাত নমিল। কিছুসময়ৰ পাছত তাৰ সৰ্বশৰীৰ বোকাই ছানি ধৰিলে। দুবৈৰ পৰা তাক এটা জন্তুৰ দৰে দেখা গ’ল। মদৰ নিচাত সি এক প্ৰচণ্ড উত্তেজনাৰে বোকা হেদালিৰ ধৰিলে।

নাৰায়ণীৰ চিঞৰ তেতিয়াও ভাঁহি আহিছিল।

—“বাকসে মোৰ জীৱন শেষ কৰিলে ঠে— ভাইহঁত আহহঁত ঠে, ধৰ-ধৰ।”

“মৰ তই ! পোক লাগক তোৰ মূৰত মৰ তই— মৰ- মৰ—”

শেষলৈ তাইৰ কঠকঠৰ এটা অদ্ভুত চি-চিয়নিত পৰিণত হ’ল। তাই বুকুত চপৰিয়াই বিনাই-বিনাই কান্দিবলৈ ধৰিলে—।

## (পাঁচ)

সাইনদীৰ পশ্চিম দিশেৰে অহা শওণৰ জাক এটিয়ে এইবাৰ হৰিজনহঁতৰ বেবেকৰ ওচৰলৈ আহি চি-চিয়াৰ ধৰিলে। এইজাক শওণে অলপতে এটি নবদেহ ভক্ষণ কৰি আহিছিল। এই সেহটি আছিল ‘পাচি’ শাখাৰ বসন্তত মৰা শিবু লেঙেৰাৰ পত্নীৰ। ‘পাচি’ নিয়ম অনুসাৰে মহামাৰীত মৰা এই ভিৰোভাজনীক মেনেজমেণ্টৰ বাখা নেমানি প্ৰাচীন ৰীতিৰে সাইনদীত উটুৱাই দিছিল। কিন্তু নদীৰ কিছুমান ডাঙৰ বন্দাৰত ঠেকা খাই মৰাশ কোম্পানীৰ গেৰেজ এটাৰ ওচৰত আহি বজি ৰৈছিল।— ইতিমধ্যে শওণৰ ভোজ আবন্ত হৈছিল। নৈৰ গৰাহত মাছ সেপিয়াই ফুৰা জাম্বাঙ্গাৰৰ ল’ৰাৰ জাকটো এটা সময়ত আহি সেই ঠাইত উপস্থিত হৈছিল।

কোনোবা এটাই জগন্নাথক কৈছিল—“চা—সৌটো তোৰ মাৰৰ দেহ !”

কিছু সময় জটৰ হৈ সি সেই ভয়ঙ্কৰ দৃশ্য চাইছিল। তাৰ পাছত চিঞৰ মাৰি সি দুবলৈ লৰি গৈছিল।

একাউণ্টেণ্ট কৃষ্ণধাৰীয়ে সেইদিনা নিমৰ তলত বহি হৰিজন সকলক সন্মোদন কৰি কৈছিল—

“তহঁতে পুৰণা ৰীতি-নীতি এতিয়া সলনি কৰিব লগা হৈছে। কি দিছে এই ৰীতি-বিবাজে তহঁতক ? তহঁতে মেনেজমেণ্টক এটি বাতিৰ মূল দাবী কৰ।—নিৰল আৰু সূৰ্যৰ মাজত কিবা পাৰ্থক্য আছেনে ?”

নিমৰ তলত বহি হৰিজনহঁতে কৃষ্ণধাৰীৰ কথা শুনিছিল। ঠিক একেদৰে সিহঁতৰ চামাৰ, মুচাহাৰ মুচাৰ, পাচি জাতিৰ হৰিজনহঁতে বান্ধিকী মহাসভা, ‘ধোৰী পকাৱত’ৰ ‘মানজান’ আহিলে নাইবা ‘জি-পচ নীৰবাবাৰ’ উৎসৱৰ জানী লোকসকল আহিলে তেওঁলক শুনিছিল। তাৰ পাছত ধৰাধৰি আঁতৰি গৈছিল। কথাবোৰ শীতৰ দিনৰ বতাহৰ দৰে

আছিল। নাইবা শিলত পৰা পানীৰ বেখাৰ দৰে আছিল। এক মুহূৰ্তৰ পাছত সেই বেখাবোৰৰ আৰু কোনো চিন-চাব নেথাকিছিল।

আকৌ এদিন 'লাউড স্পীকাৰ'ৰ আৰাজ শুনা গ'ল। সাঁইৰ বালিত কিছুমান পৰিত্যক্ত ড্ৰামৰ ওপৰত থিয় হৈ ইউনিয়নৰ সভাপতিৰ উদাস কণ্ঠ শুনা গ'ল।

— লগে লগে 'ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ'ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি 'পিচ-বাৰ্কাৰ'ৰ মজদুৰলৈকে সকলোৰে গৈ বালিত সিঁচৰিত হৈ পৰি থকা পৰিত্যক্ত ড্ৰামৰ চাৰিওফালে ভিৰ পাতিলো। এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰত এই হৰিজনহঁতৰ লাইনো উদং হৈ পৰিল।

হৰিজনহঁতৰ কাৰণে এই সভা অবশ্যে 'বাগ্লিকী মহাসভা' নাইবা 'খোৱী পঞ্চায়ত'ৰ মানজানৰ বস্তুতাৰ দৰে নাছিল।

ইউনিয়নৰ সভাপতিৰ উদাস কণ্ঠ শুনা গ'ল। গোমতীৰ পৰা অহা ইউনিয়নৰ মানবোৰ সদস্যকো দেখা গ'ল। সিহঁত অহা জীপত বগা পতাকা জিলিকি উঠিল।

পৰিত্যক্ত ড্ৰামত উঠি সভাপতিয়ে শ্ৰমিক মজদুৰক সন্মোদন কৰি ক'লে —

'ভাইসকল শুনা গৈছে অহা সপ্তাহত 'ছাৰপ্লাছৰ' লিষ্ট ওলমিব। আমাৰ ঠাইতো দুই এদিনৰ ভিতৰত নিশ্চয় এই লিষ্ট ওলমিব। মজদুৰ সকল সাজু আছে নে?'

এক অশ্লুট গুঞ্জনত সাই নদীৰ বালি মুৰবিত হৈ পৰিল।

'ডেইলী পেইড' শ্ৰমিক এমল থিয় হ'ল। সিহঁতৰ হাতৰ বগা পতাকা সাই নদীৰ বতাহত কঁপি উঠিল। ক'লে — "ধৰ্মখটৰ ফলাফলৰ বিষয়ে তোমালোকে 'গেৰেণ্টি' দিব পাৰিবা নে?'

— দুবৈত কলৰ কৰি থকা শওণজাকৰ পাখিৰ কল। প-কলধণ শব্দ এতিয়া স্পষ্ট হৈ পৰিল।

— "কোৱা কিবা 'গেৰেণ্টি' দিব পাৰিবা নে?'

নিমন্ত্ৰণ। সকলো যেন কিংকৰ্তব্যবিমূঢ়।

— "চোৱা আমি ডেইলী পেইড হ'ব। আমি পেটত গাঠি দিব লাগিব। আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালী ভোকত মৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে — কি গেৰেণ্টি দিবা আমাক?'

জীপত বহি থকা ইউনিয়নৰ ছেক্ৰেটাৰীয়ে এইবাব জীপৰ পৰা নামি ভগা ড্ৰাম এটাত জাপ মাৰি উঠিল। তাৰ কপালত এটি গভীৰ ক্ষত চিহ্ন। থুতৰিৰ তলত যন্ত্ৰেৰে বৰা দীঘল দাড়ি। চুটিকে কটা মুৰৰ চুলি।

আৰ্তনাদ কৰি উঠিল ইউনিয়নৰ ছেক্ৰেটাৰীয়ে।

— "ভাইহঁত — বন্ধুহঁত। কোনে কৈছে আমি গেৰেণ্টি দিব নোৱাৰিম বুলি? আমি গেৰেণ্টি দিব পাৰিম। অনেক শ্রোত আহিব— এই শ্রোত আহি মহানদীত বিলীন হ'ব। — আমি গেৰেণ্টি দিব পাৰিম।"

আকৌ এবাৰ চৌদিশ নীৰৱ হৈ পৰিল। 'সাই' নদীৰ সেই মৃদু সান সন ধ্বনিত দুৰৈত জুম পাতি থকা শওণজাকৰ পাখিৰ ধপ্ ধপ্ ধ্বনিও এই মুহূৰ্তত ক্ষীণ হৈ আহিছিল।

হঠাৎ তিনিটা বেইল্ডাৰ এইবাৰ থিয় হ'ল। লোহাৰ দৰে মজবুত দেহ। এটাই ক'লে —

— “আশা দিয়া মতে আমি ধৰ্মঘট কৰিম। কিন্তু ধৰ্মঘটৰ ফলাফল যদি বেয়া হয়?”

“কি হ'ব তেতিয়াহ'লে?”

উদ্ধত বেইল্ডাৰ এটাই আঙুলি টোৱাই চিঞৰি উঠিল —

— “আমি তহঁতক জীয়াই জীয়াই সাই নদীৰ বালিত পুতি থম।”

## (ছয়)

ঠাকুৰ চাহাব অহাৰ পাছত বামু আৰু ৰামুৱে কোৱাটাৰৰ পাছফালৰ নিৰিবিলিত নিজৰ আড্ডা জমাই ললে। আগেয়ে চাহাবে গধূলি সময়ত দুই এটি বিচিত্ৰ চৰিত্ৰৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত বহি মদ খাইছিল। কিন্তু কিছুদিনৰ পৰা সেয়া ব্যয়-বহুল বুলি ভাবি ঠাকুৰ চাহাবে অকলশৰেই বহি মদ খাই।

দুই সুপুত্ৰই এইখিনি সময়ত চাহাবক 'তালাপি' কৰি বৰ ভাল পাইছিল।

আজি এই সময়ত দুয়ো মজিয়াত বহি বোন্দা মেকুৰীৰ দৰে পৰ দি আছিল। মাজে মাজে ভজা মাছৰ টুকুৰা, বটলৰ আধা ভাগ সিহঁত দুয়োৰো ভাগত পৰিছিল।

চাহাবে কাহ মৰাৰ লগে লগে সিহঁত দুয়ো পোহনীয়া কুকুৰৰ দৰে তেওঁৰ ওচৰত হাজিৰ হৈছিল। সময়ে সময়ে দুয়ো খালাচী লঙ্গৰৰ পিনে লৰি গৈছিল। চাহাবক চৌদা, বৰফ ইত্যাদিৰ প্ৰযোজন হৈছিল। দুই তিনিটা ব্ৰান্সত চাহাবক লগ পোৱাৰ পাছত এই দুই সুপুত্ৰৰ বন্ধমূল ধাৰণা হৈছিল যে, হেজাৰ বিপদ হ'লেও চাহাবৰ ছত্ৰ-ছায়াৰ তলত সিহঁতে আশ্ৰয় ল'ব পাৰিব।

চাহাবৰ গদ্-গদ্ কণ্ঠ শুনা গ'ল। বামু আৰু ৰামু দুয়ো হাত মোহাৰি মোহাৰি সন্মুখত থিয় হ'ল।

‘ইউনিয়নৰ লগত তহঁতৰ গোপন মেল-মিটিং হৈ আছে নহয় নে বামু আৰু ৰামু?’  
দুয়ো ইটিয়ে সিটিৰ চকুলৈ চালে।

— ‘যা চুকত পেলাই থোৱা সৌটো বটল লৈ যা।’

দুয়ো বটলটোৰ ওপৰত হামখুৰি ৰাই পৰিল।

‘ৰবি বামু ৰামু শুন। ইউনিয়নে নিশ্চয় তহঁতক কিছুমান বিচিত্ৰ ধৰণৰ কাম দিছে।

মদৰ নিচাতেই হওক নাইবা কিবা কাৰণবশতেই হওক হঠাৎ চাহাবে ঢেকঢেকাই হাঁহিব ধৰিলে। এই হাঁহিয়ে সিহঁত দুয়োৰে মনৰ সংশয় দূৰলৈ ওফৰাই পঠিয়ালে।

বামুয়ে নিসংশয় মনে ক'লে —

— “মেছিনাৰীৰ পুৰণা স্পেয়াৰ বিক্ৰী কৰিবৰ বাবে ইতিমধ্যে ‘কোটেম্বন’ গৈছে নহয়।’

চাহাবে মূৰ দুপিয়ালে।

“পাৰ্টিবোৰ এতিয়া এটা দুটাকৈ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিব।”

— ‘কি কৰিবি তহঁতে?’

— ‘সাইৰ বালিত উপস্থিত হোৱাৰ লগে লগে আমি কোবাই সিহঁতৰ মূৰ ফালিম।’

— ‘বাঃ বাঃ বৰ বঢ়িয়া কাম দিছে।’

— ‘অতি উত্তম। অতি উত্তম।’

দুয়ো এইবাৰ নিৰ্বিয়ে বটলটোৰ পিনে চোঁচা ললে।

ৰাতি এপৰলৈ দুয়ো চাহাবৰ ঘৰৰ বাৰাণ্ডাত পৰি থাকিল। ৰাতিৰ ডিউটি থকা সকলৰ বাহিৰে সকলোৰে নিঃপালি দি শুই পৰিল। এটা সময়ত দুয়ো থৰক্ বৰক্ খোজেৰে যাবলৈ উঠিল। নিচাত উদ্ভস্ত ঠাকুৰ চাহাবে এইবাৰ আঙুলি টোৱাই আৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

— ‘ইউনিয়নৰ সকলোবোৰ ৰাড্‌য়ত্ৰৰ কথা তহঁতে আমাক জনাবি মদ সদায়ে পাবি।’



বায়বেৰেলীৰ পুলিচ ‘চৌকিৰ’ ওচৰত আছিল শাখা প্ৰশাখাৰে ভৰপূৰ এজোপা আহত। এই আহত জোপাৰ তলত বহি বায়বেৰেলীৰ নেতা ৰাজনাৰায়ণে যৰ উদ্ভিন্নতাৰে ১৯৭৭ চনৰ ফল্গুফলৰ বাবে অপেক্ষা কৰিছিল। আজি এই ঠাইত এটা ফুলাম ‘ছামিয়ানা’ দেখা গ’ল।

শকিলা বানু ভূপালীয়ে মন-প্ৰাণ মতলীয়া কৰা কাবালীৰে আজি বায়বেৰেলীৰ ৰাতি মুখৰ কৰি তুলিব।

সাংবাদিকৰ দল, ফটোগ্ৰাফাৰ দল, আনকি কেতিয়াবা হিন্দী চিনেমাৰ ছুটিং গোৱা বিচিত্ৰ দল কিছুমানে সাই একুৱেডাকটত উপস্থিত হৈছিল। সিহঁতে সাধাৰণতে জীপ আৰু ট্ৰাকত আহিছিল। শকিলা বানু ভূপালীৰ কাবালীৰ টিকেট বিক্ৰী কৰিবলৈ এখন জীপ আহি সাইৰ বান্ধৰ কেঁচা আলিত থিয় হ’ল। মুহূৰ্তৰ ভিতৰত এক উদ্ভস্ত ভিবে জীপখন বেৰি ধৰিলে। আগন্তুক বিনদৰ কথা সকলোৱে পাহৰি পেলালে। হেজাৰ টকাৰ টিকেট এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰত বিক্ৰী হৈ গ’ল। ইঞ্জিনীয়াৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সাইপাৰৰ বেৰেকটলৈ কোনো ৰাস নপৰিল।

আবেলিৰ পৰা এটা দুটাকৈ গনুহ যাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। চাৰিআলিৰ নুবৰ ঢোকাবোৰ এখন দুখনকৈ উশাও হৈ গ'ল।

ছুইপাৰ বেৰেকৰ মানুহবোৰে আঠ অনীয়া টিকট কিনিছিল। চকীত নাইবা বোন্ধিত বহি চোৱা সিহঁতৰ আভ্যাস নাছিল।

ডিউতি শেষ হওঁতেই লাহে লাহে গধূলি হৈ আহিছিল। এখন দুখনকৈ হাঁপুৰীয়াৰ সকলৰ গাড়ীবোৰ পাৰ হৈ যাব ধৰিলে।

ছুইপাৰহঁতৰ দল এটিয়ে অফিচৰ দুৱাৰ মুখত থিয় হ'ল। সিহঁতে লেবাৰ অফিচাৰক ক'লে —

‘তহঁতে সকলোকে ৰায়বেৰেলীৰ কাৰালী চাবলৈ কোম্পানীৰ বাছ দিলি ট্ৰাক দিলি আমাক একো নিদিয়? আমাৰ ল'ৰা-বুঢ়াইতে এই দহ মাইল বাট ৰোজ বাটি যাব লাগিব?’

‘হেৰো কি কলি তহঁতে?’

— ‘আমাক ৰায়বেৰেলীলৈ যাবলৈ বাছ লাগে।’

— চিঞৰি উঠিল লেবাৰ অফিচাৰ। ‘প্ৰমোদ ভ্ৰমণৰ বাবে তহঁতক বাছ লাগে। কোম্পানীৰ বুৰঞ্জীত এনেকুৱা কথা কেতিয়াওঁ ওনিছিল নে?’

— কেনেকুৱা কথা?

— পায়খানা চাফা কৰা জামাদাৰক প্ৰমোদ ভ্ৰমণৰ বাবে গাড়ী দিয়াৰ কথা।

লেবাৰ অফিচাৰৰ হংকাৰ ওনি ওচৰে-পাজৰে বহি হিচাপ পত্ৰ লিখি থকা মুস্কী কেইটা চকু খাই উঠিল। কিন্তু পিছ মুহূৰ্ততে এটিয়ে আনটিৰ মুখলৈ চাই ঢেক্কেকোই হাঁহিব ধৰিলে।

এই হাঁহিব হিচাপল বহু সময় ধৰি চলিল। এই হাঁহিয়ে এক অদৃশ্য শক্তি হৈ বেৰেকৰ দলটোক কিছু দূৰলৈ যেন হেচুকি লৈ গ'ল।

হৰিজনহঁতৰ এই দলটিত সৰহ সংখ্যক বৃদ্ধ আৰু ল'ৰা তিবোতাহে আছিল। সিহঁতে মুখ খুলি কথা-বতৰা ক'ব নেজানিছিল। বামু আৰু বামুৰ দলটোৱে কথা ক'ব জানিছিল যদিও আজি এই মুহূৰ্তত সিহঁতে খালাচীহঁতৰ মদৰ ভাতিতহে আছিল।

এটি বৃদ্ধই থিয় হৈ ক'লে —

‘আমাৰ সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালী আছে — তিবোতাহে আছে — দহ বাৰ মাইল বাস্তা কেনেকৈ ৰোজ কাটি যাব?’

এটা বান্ধৰ মুৰা মুৰীয়ে নখি-পত্ৰৰ পৰা মূৰ দাঙি ক'লে

‘হেৰো কেনেকৈ বাহনত উঠি তহঁত ডাঙৰ হৈছ? গোটেই জীৱন তহঁতে এই ভৰি দুখনত ডব মি চলা নাইনে? যা আঠৰ হ।’

এটা সময়ত সাই নদীৰ বুকুত সূৰ্য অস্ত গ'ল। ৰঙা আৰু হালধীয়া ৰঙৰ ফুটুকা-



ফুটুকী পোহৰ এই মুহূৰ্তত এখন বৰ্ত্তীন জাল হৈ সাই নদীৰ বুকুত উবুৰি হৈ পৰিল। দুয়ো পাৰৰ সেৰেঙা গছ-গছনিৰে লঠা মুৰা যেন লগা এই নদীয়ে এক বহস্যময় ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। দূৰৈৰ ওখ ওখ মাটিৰ ঢাপবোৰ উটৰি পিঠি হৈ পৰিল।

হৰিজনহঁতৰ এই দলটিয়ে 'বেৰেক'ৰ ওপৰৰ আলিৰে ৰায়বেৰেলী অভিমুখে ঢাপলি মেলিলে। ইতিমধ্যে আৰু দুটামান মজদুৰৰ দল আগবাঢ়ি আহিল। সিহঁত অধিক তজবজীয়া আছিল। এই লেৰেলা অৰ্দ্ধহাৰী দলটোক চৰ পেলাই সিহঁত আগুৱাই গ'ল।

ইতিমধ্যে এখন একনকৈ ধূলি উৰুৱাই কোম্পানীৰ বাকী থকা গাড়ীবোৰ আগুৱাই যাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

এটা সময়ত ৰত্ননাথপুৰৰ পৰা ৰায়বেৰেলীলৈ যোৱা এই পথ জনশূন্য হৈ পৰিল।

কোৱাৰ্টাৰৰ পাছফালৰ গেলা নৰ্দমাটোত কাম কৰাৰ পাছৰ পৰা লিচু গেণ্ডেৰাৰ কটা ভৰিখনত এক ধৰণৰ জঠৰতা আহি পৰিছিল। আজি লেকেচিয়াই খোজকটাৰ সময়তো সি এক ধৰণৰ জঠৰতা অনুভৱ কৰিলে। কিছু সময়লৈ সি দলৰ সৈতে খোজ মিলাই আগবাঢ়ি গৈছিল। তাৰ গাত লিপিট ৰাই লাগি গৈছিল পুত্ৰ জগন্নাথ। কিন্তু চেণ্ডণৰ হাবিত উপস্থিত হোৱাৰ লগে লগে হৰিজনহঁতৰ এই দলটিৰ খোজ খৰ হৈ গ'ল। পলম হোৱা মানে বহিবলৈও ঠাই নোপোৱাৰ দৰে কথা হ'ব। ছামিয়ানাৰ বাহিৰত নিয়ন্ত্ৰিত ভিত্তি বহিব লাগিব।

শেষলৈ লিচু গেণ্ডেৰাই আটাই পাৰিষ ধৰিলে।

— 'লাহে লাহে যা থৰকাছুটি হেৰুৱাইছ কিয় ণ্ড!!'

শেষলৈ সি আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— লাহে লাহে যা — লাহে লাহে যা দেখা নাই লেণ্ডেৰিয়াই লেণ্ডেৰিয়াই আহিছে।

শেষলৈ তাৰ ভৰিখন একেবাৰে জঠৰ হৈ পৰিল। সন্মুখলৈ আগবাঢ়ি যোৱা এইবাৰ একেবাৰে অসম্ভৱ হৈ পৰিল। এজোপা বাবুল গছৰ তলত বহি সি ফোপাবলৈ ধৰিলে। তাৰ গাত হাঁৰ দৰে লাগি যোৱা জগন্নাথে কিছু দূৰলৈ তাক টানি নিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সি বিফল হৈ পৰিল।

কন্মনামুৱা হৈ সি ক'লে —

— 'সৌবোৰ চৰ গ'ল। চৰ নেদেখা হৈ আহিল।'

— 'যা তই সিহঁতক লগ ধৰ। যা যা লৰ মাৰ।'

— 'তই ?'

— 'মই এই বাবুল জোপাৰ তলত বহি থাকিম। তহঁত উভতি অহালৈ মই ইয়াত বহি থাকিম।'

এটা সময়ত অৱশ্যে দুয়ো ছাইট অভিমুখে এগোজ দুখোজকৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

## (সাত)

অষ্টোবৰ মাহৰ পহিলা তাৰিখ। এটা ভয়ঙ্কৰ দিন আৰম্ভ হ'ল। 'ছাৰপ্লাছ' শ্ৰমিকৰ তালিকা এখন অফিচ কক্ষৰ বেৰত মাৰি দিয়া হ'ল।

দুদিনৰ আগৰ পৰাই 'বাৰ্ক টু কল' আৰম্ভ হৈছিল। এই মুহূৰ্তত ভেনা মাখিৰ দৰে শ্ৰমিক মজদুৰৰ দল এটিয়ে এই লিফ্টখনৰ চাৰিওফালে জুম বান্ধিলে।

'ক্ৰেইন অপাৰেটৰ', 'মেঞ্চন', 'বায়াৰ মেন', 'হেল্পাৰ' ইত্যৰ কাম গ'ল।

যিটি দলৰ কাম গ'ল, সিহঁত সাজু হৈ আছিল যদিও — এই মুহূৰ্তত সকলো যেন কিংকৰ্তব্যবিমূঢ়। অসহায়। সাইৰ বালি অভিমুখে যোৱা সমদলটিৰ লগত সিহঁতো আগবাঢ়ি গ'ল

সাইৰ বালিৰ ভঙা ড্ৰামৰ ওপৰত উঠি জইণ্ট ছেক্ৰেটেৰীয়ে বালিতে গোট খোৱা মজদুৰক সম্বোধন কৰি ক'লে —

'ভাইহঁত সাজু আছা নে?'

জমা হোৱা মজদুৰহঁতে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

'মজদুৰ ইউনিয়ন' জিন্দাবাদ।'

এইবাৰ সভাপতিৰ কঠ শুনা গ'ল —

'আমি শান্তিপূৰ্ণ ভাৱে ধৰ্মঘট আৰম্ভ কৰিম। সকলোৰে আত্মত্যাগৰ দ্বাৰাহে আমাৰ সৎ উদ্দেশ্য ফলবতী হ'ব।'

আকৌ এবাৰ প্ৰতিধ্বনিত হ'ল —

'মজদুৰ ইউনিয়ন জিন্দাবাদ!'

সভাপতিয়ে ক'লে —

"আমি মুখ্যমন্ত্ৰী মহোদয়, জিলা অধিপতি, চীফ ইঞ্জিনীয়াৰক দিবলৈ 'নোটচ'ৰ খচৰা তৈয়াৰ কৰি উলিয়াইছো। এই খচৰা আপোনালোকে গুনিব বুজিছে নেকি?"

শ্ৰমিকসকলৰ মাজত গুণগুণনি উঠিল — "ওনিয়।"

সভাপতিয়ে বুজাই ক'লে —

বায়বেৰেলী জিলাৰ ডানকান কনষ্ট্ৰাকচন কোম্পানীৰ হৈ সাই একুৱেডাকটত কাম কৰা ষ্টাফ আৰু শ্ৰমিকসকলে ১৯৭৬ চনৰ এপ্ৰিল মাহৰ পৰা ছিকিউৰিটি অব ছাৰ্ভিচৰ বাবে যুদ্ধ কৰি আহিছে। আমাৰ অনেক প্ৰতিনিধিয়ে ইতিমধ্যে কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ লগত সাক্ষাত কৰি আহিছে। এই সকলো প্ৰচেষ্টা খোলাকটিৰ তাল হৈ পৰিল। ইতিমধ্যে চৰকাৰ সলনি হ'ল। আমাৰ অৰ্দ্ধাহাৰী শ্ৰমিকসকলে আশাৰ ৰেঙনি দেখা পালে।

আমি ছয়মাহ অপেক্ষা কৰিলো। কেন্দ্ৰীয় লেবাৰ মিনিষ্টাৰ, ষ্টেটৰ মিনিষ্টাৰ, লেবাৰ কমিছনাৰ, এচিছটেণ্ট লেবাৰ কমিছনাৰ, চেণ্টাৰ আৰু ষ্টেটৰ মিনিষ্টাৰ সকলৰ সচিব সকলৰ ওচৰলৈ আমাৰ প্ৰতিনিধি সকলে বহুবাৰ অহা-যোৱা কৰিলে। সকলোৰে ভৱিষ্য জোতা ফুৰ গ'ল। ডানকান কোম্পানীৰ কৰ্তৃপক্ষই ছাবমাছ ষ্টাফৰ তালিকা তৈয়াৰ কৰি উলিয়ালে। ডেইলী পেইড বাকীৰৰ মূৰত কুঠাৰাধ ত পৰিল। মৌখিক ভাৱে লোকলৈ ইউনিয়নৰ সৈতে লোকলৈ মেনেজমেণ্টৰ যি বৃদ্ধা পৰা হৈছিল, — সেই বৃদ্ধা-পৰাক মেনেজমেণ্টে ওফৰাই পেলালে। মেনেজমেণ্টে বিশ্বাসঘাতকতা কৰিলে। গতিকে কোনো পিনে উপায় নেদেখি একুৱেডাষ্টৰ শ্ৰমিক মজদুৰে অনিৰ্দিষ্ট কাললৈ ধৰ্মঘট কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছে। — এই ধৰ্মঘট অহা কুৰি তাৰিখৰ পৰা আৰম্ভ হৈ উচিত শ্ৰীমাংসা নোহোৱা পৰ্যন্ত চলি থাকিব।

বচৰা পঢ়া শেষ হ'ল।

মজদুৰৰ দল কি কোৰ্তব্যবিমূঢ়। আশা-নিৰাশাৰ এক দোদুল্যমান অবস্থাই সিহঁতৰ মন চঞ্চল কৰি তুলিলে।

সভাপতিৰ কণ্ঠ আকৌ শুনা গ'ল।

— “আজি আমি এসপ্তাহৰ নোটিচ দিম। তাৰ পাছত আমি এই ধৰ্মৰ যুদ্ধত নামিম - জয় শ্ৰমিক মজদুৰৰ জয়!”

শ্ৰমিক মজদুৰৰ কণ্ঠত প্ৰতিধ্বনিত হ'ল।

“জয় শ্ৰমিক মজদুৰৰ জয়!”

এটা-দুটাকৈ শ্ৰমিকসকলে নিজৰ বেকেনলৈ যাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ব্যস্ত ‘বাকী হাইট’ এই মুহূৰ্তত মকিলালি হৈ পৰিল।

নাৰায়ণীয়ে শিবু খাছলাক এই সভা হোৱা ঠাইলৈ লৈ গৈছিল। ক্ৰেইনৰ খুলি থোৱা চক্ৰাকাৰ ‘গীয়েৰ’ এটাত বহি দুয়ো সভাপতিৰ ভাষণ শুনি আছিল। শিবু খাছলাৰ অবস্থা নৈৰ পাৰৰ লেহকা পছৰ নৰে আছিল যদিও, এই মুহূৰ্তত তাৰ দৃষ্টি উজ্বল হৈ উঠিছিল।

সি নাৰায়ণীক ক'লে —

“এইবাৰ বক্তৃতা শুভকামে পিনে বহিছে — এইবাৰ আমি ডলাৰ বৰ্গৰ হৈ জনগণক আৰু ফুৰ্ণিটাই বুকিৰ নেলাগে। এই ব্ৰালৰ পৰা আমি কোম্পানীৰ পাকীত উঠি অহা এটা ব্ৰাললৈ যাম। আমাৰ ‘চাটাই’ নহয়। আমি ‘পাকমেণ্ট’ হম।”

নাৰায়ণীয়ে একো নক'লে।

শিবু খাছলাৰ লগত বিয়া হোৱাৰ পাছত মাত্ৰ দুটা ব্ৰাল ভাই ৰাখি আহিছে। চাৰেবেংকো অৰ্থাৎ প্ৰথম ব্ৰালটোত দুবাহ কাম কৰাৰ পাছত আনত্বেকৰ লগত শিবু খাছলায়ে কাম গৈছিল। এটা বছৰ এক অকণীয়া কনিকা জীৱন অভিমুখিত হৈছিল। ভোজ নামৰ

চহৰত সিহঁতে কাম বিচাৰি ঘূমুটিয়াই ফুৰিছিল।

চিকাৰী কুকুৰৰ দৰে সেই নগৰতে কাম কৰা জামাদাৰহঁতে সিহঁতক খেদি পঠিয়াইছিল। অৱশেষত শিবু ধাছলাই ‘মেন হোল’ পৰিষ্কাৰ কৰা জামাদাৰ এটাৰ সহায়ক হৈ কিছুদিন কাম কৰিছিল। তাৰ বাবে সেয়া এক অনন্য অভিজ্ঞতা আছিল। ‘মেন হোলৰ’ মুখ খোলাৰ লগে লগে বিয়পি পৰিছিল সেই দুৰ্গন্ধ। গেৰেকানিত লেটিং-পেটি হৈ যেতিয়া সি ‘মেন হোলৰ’ পৰা বাহিৰলৈ ওলাই আহিছিল, — তেতিয়া সি যেন এক বিচিত্ৰ ‘জানোৱাৰ লৈ কাপাত্ত’ হৈছিল। অনেক সময় সি এটি জানোৱাৰ দৰেই আঁঠুকাটি বহি থাকিবলগীয়া হৈছিল। কাৰণ সি চকু মেলিব পৰা নাছিল।

সেই সময়ত সি এটা বেমাৰী মানুহৰো তেজ-পূজৰ কাপোৰ ধুইছিল। এই মানুহটোৱে এটা তিনতলীয়া ‘বৰসাতীত’ বাস কৰিছিল। বেচেৰাৰ বেয়া বেমাৰ থকাৰ বাবে সকলোৱে পৰিত্যাগ কৰিছিল। কগীয়া মানুহৰ ক্ষুধা আৰু ৰান্ধুৰৰ ক্ষুধা হেনো একেই হাতত পইচা-কড়িও তেনেদৰে নাছিল। এক অনন্য দৃষ্টিৰে মানুহটোৱে শিবু ধাছলাৰ মুখৰ পিনে চাইছিল। (এই কগীয়া মানুহটোৰ এই দৃষ্টি শিবু ধাছলাই জীৱনৰ শেষ দিনলৈকে পাহৰা নাছিল।)

“মোৰ ঘৰত কটী আছে — আনি দিম ?”

নিকন্তৰ।

“কোনেও নেদেখাকৈ আনি দিম।”

“হৰিজন! পায়খানা চাফ কৰা হৰিজন।”

শিবু ধাছলাই মূৰ দুপিয়াইছিল।

বোগীয়ে কৈছিল —

—‘মই ব্ৰাহ্মণ।’

দুয়ো আকৌ নিকন্তৰ। তেতিয়া শিবু ধাছলাৰ স্বাস্থ্য ভাল আছিল। তজবজীয়া ডেকা আছিল। বোগীৰ উস্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি সি ঘৰলৈ লৰ মাৰিছিল।

নাৰায়ণীৰ ভাগৰ কটীৰ টোপোলা আনি সি মৃত্যুৰ দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ থকা ব্ৰাহ্মণৰ ওচৰ চাপিল।

বৰ আশ্ৰহেৰে ব্ৰাহ্মণ বোগীয়ে কটী ৰাই শেষ কৰিলে। তাৰ পাছত কিবা এটা ক’ব খুজিলে — মুখৰ ভিতৰত ভোৰ-ভোৰনিৰ শব্দ হ’ল। কিন্তু বেচেৰাই কোনো কথা উচ্চাৰণ নকৰিলে —

তেওঁ নিশ্চয় ক’ব খুজিছিল —

— “শিবু মই তোৰ ঘৰৰ কটী খালো এই কথা কেন আৰু কেনেও নেজানে নে কিবা আশীৰ্বাদেই দিছিল। নাই — একো জনা নেযায়।”

এমাহৰ পাছত মানুহটো মৰিল। মৰাৰ আগেয়ে বেচেৰাই এঘোৰ কোট পটলুন,

এটা লেম্প, এযোৰ কেনভাছৰ জোতা আৰু এটা শতচ্চিন্ন ছাতি শিবুক দিছিল। দুৰীয়া মানুহ আছিল। একপ্ৰকাৰ নিৰাশ্ৰয়ৰ দৰে আছিল। বস্তু কেইপদ শিবুক দি সি ফুট-ফুটাই কৈছিল —

“এই বস্তু কেইপদ মনে মনে লুকাই থবি। নহ'লে ‘ভেড়নীয়া’ জামাদাৰ কেইটাই একেবাৰে শগুণ হৈ তোৰ মূৰৰ ওপৰত পৰিব।”

মানুহটো মৰাৰ লগে লগে সিহঁত শগুণ হোৱা নাছিল — একোটা কুকুৰ নেচীয়ালৈ কপাত্তৰিত হৈছিল —। মানুহটোৰ খাটিয়াখন লৈ সিহঁতৰ মাজত খোৱা-কামোৰা লাগিছিল, — আনকি মৰাশই পিছি থকা ধুতি কামিজ যোৰৰ বাবে সিহঁতে দ্বৰা-দবৰি লগাইছিল। যেন এটাই আনটোক চোবাই খাব।

কোনোবাই বোধহয় খবৰ দিছিল। দুটা জামাদাৰ আহি তাৰ জুপুৰীটো তছনহ কৰি পেলালে—

“আন— বুঢ়াৰ কোট-পটলুন, কেনভাছৰ জোতা — একো ৰেখাকিল।

বুঢ়া মৰাৰ পাছত আকৌ সি কিছুদিন কাম কিনিবি ঘুমুটিয়াই ফুৰিছিল। ‘মেনহোল’ পৰিষ্কাৰ বৰা কামটোও স্থায়ী নাছিল। নাৰায়ণীয়েও কাম বিচাৰি ঘুমুটিয়াই ফুৰিছিল। অস্পৃশ্য আছিল বাবে ‘আৰলৰ’ কামৰ বাবে কোনেও সিহঁতলৈ নিয়োগ নকৰিছিল। এবাৰ সিহঁতে পূব পিনে যোৱাৰ কথাও ভাবিছিল, — ওনিছিল পূবফালে স্পৃশ্য-অস্পৃশ্যৰ ভেদাভেদ হেনো কৰি আহিছে। ‘আৰলৰ’ কামৰ কাৰণেও মানুহে হেনো হবিজন নিয়োগ কৰিব ধৰিছে।

পূবফালে সিহঁতৰ যোৱা নহ'ল। জৰাজৰত পৰি পৰিত্যক্ত বুঢ়াৰ তেজ-পূজৰ কাপোৰ সি ধুইছিল। এই কাৰ্যৰ ফলাফলে এক মাৰাত্মক ৰূপ ধাৰণ কৰিলে; এমাহ জ্বৰ ভোগাৰ পাছত সি গম পালে — বুঢ়াই যি বেমাৰত ভুগিছিল — এতিয়া সিও একেই বেমাৰ ভোগ কৰিব লাগিব।

ইয়াৰ পান্থৰ কাহিনী এক নিৰ্মম যন্ত্ৰণা আৰু পৰীক্ষাৰ কাহিনী আছিল। কেনেকৈ সি যন্ত্ৰণাৰ ভয়ানক হাতোৰাৰ পৰা বাচি আহিল। সেই কাহিনীও আশ্চৰ্যজনক। ‘ডানকান’ কনষ্ট্ৰাকচনত কাম পোৱাৰ আগলৈ — অৰ্থ কষ্টত পৰি সি একপ্ৰকাৰ মৃত্যুৰ লগত যুজিছিল। এই উত্তৰ প্ৰদেশৰ ব্যৱবেকলীৰ এমপ্লয়মেন্ট একচেঞ্জৰ সন্মুখৰ চেণ্ডাৰজোপাৰ তলত কেইবাদিনো শব্দ পাছোৱানৰ এই দলে প্ৰচণ্ড ৰ'দৰ চোক সহ্য কৰি অপেক্ষা কৰিছিল। ৰ'দ-বতাহত শিশু খাছলাৰ বেমাৰী শৰীৰে নবককালন কল ধাৰণ কৰিছিল। সি বেমাৰত পৰাৰ আগেয়ে নাৰায়ণী অন্তঃসত্ত্বা হৈছিল। সিহঁত দুয়ো অৱশ্যে এই সন্তানটি নেবাচিব বুলিয়েই ভাবিছিল। ব্যৱবেকলীৰ কৈপাৰ গছৰ ৰাশী কৈখোলাৰ ‘বগুহাৰ’ হৈ পৰা ‘বাটঘৰ’ এটাত এই হবিজনহঁতৰ পাটিটোৱে এমপ্লয়মেন্ট একচেঞ্জৰ কাৰ্ড নোহোৱালৈ বাট চাইছিল।

পেটৰ ভোকৰ তাড়নাত সিহঁতে জাহানবাদৰ ভগ্নস্তূপৰে ভৰা পুখুৰীৰ পাৰৰ শাক, লতা সংগ্ৰহ কৰিছিল। অখাদ্য খাইছিল। লাজ ঢাকিবলৈ এটুকুৰা কাপোৰৰ বাবে হাহাকাৰ কৰি ফুৰিছিল। এমপ্লয়মেণ্ট একচেঞ্জৰ অফিচৰ দুৱাৰ মুখত বহি থকা সময়ত নাৰায়ণীয়ে দুটামান উঠি অহা ল'ৰাক দেখা পাইছিল। এটাই মুখ ওলোমাই চেপুণৰ তলত বহি আছিল। তাৰ ভৰিৰ কেন্দ্ৰাঘৰ জোতা ধূলিৰে ধূসৰিত হৈছিল। ছাৰ্টৰ পকেটৰ এবাৰ লাফাটি গৈছিল। শিবু ধাছলাই কৈছিল —

— “সৌটো দেখিছ নহয়। আমাৰ দৰে অস্পৃশ্য হৈ জন্মও লোৱা নাই, অথচ আমাৰ দৰে ৰ'দৰ চোক পিঠিত লৈ সদায়ে ইয়াত আহি বহি আছে— কামৰ আশাত?”

“সিহঁতে পঢ়া-শুনা কৰা নাই?”

“কিয় নকৰিব? সিহঁতৰ পকেটত বহুত প্ৰমাণপত্ৰ আছে।”

“তেতিয়াহ'লে এই ৰ'দত মুখ ওলোমাই বহি আছে কিম্ব?”

“বুৰ্বক। আজিকালি লাখ লাখ ল'ৰাই পকেটত প্ৰমাণ পত্ৰ লৈ ঘূৰি ফুৰিছে।”

নাৰায়ণীয়ে এটা শীতল হমুনিয়াহ কাটি কোলাত লৈ থকা কেঁচুৱাটিক সাৱটি ধৰিছিল। আহ! কেনে ধৰণৰ দিন-কাল আহিছে এইবোৰ?

মেটৰ ছুইছেলত দুয়োৰে চমক ভাঙিল।

“ঐ ধাছলাৰ বাচ্চা ধৰ্মঘট আজিৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা বুলি ভাবিছ নেকি?”

নাৰায়ণীয়ে কোবাকুৰিকৈ উঠি যাব খোজোতে মেটে ক'লে —

“শুন নাৰায়ণী। আজি তোৰ ডিউতি পশ্চিমৰ লাইনত পৰিছে। নৰ্দমাত নামিব লাগিব!!”

শিবু ধাছলাই ক'লে —

“তাই নৰ্দমা পৰিছাব কৰোতে আনবোৰ ছুইপাৰৰ দৰে এযোৰ গামবুট পিন্ধি ল'ব পাৰিব নে ভাই? তাই ষ্টেৰক জমা দিব কিম্ব?”

মেটে অবশ্যে তাৰ কথা শুনিবলৈ তাত অপেক্ষা কৰি থকা নাছিল। দুয়ো ছাইট অতিমুখে খোজ পেলালে।

লিচু লেঙেৰাই ডিউতিত বাবলৈ খেৰো-গেথো কৰি আছিল। নাৰায়ণীয়ে ডিউতিলৈ যোৱাৰ লগে লগে শিবু ধাছলাৰ ওচৰত আঙা দিয়াৰ ইচ্ছা হ'ল। পুতেক জগন্নাথক সি ওচৰৰ ভেটা গাঁৱলৈ পঠিয়াইছিল। খেতিৰ সময় কিজানি সি লাচনি-পাচনি কিম্বা কৰিব পাৰেই। লিচু লেঙেৰাৰ দৃঢ় বিশ্বাস আৰু সাতটা বছৰ টানি-মুনি চলিব পাৰিলে তাৰ আৰু চিন্তা নাই। জগন্নাথে কোম্পানীত কাম কৰিব পৰা হ'ব।

এটা সময়ত সি শিবু ধাছলাৰ ওচৰত গৈ বহিল।

শিবু ধাছলাই ক'লে —

“মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আমি ভাল দিন দেখা পাম আমি ‘পাৰমেনাণ্ট’ হ’ম।”

“হয় হয় আমাৰ ‘চাটাই’ নহয়। আমি ‘পাৰমেনাণ্ট’ হ’ম।”

দুয়ো সুহৰি বজাই গীত গাবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

হঠাৎ লিচু লেঙেৰা উঠিল। বিচিত্ৰ ভঙ্গী এটাৰে সি কাঁইটীয়া বাবুল গছৰ জোপোহা এটাৰপৰা এটা লেতেৰা বটল উলিয়াই আনিলে।

“ক’ত পালি?”

“ঠাকুৰ চাহাবে পেলাব দিয়া জাবৰ-জোথৰৰ লগত এইটো বটলো আছিল। বেচেৰাক ‘অংবেজি’ মদে আশুৱাইছিল।”

শিবু ধাছলাই বটলটো সুঙি চাই ক’লে —

“আহ ‘পেটাৰ স্কটছ’ৰ (পিটাৰ স্কচ) বটলত দেশী ‘থাৰা’ বাঃ কেনে সুন্দৰ।”

লিচু লেঙেৰাই ক’লে —

“হেৰৌ বেমাৰী। তই নাৰায়ণীৰ ভৰিত পৰি শপত খোৱা নাছিলি নে মদ আৰু নোছোওঁ বুলি।” ধাছলাই বুকু ফিন্দাই ক’লে —

“মই তিৰোতাক ভয় কৰি থকা ডেকা বুলি ভাব নেকি?”

“ওন তাই অহাৰ আগেয়ে মই কিন্তু উঠি যাম।”

‘বটলটো মোক দি তই এতিয়াও উঠি যাব পাৰ।’

“বাঃ বেমাৰী বান্ধব। মোৰ জনীও একে আছিল। আজিকালি পতা-ওনা কৰা মেমইতে চাহাবৰ লগত বহি একেলগে পিয়ে। সেইদিনা ‘অফিচাৰৰ ক্লাবত’ মই চাহাব মেমৰ বমি এই দুই হাতেৰে চাফ কৰি আহিছো।”

“চব মেম একে হয়। ঠাকুৰ চাহাবৰ বৈশীয়েকক দেখা নাই পূজা-পাতি লৈ বাস্তৱ থাকে, সেইদিনা বস্ত্ৰৰ ভৰমকত তিনটা ‘অংবেজি বটল’ মেম চাহাবে মজিয়াত আশলিয়াই ভাঙি পেলাইছিল।”

“ওন মই কোম্পানীৰ ভদ্ৰাচল ব্ৰালত থাকোতে জগন্নাথৰ মাক নতুন। পেটত জগন্নাথ আমি ‘ডেইলী পেইড’ইতে বাতি খালাচী লক্ষ্যত বহি ‘মূৰ্তি’ কৰে। দোভাগ বাতিলৈ বেচেৰীয়ে মজিয়াত বহি অপেক্ষা কৰে। এদিন চুলি খেলি বহি ব্যাকেন্ডে পগলা কুকুৰে নে শিয়ালে কিহবাই কামুৰি তপিনাৰ এবৰলা একুৱাই লৈ গ’ল। তাই বস্ত্ৰ মূৰ্তি ধৰি খালাচী লক্ষ্যত উপস্থিত হ’ল। আমাৰ আগত শাৰী পাতি থোৱা বটলবোৰ তাই আফলিয়াৰ ধৰিলে। খালাচীহঁত উফৰি পৰিল। আহ কি সাংঘাতিক দৃশ্য!!

বেচেৰীক গোটেই জীৱন কষ্ট দিলে। এতিয়া স্বৰ্গত শান্তিৰে আছে!”

শিবু ধাছলাই ক’লে —।

দুয়ো দুটা শিয়াল হৈ পৰিল। বটলটো লৈ দুয়োৰে মাজত যেন খোৱা-কাষোকাহে লাগি পৰিল।

লেঙেৰাই গুণগুণাই পাঞ্জাবী খালাচীহঁতৰ সেই প্ৰিয় গীতটি গাব ধৰিলে  
চিঞৰি চিঞৰি সুৰ লগাই সি সেই গীত গালে - গীতটিৰ অৰ্থ আছিল - - “যি সকলে  
জীৱনত আফিং আৰু মাদিৰা পান কৰা নাই তেওঁলোক সাত পুৰুষৰ সৈতে নৰকলৈ যাব।”  
দুয়ো এইবাৰ দাৰ্শনিক হৈ পৰিল।

কৈচুৱা ল'ৰা-ছোৱালীৰ দৰে এবাৰ হাওঁ হাওঁকৈ কান্দিব ধৰিলে। দুই-এবাৰ  
ক'লে -

“মই নাৰায়ণীক একো দিব নোৱৰিলো। মই মৰিম। মাৰ লিচু লেঙেৰা, মোৰ  
মুখত জোতা মাৰ।”

হঠাৎ দুয়ো মূৰ তলি চালে। দুয়োৰে পেটত হাত-ভৰি লুকাল। দুৱাৰ মুখত বৈ  
আছে থলস্তৰ বপুৰ কোম্প-ছুপাৰভাইজাৰ, ডিউতি নকৰি পলাই ফুৰা ছুইপাৰৰ সাক্ষাত  
যম হৈ দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ আছে।

নিমৰ তলত থিয় হৈ এদিন শঙ্খ পাছোৱানে ছুইপাৰ সকলক নিজৰ ওচৰলৈ  
মাতিলে। ল'ৰা ছোৱালী মিলি প্ৰায় দুকুৰিমান ছুইপাৰে তাক বেৰি ধৰিলে।

শঙ্খ পাছোৱানে ক'লে -

“ধৰ্মঘটৰ বাবে আৰু মাত্ৰ সাতটা দিন বাকী আছে। মোৰ হাতত এটা টিং থাকিব।  
তইতে এই সাতদিনৰ মজুৰিৰ সমানে আধা ভাগ এই টিংটিত জমা থব লাগিব। এই  
কেইদিন কটী নিমৰ খাবি— মোৰ এই টিংটি কিন্তু ভৰিব লাগিব। যিবোৰে এই টিংটোত  
দক্ষিণা আগবঢ়াব সেইবোৰহে ‘চাটাই’ (কাম যোৱাৰ পাছত) মোৰ পিছে-পিছে আহিব  
পাৰিব।”

উদণ্ড ডেকাৰ দলটোৱে অৱশ্যে শঙ্খ পাছোৱানৰ কথা শেষ হোৱালৈ বৈ থকা  
নাছিল। আকৌ শঙ্খ পাছোৱানৰ গদ গদ কণ্ঠ শুনা গ'ল।

— “তুন কাইলৈ গধূলিৰ পৰা এই টিং লৈ মই এই ড্ৰামৰ ওচৰত থিয় হ'ম।  
তইতে পইচা জমা কৰিবি। কাম দিয়া দফতৰত ৰবৰ লৈ আহিছো। সিহঁতে সম্ভৱ আৰু  
ছয় মাহলৈ আমাক কোনো কামৰ ৰবৰ দিব নোৱৰিব। ছয়মাহ কি কৰিবি তহঁতে?”

পাঁচজনী গাভৰু ছোৱালীৰ পিতাক ভণ্ড জামাদাৰে পিচা ৱাৰ্কাৰ লগত কিছুদিন  
মাটি ৰন্ধা কাম কৰিছিল। সি আগবাঢ়ি আহিল - আৰু টিংটোত এটা নগদ টকা দিলে।  
— ভণ্ডক দেখি আৰু দুটামান আগবাঢ়ি আহি পকেটৰপৰা সিকি-আধলি উলিয়াই দিব  
ধৰিলে।

এটা সময়ত মেল ভাঙিল। শঙ্খ পাছোৱানে টিংটো লৈ ঘৰমুৱা হ'ল।

নাৰায়ণীৰ বন্ধুত্ব লাগি আছিল এই ধৰ্মঘট হ'ব নোৱাৰে। আনবোৰ শ্ৰমিক মজুৰুৰ  
দৰে সিহঁতেও এটা ব্ৰাণৰ পৰা আন এটা ব্ৰাণলৈ যাব। এনেদৰে বছৰ বাগৰি যাব আৰু  
এদিন নতুন সুৰ উদয় হ'ব। আনবোৰ শ্ৰমিকৰ দৰে এদিন সিহঁতো ‘পাৰমেনাষ্ট’ হৈ পৰিব।



কিন্তু শত্ৰু পাছোৱানৰ মুখৰ ভাৱ আৰু চাৰিওফালে বিৰাজ কৰা এক নীৰৱতাই তাইৰ বুকুত এক ভয়ঙ্কৰ ভাৱৰ জন্ম দিলে। দুবছৰ আগেয়ে মুখা-মুখি হোৱা সেই অভিশপ্ত দিনবোৰৰ লগত তেতিয়াহ'লে তাই আকোঁৱৰণৰ কথা মুখি হ'ব লাগিব। নাই নাই নাৰায়ণীয়ে আৰু বেছি ভাবিব নোৱাৰিলে। এক দৰে হ'ব ভাবে তাইৰ বুকখন দুফাল কৰি যেন বাহিৰলৈ ওলাই অহাৰ চেষ্টাহে কৰিলে।

আবেলি ডিউতি দিয়াৰ পাছত নদীলৈ গৈ গা ধুই অহাটো নাৰায়ণীৰ এটি পুৰণি অল্যাস। আজি নদীলৈ যোৱাৰ পথত তাই বঙা পতা কাধাৰী কেইবাটাও দলক লগ পালে।

কোনো পিনে ক্ৰক্ষেপ নকৰাকৈ তাই আগুৱাই গ'ল।

কাপোৰ-কানি সামৰি থৈ এটা সময়ত তাই পানীত নামিল। এইখিনি সময়তে তাইৰ মনত অনেক কল্পনাই লুকা-ভাকু কৰিছিল। শিবু ধাছলাৰ সৈতে বিয়া হোৱাৰ আগেয়ে তাই সাধু কথাত ওনাৰ দৰে কল্পনা কৰিছিল। ৰাজকুমাৰৰ দৰে কোনো এক ধনাঢ্য ব্যক্তি আহি তাইক উদ্ধাৰ কৰিব। অস্পৃশ্যৰ পৰা তাইক উদ্ধাৰ কৰিব চিনেমাৰ দেখা অভিনেত্ৰী সকলৰ দৰে তাই সেই ধনাঢ্য যুৱকৰ সৈতে এখন সোণালী দুৱাৰেদি সোমাই যাব। সোণালী দুৱাৰ ?

শিবু ধাছলাৰ লগত বিয়া হৈ যোৱাৰ আগেয়ে এবাৰ চাৰেংখেৰাত তাই এই সোণালী দুৱাৰৰ মৰীচিকা দেখা পাইছিল। আবেলি সময়ত সেইদিনাও তাই গা ধুব গৈছিল। পানীত নামাৰ পাছত তাই লক্ষ্য কৰিছিল দুইৰে চাৰেংখেৰাৰ আধা সজা দলঙৰ বুকুত সূৰ্য অস্ত গৈছে। সোণালী আৰু বঙা আভাই এই আধা সজা দলঙখনি সৰগলৈ যোৱা এটি খটখটিলে ৰূপান্তৰ কৰিছে।

ঠিক এনে এটা সময়তে কাঁইটীয়া বাবুল গছৰ জোপোহা এটি কঁপি উঠিল। লগে লগে বালিৰ বুকুত খেলি থকা দুটা বগলী যেন দুবলৈ উৰিহে পৰিল।

“কোন ?”

“ভয় নাই — ভয় নাই যোৱা আৰু দুবলৈ যোৱা সৌ এৰ্কালা পানীত নামা। মই কিছুমান ফটো লওঁ!”

কাঁইটীয়া বাবুল গছৰ জোপোহাৰ মাজৰ পৰা ওলাই আহিল এটি পুৰুষ মূৰ্তি। সুৰত টুপী। কল্কত কেমেৰা। তেনেই কোমল বয়সীয়া ইঞ্জিনীয়াৰ। কোম্পানীৰ এয়ে চাৰ্গে প্ৰথম ব্ৰাল।

— “চাৰ্গ গাৰ কাপোৰ তেনেকৈ থাকিব দিয়া। অলপো লকচ নকৰিয়া এয়া ক্লিক ক্লিক্ — ক্লিক্ বিউটি ফুল!”

আহ কি এক উদ্ভেজনা এয়া? তাই পানীৰ পৰা উঠি আহিব পৰা নাছিল।

চাহাবে হাত এখন আগবঢ়াই দি কৈছিল — আহা আগবাঢ়ি আহা মোৰ হাতত খৰা (হয় হয় এয়ে সেই ৰাজকুমাৰেই আছিল) ভয় ভূপুৰীৰ পৰা ৰক্ষাৱহলৈ; — ৷, ৷ৰ পৰা পোহৰলৈ যোৱাৰ সপোন আছিল সেয়া।)

বেৰেকলৈ উভতি গৈ এখন শাৰীকে তাই কেইবাবাৰো পিন্ধি চাইছিল। অনেক ধৰণে তাই চুলিকোছা মোকলাই চাইছিল। মানুহে কবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল তাই এতিয়া আধা মেল খোৱা গোলাপ ফুলৰ কলিলৈ ৰূপান্তৰ হৈছে। তাইৰ চিকুণ চুলিত মৰুভূমিৰ বুকুত জিৰণি লোৱা উটৰ ছাঁ আৰু তাইৰ নাকৰ আকৃতি গাৰ্ডাৰৰ কোণত লগোৱা ব্ৰিড্জ আকাৰৰ এখন সুন্দৰ চাটাৰিং প্লেটৰ দৰেই

আহ আৰু তাইৰ ওঠ? জোনৰ পোহৰ পৰি তিৰ্বিৰাই থকা শেলুৱৈ কোনোবাই দেখিছে নে? কাঁইনীয়া বাবুল গছৰ জোপোহাৰ আঁৰত সদায় এটা সময়ত ছান্ কে প আৰু কেমেৰা কান্ধত লৈ অহা চাহাবক দেখা গ'ল।

সম্বন্ধ ঘটিল।

কাঁইটীয়া বাবুল গছৰ জোপোহাৰ ওচৰলৈ এদিন চাহাবে তাইক মাতি নিলে।

— বাবুলৰ কাঁইটে ক্ষত-বিক্ষত কৰি পেলালে দুয়োৰে দেহ। সেইপিনে দুয়োৰো জৰ্কেপ নাই। হঠাৎ কি হ'ল এয়া? কি হ'ল এয়া? এদিন চাটাৰিং প্লেটৰ টুকুৰা এটা কোনোবাই মাৰি পঠিয়ালে বাবুলৰ জোপোহালৈ।

কিছু আঁতৰত দেখা গ'ল মেনেজাৰ চাহাব আৰু দুই-তিনিটা লগুৱা ইয়াৰ পাছত এক অন্য কাহিনী

এটা শ্ৰমিকে এদিন আহি তাইক কৈছিল — “তোক মৰম কৰা সেই চাহাবটোৰ ট্ৰান্সফাৰ হৈ গৈছে। চা সোৱা কোৱাটাৰ খালী কৰি দি চাহাব ‘জুস্মাত’ বহিছে মেনেজাৰ চাহাবৰ ভায়েক আছিল।”

সম্ৰাজ্য হেৰুৱা সম্ৰাজ্ঞীৰ দৰে অবস্থা হৈছিল তাইৰ। কনক্ৰিটৰ সময়ত সেই ডেকা দলটোৱে টিড্কাৰি দি কৈছিল।

“হেৰৌ নাৰায়ণী— মেমচাহাব হব খুজিছিলি নেকি? — চাহাবে ‘জুস্মাত’ বহোতে এবাৰো দেখোন উভতি নাচালে।”

— “বেচেৰীক কুঁহিয়াৰৰ সিঠাৰ দৰে চোৰাই এৰিলে। পেটত এতিয়া তাই চাহাবৰ বীজ কঢ়িয়াই লৈ ফুৰিব।”

“নাই নাই তাইৰ ৰূপাল ভাল। কুঁহিয়াৰৰ সিঠাৰ দৰে দলিয়াই পেলাবলগীয়া নহ'ল। মেনেজাৰ চাহাবে বন্ধা কৰিলে ”

আবেলি ডিউডিৰ পাছত নদীত গা ধুবলৈ যোৱা তাইৰ বাবে মাৰাত্মক কথা হৈ পৰিল। জোপোহাৰ আঁৰত বহি চিকাৰলৈ চোপ লৈ থকা কুকুৰনেচীয়াৰ দৰে ডেকা এদলে চোপ লৈ থকা হ'ল। একা চাহাবক সুযোগ দিছিল, সিহঁতক কিয় নিদিব?

অৱশেষত এনে এটা সময় আহিল যি সময়ত এই মোলায়ম চুলিৰ বন্ধ লোৱাৰ ইচ্ছা আৰু তাইৰ নেথাকিল। বিভিন্ন ভাৱীয়ে কাপোৰ পিন্ধাব হেপাহো তাইৰ আৰু নেথাকিল।

এই তিস্ত অভিজ্ঞতাৰ দোমোজাত পৰি থাকোতেই শিবু শাখলাৰ সৈতে তাইৰ বিয়া হৈ গৈছিল। 'চাটাইৰ' সেই ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতাৰ পাছত নাৰায়ণীৰ বুকুত এক কৰ্কশ বিদ্ৰোহৰ ভাবে এক প্ৰকাৰ ঘৰেই বান্ধি ললে।

আজি এই তাই নদীত গা ধোৱাৰ সময়ত তাইৰ বুকুত সেই বিদ্ৰোহৰ ভাব নাছিল। কিন্তু এক ভয় আৰু হতাশাৰ ভাবত তাই একপ্ৰকাৰ জঠৰ হৈ পৰিল।

— তেতিয়াহ'লৈ আকৌ সেই অৱস্থা হ'ল। ক'ত যাব সিহঁত? বেমাৰী মানুহটো আৰু এই পানী কেঁচুৱাটো লৈ কেনেকৈ তাই এই প্ৰচণ্ড গৰমত তলৌ-তলৌকৈ ঘূৰি ফুৰিব?

পানী, এয়া বুকুৰ ওচৰলৈ পানী? আৰু আওৰাই যাক নেকি তাই? আৰু দলৈ য'ত তাইৰ আৰু কোনো চিনচাব নেথাকিব হঠাৎ ফেঁটী সাপৰ দৰে ফোচ ফোচ কৰি উঠিল তাইৰ এই চুলিটাৰিয়ে। বৰ আলফুককৈ তাই চুলিটাৰি ডিঙিত মেৰুৱাই ললে। লাহে লাহে তাই পানীৰ পৰা উঠি আহিল। আজি সাই নদী পানীৰ পৰা উঠি আহোতে তাই মনে মনে এটা সংকল্প লৈয়ে যেন উঠি আহিল।

## (আঠ)

পুলিচ পেট্ৰলিং আৰম্ভ হ'ল। ধৰ্মঘাট আৰম্ভ হোৱা আজি সাতদিন পাৰ হ'ল। একুৱেডাকটৰ কাষেৰে গাড়ী অহা-যোৱা কৰা বাটত এদল শ্ৰমিকে পহৰা দি বহি থকা হ'ল। 'এছেনছিয়েল ছাৰ্ভিচ'ৰ বাবে কোম্পানীৰ পুৰণা 'জুঙ্গা'খনৰ বাহিৰে কোনো গাড়ী-ঘোঁৰা ছাইটৰ ভিতৰত সোমাবলৈ দিয়া নাই।

ইতিমধ্যে কোম্পানীৰ মেনেজমেণ্টৰ তৰফৰ পৰাও লেবাৰ কমিচনাৰ, ডি এছ পি, এছ ই, এ জি এম, আদিলৈ নোটিচ গ'ল। নোটিচত উল্লেখ কৰা হ'ল যে কাম শেষ হৈ অহাৰ লগে লগে 'একুৱেডাকটৰ' অনেক বিভাগ বন্ধ কৰি দিব লগীয়া হ'ব — মেনেজমেণ্টে এই বিষয়ে লোকেল ইউনিয়ন আৰু ডিপাৰ্টমেণ্টেল অথৰিটিৰ সৈতে আলোচনা কৰিছে। ১৯৭৫ চনৰ জানুৱাৰী মাহত মেনেজমেণ্ট আৰু অল ইণ্ডিয়া ডানকান ৱাৰ্কছ ইউনিয়নৰ মাজত হোৱা চুক্তি অনুসৰি আৰু 'ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ডিচপিউট এক্ট'ত থকা 'প্ৰভিঞ্চন' অনুসৰি 'ডেইলী পেইড'ৰ বিট্ৰেলমেণ্ট আৰম্ভ কৰা হ'ব। 'ছবয়াছ' হোৱা 'মাহলি কেটেড' শ্ৰমিকহঁতে ইতিমধ্যে দীঘলীয়া ছুটিত ঘৰলৈ প্ৰস্থান কৰিব। কিন্তু বৰ্তমান লোকেল ইউনিয়নে ১৯৭৫ চনৰ চুক্তি ওফৰাই নিয়াৰ আৱেজ্ঞা কৰিছে। 'ডেইলী পেইড' শ্ৰমিকৰ 'ডিকিউৰিটি অব ছাৰ্ভিচ' দাবী কৰি এই অস্বাভাৱ মাহৰ বাৰ ডাবিথৰ পৰা তেওঁলোকে অনিশ্চিত কাললৈ ধৰ্মঘাট আৰম্ভ কৰিছে। ৱাৰ্ক ছাইটত হিংসাত্মক কাৰ্যৰ আভাস পোৱা গৈছে। ষ্টাক আৰু

অফিচৰ সকল বাক্স ছাইটৰ মেটেৰিয়েল সমূহ আৰু সমাপ্ত হৈ অহা 'একুৱেডাক্টৰ' নিৰাপত্তাৰ বাৱস্থা লোৱা হওক ।

একুৱেডাক্টৰ আশে পাশে থকা ভূমি বস্তুত জীৱন একশ্ৰুকাৰ স্থবিৰ হৈ পৰিল । শাৰী পাতি নিশ্চল হৈ থকা ফ্ৰেইনবোৰক মৰুভূমিত জিৰণি লৈ থকা উটৰ দৰে দেখা গ'ল ।

ক্ৰেছাৰৰ শব্দ নাই, ভাইব্ৰেটাৰৰ শব্দ নাই । পাঞ্জাবী ৰালাচীৰ চিঞৰ-বাখৰ নাই ।

ইতিমধ্যে কোনো কোনো গোপন স্থানত লীডাৰ সকলৰ মাজত দুই এখন গোপন মিটিং বহিল । এই গোপন মিটিংবোৰত যশোবন্ত উপস্থিত আছিল । মিটিঙৰ আগেয়ে সকলোৱে ৰালাচী লগৰৰ মদ খাই লৈছিল । লীডাৰ সকলক কিছু অনামনস্ক দেখা গৈছিল । সকলোৱে যেন কিছু সন্দেহ হৈছিল । লীডাৰহঁতে আশা কৰিছিল মৌন ফেডাৰেচনৰ প্ৰতিনিধি দুই - এগৰাকী আহি সকলোকে উৎসাহিত কৰিব । কিন্তু এতিয়ালৈকে কোনো নাছিল । মিটিং শেষ হোৱাৰ পাছত অনেক সময় ধৰি সিহঁতে মদ খাইছিল । তাৰ পাছত ঘৰাঘৰি গুচি আহিছিল । অহৰহ যেন সকলোৱে হৃদয়ত ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ হঁতৰ এটি কষ্টই প্ৰতিধ্বনিত হৈছিল —

'তহঁতে আশা দিছ -- আমি ভোকেৰে থাকিবলৈ সাজু হৈছো । কিন্তু কিবা কাৰণে যদি আমাৰ আশা পূৰণ নহয় তেতিয়াহ'লে সাই নদীৰ বালিত জীয়াই জীয়াই পুতি থম ।'

গধূলি সময়ত এই লীডাৰ কেইটাৰ ঘৰৰ সন্মুখত এটা সমদল গোট খাইছিল, এই সমদলটোয়ে এই প্ৰেকাৰ্ডবোৰ লৈ এটা শোভাযাত্ৰা আৰম্ভ কৰিছিল । এই শোভাযাত্ৰা 'কনভেনাৰ বেন্টিৰ' তলৰ সৰু পাটিকৰ পৰা আৰম্ভ হৈ ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ, মাছলি পেইড বাৰ্কাৰ ইত্যাদিৰ লাইন পাৰ হৈ গেণ্ট হাউছৰ ওচৰত থিয় হৈছিল । — এইখিনিৰ পৰা সিহঁত ইঞ্জিনীয়াৰ সকলক তিবদ্ধাৰ কৰি চিঞৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল —

'কোম্পানীৰ দালাল মূৰ্দাবাদ ।'

"জো হামসে তকৰায়েগা চূড চূড জায়েগা "

"গলি গলি মে চাকু হ্যায়, — মেনেজাৰ চাহাব চোৰ হ্যায় ।"

'এম্ব্ৰক্‌মেণ্ট'ৰ বাবে ৰাশি উলিওৱা মাটিৰ ওপৰেৰে এই সমদলে আৰু আগুৱাই গ'ল । সিহঁতৰ ভৰিৰ ৰোজত নতুনকৈ ৰন্দা মাটি উৰিব ধৰিলে । গেণ্ট হাউছৰ ওচৰলৈ গৈ সিহঁতে আকৌ চিঞৰিব ধৰিলে ।

— "কোম্পানীৰ দালাল মূৰ্দাবাদ ।"

এক গোপন বৈঠকত ইউনিয়নৰ লোক সকলে এবাৰ লোকেল লীডাৰৰ পৰামৰ্শ লোৱাৰ কথা ভাবিলে । ইন্দিয়ান লীডাৰ যশোবন্তই হঠাৎ কিবা এটা ক'ব বুলি থিয় হ'ব খুজিছিল । কিন্তু নিজকে সি সংযত কৰি ৰাখিলে । বাঙময় হৈ সকলোৱে ভাব গতি লক্ষ্য কৰা আৰু এক কক্ষ বেদনাত ছাটি-ফুটি কৰা — এয়ে হৈ পৰিছিল কোম্পানীৰ ইউনিয়নৰ

প্ৰথম হৰিজন মেম্বাৰ যশোবন্তৰ ঘনৰ অৱস্থা।

লোকল মেম্বাৰজনৰ ওচৰলৈ যোৱা-নোযোৱাৰ বিষয়ে ইউনিয়নৰ মেম্বাৰৰ কথা কটা-কটি হ'ল। অৱশেষত যশোবন্তয়ে সিহঁতৰ পিছে পিছে দুখীপঞ্জৰ পিনে আগুৱাই যাবলগীয়া হ'ল। শিয়াল বুজিব লোকল লীডাৰ শাস্ত্ৰী মহাশয়ে অৱশ্যে এই সুযোগৰ বাবে অপেক্ষা কৰি আছিল। পুতুৰিত দাড়ি, দীঘল চুলি, চকুত ৰূপৰ ক্ৰেমৰ চাহ্মা আৰু গালৰ প্ৰকট হনুৱে সৌৱৰাই দিছিল যে তেওঁৰ কু-বুদ্ধিয়ে তেওঁৰ সমস্ত ধৰ্ম-বুদ্ধিক ধৰাশায়ী কৰি থৈছিল।

হঠাৎ যশোবন্তৰ পিনে আঙুলিয়াই শাস্ত্ৰীয়ে ক'লে —

—“এইটোৱেই তহঁতৰ নতুন লীডাৰ নহয়নে?”

সকলোৱে মূৰ দুপিয়ালে।

—“হৰিজন — অৰ্থাৎ ভগৱানৰ পুত্ৰ — আমাৰ জাতিৰ পিতা মহাত্মা গান্ধীয়ে দিয়া নাম। ডক্টৰ আশ্বদকৰৰ শিষ্যসকলে এই নামটো উঠাই দিব লাগে বুলি অস্তিৰোগ কৰিছিল, — পিছে সিহঁতৰ বাগাড়ম্বৰ খেলাকটিৰ ভাল হ'ল।” সজিদানন্দই তেওঁৰ গ্ৰন্থত লিখি গৈছে — দক্ষিণৰ এক বিশেষ স্থানত এই জাতিৰ স্পৰ্শৰ পৰা নিৰ্জ জাতিয়ে ৩৩ ফুট, উচ্চ জাতিয়ে ৬৬ ফুট, আৰু ব্ৰাহ্মণে ৯৯ ফুট জাতিত থিয় হ'ব লাগে। — চামাৰ সকলে ৰাজপুতৰ দৰে সাজ-পোছাক পিন্ধা কাৰণে এঠাইত সিহঁতক কোবাই হাড় ভাঙি দিছিল। মধ্য প্ৰদেশৰ চৰকাৰে মূৰত পায়খানাৰ বাস্টি কঢ়িয়াই লৈ বোৱাটো এটা প্ৰচণ্ড অপৰাধ বুলি গণ্য কৰিছে। পায়খানাৰ বাস্টি মূৰত ললে তিনিমাহ হাজোতত যাব লাগিব নাইবা পাঁচশ টকা ‘ফাইন’ দিব লাগিব। প্ৰাইভেট বস্ত্ৰ কাৰু কৰা ছুইপাৰ সকলক হেনো ঠেলা গাড়ীও দিয়া হ'ব।

ওনা, আটাইতকৈ হাস্যকৰ কথা কি জানানে? সকলো নিৰুদ্ভৱ।

“ইউ-ণিৰ অস্পৃশ্য সকলে পাজোবৰ অস্পৃশ্য সকলক নিৰ্জ স্থানীয় বুলি ভাবে?”

শাস্ত্ৰীয়ে নিজৰ বসত মজি নিজেই হাঁহিব ধৰিলে।

—“এইবোৰৰ বাবে কাক ‘দক্ষনা’ দিব লাগে জানানে? মনুৰ মনু-বুদ্ধিক বি ইহঁতৰ ছায়া পৰ্যন্ত।”

ইউনিয়নৰ সভাপতি কলবীৰ স্বামীয়ে কৈ উঠিল —

—“মহোদয় আমি এটা ৰেলেগ কামৰ বাবেহে আহিছিলো।”

—“তোমালোকে কি কামৰ বাবে আহিছা মই জানো। কিন্তু মোক কথাখিনি শেৰ কৰিবলৈ দিয়া।”

—“ওনা তোমালোকে হৰিজনক ইউনিয়নত স্থান দি ৰখ ভাল কাম কৰিছা।

আজিকালি হৰিজনক টো ৰাজনীতিৰ পথখনত কেনেদৰে টো-আজোৱা হৈছে লক্ষ্য কৰিছানে? দিল্লী এডমিনিষ্ট্ৰেচনে প্ৰত্যেক হৰিজনকে ৬৫ বৰ্গফুট মাটি আৰু পোছাকৰ টকা দান

কৰিছে। পঞ্জাব চৰকাৰে হৰিজন নামটিকে উঠাই দিয়াৰ যো জ্ঞা কৰিছে। হৰিজনৰ বাবে এক বিশেষ মন্ত্ৰীসভা লাগে আৰু ”

সভাপতি বলবীৰ স্বামীয়ে একপ্ৰকাৰ আৰ্তনাদ কৰি কৈ উঠিল —

— “মহোদয় আমি আমাৰ ষ্টাইক সম্বন্ধে আপোনাৰ মূল্যবান উপদেশ লবলৈ আহিছো।”

গুডগুডিটোত কিছু সময় সোহা মাৰি এটি নাটকীয় ভংগীৰে থিয় হৈ ক’লে—

— ‘তোমালোকে মোৰ ‘ছলাহ’ লব আহিছা। সাত দিন পাৰ হ’ল, এতিয়া ফেডাৰেচনৰ চুক্তি দলিয়াই পেলাব নোৱাৰিম বুলি ভাবি মোৰ ওচৰলৈ আহিছা?’

ইউনিয়নৰ লীডাৰ সকলে তলমূৰ কৰিলে। ওচৰত থকা টেবুল এখনত এটা বজ্জ ভুকু মাৰি শাস্ত্ৰীয়ে ক’লে —

— “মই ফেডাৰেচনৰ চুক্তি দলিয়াই পেলাব পাৰিম। তোমালোকে কিন্তু মোৰ কথা মানিব লাগিব। শুনা ইমাৰ জেঙ্গীত জবৰ-দস্তি কৰি এই চুক্তি লিখাই লোৱা বুলি প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাব পাৰিম।”

সভাপতি বলবীৰ স্বামীয়ে ক’লে —

— “আমাৰ হাতত ফাণ্ড নাই, মেইন ফেডাৰেচনৰ কোনো প্ৰতিনিধি এতিয়ালৈকে আহি নেপালে। ‘ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ’বোৰৰ ভিতৰত অনেক বেমাৰীও আছে, সিহঁত এটা এটাকৈ মৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিব।”

— এই বিষয়ে কিহৰ চিন্তা? সিঙঘীয়াঘাটৰ গণ্ডক ব্ৰীজৰ বিক্ষোৰণ কাৰ অনুপ্ৰেৰণাত হৈছিল তোমালোকে কিবা খবৰ ৰাখিছিল নে?

— শুনা তোমালোকে বুকু ডাঠ কৰিব লাগিব। ফাণ্ডৰ যদি টকা শেষ হয় কোম্পানীৰ ষ্টিল, ৰড, চিমেণ্ট, ডিজেল অয়ল, পেট্ৰল, টিম্বাৰ ইত্যাদিৰ ওপৰত জপিয়াই পৰিব লাগিব। ইঞ্জিনীয়াৰসকলক ‘টেৰ’ ৰাইজ কৰিব লাগিব। শুনা মই লীগেল ফাইট কৰোৱাই দিম তোমালোকৰ পৰাজয় নাই। স্কেপ অল্ড স্পেয়াৰ পাটছ পুৰণা ট্ৰাকৰ টায়াৰ, পুৰণা ড্ৰাম বাছৰ ‘কোটেছন’ কোম্পানীয়ে বিচাৰিছিল — কোটেছন দিয়া বেপাৰীয়ে ধৰ্মঘটৰ ভিতৰত সেইবোৰ বুৰ্গাটিয়াই চাবলৈ আহিব। সিহঁতক কোৱাই মূৰ ভাঙি দিম। আৰু সেইবোৰ চুপচাপ বিক্ৰী কৰি ‘ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ’হঁতৰ মাজত বিলাই দিব।

ইতিমধ্যে গধূলি হৈ আহিছিল।

লীডাৰ সকলে উঠি যাবলৈ উচপিচ লগাই দিলে —

— “শুনা, মই লীগেল ফাইট কৰোৱাই দিম। এই ‘চাটাই’ কেতিয়াও হ’ব নোৱাৰে। কিন্তু মোৰ এটা ‘ফিল্ড ৰেট’ আছে মোৰ এজেক্টসকলৰপৰা এই বিষয়ে নিশ্চয় গম পাইছা। শুনা তেতিয়াহ’লৈ মই শ্ৰমিক সকলৰ মাজলৈ যাম।”

সভাপতি বলবীৰ স্বামীয়ে ক’লে —

—“এই বিষয়ে আপোনাক আমি খবৰ দিম।”

অস্থায়ী কাঠৰ লাইনৰ দলঙেৰে এটি সংকিশ্ত পথলৈ সকলো আগবাঢ়িল। এই পথছোৱাত কেনেও এটি শব্দও উচ্চাৰণ নকৰিলে। প্লাইলৰ দলঙৰ ওচৰত ছুইপাৰাইতৰ এদল উলঙ্গ ল'ৰা-ছোৱালীক এককাল পানীত নামি তুবীমাছ খেপিয়াই থকা দেখা গ'ল।

জীপ অহা-যোৱা কৰা পথলৈ বৰ আগ্ৰহেৰে সিহঁতে মূৰ লাভি চালে। নাই বুলি উকুৱাই কোনো জীপ আগবাঢ়ি অহা নাই। অথচ কোম্পানীৰ মেইন ফেডাৰেচনৰ পৰা সহায় আহিব বুলি সকলোৱে বাট চাই আছে।

ধৰ্মঘটৰ এটা সপ্তাহ পাৰ হ'ল।

ধৰ্মঘটৰ শীমাংসা কৰিবলৈ হেড অফিচৰ পৰা 'এ জি এম' আহিল। নিচেই ওচৰৰ ব্ৰাল — গোমতীৰ পৰাও ইউনিয়নৰ এই শাখাৰ প্ৰধান সচিব আৰু বাকী সভা ককল আহি সাইৰ অফিচত হাজিৰ হ'ল।

পাঁচ ঘণ্টা জুৰি তৰ্ক-বিতৰ্ক চলিল। এ জি এমে, নিশ্চিত হৈ আহিছিল। ১৯৭৫ 'এগ্ৰিমেন্ট' ঢাল তৰোৱাল লৈ তেওঁৰ বন্ধা কবচ হৈ আছিল।

কথা কটাকটি, তৰ্ক-তৰ্কিৰ পাছত এ জি এম এটা সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ল।

— এয়ে তেওঁৰ শেষ সিদ্ধান্ত। সাইৰ ইউনিয়নক সম্বোধন কৰি তেওঁ ক'লে —

— মোৰ শেষ কথা আমি বাঠিটা 'ডেইলী পেইড বাৰ্কাৰ' এবজৰ কৰি ল'ম।

আৰ্তনাদ কৰি উঠিল লীডাৰ সকলে —

— 'মাত্ৰ বাঠিটা!'

— 'হয়, মাত্ৰ বাঠিটা। ইয়াৰ বেছি অসম্ভৱ।'

কিছু সময় ধৰি আকৌ কথা কটাকটি চলিল।

উত্তেজনাৰে এ জি এমে থিয় হৈ ক'লে—

'আমাৰ হাতত লীগেল এগ্ৰিমেন্ট আছে।'

— 'ইউ আৰ ফাইটিং উইথ এম্পটি এয়াৰ'। দেখা দেখিকৈয়ে এই কাম 'ইল্‌জীগেল' হৈছে। আমি বাঠিটা মানুহ ল'ম। সিহঁতেও অৱশ্যে ফাইনেল ডিউজ লৈ বাব লাগিব।

শেষত ইউনিয়নৰ এই দুই ব্ৰালৰ প্ৰধান সচিবৰে থিয় হৈ ক'লে —

— 'ঠিক আছে — এই প্ৰস্তাৱ আমাক গিৰিত ভাৱে দিয়া হওঁক।'

অসম্ভৱ কথা।

— কোম্পানীৰ হেজাৰটা ব্ৰাল আছে। এইদৰে লিখিত ভাৱে দিয়া 'ডেলিক্টে'

কথা।

এটা হলফুল চলিল। এই হৈ হোৱাৰ ক্ষান্তত এ জি এমৰ এটা প্ৰচণ্ড কঠৰৰ গুলা গ'ল।

‘কৰ ট্ৰাইক কৰ এক বছৰ দুই বছৰ। আমাৰ কিহৰ ক্ষতি? শেষত আমি এই কেইক চৰকাৰক চম্ভাই দিম।’

সকলোৰে চকুত পৰিল বাহিৰত সশস্ত্ৰ পুলিচ বাহিনী থিয় হৈ আছে।

এটা দুটাকৈ সিহঁতে বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। এটা সময়ত কোম্পানীৰ টাঙ্গাই ধূলি উৰবাই কোম্পানীৰ নতুন আলিৰে অদৃশ্য হৈ গ’ল।

লীডাৰ সকলে আহি সাইৰ বালিত ভৰি দিলে ইতিমধ্যে শ্ৰমিক সকলৰ ল’ৰা-ছোৱালীহঁতক পিয়াপি দি ফুৰা দেখা গৈছে। যশোবন্তৰ কণ্ঠ শুনা গ’ল।

— “আমি এ জি এমৰ কথা মানি ল’ব লাগিছিল।”

সকলোৰে যেন আকাশৰ পৰাহে পৰিল —

গোমতীৰ পৰা অহা প্ৰধান সচিব ক’লে —

— তই কুমলীয়া বাঁহ—ভাঁজ ল’ব লাগিলে এই সময়তে লৰি ।।

সিহঁতে আৰু কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গ’ল। যশোবন্তৰ চকুত পৰিল লিচু লেঙেৰাৰ পুতেকে সাই নদীৰ গৰাহৰ ওচৰত ভুৰী মাছ বিচাৰি আছে। সকলোৰে দৈনিক হাজিৰা বন্ধ হৈ গৈছে। এই ব্ৰাহ্মণ ইউনিয়নৰ হাতত যি ফাপু আছিল, সেয়াও লাহে লাহে শেষ হৈ আহিছে। এছেলছিয়েল ছাৰ্ভিচত নথকা ছুইপাৰহঁতক সাইৰ বালি আৰু মুৰ্শীগঞ্জত পিয়াপি দি ফুৰা দেখা গৈছে।

লিচু লেঙেৰাই যশোবন্তক হাত বাউল দি মাতিলে। দলৰ পৰা ফালৰি কাটি সি গৈ লিচু লেঙেৰাৰ ওচৰত থিয় হ’ল। যশোবন্তই দেখিলে লেঙেৰাই তুঁহ জুইৰ দৰে জুই একুৰা ধৰি নদীৰ মাছৰ বাবে আশা কৰি বোন্দাপৰ দি বহি আছে। জগন্নাথে একমনে এককাল পানীত নামি মাছ খেপিয়াই আছে। লেঙেৰাই তাৰ কাণৰ ওচৰলৈ আহি ফুচফুচাই ক’লে—

— “ভয়ঙ্কৰ দিন আহিব। তহঁতক জীয়াই জীয়াই সাই নদীৰ বালিত দফনা দিব - মীমাংসালৈ আহ। আজি মুৰ্শীগঞ্জত ধাৰ কৰি ধোঁহ আনিবলৈ যাওঁতে সিহঁতে টঙনিয়াই দুটা ছুইপাৰৰ পিঠি ফালি দিলে। সিহঁতে আৰু সহ্য নকৰে কাৰণ এই ধৰ্মঘট হেনো আইন সন্মত নহয়?”

হঠাৎ জগন্নাথৰ আৰ্ত্তনাদ শুনা গ’ল।

— চা এই ভাল কি পালো চা?

গাতৰ পৰা সি উলিয়াই আনিলে এটা বীথল বামী জাতীয় মাছ।

বহু নাইবা পৰিষ্কাৰ কৰাৰ আৰু প্ৰয়োজন নহ’ল। জীয়াই জীয়াই মাছটো জুইত সুমুৱাই দি লিচু লেঙেৰাই জুই ফুৰাব ধৰিলে।

যোৱা দুদিন ধৰি যোগেন্দ্ৰ পুতেকৰ পেটত বৃন্দ এটাও পৰা নাই। ইউনিয়নে ফাপুৰ পৰা যি কেইটা টকা দিছিল লেঙেৰাই সেই টকা খালাচী লক্ষৰত শেষ কৰি থৈ আহিছে।

এই ঠাইত আৰু বহি থকাৰ ইচ্ছা নহ’ল যশোবন্তৰ। এ জি এমৰ সৈতে গাটিং



হোৱাৰ আগেয়ে সি লীডাৰহঁতৰ সৈতে খালাচী লক্ষৰ পট ভৰাই কটি আৰু চাহ বাই আহিছে।

কিছুদূৰ গৈ যশোবন্তই আৰু এটা মাৰাঘৰ দৃশ্য দেখা পালে। মুৰীগন্ধৰ কছাইৰ দোকানৰ পৰা ছাগলীৰ ডুক, ছাল কিছুমান আৰু ছুইপাৰৰ ল'ৰা ছোৱালী এজাকে সাইৰ বুকুত দ'বৰা-দ'বৰি লগাই দিছে।

যোৱা কিছুদিন ধৰি সাইৰ বুকুত বাঁহ লোৱা শণ্ডৰ আৰু সিহঁতৰ মাজত এই মূহুৰ্ত আৰু যেন কোনো পাৰ্থক্য নাই।

পেটৰ কুখাৰ এক মাৰাঘৰ ৰূপ এতিয়া সাইৰ বালিৰ অ'ত ত'ত একেবাৰেই উলংগ হৈ পৰিছে।

ধৰ্মঘটকাৰীহঁতৰ শোভাযাত্ৰা এটিয়ে এতিয়া ছাইটৰ চাৰিওফালে বিশেষকৈ কোম্পানীৰ দালাল বুলি গণ্য কৰা ইঞ্জিনীয়াৰহঁতৰ কোৱাৰ্টাৰৰ সমুখত 'মাৰা' লগাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছে।

— গলি গলিমে চাকু হ্যায় মেনেজাৰ চাহাব ডাকু হ্যায়।

— হামাৰা মাংগ পুৰী কৰ, জো হামসে ভক্সায়েগী।

চুড চুড হো জায়েগী।

সিহঁতৰ ভৰিৰ ঝোজত ধূলি উৰিৰ ধৰিলে। অজস্ৰ বস্তা পতাকা বতাহত উৰিৰ ধৰিলে।

সভাপতিয়ে ক'লে —

মেইন ফেডাৰেচনৰ পৰা কোনো নাছিল যেতিয়া আমাৰ প্ৰতিনিধি ফেডাৰেচনৰ ওচৰলৈ যোৱা উচিত।”

সকলোৱে মূৰ দুপিন্ধালে, সিহঁতে এক গোপন বৈঠকৰ বাবে খালাচী লক্ষৰ পিনে আগবাঢ়ি গ'ল।

বামু আৰু বামু দুইপাৰে ঠাকুৰ চাহাবৰ ঘৰৰ সমুখৰ চেণ্ডাল গছ এজোপাত উঠি চাহাবৰ কোৱাৰ্টাৰৰ পিনে সজাগ দৃষ্টিৰে চাই আছিল। দূৰৈত দুই এটি কনিষ্টবলৰ ঘাইছেলৰ শব্দৰ বাহিৰে 'ছাইট'ৰ চাৰিওফালে মৰিশালীৰ নিস্তব্ধতা।

বামু আৰু বামুৱে বোৱা বাতিয়েই খবৰ পাইছিল ঠাকুৰ চাহাবৰ কোৱাৰ্টাৰলৈ বাতি তিৰোতা এজনীয়ে অহা বোৱা কৰে। অৱশ্যে সকলো বস্তা চকু দেখুৱাই বামু আৰু বামুক আদেশ দিলে “ধৰ্মঘট চলি থকা সময়ত যি ভিকোৱাই বিশ্বাসঘাটকতা কৰি কোম্পানীৰ দালালৰ ওচৰ চাপিছে তাইক মাৰি হাড় ভাঙি দিবি। এয়া তহঁতৰ কৰ্তব্য। ইয়াৰ বাবে তহঁতক খালাচী লক্ষৰ সন্দৰ বটল নিয়া নহ'ব। এয়া কৰ্তব্য।

বোন্দা মহ আৰু গুৰি পৰুৱাৰ কাষেৰেও দুয়ো অতীত হৈ পৰিছিল।

বামুৰে বামুক ক'লে—

—“আমি এই মহৰ কামোৰত বাৰোবাৰী তিৰোতা পহৰা দি থাকিম—আৰু সিহঁতে নাক বজাই শুই থাকিব—?”

বামুৰে ক'লে —

— আমিও ওভোতা নাচোন দিম

“চূপ—চূপ—সৌৰা কোৱাৰ্টাৰৰ পিছ পিনে বাবুলৰ জোপোহা লৰি উঠিছে।”

পিচ বাকীৰ লগত অহা পাৰ্বতী বোলা ছোৱালীজনী দেখিছ নহয়, তাই বোলে কোম্পানীৰ বাবুবোৰক নষ্ট কৰিছে।”

“এদিন সাইৰ বালিত অকলে পাই মই হাতত ধৰি খুজিলো, তাই ছালীয়ে ভেকাহি মাৰি উঠিল। নিশ্চয় তায়ে আহিছে। আজি তাইক মই নেৰো।”

বামুৰে ক'লে —

“তাইক চোঁচোৰাই সাইৰ বালিলৈ লৈ যাম।”

“কেনেকৈ নিবি?”

“কিয়?”

“দেখা নাই বন্দুকধাৰী পুলিচে কেনেকৈ পহৰা দি ফুৰিছে। সাই পাৰ হৈ মুঙ্গীগঞ্জলৈ অহা- যোৱা কৰা পথ সিহঁতে জৰু কৰিছে।”

হাৰামজাদীক তেতিয়াহলে ছুইপাৰ কেম্পৰ পাছফলৰ কাইটীয়া জোপোহাৰ মাজলৈ ঢানি নিয়।”

—চূপ, চূপ বন্দুকধাৰী চিপাহীয়ে ‘পেটলিং’ আৰম্ভ কৰিছে। কি ঠিক ইউনিয়নৰ মানুহে কিজানি বালিত গোলা বাকুদ গোটাই থৈছে।”

বুকুৰ ওচৰলৈ আঁঠু গুজি দুয়ো গছৰ ডালত জুপুকা মাৰি বহিল।



কাইটীয়া বাবুলৰ জোপোহাৰ ওচৰত হঠাৎ কিবা এটাই খৰ মৰাই উঠিল। লগে লগে অন্ধকাৰৰ মাজতো এটি ছায়ামূৰ্তি জিলিকি উঠিল। নৰবাদকৰ দৰে চোপ লৈ থকা দুয়ো বন্ধুৰে এইবাৰ গছৰ পৰা জপিয়াই তললৈ নামিল—

“ধৰ ধৰ পলাল পলাল ।”

তাই পিছ দুৰাবোৰেদি পাম্প হাউছৰ পিনে পলাব খুজিছিল কিন্তু অসম্ভৱ কথা হৈ পৰিল। নতুনকৈ কটা মাটিৰ চপৰাত উজুটি ৰাই পৰিল।

তাইৰ দেহৰ কাপোৰ সিহঁতে ফালি পেলালে। কিন্তু ছুইশলা ছলাই যেতিয়া মুখৰ ওচৰলৈ পোহৰ নিয়া হ'ল— দুয়ো ভূত দেখা মানুহৰ দৰে আৰ্তনাদ কৰি দূৰলৈ উফৰি পৰিল। পাৰ্বতী নহয়, - নাশ্বৰণীহে।

বিশ্বস্ত অতিকৃত হৈ কিছু সময় দুয়ো শুদ্ধ হৈ বল।

নাৰায়ণীৰ উলংগ দেহটি মৰাশৰ দৰে তেতিয়াও দুয়োৰে সন্মুখত পৰি আছিল।  
পুলিচৰ হুইছেল এইপিনে আগবাঢ়ি আহিছে। হঠাৎ বামুৱে তাইৰ একাষে পৰি  
থকা কাপোৰৰ টোপোলাটো টানি আনিলে

কিছুমান ভঙা পইচা আৰু এজাপ কটী চাবিওফালে সিঁটৰিত হৈ পৰিল।

দুয়ো ততাতৈয়াকৈ ভঙা পইচাবোৰ পকেটত ভৰাব ধৰিলে—

নাৰায়ণীয়ে ভয়ঙ্কৰ ৰূপ ধারণ কৰিলে। উলংগ দেহেৰেই তাই থিয় হ'ল,—  
দুয়োৰে পিনে আঙুলিটোবাই আৰ্দ্ৰনন্দ বৰি উঠিল—

“ছুবৰৰ বাচ্চা— দে মোৰ পইচা।”

“নাৰায়ণী তয়ো এনেকুৱা কাম কৰ ।।”

“দে— দে মোৰ পইচা।”

“চুপ থাক — বেছি হাল্লা কৰিলে কোবাই হাড় ভাঙি দিম।

ছালী আমাৰ ছুইপাৰহঁতৰ মুখত ছুই সনা নাইনে তই ?”

— “খাছলাৰ বেমাৰৰ সময়ত মই নিমন্ধৰ বস্ত্ৰাৰ দৰে পেটটো লৈ ঘূৰি ফুৰোতে  
তহঁতে মোক এটা পইচা দি সহায় কৰিছিলি নে ? এতিয়া ধৰ্মঘট কৰি তহঁতে পেটৰ ভাত  
মুঠি কাটি লোৱা নাই নে ছালাহঁত ।”

— “চুপ থাক হাৰামজাদী।”

এইবাৰ তাই পোৱালী হেৰুৱা বাফিলীৰ ৰূপ ধারণ কৰিলে—

“মোৰ খুচা মই বাণীগিৰি কৰি খাম। — দে মোক পইচা ”

বাবুল গছৰ কাঁইটৰ জোপোহাৰ ওচৰত সিহঁতৰ দৰবা—দৰবি লাগিল। কাঁইটে বিদ্ধি,  
ক্ষত—বিক্ষত কৰি পেলালে সিহঁতৰ শৰীৰ।

এইখিনি সময়তে সিহঁতৰ তেনেই ওচৰত জোতাৰ শব্দ শুনা গ'ল। নাৰায়ণীয়ে  
মূৰ তুলি চাই দেখা পালে — তাইৰ নিচেই ওচৰত যশোৱন্ত থিয় হৈ আছে। ইউনিয়নৰ  
মিটিং শেষ কৰি সি এই বাটেৰে বেৰেকলৈ আহিছিল। বামু আৰু বামুৱে পলাবলৈ চেষ্টা  
নকৰিলে।

যশোৱন্তই চৰ্চটো মাৰি দুয়োৰে চকুলৈ চালে। এইখিনি সময়ত দুয়োৰে চকু  
নাহৰফুটুকীয়া বাঘৰ দৰে জিলিকি উঠিল—

— “তাইৰ পৰা কি আনিছ তাইক চমজাই দে । আৰু তাইক বেৰেকত থৈ  
আহলৈ ।”

ইতিমধ্যে আৰু তিনিটা ইউনিয়নৰ মানুহে জোপোহাৰ আৰু হৈ এই দৃশ্য চাই  
আছিল। তাৰে এটাই চিঞৰি উঠিল —

— “তাইক বাঘ নিবিবি। আহ! মোৰ পিছে পিছে সকলো আহ।”

মেকাবজন ঠাকুৰ চাহাবৰ কোৱাটকিৰ সিনে আগবাঢ়ি গ'ল। কাঠৰ বন্ধ দুৱাৰত —

সি লাঠিয়াব ধৰিলে।

ঠাকুৰ চাহাবে দুৱাৰ খুলি দিলে। মেঘাবে কলে —

“ঠিক ঠিক উত্তৰ দিয়ক। তাই নিজে আহিছিল নে— আপুনি মতাই আনিছিল।”

আন এজন মেঘাবে চকু বন্ধা কৰি সুধিলে —

“ঠিক ঠিক উত্তৰ লাগে। নহলে কোৱাৰ্টাৰত জুই লগাই দিম।”

ঠাকুৰ চাহাবে ভয় নেখালে। তেওঁক আডষ্ট হোৱা যেনো দেখা নগল। নাৰায়ণীৰ পিনে আঙুলি টোৱাই তেওঁ চিঞৰি উঠিল—

“তাই দোভাগ ৰাতি মোক পইচা খুজিব আহিছিল। — এইবোৰ মানুহৰ কথা ভবা চিন্তা নকৰাকৈ কেনেকৈ ধৰ্মঘট কৰিছা? আৰু চাৰিদিন পাছত সিহঁতে ৰাব নেপাই ”

“চুপ চাহাব, আমি ‘ছালাহ’ লবলৈ অহা নাই —”

নাৰায়ণীৰ পিনে চাই এটা লীডাৰে গৰ্জন কৰি উঠিল —

“ক চাহাবে সচা কথা কলে নে?”

কি উত্তৰ দিব নাৰায়ণীয়ে? এই মুহূৰ্তত তাই বান অহা নদীৰ সোলোক ঢোলোক গৰাত থিয় হৈ আছে।

আকৌ গৰ্জন কৰি উঠিল লীডাৰে —

—“দে উত্তৰ দে?”

নাৰায়ণীয়ে উত্তৰ নিদিলে। শ্রমিকহঁত অতিষ্ঠ হৈ উঠিল। শেষত কোনোবা এটাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল— “মাৰ! মাৰি তাইৰ হাড় ভাঙি দে ।”

সাইৰ বালিত অনেক সময়লৈ নাৰায়ণীৰ হৃদয় বিদাৰক চিংকাৰ শুনা গৈছিল।

এই গোটেই ঘটনাটো অবশ্য একেবাৰে চুপ-চাপ ভাবে সংঘটিত হৈছিল। নাৰায়ণীৰ বিনীত বোৰেকৰ দুই এটি মানুহ সাৰপাই উঠিছিল যদিও, এনে বিনি কোনো নতুন কথা নাছিল। ছুইপাৰ বোৰেকত মদ-ভাং খাই ভিৰোতাৰ ওপৰত কৰা অত্যাচাৰ কোনো নতুন কথা নাছিল। ৪ বাঘৰি যোৱাৰ সময়ত হঠাৎ যশোবন্তই সকলোকে সন্মোহন কৰি ক’লে—

— “আমি এই পাঁচটা মানুহৰ বাহিৰে এই কথা যাতে কোনেও নেজানে।”

সকলোৰে একেলগে কৈ উঠিল।

— “এই কথা কোনেও নেজানিব?”

. পেটত কথা ৰাখিব পৰা সংঘৰ্ষী পুৰুষ বামু আৰু বামু অৱশ্যে কোনো দিনেই নাছিল। সিহঁতে দুবাৰ মান গৈ শিবু বাছলাৰ দুবাৰ মুখত থিয় হৈ ভূমুকিয়াই চাইছিল। -

— এটি জীৱন্ত নকককালৰ দৰে সি পৰি আছিল। — তাৰ বুকুত বান্দবৰ দৰে লিপিট খাই আছিল কেঁচুৱাটো। এনে এটা দৃশ্য যি দৃশ্য দেখিলে হয়তো পৃথিৱীৰ নিষ্ঠুৰতম মানুহটোৱেও এবাৰলৈ বাধ্য হয় পৰিব। গতিকে নাৰায়ণীৰ কথাকৈ লাভ কৰিম বুলি ভবা পাশৰিক আনন্দৰ পৰা বঞ্চিত হৈ দুয়ো মনে মনে গুৰিল। ... কনিষ্ঠকাল হৈছে আৰু বুঢ়ী জোতাৰ

শব্দ ছুইপাৰ লাইনলৈ আগুৱাই আহিল। 'বাবুল' গছৰ কাঁইটীয়া জোপোহাৰ ওচৰত থিয় হৈ বশোবন্তই নাৰায়ণীক ক'লে —

“যা মই চাই আছো — তই বেৰেকলৈ যা — ।”

শব্দ পাছোৱানে বহু চেপ্টা কৰিও অৱশ্যে খালী টিংটো মুদ্ৰাৰে পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰিলে। ধৰ্মঘটৰ আজি পোন্ধৰ দিন পাৰ হ'ল। দুৰ্ভিক্ষৰ সমকক্ষ এক ভয়ঙ্কৰ অৱস্থাই সকলোৰে অজানিতে এখোজ দুখোজকৈ ছাইটলৈ যেন আগুৱাই আহিছে।

এই বিনি সময়তে পিচ বাকাৰৰ লগত অহা “ডেইলী পেইণ্ট” শ্ৰমিকহঁতো ভয়ত পেপুৰা লাগিল। অফিটলৈ চাহাবহঁত আহে — যিহেতু পিছ বাকাৰহঁতে ধৰ্মঘটত ভাগ লোৱা নাই। কোম্পানীয়ে পিচ বাকাৰৰ শ্ৰমিকহঁতক ‘পে-মেণ্ট’ৰো ব্যৱস্থা কৰিছিল। এই ঠিকাদাৰসকলে যি সময়ত পিচ বাকাৰৰ শ্ৰমিকক পাৰিতোষিক বিলাব ধৰে সেই সময়ত ‘বাৰ্ক ছাইট’ আৰু অফিচৰ সকলৰ ঘৰৰ সন্মুখেৰে আগবাঢ়ি যোৱা মোৰ্চাই সাইব বালিত গোট খোৱা শগুণ এজাকৰ ৰূপ ধৰণ কৰে। কোন মুহূৰ্তত এই শগুনে পিচবাকাৰৰ শ্ৰমিকৰ ওপৰত জপিয়াই পৰে কোনো ঠিক নাই।

‘ছাইট’ৰ মাজত থকা কোম্পানীৰ অফিচ ফকটো ইতিমধ্যে মুখ নেলাগিবলৈ খেতি পথাৰত দিয়া নকল ভূতটিৰ দৰে হৈ পৰিছে। চাৰিওফালে ৰঙা পতাকা, বেৰত এঙাৰেৰে লিখি থোৱা অলেখ ঘোষণা

ডানকান কোম্পানীয়ে ইতিমধ্যে দৈনিক কেইবা হাজাৰো টকা লোকচান ভৰিব লগীয়া হ'ল। তদুপৰি এতিয়া মনুচন আৰম্ভ হ'ব। কনক্ৰিট কৰাও লাহে লাহে অসম্ভৱ কথা হৈ পৰিব।

হেড অফিচৰ পৰা আকৌ খবৰ আহিল। মেম্বাৰ সকলৰ এটি দলে মীমাংসালৈ অহাৰ টেণ্টা কৰিব। হেড অফিচলৈ পঠোৱা ইউনিয়নৰ প্ৰতিনিধিৰ দলটোৱে ‘ফেডাৰেচনক’ লগ ধৰি তেতিয়াও উভতি অহা নাছিল। বাকী ‘বিং লীডাৰ’ কেইটাই অৱশ্যে হেড অফিচৰ পৰা অহা এই দলটিক লগ ধৰাৰ আগেয়ে লোকলৈ লীডাৰ শাস্ত্ৰীক এবাৰ লগ ধৰাৰ কথা ভাবিলে।

এটা সময়ত বশোবন্তই শাস্ত্ৰী মহোদয়ৰ দুৱাৰ বুকুত উপস্থিত হ'ল।

ওফুতফি ৰূপি এৰি শিয়ালমুখা শাস্ত্ৰীয়ে কলে “কোম্পানীৰ প্ৰতিনিধিক আহিব দিয়া। কিন্তু তোমালোকে কিয় লগ ধৰিব সিহঁতক?”

এজন লীডাৰে ক'লে — “অৱস্থা বেয়া হৈ আহিছে। ছুইপাৰ সকলৰ অৱস্থা সাংঘাতিক। দুখীসকল বেতিয়ক সকলে কেই নিব নোৱাৰে বুলি খেৰো - সেখো কৰিছে।

পিচ বাকৰি আৰু আমাৰ শ্ৰমিক সকলৰ মাজত যি কোনো সময়তে থকা -খুন্দা লাগিব পাৰে। খুন হ'ব পাৰে — তেজৰ নদী ব'ব পাৰে, মেইন ফেডাৰেচন আগবাঢ়ি অহা নাই যেতিয়া — আমি কোনো আশা দেখা নাই। ১৯৭৬ চনৰ 'বোনাচ' ৰেট কংগ্ৰেছ চৰকাৰে পাছ কৰা নাছিল। জনতা চৰকাৰে এই বিল পাছ কৰিলে। কিন্তু কোম্পানীয়ে ১৯৭৭ চনত দিম বুলি কোৱা এই বোনাচ এতিয়ালৈকে দিয়া নাই। তদুপৰি আমাৰ তৃতীয় দাবী অৰ্থাৎ অহা মাৰ্চ মাহলৈ 'চাটাই' বন্ধ কৰাৰ দাবীৰ মীমাংসা এখন মিটিঙত হোৱা নাছিল। দ্বিতীয় মিটিঙত ইয়াৰ এটা মীমাংসা হ'ব পাৰে।”

শাস্ত্ৰীয়ে ভংসনা কৰি উঠিল —

“তোমালোকৰ আত্মবল নাই? — পাবত গজা লীডাৰ হ'বলৈ গ'লৈ সদায় এনে হয়।”

মোৰ 'ছালাহ' নিব আহিছা যেতিয়া, এই ধৰ্মঘট চলি থাকিব। হেড অফিচৰ পৰা মীমাংসা কৰিব অহা পাৰ্টিৰ সৈতে তোমালোকৰ মিটিং কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। 'আহম্মক' নহ'ব। তোমালোকৰ তেজৰ জোৰ কিমান হেড অফিচে জনক। মই লীগেল ফাইট কৰোৱাই দিম। প্ৰয়োজন হ'লে 'জ'লুস' বাহিৰ কৰাই দিম। ওচৰে-পাজৰে থকা আন আন ফেষ্টিবীবোৰেও 'টোকন ষ্টাইক' আৰম্ভ কৰিব।

— “আমাৰ ফাগুত একেবাৰেই টকা নাই। বাহিৰৰ পৰা কোনো সহায় অহা নাই। আৰু বেছি দূৰলৈ যোৱা অসম্ভৱ একেবাৰে অসম্ভৱ।

ওডণ্ডিৰ পাইপডাল একাৰে থৈ শাস্ত্ৰীয়ে হুকুৰ কৰি উঠিল —

— “কোম্পানীৰ টকা ঋণ পেটুৱা হোৱা সেই লেবাৰ ইন্সপেক্টৰটোৱে গাৰ্বে গাৰ্বে গৈ খেতিয়ক সকলক ভাবুকি দি ফুৰিছে — এই ধৰ্মঘট হ'ল লীগেল, তহঁতে যেনে চাউল ধাৰলৈ নিদিব, — ঋণ নেপাই পেটে পিঠিয়ে লাগিলে সিহঁতৰ ধৰ্মঘটৰ নিচা উৰি যাব। এই শ্ৰমিকহঁতে নেছনেল ট্ৰিবিউনেললৈ গৈ খবৰ কৰি একেবাৰে বেষ্টামুৱা হৈ আহিছে। পেটুৱাই তিনিটা আঙুলি এই নিৰীহ খেতিয়কৰ মেলা মুখৰ পিনে টোৱাই কৈছিল “কোম্পানীয়ে আনবোৰ কমপ্লেকচন কোম্পানীতকৈ খাৰ্চি পাৰচেণ্ট বেছি পে কৰে। দি বেজছ অব বাকৰিছ আৰু লিঙ্কড ইউথ দি প্ৰাইজ ইনসেন্স।” ইনসপেক্টৰ বাবুৱে তেওঁৰ বিচিত্ৰ ইংৰাজীৰে কোৱা শেষৰ কথা কেইবাৰ অৱশ্যে খেতিয়কহঁতৰ কোনেও বুজি নেপালে। কিন্তু এই কথা সিহঁতে ভালকৈ বুজি পালে যে শ্ৰমিকক এই সময়ত শস্য দিয়া বৰ ভয়ঙ্কৰ কথা হ'ব।”

শাস্ত্ৰীয়ে গৰ্জন কৰি উঠিল — শত্ৰুৰ সন্মুখীন হ'বলৈ শিকা। ফাগু শেষ হৈ আহিছে যেতিয়া, এতিয়া বুদ্ধিৰে কাম লোৱা। গুনিছো এখন বাগানত কোম্পানীৰ চিমেণ্ট আই 'বায়বেবেলী' ষ্টেচন পাৰ। — বুদ্ধিৰে কাম লোৱা।”

— ভয়ঙ্কৰ কাণ্ড হ'ব পাৰে। পুলিচে পিটপিটাই ফুৰিছে —। গুলিয়াগুলি হ'ব পাৰে। শেৰত বহি লক আউট . . .”

— তোমালোকক মই থকাৰহে দিয়া কৰিম। এই কামৰ বাবে উপযুক্ত লোক তোমালোক নোহোৱা।।”

সভাপতি বলবীৰ স্বামীয়ে সাই একুৱেডাক্টৰ প্ৰতিনিধিৰ হৈ মেইন ফেডাৰেচনক লগ ধৰিব লৈ যোৱা নাছিল। সি কিছু বিমৰ্ষ হৈ পণ্টৰ পকেটৰ পৰা কিছুমান ৰঙা কাগজ উলিয়াই আনিলে। লোকেল লীডাৰৰ পিনে আঠ পৃষ্ঠাৰ কাগজৰ পেকেট এটা আগবঢ়াই দি সি ক'লে —

— “মেনেজমেণ্টৰ তৰফৰ পৰা এইবোৰ অফিচৰ নোটিচ বোৰ্ডত আৰি দিছে। কিছুমান কপি শ্ৰমিক সকলৰ মাজতো বিলাইছে।”

লোকেল লীডাৰে কাগজবোৰ পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলে —

— লীডাৰই তোমালোকে শ্ৰমিকসকলক শ্ৰান্তিমূলক পথেৰে নিয়াৰ যো-জা কৰিছ। তোমালোকৰ যুক্তিহীন দাবী পূৰণ কৰিবলৈ কোম্পানীক ভাবুকি দিছ। কাম সমাপ্ত হোৱাৰ পাছত ক্ৰমান্বয়ে ডেইলী পেইড ৱাৰ্কাৰক ‘চাটাই’ কৰা হব। এই কথা কোম্পানীৰ বাবে আইন সন্মত কথা। ‘চুপ্ৰিম কোৰ্টেও’ এই কথা মানি লব।

যোৱা আগষ্ট মাহতে ডেইলী পেইড ৱাৰ্কাৰৰ এটি বুজন সংখ্যক বৰ্ধান্ত কৰা হব বুলি নোটিচ দিয়া হৈছিল। কাৰণ তেওঁলোকক দিব পৰা কোনো কাম কোম্পানীৰ হাতত নাছিল। জিলাৰ এক্সিকিউটিভ ইঞ্জিনিয়াৰৰ সন্মুখত মেনেজমেণ্ট আৰু ইউনিয়নে এই প্ৰথাৰ লিখিত ভাবে সমৰ্থন জনাইছিল। তদুপৰি এই ধৰ্মঘট একেবাৰেই আইন সন্মত হোৱা নাই এই বাবেই যে, ১৯৭৫ চনত মেনেজমেণ্ট আৰু ফেডাৰেচন অৱ অল ইণ্ডিয়া ডানকন কোম্পানীৰ (সাই একুৱেডাক্টৰ ইউনিয়ন ইয়াৰ এটা শাখা মাে) মাজত যি চুক্তি পত্ৰত চহী কৰা হৈছিল, সেই চুক্তি পত্ৰ মতেও এই ধৰ্মঘট আইন সন্মত হোৱা নাই।

দুমাহ আগেয়ে ১৯৭৭ চনত ইউনিয়ন আৰু মেনেজমেণ্টৰ মাজত এখন মিটিং হৈছিল। সমাপ্তিৰ পথলৈ অহা এই প্ৰজেক্ট আৰু শ্ৰমিকৰ ‘চাটাই’ সম্বন্ধে এই মিটিংত আলোচনা কৰা হৈছিল। কিন্তু এই মিটিঙৰ বিবৰণী তৈয়াৰ কৰা আৰু চহী দিয়াৰ সময়ত ইউনিয়ন মেম্বাৰসকলে শিয়ালৰ দৰে ধূতালি কৰি এটা দুটাকৈ আঁতৰি গল। শেষত প্ৰজেক্ট মেনেজাৰে নিজে বিবৰণ তৈয়াৰ কৰি ইউনিয়ন আৰু প্ৰজেক্ট অৰ্থাৰিটলে পঠিয়ালে। এই চিঠিকে কেন্দ্ৰ কৰি নিৰীহ শ্ৰমিকইতক ভুল পথেৰে পৰিচালিত কৰি ইউনিয়নে এক বে-আইনী আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছে। ইউনিয়নে মেনেজমেণ্টৰ লগত কিছুমান ডিভিইন বিষয় লৈ অহৰহ টনা-আজোৰা কৰি আছে।

উদাহৰণ স্বৰূপে ‘মাহুলি ৰেটেড’ শ্ৰমিক আৰু ‘ৰেণ্ডাৰ’ কেটিগৰীৰ শ্ৰমিকৰ ছাৰ্ভিচ ছিকিউৰিটি বিচৰা হৈছে। কিন্তু ১৯৭৫ চনত হোৱা চুক্তি মতে কোম্পানীৰ হাতত কাম নেথাকিলে মাহুলি ৰেটেড শ্ৰমিকক ছুটিত যাব দিয়া হয়। ডেইলী পেইড শ্ৰমিকক বৰ্ধান্ত কৰা হয়।

— ১৯৭৫ চনৰ এই চুক্তিলৈ লক্ষ্য নকৰি ইউনিয়নে আইন বিৰোধী কাম কৰিছে।

ইউনিয়নৰ আন এটা দাবী যেনে “ছিনিয়ৰিটি টু বি মেইনটেইনড ইন অল ইণ্ডিয়া বেচিছ” ভিত্তিহীন। ১৯৪৭ চনৰ ইণ্ডিয়ায় ডিচপিউট এক্ট মতে কোম্পানীৰ হাতত কাম নেথাকিলে আৰু ইউনিয়নৰ সৈতে কোনো এগ্ৰিমেন্ট নেথাকিলে ছিনিয়ৰিটিৰ বেচিছত বিটুল কৰা হ'ব। এই বিষয়ে কোম্পানীৰ আইন সন্মত ৰেজিষ্টাৰ্ড এগ্ৰিমেন্ট আছে। এই এগ্ৰিমেন্ট ১৯৭৫ চনতে কৰা হৈছিল। এই ক্ষেত্ৰত ইণ্ডিয়ায় ডিচপিউট এক্ট ক' কোনো ক্ষেত্ৰতে অমান্য কৰা হোৱা নাই।

১৯৭৫ চনৰ চুক্তি মতে যিবোৰ শ্ৰমিক কোম্পানীৰ 'মাষ্টাৰ ৰোল'ৰ অন্তৰ্ভুক্ত সেই সকলক নতুন ব্ৰালত লগে লগেই কামৰ সুবিধা দিয়া হ'ব। কিন্তু তেওঁলোকে লোকেল 'এম্পলয়মেণ্ট এক্সচেঞ্জ'ৰ জৰিয়তে আহিব লাগিব। তেওঁলোকৰ চাৰ্ভিছ কণ্ডিচন, পাৰিতোষিক 'ষ্টেট ল' 'কন্ট্ৰেক্ট কণ্ডিচন' 'লোকেল কণ্ডিচন' ইত্যাদিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব।

জিলা আৰু কেন্দ্ৰৰ আইন অনুসাৰে ডেইলী আৰু মাহুলি ৰেটেড শ্ৰমিক যি সকলক একোটা ব্ৰালত একেবাৰে নতুনকৈ নিয়োগ কৰা হয় সেইসকলকো কাম সম্পূৰ্ণ হোৱাৰ সময়ত বৰ্ষান্ত কৰা হয় যদিও, এই কোম্পানীয়ে তেওঁলোকৰ বাবেও জিলা আৰু কেন্দ্ৰীয় আইন অনুসাৰে প্ৰাপ্য অৰ্থ মঞ্জুৰ কৰে। নিয়ম অনুসৰি তেওঁলোকক 'বেলৱে ফেয়াৰ', বাছ কেয়াৰ' ছুটিৰ বিনিময়ত প্ৰাপ্য পাৰিতোষিকো দিয়া হয়।

১৯৭২ চনলৈকে বাহাল থকা পুৰণা ডেইলি পেইড ৱাৰ্কাৰক (এই সকলৰ কোনো কোনোৱে বাৰ বছৰৰো অধিক কাল কোম্পানীত কাম কৰিছিল) 'বি কেটেগৰী'ৰ কোম্পানীৰ মাধুৰ্য বৰ্দ্ধনৰ সময়তে এবলিছ কৰা হৈছিল। এই কেটেগৰী এবলিছ কৰা হ'ল যদিও এই সকল লোক এতিয়াও বিভিন্ন ব্ৰালত সিঁচৰিত হৈ আছে। এই সকলক যেতিয়া বৰ্ষান্ত কৰা হয়, আইন সন্মত ভাবে তেওঁলোকৰ পাওনাৰ উপৰিও তিনিশ টকা উপকৰণকৈ দিয়া হ'ব।

'ডানকান কোম্পানী'ৰ বাহিৰে ভাৰতৰ আন আন কোম্পানীয়ে 'মাছুলি পেইড' সকলকো বৰ্ষান্ত কৰা দেখা যায়। কিন্তু ফেডাৰেচনৰ অনুৰোধ মতে—কোম্পানীয়ে নতুন কাম পালে নতুন ব্ৰালত এই সকল লোকক আকৌ প্ৰয়োজন হয়।—এঠাইত বৰ্ষান্ত হোৱাৰ পাছত অহৰহ নতুন ব্ৰালত এই সকল লোকক কোম্পানীয়ে কাম দি আহিছে।

মনচুনৰ সময়ত যেতিয়া কামত বাধা আহে 'মাছুলি ৰেটেড' শ্ৰমিক সকলক তেওঁলোকৰ নিজৰ নিজৰ প্ৰাপ্য ছুটি সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ দিয়া হয়।

নতুন কাম পোৱাৰ লগে লগে এই সকল শ্ৰমিকক মাতি পঠোৱা হয়।

'চি' কেটেগৰীৰ শ্ৰমিক সকল— অৰ্থাৎ 'টেম্পৰেৰী মাছুলি ৰেটেড' শ্ৰমিক সকলক



চাৰি মাহলৈকে আধা দৰমহা দি ছুটি দি বছৰাই বন্ধা হয়। নতুন কাম পালে এই সকল লোককো 'এবজৰ্ব' কৰি লোৱা হয়।

'ডি' আৰু 'ই' কেটিংবীৰ শ্ৰমিক সকল অৰ্থাৎ 'অল ইণ্ডিয়া ট্ৰান্সফৰেবল মাহুলি বেটেড' শ্ৰমিক সকলক পাঁচ মাহলৈকে পুৰা দৰমহা দি ছুটি অতিবাহিত কৰিবলৈ দিয়া হয়।

'ডানকান কোম্পানী'য়ে পুৰণা শ্ৰমিকৰ প্ৰতি সদায়ে সহানুভূতি প্ৰকাশ কৰি আহিছে। যি সকল পুৰণা শ্ৰমিক কুৰি বছৰৰো অধিক কাল কোম্পানীত আছে তেওঁলোকক 'ভলেণ্টিয়াৰী ৰিটায়াৰমেণ্ট'ৰ কিছুমান সুবিধা দিয়া হৈছে।

বৰ্ষান্তৰ ক্ষতিপূৰণৰ দৰে তেওঁলোকক 'এক্সগ্ৰেটিয়া' দিয়া হয়। 'প্ৰেচিউট ষ্টীম'ৰ সকলোবিনী সুবিধাও এওঁলোকক দিয়া হয়।

এই কোম্পানীয়ে এনে কিছুমান সুবিধা শ্ৰমিক মজদুৰক দিছে যিবোৰ সুবিধা ভাৰতৰ আন কোনো কোম্পানীয়ে নিশ্চয় নিদিয়। যিবোৰ মাহুলি 'শেইডক' 'ছব্‌গ্ৰাছ' কৰা হয়, সেইসকলে ভলেণ্টিয়াৰী ৰিটায়াৰ কৰিব পাৰে। এই ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকক কিছুমান এক্সগ্ৰেটিয়া অৰ্থাৎ ৰিট্ৰেনমেণ্ট কম্পেনছেচনৰ সমান সুবিধা দিয়া হয়। কোনোবাই যদি কুৰি বছৰ কাম কৰিছে প্ৰত্যেক বছৰে ১৫ দিনলৈ অৰ্থাৎ ৩০০ দিনৰ দৰমহা দিয়া হয়।

যি সকল সুদক্ষ লোকৰ ৰিট্ৰেনমেণ্ট গ্ৰহণ কৰা নহয়, সেই সকলক আকৌ কামত নিয়োগ কৰা হয়। কোম্পানীয়ে তৎক্ষণাত যদি এই সকল লোকৰ চাকৰিৰ ব্যৱস্থা কৰিব নোৱাৰে নতুন কামত প্ৰতিষ্ঠিত নোহোৱালৈ তেওঁলোকক পুৰা দৰমহা দি থকা হয়।

যি বৰ্দ্ধিত ডি এ ইতিমধ্যে ঘোষণা কৰা হৈছে, ফেডাৰেচনে এই ডি এ তৎক্ষণাত বিলিঙ্গ কৰিব লাগে বুলি দাবী কৰিছে। কিন্তু 'কনজিউমাৰ প্ৰাইচ ইনডেক্স নাম্বাৰ' পোৱা যাব তিনি মাহৰ পাছতহে। গতিকে ফেডাৰেচনে তৎক্ষণাত এই ডি এ বিলিঙ্গ কৰিব লাগে বুলি কৰা দাবী ভিত্তিহীন।

১৯৭৬ আৰু ১৯৭৭ৰ বোনাচ তৎক্ষণাত বিলিঙ্গ কৰিব লাগে বুলি ফেডাৰেচনেও দাবী কৰিছে। কিন্তু শ্ৰমিক সকলক কোম্পানীয়ে ইতিমধ্যে জনাই দিছে যে বোনাচ এই মতে ১৯৭৬-৭৭ ৰ বোনাচ ১৯৭৮ চনৰ মাৰ্চ মাহতহে মুকলি কৰা হয়। কাৰণ ভেতিয়াহে ইয়াৰ বেলেগ জিট্‌ লাভ লোকচানৰ ৰতিয়ান তৈয়াৰ কৰা হয়।

ফেডাৰেচনে প্ৰেচিউটৰ বাবে যি দাবী কৰিছে—সেই দাবী একেধাৰে ভিত্তিহীন কাৰণ চৰকাৰৰ প্ৰেচিউট এই কনষ্ট্ৰাকচন কোম্পানীৰ বাবে 'এমিক্বেল' নহয়।

কি কাৰণে এই প্ৰেচিউট এই কোম্পানীৰ কাৰণে এমিক্বেল নহয়, ইয়াৰ এক সৰীৰ বিৱৰণ তলত দিয়া হ'ল।

এই সুদীৰ্ঘ নোটিচখনি লৰ্কেল লীডাৰে মনোযোগেৰে পঢ়িলে যদিও, তেওঁক

চিন্তাক্লিষ্টিয়েন দেখা নগ'ল। শেষত তেওঁ গুড়গুড়িত এটা প্ৰচণ্ড হোপা মাৰিলে। তাৰ পাছত সকলোকে সন্মোদন কৰি ক'লে---

“মই লক্ষ্য কৰিছো তোমালোকে কোম্পানীৰ দালালই তে বিলাই ফুৰা এই গুলপীয়া কাগজবোৰ দেখি থেৰো-গেৰো লগাইছা। কোনো আত্মবিশ্বাস নাই তোমালোকৰ ?”

কিছু সময় মনে মনে থাকি আকৌ ক'লে শাস্ত্ৰীয়ে---

“আজি পুৱা এজন শ্ৰমিক আহিছিল। সি ক'লে— কোম্পানীত কুৰি বছৰ কাম কৰিছে এতিয়াও ‘ফাইনেলৰ’ ভয়ত পেপুৱা লাগি আছে। — এবাৰ সি কোম্পানীৰ মেনেজাৰ এজনক সোধোতে কলে অশিক্ষিত একোটাক কুৰি বছৰলৈকে চাকৰিত ৰখা হৈছে সেয়া কোম্পানীয়ে মহান কাম কৰিছে। কিন্তু বৰ্খাস্ত হোৱাৰ পাছত কাম পাব নে নেপাব এই অস্থিৰতাত সিহঁত বুঢ়া হৈছেগৈ, তদুপৰি যিকোনো মুহূৰ্তত কোনো এক ব্ৰাহ্মে কোম্পানীক খাটি দিয়াৰ পাছতো কৈ দিব পাৰে যে কাম নাই।

কুৰি বছৰ তেজক পানী কৰিও সিহঁত কোম্পানীৰ এক অপৰিহাৰ্য অঙ্গ হৈ পৰা নাই। ইয়াতকৈ ডাঙৰ কথা আৰু কিবা আছে নে ?

তোমালোকৰ ৰঙা ঝাণ্ডা উৰুৱাই থাক। শ্ৰমিকৰ তেজেৰে লপ থপ হোৱা ৰঙা ঝাণ্ডা কেতিয়াও তললৈ নামিব নিদিবা।”

লীডাৰহঁতে এটাই আনটোৰ মুখলৈ চালে। দুটামানে লোকলৈ লীডাৰৰ কথাত কিছু তজ্জবজীয়া হৈ উঠিল। যশোবন্তৰ মুখত অদৃশ্যে— কোনো ধৰণৰ আশাৰ ৰেঙনি দেখা নগ'ল। লীডাৰসকলে মুন্সীগঞ্জৰ পিনে পথ ধৰিলে—

যশোবন্তই কলে—

“এইপিনে কিয় ?”

সভাপতি বলবীৰে কলে—

“লক্ষ্য কৰা নাই নে লাহে লাহে তুঁহ জুই জ্বলি আহিছে — এতিয়া বালাচী লক্ষৰত বহা দেখিলে সিহঁতে চকু ৰঙা নকৰিবনে নে ?”

“কিন্তু এতিয়া আমি ক'লে যাম ?”

‘মুন্সীগঞ্জৰ ভাটিখানালৈ।’

“কথাটো ভাল নহব।”

“তোৰ যদি ইচ্ছা নাই ‘পাইলৰ’ দলঙেৰে চমু পথ ধৰ।”

সকলোৰে পিনে মূৰ তুলি চাই যশোবন্তই পাইলৰ দলঙৰ পিনে খোজ দিলে।

এজন মেম্বাৰে ক'লে—

—“বেচেৰা বৰ গোঁৱাৰ অথচ সৎ।।”

—“কিন্তু বেচেৰাই বৰ লেকেটা মাটিত খুটি পুতি আছে, শেষত ‘উটোৰোকা ভকতহে হব লাগিব।’”

লীডাৰহঁতে গৈ মুলীগঞ্জৰ চেণ্ডণৰ পাতৰে কৰা অস্থায়ী ভাটিখানাত বহিল।  
এটা লীডাৰে ক'লে—

—“ঠোঙাবোৰ দেখোন খালী। গিয়াজৰ টুকুৰাও অলপ থৰ নোৱাৰ নেকি?”

সকলোৱে হেপাহ পলুৱাই মদ খাবলৈ ধৰিলে। ঠিক এনে সময়তে খিৰিকীৰ  
মুখত বলবীৰে মুলীগঞ্জৰ গাঁওবুঢ়াক দেখা পালে। মুখত ডিলা পাণ্ডবী, বনিয়ন নোহোৱা  
উদং বুকু, বন্দৰৰ ধুতি, হাতত এগছি মাটিৰ চাকি। গধূলি সময়। বুঢ়াৰ শ্বহীদৰ স্মাৰকত  
বস্তি ছলোৱাৰ সময় এয়া। বুঢ়াই খিৰিকীৰে ভূমুকিয়াই চালে। বলবীৰৰ চকুত পৰাৰ  
লগে লগে এক ঘূণাৰ ভাৱ বুঢ়াৰ চকু-মুখত বিয়পি পৰিল। বুঢ়াৰ এই চকু-মুখৰ অৱে কেন  
ধিক্কাৰ দি কৈছিল—

—তহঁতে ধৰ্মঘট কৰিছ। ল'ৰা তিবোতা ভোকত আছে। আমাৰ কৃষক সকলৰ  
খোৱা পাততো চকু দিছ। আৰু নিজে মদ খাইছ। এই মন লৈ তহঁতে কিবা মহৎ কাম কৰিব  
পাৰিবিনে? — তহঁত এটাৰো মনত ত্যাগৰ বীজ মন্ত নাই। — কেনেকৈ কৰিবি মহৎ কাম  
তহঁতে?

বুঢ়াই অৱশ্যে মুখ ফুটাই একো নকলে। শ্বহীদ স্মাৰকৰ পিনে তেওঁ গৌ গৌৱাই  
আগবাঢ়ি গ'ল।

## (ন)

সেইদিনাৰ সেই ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতাৰ পাছত ছাইটত মুকলি মূৰীয়াকৈ ওলাই সোমাই  
ফুৰিবলৈ নাৰায়ণীৰ এক প্ৰকাৰ অসন্তোষেই হৈ পৰিল।

চিতকাৰি, ঠাট্টা-মন্ত্ৰকা, আনকি দুই একে দেখাদেখিকৈ তাইক অশ্লীল গালি দিবলৈ  
কুঠাবোধ নকৰিলে। ধৰ্মঘটৰ লগে লগে এৰাল পোৱা গৰুৰ দৰে অ'ত ত'ত ঘূমুটিয়াই ফুৰা  
ডেকাজাকৰ মাজৰ পৰা এটাই এটা শিল গুটি মাৰি পঠিয়ালে এদিন।

নীৰৱে তাই সহ্য কৰিলে। জীৱনৰ প্ৰতি উদাসীনতা আছিল। শিবু ধাছলাৰ দৰৱৰ  
খৰচ, কেছুৱাটিৰ বাবে গাখীৰৰ খৰচ উলিওৱা এক প্ৰকাৰ অসন্তোষেই হৈ পৰিল। কঠ গ'ল  
তাইৰ সেই কেশ বিন্যাসৰ হেপাহ? ধৰ্মঘট আৰম্ভ হোৱাৰ পাছত 'ছাইটত' কামো নোহোৱা  
হ'ল। কেঁচুৱাটিক কোলাত লৈ তাইক সাই নদীৰ পাৰে পাৰে ঘূমুটিয়াই ফুৰা দেখা গ'ল।

উন্মুক্ত চুলি। মলিয়ন শাৰী, কোলাত অস্থিগুঞ্জ স্বৰূপ এই শিশুটি লৈ বেতিয়া  
তাই সাই নদীৰ পাৰে পাৰে ফুৰে, 'খালাচী লক্ষণ'ত খাই বৈ নোদোকা হোৱা কুকুৰ জাকে  
ভুকিব ধৰে। এই জাক কুকুৰে সাধাৰণতে পাঁচজনী ব্ৰাউজ পিছা গাভৰু ছোৱালী থকা  
হুইপাৰ ভণ্ডৰ মাক বসুমতীকহে ভুকিছিল। কুটকুৰা চুলি, গোটেই গাত ধকল কুঠৰ দাগ,  
উদং দেহত মেৰুৱাই লোৱা শাৰীৰ শতজিহ্ম টুকুৰা। কাম কৰিব নোৱাৰা হোৱাৰ পক্ষাধৰ  
মানুহে তাইক কুকুৰ মেৰুৱীৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। 'খালাচী লক্ষণ'ত তাই কুকুৰৰ বাবে  
দলিয়াই দিয়া ৰুটি খাবলৈ লোৱাৰ সময়ত, এই কুকুৰ জাকে তাইক বেৰি ধৰি ভুকিছিল।

চ'ত বহাগ মাহত জন্ম পোৱা পোৱালীজাকে তুকি তুকি একেধাৰে হাৰাশক্তি হৈ পৰিছিল।

ধৰ্মঘট আৰম্ভ হোৱাৰ পাছৰ পৰা ছুইপাৰ বেবেকৰ ল'ৰা ছোৱালীজাকে এই খালাচী লগবত কুকুৰৰ বাবে দিয়া কচিৰ আশাত বোন্দাপৰ দি বহি থাকে। মাজে মাজে কুকুৰ আৰু মানুহৰ দৰা-সৰবি লাগে।

দুদিন আগেয়ে নাৰায়ণীয়ে সাই নদীয়ে ভাঁজ লোৱা স্থানৰ বালিত এজোপা ভৰমুজ্জৰে ভৰি থকা লতা দেখি আহিছিল। কহিটীয়া বগৰী আৰু 'বান্দুল' গছৰ ওকন জেং কিছুমান তাই কেঁচা ভৰমুজ্জ গছজোপাৰ ওপৰত ঢাকি থৈ আহিছিল যাতে কোনেও এইজোপা গছ দেখা নেপায়।

তাই ভৰমুজ্জৰ এই গছজোপাক উদ্দেশ্য কৰিয়েই আগবাঢ়ি গ'ল। ওকন কক বালিত খোজ দিয়াৰ লগে লগে ভৰি-হাত দেই -পুৰি' যোৱাৰ দৰে লাগিল। কিন্তু ভৰমুজ্জজোপাৰ ওচৰত থিয় হৈ তাই একপ্ৰকাৰ আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল — সৌজনী বসুমতী? কেঁচা ভৰমুজ্জবোৰ চোবাই চোবাই ঠাইডোখৰ একাকাৰ কৰি পেলাইছে।

এই মুহূৰ্তত পশুৰ দৰে লগা বুটীলৈ কিছু সময় নাৰায়ণীয়ে চাই ব'ল। তাৰ পাছত তাই চিংকাৰ কৰি উঠিল—

“বাক্সী জেং জাবৰ দি লুকুৱাই থৈ গৈছিলো। তথাপি চকুত পৰিল।”

কিছু সময়ৰ পাছত মাত্ৰ ঠাৰি পাত আৰু মাংসৰ টুকুৰাৰ দৰে ৰাই এৰা ভৰমুজ্জৰ ককলিৰ বাহিৰে এই ভৰপূৰ লতাজোপাৰ আৰু একোৱেই বাকী নেথাকিল।

বুটীৰ চুলিকোছাত ধৰি জোকাবিবৰ মন গ'ল নাৰায়ণীৰ। কিন্তু কিয়? এয়াতো তাইৰ বোপা-ককাৰ মাটিত হোৱা ভৰমুজ্জ নহয়? সৌ সিদিনা 'বন জিলেৰী' বোলা ফল কিছুমান লৈ ছুইপা হৈতন দুটা দলৰ মাজত মূৰ ফলাফলি হৈ গ'ল।

ধৰ্মঘটে সকলোকে এতিয়া বাক্স কৰি তুলিলে। কাৰো হাতত পইচা নাই। শব্দ পাছোৱানে বিপদৰ সময়ত প্ৰয়োজন হব বুলি টিংটোত যি চান্দা সাঁচিব বুজিছিল, সেই টিং উদং হৈয়ে থাকিল। নিজে নেখায়ো এইকেইদিন শব্দ পাছোৱানে অনেকক সহায় কৰিছে। পাঁচজনী ব্ৰাউজ পিন্ধা ছোৱালী থকা ভুও ছুইপাৰ একজনী ছোৱালীক অন্তত ৰায়বেৰেলীৰ এটা প্ৰাইভেট নাৰ্ছিং হোমত বোগীৰ কাপোৰ ধোৱাকৈ ধৰ পাৰি নেকি চেষ্টা কৰি আছে। ইয়াত এম্প্লয়মেন্ট এক্স চেঞ্জৰ লক্ষ্য নাই। কিন্তু ধৰ্মঘট হোৱাৰে পৰা মুকলিমূৰীয়াৰূপে সি আৰু ক'লৈকে যাব পৰা নাই। কাকল নতুনকৈ মাটি দিয়া বাক্সৰ মুৰৰ পৰা ৰায়বেৰেলী চহৰলৈ টাকাত গলেও তিনি চাৰি টকা খৰচ হয়। ধৰ্মঘটৰ লগে লগে পইচা অহাৰ সকলো বাট বন্ধ হৈ গৈছে। বসুমতী বুটীয়ে ভৰমুজ্জৰে পেট ভৰাই নদীৰ পানীৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। হেপাহ পলুৱাই পানী খালে।

পানীৰ ওচৰৰ শিল এখটাত নাৰায়ণী কিছু অসন্তুষ্ট হৈ ৰহিল।

বসুমতীয়ে খোৱাই খোৱাই অহাৰ দৰে আহি নাৰায়ণীৰ ওচৰত থিয় হ'ল। কাল

“বেৰেকৰ বান্দৰ সোপাই এই গছজোপা দেখাই নাছিল। সিহঁতৰ চকু জগদীশপুৰৰ সেই কছাই কেইটাই দলিয়াই পেলোৱা নাড়ী ডুকৰোৰৰ ওপৰতহে পিনিয়াই ফুৰে।” হঠাৎ তাই ক’লে — কি হ’ল ঠাণ্ডা নাৰায়ণী। তই দেখোন মুখ ওলোমাই বহি আছে। নাৰায়ণী মই তোৰ দুখ বুজি পাওঁ। চেহেৰা দেখোন একেবাৰে পোকে খোঁচা অমিতা গছৰ দৰে টিলা হৈ গৈছে। পেটত বাচ্চা তাম্বা কিবা আছে নেকি?

নাৰায়ণী নিকন্তৰ —

— “তুন মই ছমহীয়া পেট কাটি একেবাৰে পৰিষ্কাৰ কৰি পেলাব পাৰো একেবাৰে বনৰীয়া বাগী ডিমৰু কটাৰ দৰে।”

এইবাবে নাৰায়ণী নিকন্তৰ।

তুন, ‘জঙ্গলী জিলেবী’ৰ বসেৰে কৰা ঠাণ্ডাৰ কথাও মই জানো। ‘কুৰৰ বেদত’ থাকোতে উটৰ মুখেৰে ওলোৱা ফেনেৰেও ঠাণ্ডা কৰিব শিকিছিলো। বদ জবৰদস্ত ঠাণ্ডা কেঁটি সাপৰ বিষতকৈও মাৰাত্মক। অলপ ইফাল সিফাল হ’লেই খেল-বতম। তুন সেইদিনা ৰাতি তই ঠাকুৰ চাহাবৰ ‘কোৱাৰ্টাৰ’ৰ পৰা আধা মৰা হৈ বেৰেকলৈ অহাৰ পাছত মই তোক সাই নদীৰ বালিলৈ টানি আনিবলৈ ছেল চাই আছিলো।

নাৰায়ণীয়ে মূৰ তুলি বসুমতীৰ মুখলৈ চালে।

“কোৱৰ বেদত” থাকোতে এজনী শ্ৰেতনীৰ পৰা আৰু এটা দৰৰ শিকিছিলো — ব্যভিচাৰ কৰি অহাৰ পাছত তিবোতাজনীক যদি স্বাশানলৈ লৈ গৈ

আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল নাৰায়ণীয়ে,

“চুপ থাক বুঢ়ী। ডিঙিত চেপা মাৰি যিবন।”

বসুমতী চুপ হৈ গ’ল।

ঘামেৰে তিতি থকা অৰ্দ্ধনগ্ন দেহ। মুৰত মৰাপাতৰ বৰণ লোৱা কুটুৰা চুলি। ধবলগ্ৰস্ত জিৰাফৰ ছাল এক ভয়ঙ্কৰ ৰূপ বসুমতীৰ। তাই ক’লে —

— ‘নাৰায়ণী মই জানো তোৰ পেট চাফা সৰাৰ দৰ্কাৰ নাই। ঠাকুৰ চাহাবৰ ধ্বজ ভঙ্গ ৰোগ আছে। চব কথা মনত আছে। বেকী নদীৰ ওপৰত আছিল সেই দলং। আঃ সেই ভয়ঙ্কৰ বৰষুণ, বিজুলী ঢেৰকনি। পাঁচ দিন ধৰি চলিছিল বৰষুণ। যেতিয়াই বৰষুণ কমিছিল তেতিয়াই কাম ‘চালু’ হৈছিল। মই তেতিয়া চাহাবৰ পাইখানা ধুইছিলো ভুণ্ড তেতিয়া বিয়া হোৱা নাছিল। বৰষুণৰ মাজতো কাম হৈছিল। ভুণ্ড গৈছিল ‘কনক্ৰিটলৈ’। মই বৰষুণত লগ থপ হৈ ভুণ্ড কটি দিবলৈ গৈছিলো। ‘ফাটাৰ’ ওপৰত (এশ ফুট ওখ এপ্ৰোচক্লেবৰ কনক্ৰিট) ঢালাই হৈ আছিল। সেইবাৰ আমাৰ দুইপাৰ বেৰেকৰ বাৰ বছৰীয়া ল’ৰাকো একৈশ বছৰীয়া বুলি কৈ ‘পিচবাৰ্কাৰে কামত সন্মতাই দিছিল, ভুণ্ড তেতিয়া ওঠৰ বছৰে হৈছিল। বেচোৰা লেৰলেবিয়া চেহেৰা, ওজন থকা গামলা লৈ ‘ফাটাৰ’ (জ্যাক’ণ্ডিঙৰ) ওপৰত কাম কৰোতে তৰা আঁঠু কঁপিছিল। মই তলত থিয় হৈ চাই আছিলো। মোৰ নুকু

টপটপাইছিল। ডেৰকুৰি হাত ওপৰৰ পৰা ঢালাইৰ গামলা লৈ পৰিবলগীয়া হোৱাহেঁতেন সি মৰিলহেঁতেন। বৰষুণত ‘ফাট্টাৰে’ কাম কৰা কি ভয়ানক কথা জান নহয়।— দেও লগা দিনেই আছিল, সেইদিনা। নৰখাদক বাঘৰ হকাৰ আৰু মেটৰ হুইছেল সেইদিনা একেই আছিল। কোনোবা এটাই ইফাল সিফাল কৰিলেই সেই দেওলগা হুইছেল বাজি উঠিছিল হু—হু—হু—হু ।

“মই তিতি জুৰুলি জুগুৰি হ’লো। চকু আৰু নাকৰ পানীৰে একাকৰ হ’ল। ভাব হ’ল মোৰ এই পেটৰ পোৱালীটি — এই হেৰাল— এই হেৰাল ।

ডেৰকুৰি হাত ওপৰত বৰষুণ পৰি পিছল হৈ থকা চালিয়া আৰু তলত সোৱা লোহা শিলৰ নৰক — পৰিব লাগিলে নেফা-নেফ হৈ যাব।”

“বৰষুণ। চকুৰ পানী। নাকৰ পানী। আৰু সেই ৰাফ্‌স মেটৰ হুইছেল —”

“চিৰিৰিৰি হুহুহু চিৰিৰিৰি বাৰ বছৰীয়া ল’ৰাক একৈশ বছৰীয়া বুলি দেখুওৱা খকুৱা মেট। পিচ বাকীৰ ৰাফ্‌স দালাল। সপ্তাহৰ মুৰত বুঢ়া আঙুলিৰ টিপত কুৰি টকাৰ চহী দিয়াই মাত্ৰ দহ টকা গালৈ দলি মাৰি দিয়া ৰাফ্‌স — চিৰিৰিৰি — হুহুহু — চিৰিৰিৰি শেলুৱৈয়ে ধৰা পিচল ‘ফাট্টা’ সাপৰ পিঠিৰ দৰে চকচকাই আছিল —”

“পৰিব পৰিব, কোনোবা এটা নিশ্চয় পৰিব দেওলগা দিন। হৰ হৰ বৰষুণ - তদুপৰি সেই চিৰি ৰি ৰি — চিৰি ৰিৰি ”

বিজুলি ঢেৰকনি। কিন্তু কাম বন্ধ হব নোৱাৰে — পগলা ঘোঁৰাৰ দৰে মানুহবোৰ দৌৰিছে। মানুহ জানোৱাৰ হৈ গৈছে — বৰষুণকো ভয় নকৰে, জানোৱাৰকো ভয় নকৰে - — হৰ হৰ হৰ হৰ হৰাৎ — ”

চিৰাৰাৎ—

কি হ’ল? কি হ’ল এয়া? বৰষুণত তিতি থকা ‘ফাট্টা’ দুই টুকুৰা হৈ ফাটি গ’ল। লগে লগে তিনিটা খালাচী ছিটিকি পৰিল তলৰ লোহালক্কৰ আৰু শিলগুটিৰ ওপৰত। পচি যোৱা ফাট্টাই ঢালাইৰ বান্টিৰ ভৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰিলে।

আহ দোহাই ভগৱান— দোহাই মোৰ বাপ । ভূও ফাট্টাৰ পৰা নামি আহিছিল তেতিয়া?

হুৱা দুৱা চিঞৰ বাখৰ পিচ বাকীৰ খালাচী এটাৰ লোহাৰ ব’দ পেটেৰে সোমাই পিঠিয়েদি বাহিৰ ওলাই আহিল। বেচেৰা পিচ বাকীৰ খালাচী !! দুটা হাস্পাতালত মৰিল। শিল গুটিৰ দম এটিৰ ওপৰত চাহাব এটা পৰাৰ কথা আমি পিছতহে গম পাইছিলো। সেই হুৰ হুৰণি, ডিৰ ডিৰণি, চিঞৰ বাখৰৰ মাজত চাহাবক কোনোবাই সাউৎ কৰে উঠাই লৈ গৈছিল। মানুহে কয় ফাট্টাৰ তলৰ শিলগুটিয়ে চাহাবৰ অণ্ডকোষ ফালি খেন-খেনীয়া কৰি পেলালে। তেতিয়াৰ পৰা চাহাবৰ ধনু ভঙ্গ।

— “মোৰ চব কথা স্নত আছে। হাস্পাতালত মৰা খালাচীহঁতৰ লাছ পুৰিবলৈ

‘ছাইট’ৰ বাঁহ কাঠ আহিছিল। কৰা চাহাব, ছোটো চাহাব সকলোকে পুলিচে গ্ৰেপ্তাৰ কৰিছিল। বৰষুণত তিতি থকা ‘বন্ধী’ ফাটোৰ ওপৰেৰে ঢালাইৰ চিমেণ্ট লৈ যোৱা ভালুকৰ দৰে খালাচীহঁতৰ জীৱনলৈ পোৰোৱাই নাই?

পুলিচে গ্ৰেপ্তাৰ কিয় নকৰিব?

শুনা যায় চাহাবহঁতক খালাচ কৰিবলৈ কোম্পানীয়ে পুলিচক কুৰি হাজাৰ টকা ঘোঁচ দিছিল।”

বৰ মনোযোগেৰে নাৰায়নীয়ে বুঢ়ীৰ কথা শুনি আছিল। বুঢ়ীক দেখিলেই সকলোৰে ছেই ছেই লেই লেই কৰে। বেচেৰীৰ মনৰ মাজত অনেক স্মৃতিৰ কথা গিলিগ খাই থাকে -  
— এবাৰ মুখ মেল খালে বয়লাবৰ সাফল্য মেল খোৱাৰ দৰে হয়।

মূৰ তুলি চাই নাৰায়নীয়ে দেখিলে সাইৰ বালিত কিচিৰ মিচিৰ কৰি থকা শগুণ জাকৰ দুই এটা ঠিক দুয়োৰে মুৰ ওপৰত উৰিব ধৰিছে।

বুঢ়ীয়ে ক’লে —

“কিয় উৰিছে এইবোৰ? — খাই এৰা ভৰমুজবোৰক মৰাশ বুলি ভাবিছে নেকি?”

“ইনক্ৰাৰীহঁতৰ আৱাজ শুনা নাই?”

ধৰ্মঘট আৰম্ভ হোৱাৰ দিন ধৰি বাৰ্ক-ছাইটত পৰিক্ৰমা দিয়া মোচাৰ ‘নাৰা’ (গ্লোগান) শুনা গৈছে। অলেখ বঙা নিচান কতাহত উৰিছে।

“জো হামসে থক বায়েগী, চুড় চুড় হো বায়েগী!”

“হামাৰা মাজ পুৰি কৰো।”

এই প্ৰচণ্ড চিংকৰত ওচৰে - পাজাৰে থকা গছবোৰৰ কাউৰীবোৰেও কা কা কৰি উঠিল। বালিত কিচিৰ - মিচিৰ কৰি থকা শগুণ শগুণ জাকৰ দুই এটা এইবাৰ আকাশৰ পিনে উৰি গ’ল।

বুঢ়ীয়ে মনোযোগেৰে সিহঁতৰ ‘নাৰা’ শুনিলে। তাৰ পাছত নাৰায়ণী ক ক’লে ‘ছছিয়াৰ’ হৈ থাকিব। বৰ বেয়া দিন আহিছে। এই ‘নাৰা’বোৰ চব খোলাকটিৰ তাল হব। মুদ্ৰাৰ বন বননিত এই ‘নাৰা’ কৰকৰ তললৈ সোমাই যাব। এই নাৰাই মাথোঁ কৰকৰ তললৈ সোমাই যাব পাৰে, উঠিব নেকানে। চা এয়া মোৰ গাৰ ছাল বনগুইৰ ছালৰ দৰে ৰঙা হৈ গৈছে। পিঠিৰ কুজটো মেৰিছ? আৰু এই চুলিবোৰ? কুকুৰে ভুকে, মানুহে হেই হেই লেই লেই কৰে। মৰিবলৈ আৰু সৰহ দিন নাই। মই চাবা জীৱন এনেকুৱা নাৰা শুনি আহিছোঁ।  
— তন বিবোৰ লীভাৰে আমাৰ ডেইলী পেইডহঁতক অতদিন ভোকত বাৰি ধৰ্মঘট কৰিছে সিহঁতে মূলীগন্ধৰ ‘চালিৰ’ তলত বহি মদ খাই থাকে আৰু মোচাই বঙা ৰাণ্ডা লৈ ‘ছাইটে ছাইটে’ ঘূৰি কুৰে।

হঠাৎ নাৰায়ণীয়ে শব্দ কৰিলে—

“কেনেকৈ জানিলি?”

‘হুছিয়াৰ’ — নেজান কি মাৰাত্মক দিন আহিছে। মই মুৰ্গীগঞ্জ আৰু জগদীশপুৰত ঘৰে ঘৰে গৈ উমঘাম ললো — বেয়া বেমাৰ হোৱা মানুহ কমবাত আছে নেকি। মই কাপাৰ কানি আৰু পায়খানা ধুব পাৰিলোহেঁতেন। কলো পাঁচমহীয়া পেটো পৰিস্কাৰ কৰিব পাৰো। কিন্তু চান্দ্রাইতে পানী এটোপা খোজোতে নঙলাৰ বাহিৰতহে ঢালি দিয়ে আৰু গাঁৱৰ সেই কুকুৰ জাক — আহ একেবাৰে বখলিয়াই খাব যেন লাগিল। — মুৰ্গীগঞ্জৰ সীমানালৈকে ভুকি ভুকি একেবাৰে হায়বান।

— জগদীশপুৰতো সেই একেই অবস্থা। চান্দ্রাইতে নঙলাৰ বাহিৰতহে পানী দিয়ে।

— আমি যেন জন্তু জানোৱাৰহে। সিহঁতে কি বুজিব স্বয়ং গান্ধী ভগবানে এবাৰ মোৰ

- আইৰ হাতেৰে পানী পিছিল।

আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল নাৰায়ণীয়ে

— ‘ক’ত ?

— ‘চাহেব গল্পত। হিন্দু মুছলমানৰ দাস্তাৰ সময়ত।’

এই কথাটি কাৰোবাৰ আগত কব পাৰিলে বুঢ়ীয়ে বৰ গৌৰৱ অনুভৱ কৰে।

পশুলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা এই চেহেৰা, অন্তৰ্জীন হৈ পৰে। মনৰ আকাশত মহামূল্যবান মাৰ্মিকৰ দৰে উজ্বল হৈ উঠে সেই অনন্য কাহিনী।

কিছু সময় তাই নীৰৱ হৈ ৰল। অস্বাভাৱী পেট তৰমুজেৰে পৰিপূৰ্ণ হৈ পৰিছিল। তদুপৰি নাৰায়ণীৰ দৰে শ্ৰোতা পাই বুঢ়ী বসুমতী একপ্ৰকাৰ আত্মাহাৰা হৈ উঠিছিল। - এটা বৰ প্ৰয়োজনীয় কথা আছিল নাৰায়ণীৰ সৈতে। সেই কথাটি এতিয়াহে মনত পৰিল। তাই এইবাৰ নাৰায়ণীৰ একেবাৰে ওচৰলৈ উঠি আহিল।

— “শুন নাৰায়ণী, শুব দৰকাৰী কথা। দুদিন ধৰি তোক এইদৰে অকলশৰে পাবলৈ ফুৰিছো। আজি ওচৰত পায়ো কথাবাৰ এতিয়াহে মনত পৰিল।”

— কি কথা ?

— “পেটত বাচ্চা নাই ভাল কথা। কিন্তু গাৰীৰ খোৱা কেঁচুৱা এটাটো আছে। কামৰ পৰা খেদা খোৱাৰ পাছত জেঠ মাহৰ ‘লু’ৰ কোব ৰাই যেতিয়া ৰায়বেৰেলীৰ বাটে বাটে ফুৰিবলগীয়া হব আৰু তোৰ সেই বেমাৰী ধাছলাই যেতিয়া সেই খা-খা কৰা ৰ’দৰ চোৰ সহ্য কৰি তোৰ পিছে পিছে ফুৰিবলগীয়া হব তেতিয়া কি কৰিব ?”

নাৰায়ণীয়ে তলমুৰ কৰিলে। কিয়েই বা উত্তৰ দিব তাই ?

“শুনিছো সেইদিনা গোটোৱা টকা-পইচাৰ ওপৰত বামু আৰু বামু গুণ্ডা উৰুৰি ৰাই পৰিল। কিবা বচাব পাৰিলিনে ?”

নাৰায়ণীয়ে এইবাৰো কোনো উত্তৰ নিদিলে। “মই জানো সেই দুটা ৰাক্ষসৰ হাতৰ পৰা তই একো বচাব নোৱাৰিলি। নেজান মিছা সাক্ষী দিবলৈ বাহিৰৰ পৰা মানুহ আহি সিহঁতক ভাৰা কৰি নিয়ে।



কতবাৰ হাজোতৰ ভাত আৰু পুলিছৰ চাবুকৰ কোব খাই আহিছে সিহঁতে ?”  
এইবাবো নাৰায়ণীয়ে কোনো উত্তৰ নিদিলে ।

‘ওন তোক এটা ডাঙৰ কথা কবলগীয়া আছে ?’

“কি কথা ?”

“ৰায়বেৰেলী টাউনলৈ সেই লডি খাবপিট” (লোডী কাপেট) আৰু কচ আইৰিন (কাষ্ট আইৰণ) কোম্পানী আহিছে। ‘একচিন’ (এম্প্লয়মেন্ট এক্সচেঞ্জ) পাৰ হৈ নতুন দুই পাৰ আহি পাবলৈ অনেক দিন লাগিব। --- তদুপৰি সঁহঁতে কেম্প পাতি জগদীশপুৰৰ সীমাতে থাকিব।”

— “কোনো ক’লে ?”

ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ এটাই। সেই ৰঙা টুপী পিন্ধা হাণ্টাৰ লৈ ফুৰা লিঙাৰীয়া মেম্বাৰটো দেখা নাই ? সেইদিনা জগদীশপুৰৰ পৰা উভতি আহোতে পিছে পিছে কুকুৰ এজাকে খেদি আহিছিল। নেফা-নেফ কৰি পেলালেহেঁতেন মোক। ৰঙা টুপী পিন্ধা এই মেম্বাৰটো নহাৰেঁতেন।

কুকুৰ জাকক খেদি দি ৰঙা টুপীয়ে ইফালে সিফালে চাই কৈছিল --

“উঠ বুঢ়ী উঠ। তই জগদীশপুৰত সোমোৱাৰ পৰা ওলাই অহালৈকে মই তোৰ পিচ লৈ ফুৰিছো --- কামৰ খবৰ কতো নেপালি নহয় ?”

আকৌ এবাৰ ইফালে সিফালে চালে সি, যেন চুৰ কৰিহে মোৰ লগত কথা পাতিছে “হেৰৌ ৰাক্ষসী ধৰ্মঘট চলি আছে মনে মনে তহঁত ‘ডেইলী পেইডইতে’ ‘মোঠাত’ ভাগ নলৈ কাম বিচাৰি ফুৰিছ। ‘মেটক’ কৈ তহঁতৰ চাটাই ক’ৰাম ।”

মই চুচুৰি গৈ ৰঙা টুপীৰ ভৰিখন সাৰটি খৰি কলো ---

“মইতো ‘নাৰা’ লগাব নোৱাৰো।”

“ইউনিয়নৰ ওপৰত তহঁতৰ বিশ্বাস নাই তহঁত নিম্ন হাৰাম। ইউনিয়নে ফণ্ড শেষ কৰি তহঁতক বিলাই দিয়া নাইনে ?”

— ৰঙা টুপীয়ে আকৌ এবাৰ ইফালে সিফালে চালে। তাৰ পাছত একেবাৰে হাউলী আহি ‘হাণ্টাৰ’ডাল মোৰ মূৰৰ ওপৰত থলে।

“তহঁতৰ নাৰায়ণীয়ে আজিকালি ঠাকুৰ চাহাবৰ কাপোৰ ধুবলৈতো নেযায়। নহয় নে ?”

মই কলো --- ‘নাযায়’।

“তেতিয়াহ’লে ওন : কাপেট কোম্পানীয়ে ‘সাইব বালিত’ তম্বু টানিব। বিন্দিং নসজালৈ সিহঁতে টম্বুত থাকিব। তইতে ওনিছ নহয় যোৱা সপ্তাহৰ পৰা ঠাকুৰ চাহাবৰ বেমাৰ ? কোম্পানীৰ গাড়ী ৰায়বেৰেলীৰ হাস্পাতালত অহা যোৱা কৰিব নোৱাৰে। ধৰ্মঘট। ৰাতি চাহাবৰ চাটাইৰ কেৰত ঠেকিছিল দলে শিলগুটি দলিয়াই থকা -সৰকা কৰিছে। এতিয়া

লীডাৰহঁতে 'ইয়াৰজেলিত' ব্যৱহাৰ কৰা গাড়ীখনো শ্ৰমিককহে দিব। কোনোবা চাহাব যদি বেমাৰত পৰি মৰিও যায় পুলিচৰ গাড়ীয়েহে সিহঁতৰ লাছ উঠাব। গাড়ী অহা যোবা কৰা পথত ধৰ্মঘটকাৰীয়ে আৰু এটা দাণ্ডাধাৰীক 'খাৰা' কৰাই থৈছে। গেটৰ বন্ধা পতাকাত এইবাৰ এটা ভয়াবহ চিহ্ন লগাই থৈছে। গুন বুটী মই আচল কথালৈ আহো : কাপেট কোম্পানীৰ চাহাবৰ লগত ঠাকুৰ চাহাবৰ হলি গলি আছে। আমি কেইদিনমানৰ কাৰণে ঠাকুৰ চাহাবক এই টনুত আনি থম। তেওঁৰ চিকিৎসা হ'ব, তদুপৰি ছাইটত কোন মুহূৰ্তত বাকুদৰ গোন্ধ আহি পৰে ঠিক নাই।

এইবাৰ সি আকৌ এবাৰ ইফালে সিফালে চাই উঠি ক'লে—

“বসুমতী গুন তই নাৰায়ণীক লগ ধৰিবি। কবি তাই ইয়ালৈ আহি চাহাবৰ কাপোৰ ধুই যাব। মনে মনে আহিবি। পুৰণা গাড়ী যোৱা পথেৰে মনে মনে আহিবি।”

‘ইউনিয়নৰ মানুহে যদি মাৰধৰ কৰে।’

— ‘নাই নাই কোনো ভয় নাই।’ কাপেট কোম্পানীৰ গেটত বন্দুকধাৰী চিপাহীয়ে পহৰা দিব। কাপেট কোম্পানীত পায়খানা ধোৱা কামৰ পকা ব্যৱস্থা হৈ যাব।

নাৰায়ণীয়ে মনোযোগেৰে বসুমতীৰ কথা শুনিলে। কিন্তু এইবাৰো তাই নিৰুন্তৰ হৈ বহি থাকিল।

— ক নাৰায়ণী কি কম মই?

নাৰায়ণীয়ে আকাশৰ পিনে চালে।

এটা মোৰ্চা এইপিনেই আগবাঢ়ি আহিছে। সৌৰা ধূলি উৰিছে।—চেগুন গছত বহি থকা কাউৰীজাকে কা কা কৰি দূৰলৈ উৰি যাব ধৰিছে বসুমতীয়ে ক'লে আহ তললৈ নাম। সৌ শিল দুচটাৰ আৰু হৈ থাকিলে সিহঁতে আমাক ধৰিব নোৱাৰিব।

দুয়ো বগুৱা বাই নমাৰ দৰে শিল দুছটাৰ তললৈ নামি গ'ল।

বসুমতীয়ে ক'লে—

—লীডাৰহঁত দুটা ভাগত ভাগ হৈ গৈছে দেখা নাই। এটাই মীমাংসালৈ আহিব খোজে। বঙাটুপিয়ে কিন্তু যুদ্ধ কৰিব খোজে। শুনিছে দুয়োটা দলৰ বকা শুল্লা, শুন খাবাবীও হ'ব পাৰে

মোৰ্চা অবশ্যে এই পিনে নাহিল। অফিচাৰৰ মেচৰ পিনেহে গ'ল।

দুয়ো উঠিল। ‘সাইৰ তলত বালিৰ ওপৰেৰে এই বাৰ দুয়ো লৰিব ধৰিলে। এইবাৰ দুয়োৰে মাজত যেন প্ৰতিযোগিতাহে চলিল — কোন আগবাঢ়িব। এৰা কোনে আগবাঢ়ি গৈ মোৰ্চাৰ নেওৰ স্পৰ্শ কৰিব?

ফেডাৰেচনৰ পৰা কোনো প্ৰতিনিধি নাছিল। সাই বাৰ্কৰ পৰা যিকোনো প্ৰতিনিধি গৈছিল সেইকেইটাইও অন্ধকাৰত মুখ লুপুৱাইহে খুৰি আহিবলগীয়া হ'ল। ফেডাৰেচনৰ পৰা শ্ৰমিকহঁতৰ বাবে কিছু অৰ্থ সাহায্য পাব বুলি ইউনিয়নৰ বন্ধুত্ব ধাৰণা আছিল। ফেডাৰেচনে সৌৱৰ্ণাই দিলে কোম্পানীৰ তিনি কুৰি ব্ৰাণ্ড অসমৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কাৰীৰীলৈ বিয়পি আছে। ফেডাৰেচনৰ অনুমতি নগোৱাকৈ এই তিনি কুৰি ব্ৰাণ্ড যদি অহৰহ এনেদৰে ধৰ্মঘট আৰম্ভ কৰে — কৰ পৰ। অৰ্থ — কড়িৰ ব্যৱস্থা কৰিব ?

ফেডাৰেচনে অৱশ্যে শাস্ত্যনা নিদিয়া নহয়। ১৯৭৫ চনৰ আগষ্ট চুক্তি যে এক ভুল বুজাপৰাৰ মাৰাত্মক কাহিনী এই কথা ফেডাৰেচনে অত্যন্ত দুখেৰে স্বীকাৰ কৰিছে। ফেডাৰেচনে এই চুক্তিৰ ম্যাদ শেষ হোৱালৈ অধীৰ আগ্ৰহেৰে বাট চাই আছে।

ৰাতি দুটা বজাত কাৰীৰী বিশ্বনাথ এক্সপ্ৰেছ লক্ষ্যে হৈ ৰায়শেৰেলী ষ্টেচনত উপস্থিত হয়। ইউনিয়নৰ পাঁচজন মেম্বাৰে নৱেম্বৰ মাহৰ ৰাতি এইখন ট্ৰেইনৰ লুৰাই এটা দুটাকৈ নামিল। প্ৰায় গোটেই কেইজনে পিন্ধিছিল বন্ধৰ পায়জামা আৰু টিলা পাজাৰী। মূৰত টুপী। কান্ধত গুলমি আছিল বন্ধৰ বেগ।

মেটফৰ্ম পাৰ হৈ পাঁচোজনে বাহিৰৰ মুকলি চৌহদত উপস্থিত হ'ল। বিজ্ঞাৰালাবোৰৰ প্ৰায়বোৰেই চৌহদৰ মাটিৰ য'তেই সুবিধা পাইছে ততেই কুছি মুছি শুই গৈছে। ৰেল অহা সময়ৰ আগেয়ে দুই এখন টেন্সি আহি উপস্থিত হৈছিল। আজি নাই। ৰাস্তাৰ দাঁতিলৈ ওলাই গৈ সিহঁতে এখন টাকাকে বন্ধাবলৈ কৰিলে। টাকাত অৱশ্যে একেবাৰে বান্ধৰ ওচৰলৈ নেযায়। জগদীশপুৰৰ বেছিক স্কুলৰ ওচৰৰ পৰা টাকাত উভতি আহিব বৰবেচি চুঙ্গি কৰ আদায় কৰা কেম্পৰ ওচৰলৈ যাব — ইমানেই।

পিছৰছোৱা ৰাস্তাৰে অহা যোৱা কৰিবলৈ দিনতেই মানুহে ভয় কৰে। সৌ সিদিনা মথোৱা তিনি কুৰি বদ চৰিত্ৰৰ মানুহক জগদীশপুৰৰ পৰা চালান দিয়া হৈছে।

টাকাত চলিল। ৰাতিৰ ভয়াবহ নিশ্চিন্ততা ভঙা কৰি যোৱাৰ ডিঙিৰ বস্টাৰ আৱাজ শুনা গ'ল।

এটা কুকুৰ পৰ্যন্ত এইছোৱা পথত দেখা নগল। আহিবৰ সময়ত সিহঁতে ট্ৰেইনত পেট ভৰাই ৰাই আহিছে — ভাত, মাংস, বৰফৰ চৰবৎ। মাত্ৰ এখন মেম্বাৰে একো খোৱা নাই। বেচেৰাৰ স্বাভাৱচিন্ত যশোৱন্তৰ দৰে। কথাই কথাই কয় —

“ইউনিয়নৰ ফাণ্ডৰ পইচা শ্ৰমিকৰ তেজৰে গোটেৱা ব্ৰাণ্ড বেংকৰ দৰে। ভাবি-চিন্তি খৰচ কৰা উচিত। এই ফাণ্ডৰ টকাৰে মই মূগীৰ মাসে আৰু ভাত কেতিয়াও খাব নোৱাৰো।”

খল খল খল ! টক টক টক। বাওঁহাতে হাইৰে বেটুৰা' থকা চাৰিআলিটো সিহঁতে পাৰ হ'ল। এই মুকলি বেটুৰাৰ খেৰৰ চালি কেইখন এতিয়া একোটা উদং বাটফৰৰ দৰে দেখা গ'ল। কেইটামান নিশ্চল বালুৰ অ'ত ত'ত খুলি আছে — আৰু একো নাই।

টক টক খল খল — টক টক টক । টাঙ্গাৰ ভিতৰত এই পাঁচোটা প্ৰানীয়ে এইবাৰ এটা কথাই ভাবিলে— যোৱা তিনি বছৰৰ ভিতৰত ৰায়বেৰেলী চহৰৰ এক অভিনৱ পৰিৱৰ্তন হৈছে । এচাম ব্ৰীৰ ছিট কংগ্ৰেছীয়ে লাভ কৰা বুলি শুনি ৰাজনাৰায়ণে ৰায়বেৰেলীৰ জনতাক সেইদিনা চিখা চিখিকৈয়ে ভৰ্ষনা কৰা নাছিল নে —

— আহ বৰ চঞ্চল ছিট

ইন্দিৰা গান্ধীক পৰাজিত কৰি সৌ সিদিনা এইখিনিতেই ৰাজনাৰায়ণে নাৰ্জি ফুলৰ মালা পিন্ধা নাছিল নে ? হয় হয় এইখিনিতেই ৰায়বেৰেলীৰ জনগণে তেওঁক লৈ শোভাযাত্ৰা কৰিছিল ।

ৰাজনাৰায়ণে 'নাৰ্জি ফুলৰ' মালা পিন্ধাৰ কিছুদিন আগেয়ে এবাৰ ইন্দিৰা গান্ধীয়ে এইপিনে পদযাত্ৰা কৰিবলৈ আহিছিল । বন্দৰৰ শাৰী, হাত দীঘল ব্ৰাউজ । চকুত কলা চহ্মা— আগে পিছে কনিষ্টবলৰ ভিৰ, আলিৰ দুয়োকাষে নাৰ্জি ফুলৰ মালা । মাজে মাজে তেওঁ ডিঙি পাতি দিছিল — সিহঁতে হৰ্ষধ্বনি কৰি শ্ৰীমতী গান্ধীৰ ডিঙিত মালা পিন্ধাই দিছিল ।

ফটোগ্ৰাফাৰৰ ক্লিক ক্লিক উকলিকৃত জনতাৰ হাত চাপৰি । খল খল খল খল । টক টক টক ! !

'পি ডব্লিউ ডি' আলিৰ এই লাইটপোষ্টবোৰত কিছুমান কাগজৰ মালা ওলমি থকা দেখা গ'ল । প্ৰাচীৰ সমুহতো কিছুমান 'নেমগ্ৰট' আঠা মাৰি থোৱা দেখা গ'ল । ফিৰোজগান্ধী কলেজৰ ছাত্ৰ ইউনিয়নৰ ইলেকচন চাঙে ।

খল খল খল খল । টক টক টক । !

মাত্ৰ চাৰিবছৰ আগেয়ে বেলিগঞ্জত, সৎ নগৰ কাৰ্যক্ষমগঞ্জৰ ভগ্ন দালান, আৰু ৰাণী কৈথোলাৰ 'খণ্ডহৰত' পৰিণত হোৱা ৰাজভৱন এইবোৰ দেখি ভাব হৈছিল কোনো ভয়ঙ্কৰ যুদ্ধ — নাইবা ধুমুহাই এৰি থৈ যোৱা চহৰ এয়া — নাইবা প্ৰাগ্ ঐতিহাসিক যুগৰ চহৰ এই ৰায়বেৰেলী — শামুকৰ খোলাৰ দৰে ৰং ৰা - ৰা আৱাহাৰ—

খল খল খল খল । টক টক টক ।

এই চাৰিবছৰৰ ভিতৰতে কি এক অভিনৱ পৰিৱৰ্তন ? নতুন ষ্টেচন জৰুৰকাই উঠিল — ইন্দিৰা গান্ধীয়ে এই ষ্টেচন মুকলি কৰাৰ দিনা হেনো ছয় হেজাৰ জনতা উপস্থিত আছিল ।

আই টি আই আহিল ।

স্বদেশী কটন এণ্ড স্পীনিং মিল আহিল ।

কাষ্ট আইৰণ আহিল ।

মোডী কাৰ্পেট আহিল ।

ৰায়বেৰেলী টাউন 'দহৰম-মহৰম' হৈ উঠিল । একেবাৰে ডালমৌৰ পিপাৰ পুললৈ এই দহৰম - মহৰমৰ আৱাজ শুনা গ'ল ।

খল খল খল খল। টক টক টক।

জগদীশপুৰৰ নতুনকৈ বন্ধা দলঙৰ 'ডাইভাৰচন'ৰ ওচৰত আহি টান্কা ব'ল।

ফটফটীয়া সুন্দৰ জোনাক। চিমেণ্টৰ দম এটিৰ ওচৰত ফ্লেইন এখন পৰি আছে।  
যেন কপালী বালিত বহি আছে এটা উট।

সোৱা জগদীশপুৰৰ বেছিক স্কুল।

এটা এটাকৈ পাঁচোটা মেম্বাৰ টান্কাৰ পৰা নামিল। টান্কাৱালাক বিদায় দি সিহঁত  
ডাইভাৰচনৰ পিনে আশুৱাই গ'ল

কিছু দূৰত কেনেল দেখা গৈছে। কেনেলৰ নতুনকৈ কটা মাটিৰ চপৰাবোৰত  
জোনাক পৰাত মঙহৰ টুকুৰা যেন লাগিছে।

এই 'কেনেলে'ই বেহটা গাঁৱক সন্মানে দুফাল কৰি থৈছে।

মেম্বাৰ কেইজনে চেণ্ডণ এজোপাৰ তলত থিয় হৈ কোৱা-মেলা কৰিলে —

“কি কৰা যায় এতিয়া?”

বান্ধৱ ওপৰেৰে সিহঁত আশুৱাই গ'ল।

ৰাতি আঢ়ৈ বজাত এই গাঁও মৰিশালীলৈ কপান্তৰিত হৈছে। গাঁৱৰ সীমা পাৰ হৈ  
সিহঁতে মুকলি মাটিডৰা পালে। তাৰ পৰা মাটি কাটি বেবেজত ঢলা হৈছিল।

কি কৰিব ঠেক ছিগা এই দলটোৱে? শাস্ত্ৰীৰ দৰে সিহঁতক 'গাইড' কৰিবলৈ  
কোনো নাই।

পাঁচোটা মেম্বাৰৰ কাণত অহৰহ বাজিল শাস্ত্ৰীৰ কঠম্বৰ — “মই 'লীগেল ফাইট'  
কৰোৱাই দিম। আইনৰ সুস্থ কঠিন জাল কেনেকুৱা ৰহস্যময় নেজাননে? মাৰিও বন্ধ হ'ব  
পাৰে অথচ তিনি মাছো ফলকেৰে ওলাই যাব পাৰে — মই ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ডিচপিউট এক্টৰ  
দফা — ”

ধপ!!

“আবে, কি পৰিল এইটো।।”

“ধপ। ধপ। ধপ। ধপ।।”

ইটা! পাথ্ৰ! পলা পলা

“পলা পলা পলা — বাবুলৰ কাঁইটীয়া হাবিৰে পলা — ঢালা নিমৰ হাৰামহঁত,  
কোম্পানীৰ দালালহঁও, ছুৱৰৰ বাচ্চাহঁও ”

কাঁইটীয়া হাবিৰে পাঁচোজন মেম্বাৰে তৰা নৰা ছিঙি লৰিব ধৰিলে। এজনৰ  
কাছৰ খন্দৰৰ বেগ কাঁইটীয়া জোপোহাত লাগি ধৰিলে। পায়জামা ফাটি ভৰিব মঙহ ছিৰা  
ছিৰি হোৱাৰ উপক্ৰম হ'ল।

পৰিল — পৰিল — এটা পৰিল।

ইটা গাত লাগিল চাণৈ — কপালত — মূৰত — বুকুত

নাই নাই উভতি চোৱাৰতো আৰু সময় নাই।

ইউনিয়নৰ দুটা দলৰ মাজত চলা এই হতাশ্ৰিতৰ ফলস্বৰূপে যিটি প্ৰাণী গভীৰ ভাবে আহত হ'ল সেইটিয়ে আছিল সেই সৰল হৃদয়ৰ নিষ্ঠাবান মেম্বাৰ — যিয়ে ইউনিয়নৰ ফাগুক “ব্লাড বেঞ্চৰ” লগত তুলনা কৰিছিল। এই ফাগুক টকাৰে ৰেলত মুগীৰ মাংস খোৱাৰ পৰা বিৰত আছিল।

এই ঘটনা বাৰ্ক ছাইটৰ পৰা বাহিৰত ঘটিছিল। ধৰ্মঘটৰ বাতাবৰণত এই ঘটনাই কোনো প্ৰকাৰৰ ৰেখাপাত কৰিব নোৱাৰিছিল।

(দহ)

“লাল ঝাণ্ডা কৰে পুকাৰ।”

“ইনক্ৰাৱ জিন্দাবাদ।”

“হামাৰা মাজ পুৰী কৰো, নহীতো গান্ধী ছোড দো।”

“মেনেজমেণ্ট কা ধোকাবাজী নহী চলেগী — নহী চলেগী।”

“লাল ঝাণ্ডা ”

হঠাৎ এই সুদীৰ্ঘ মোৰ্চা গৈ ছুইপাৰৰ বেৰেকৰ সেই পাঁচ গৰাকী গাভৰু ছোৱালী থকা ছুইপাৰ ভণ্ডৰ চাটাইৰ চালিৰ ওচৰত থিয় হ'ল।

ভণ্ডৰে আঁঠুত মূৰ ওজি দুবাৰৰ ওচৰত বহি আছিল।

ৰঙা পতাকা লৈ থকা লীডাৰহঁতৰ দুটামানে গৈ তাক আগুৰি ধৰিলে।

পাঞ্জাবী খালাচী কেইটাৰ লগত তাৰ গাভৰু জীয়েক দুগৰাকীৰ লেটি পেটি অনেক দিনৰ পৰা আছিল। ধৰ্মঘটৰ সুযোগ লৈ কটী বিচাৰি যোৱাৰ চেলু লৈ সিহঁতে সমনে খালাচীহঁতৰ ওচৰলৈ গৈছিল।

বনৰীয়া মহৰ দৰে শৰীৰ খালাচীহঁতৰ।

আৰু ভণ্ড ছুইপাৰৰ গাভৰু জীয়েক দুজনী গোমধানৰ পুলিৰ দৰে কোমল হাতভৰি। পূৰঠ অমিতাৰ দৰে বুকু।

ৰঙা নিচানখাৰী নেতা কেইটাই হাতৰ ঠাৰেৰে মেৰ্চাক আগুৱাই যাবলৈ ইঙ্গিত দিলে।

মোৰ্চা আগুৱাই গ'ল।

নেতাই ক'লে — “এই কাপুৰৰ গাভৰু জীয়েকহঁতৰ চক্ৰিয়াৰ হৈ পহৰা দি থাকিব নোৱাৰিলি। ধৰ্মঘটৰ ‘ইমামজেলি’ ডিউভিতটো তোক লগোৱা হোৱা নাছিল। — কি কৰি আছিলি?”

ভুৱৰে মূৰ নেদাঙিলে। ওচৰত থিয় হৈ থকা শব্দ পাছোৱানে ক'লে —

“ধৰ্মবটে সিহঁত দুজনীক আৰু সুযোগ দিলে। দেখা নাই আমাৰ দুইপাকৰ ল'ৰা-  
ছোৱালীহঁতে গাৰ্বে গাৰ্বে নদীয়ে নলাই পিয়াপি দি কুৰিছে। কটী বিচাৰি সিহঁতো গৈছিল।”

— “কেতিয়া গ'ল?”

— “যোৱা বাতি।”

— “খালাচী কেইটা গ'ল?”

সিহঁতৰ ‘জামাদাৰ’ৰ মতে পাঁচটা খালাচী নাই।

“পুলিচ চৌকিত বিপৰ্ট লিখিলি?”

“নাই।”

“সিহঁতে নিশ্চয় দোভাগ বাতিৰ সেই পেছেঞ্জাৰ ট্ৰেইনখনতে পলাইছে। বাকী  
ছাইটত পিয়াপি দি কুৰা কনিষ্টবল কেইটাবোৰো চাগৈ হাত আছে। যা ‘মদাই’ পুলিচ থানালৈ  
গৈ বিপৰ্ট লিখাই আহগৈ।

ভিতৰত ছোৱালীহঁতৰ মাকে তেতিয়াও ৰাউচি জুৰি কান্দি আছিল। বেচেৰীয়ে  
বৰ আশা কৰিছিল এবাৰ কোম্পানীত “পাৰমানেণ্ট” হ'ব পাৰিলে খোৱা পিন্ধাত কষ্ট  
নহ'লহেঁতেন। খোৱা পিন্ধাত কষ্ট হ'লে সিহঁতে পাছাবী খালাচীৰ লগত বেশ্যা হ'বলৈ  
নগ'লহেঁতেন।

তাইৰ এই ৰাউচিয়ে পৰিস্থিতি গম্ভীৰ কৰি পেলালে।

হিন্দু পুত্ৰৰ দৰে এইবাৰ বুঢ়ী বসুমতীয়ে বেবেকৰ ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহিল।  
তাইৰ কঁকালত তেতিয়াও মহাত্মা গান্ধীয়ে পানী খোৱা লোটাটো ওলোমাই থোৱা আছিল।

তাই ক'লে — মূৰহঁত আৰু কিমান দিনলৈ চলিব তহঁতৰ ধৰ্মবট? গান্ধী মহাত্মাৰ  
দিনৰ পৰা তহঁতৰ নাৰা ৰাজী (শ্লোগান) শুনি শুনি মোৰ এই কলম দুতলা হৈ গ'ল। দুকুৰি  
ব্ৰাহ্মত চাহাবহঁতৰ ‘পায়খানা’ খুই আহিছে। কাম শেষ হ'লে সদায়ে চুৰনিৰ কুকুৰৰ দৰে  
খেদা ৰাইছে। আৰু সোমাইছে আৰু বেদা ৰাইছে। কোনো দিনতো পাৰমানেণ্ট হোৱা  
নাই।

তাইৰ কঠৰ সুৰ সলনি হ'ল। প্ৰচণ্ড গৰ্জন তুলি এইবাৰ তাই লীডাৰ কেইটাৰ  
মুখৰ পিনে আঙুলি টোৱাই ক'লে —

“আজি আমাৰ ঘৰৰ ছোৱালীয়ে পেটৰ ভোকতে পেছেঞ্জাৰ ট্ৰেইনত উঠিব লগীয়া  
হ'ল। কালি আৰু ‘খুন খাবাৰী’ হ'ব। তেজৰ নদী বৰ। — তহঁতে একে কৰিব নোৱাৰিব।  
তহঁতৰ পাত বীৰ ভগত সিঙৰ তেজ নাই — তহঁতে এই ভয়ৰক দিনতো গৈ দুশীখৰ  
চেৰাবখানাত চেৰাব খাব!”

— “চুপ থাক বুঢ়ী।”

শব্দ পাছোৱানৰ গৰ্জন শুনি বুঢ়ীয়ে থতমত ৰালে। ইতিমধ্যে ছাইটত দুশীখৰ

ফুৰা পুলিচৰ দল এটিয়ে হুইছেল বজাই উপস্থিত হ'ল।

এক মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে সকলোৱে ছত্ৰভঙ্গ দিলে।

ভূতৰ ওচৰত এইবাৰ পুলিচ পাৰ্টি থিয় হ'ল। সিহঁতৰ মাজত চিভিল ড্ৰেছত থকা চি আই ডি অফিচাৰটোৱে নোটবুক উলিয়াই ঘটনাৰ বিৱৰণ টুকি ললে।



ব্যৱহাৰ হোৱাৰ পাছত দমাই থোৱা ফ্ৰেইনৰ বিভিন্ন পাৰ্টি, চাটাৰিং প্লেট, ৰড পাইপ ইত্যাদিৰে ভৰা বাকৰিখন অস্থি পুঞ্জৰে ভৰি থকা এখন মৰিশালীৰ দৰে দেখা গৈছিল। ঠায়ে ঠায়ে তাতে আজি ৰঙা পতাকাই শোভা কৰিছে। লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীয়ে আহি ভাষণ দিব।

প্ৰচণ্ড হলস্থলৰ মাজতো লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ কণ্ঠস্বৰ শুনা গ'ল —

— “ভাইহঁত তোমালোকৰ জি এম এ ক'লৈ — পুঁজিবাদ পুঁজিবাদ বুলি চিঞৰা, ইয়াত লীডাৰ হ'ব পাৰিবা! ডেমফ্ৰেচিট ট্ৰেড ইউনিয়ন কৰিব পাৰিবা। — মজদুৰক ভুলাই চান্দা তুলি ৰাব পাৰিবা।”

লোহা লক্কৰৰ ওপৰত বহি থকা ইউনিয়নৰ আনটো দলে (এই দলটিয়ে অতি শীঘ্ৰে মেনেজমেণ্টৰ সৈতে এটা সন্ধি পৰালৈ আহিব খুজিছিল) শিয়ালৰ দৰে থেক থেকাই উঠিল।

শাস্ত্ৰী এই বিষয়ত অভ্যস্ত। তেওঁ হাত এখন ওপৰলৈ তুলি দুগুণ উৎসাহেৰে ক'লে —

— “ভাইহঁত মজদুৰে যেতিয়া যুদ্ধত নামে ফলাফল জানিয়েই নামে। যি ডেমফ্ৰেচিৰ দোহাই তোমালোকৰ জি এমে দিছে সি কি বস্তু? সেই ডেমফ্ৰেচি সকলোৱে কোৱাৰ দৰে ‘হোৱাইট কালাৰৱাল’হঁতৰ হ'ব পাৰে। এচাম ছাত্ৰৰ হ'ব পাৰে, — মজদুৰৰ কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। ইয়াত ডেমফ্ৰেচি পাৰ্লামেণ্ট আৰু ‘এচেম্বলী’ত য'ত লুটৰ মাল লৈ ৰোৱা-কামোৰা হয়, য'ত —

লোহা লক্কৰৰ ওপৰত বহি থকা এটি বিশেষ দলে হলস্থল কাৰৰ উঠিল। কোনোবা এটাই ইটাৰ টুকুৰা এটা মাৰি পঠিয়ালে — লগে লগে পি এ চি পুলিচৰ হুৰমুৰণি লাগি পৰিল।

শাস্ত্ৰীয়ে ভাষণ বন্ধ নকৰিলে।

“ইংৰাজৰ হুকুমৰ” আৰু আজিৰ গণতন্ত্ৰৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই। যি সকলে আৰাম কৰিছিল আজিও কৰে। যি সকলে গাধৰ দৰে বোজা বৈছিল আজিও বৈ আছে। পণ্ডিতে কয় ইংৰাজ “মূলকৃত” বন্দী ভাৰতে সতী প্ৰথা বন্ধ কৰিছিল, — কিন্তু আজি স্বাধীন ভাৰতে সেই নাবীক স্বাধীন কৰিব পাৰিলে নে?”



দল এটাই চিঞৰি উঠিল —।

“একেবোৰ কথা লীডাৰবোৰৰ মুখত শুনি শুনি আমাৰ কাশ বুকুলা হৈছে।”

শাস্ত্ৰীয়ে হাত এখন ওপৰলৈ দাঙিলে। নাৰ্ছিংমূলৰ মালাজাল ডিঙিৰ পৰা খুলি টেবুলৰ ওপৰত থলে।

“ভাইহঁত তোমালোকৰ মাজত দুশ চল্লিশ দিন কাম নকৰা ‘লীগেল ডিউজ’ নোপোৱা — ‘কেজুৱেল’ আছে। দুশ চল্লিশ দিন কাম কৰি ৰেণ্ডাম হোৱা লোক আছে, যি সকল পাৰমানেণ্ট হ’ব নোৱাৰে। বৰ্ক চাৰ্জত মাহুলি এময়গি আছে যি সকলক কোম্পানীয়ে কামৰ চাহিদাৰ খাতিৰতহে কামৰ মিয়াদ বচাই দিয়ে। কোম্পানীত চাৰি বছৰ কাম কৰি ব্ৰাণে ব্ৰাণে টালফাৰ হৈ ঘূৰি ফুৰা পাৰমানেণ্ট মাহুলিহঁতেও ‘প্ৰভিডেণ্ট’ ফাণ্ডৰ’ বেনিফিট নেপায়। আৰু সৌ ‘পিচ বাকাৰ’ৰ লগত অহা মজদুৰহঁত? কোম্পানীত বিহ মেটেকাৰ দৰে ভবি পৰা মজদুৰহঁত, সুদৰ্থোৰৰ ধাৰ খৰাৰ হতাশেৰে আহি শিচ বাকাৰৰ জালত পৰা মজদুৰহঁত ইহঁতে কেতিয়াবা ট্ৰেড ইউনিয়ন কৰিব পাৰিব নে?”

উদণ্ড দলটিয়ে এইবোৰ হট্টগোল আৰম্ভ কৰি দিলে। এই ফলফুলৰ মাজত কোনোবাই এছটা ইটা মাৰি পঠিয়ালে শাস্ত্ৰীক উদ্দেশ্য কৰি।

ধণ্ ধণ্ ধণ্ — সেই এছটা ইটাই অজ্ঞান ইটা হৈ পৰিল। প্ৰচণ্ড ফলফুল লাগি পৰিল। — পি এ টি পুলিচে বক্তৃতামঞ্চ বেৰি খৰিলে।

## (এঘাৰ)

ছাইটত বন্দুকধাৰী পি এ চি পুলিচৰ ভিৰ লাহে লাহে বাঢ়ি আহিল। এই সময়তে মুন্সীগঞ্জৰ কছায়ে দলিয়াই পেলোৱা নাডী ভুক খাই ছুইপাৰ ল’ৰা এটাই এদিন তেজ বতিয়াই মৰিল।

কোম্পানীৰ ‘ডেইলী পেইড’ হঁতৰ মাজত দুই এটি গুণ্ডা প্ৰকৃতিৰ শ্ৰমিক আছিল। বামু আৰু বামুৱে এই বদ চৰিত্ৰহঁতৰ লগ লাগি কোম্পানীৰ লোহা-লত্ৰৰ চুৰ কৰাত লাগিল। ধৰ্মঘটৰ আগেয়ে বামু আৰু বামুৱে ষ্টোৰলৈ মাল অনা-নিয়া কৰা কুলি কেইটাৰ সৈতে লগ হৈ কেইডালমান ভয়ঙ্কৰ ‘জিলেগনাইট ষ্টিক’ চুৰ কৰি নিছিল। চৰকাৰে ‘এক্সমোছিভ’ ৰখাৰ অনেক নীতি নিয়ম কৰিছিল। এই নিয়ম মতে ‘ৱাৰ্ক ছাইট’ৰ পৰা আঁতৰত সুকীয়াকৈ কৰা ‘মেগাজিন’তহে এইবোৰ ৰখাৰ নিৰ্দেশ দিয়া হৈছিল। অহৰহ ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হোৱা বাবে কোম্পানীয়ে ষ্টোৰৰ এচুকত এই ‘জিলেগনাইট ষ্টিক’বোৰ ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। চিলিগুৰৰ আকৃতিৰ কাঁহৰ দৰে কটকটীয়া আছিল তাৰ ৰং।

মোৰ্চাৰ পিছে পিছে বন্দুকধাৰী পুলিচৰ দলটো ঘোঁৰাৰ সময়তে বামু আৰু বামুৰ লগৰ দুটা বদ চৰিত্ৰ মুন্সীগঞ্জৰ পৰা আহি কেইটোমান ‘বটল’ খে গৈছিল। কিন্তু এই বটলৰ



সকলোৰে জানে সি কাৰ ল'ৰা। কিন্তু এইখিনি সময়ত সকলো নীৰৱ।

হঠাৎ ভিৰ ঠেলি আহি বসুমতী বুঢ়ীয়ে মৰাশৰ ওচৰত আছাৰখাই পৰি চিঞৰিব ধৰিলে —

“বাছা জগন্নাথ, তই নিজেতো গলিয়েই, লিচু লেঙেৰাকৈ মাৰি থৈ গলি।”

এই মুহূৰ্তত ধৰ্মঘটৰ ‘এছেনছিয়েল ছাৰ্ভিচৰ’ ভিতৰত লিচু লেঙেৰাৰ ডিউডি পৰিছিল। সি কোম্পানীৰ হাম্পাতালৰ পাছফালৰ নলা এটা পৰিষ্কাৰ কৰি আছিল। বোকা-মাটি আৰু মানুহ একাকৰ হৈ পৰিছিল।

মূৰ তুলি চাই লিচু লেঙেৰাই দাবোগা, শঙ্খ পাছোৱান, ছুইপাৰ লাইনৰ আৰু চাৰি-পাঁচটা মানুহক থিয় হৈ থকা দেখিলে।

দাবোগা চাহাবক দেখি সি তাৰ বোকাৰে লেটি-পেটি হৈ থকা হাত দুখন কপাললৈ তুলি নমস্কাৰ কৰিব খুজিলে।

— “আহ, আমাৰ পিছে পিছে আহ ” শঙ্খ পাছোৱানে তাক ধৰা-মেলা কৰি নৰ্দমাৰ পৰা ওপৰলৈ তুলিলে।

সি এই সমদলটিৰ পিছে পিছে লেঙেৰিয়াই লেঙেৰিয়াই আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে ? এবাৰ সি শঙ্খ পাছোৱানৰ পিনে চাই সুখিলে —

“ক'লৈ নিয় ঐ মোক ?”

শঙ্খ পাছোৱানে মুকৰ-পাতৰিটো খুলি দাঁতৰে কামুৰি ধৰিলে।



ক'ত ইমান শক্তি পাইছিল লিচু লেঙেৰাই ? পুত্ৰৰ মৰাশ পথালি কোলাকৈ লৈ সাইৰ বালিয়ে বালিয়ে সি লৰিব ধৰিলে।

সুকন্থৰ সমস্ত বস্ত্ৰ ঘেন তললৈ নামি আহিছে চকু ছাৎ মাৰি ধৰিছে। আকাশলৈ মূৰ তুলি চোৱা এতিয়া অসম্ভৱ হৈ পৰিছে — এয়া মূৰৰ ওপৰৰ সকলো ঘূৰিছে, গছ-লতা, আকাশ-বতাহ

এক প্রচণ্ড আৰ্তনাদত মনৰ অজস্ৰ দুৱাৰ যেন মেল খাই গৈছে। আত্মাৰ পৰিহাৰ পোহৰ এই দুৱাৰেদি গৈ ক'ত যে উধাও হৈ গ'ল। কোনেও লিচু লেঙেৰাক বাট ভেটি ধৰিব নোৱাৰিলে।

বসুমতী বুঢ়ীৰ চিঞৰ শুনা গ'ল —

“ভাইহঁত কি চাই আহ ? ধৰ, ধৰ তাক। মূৰত পানী দে।



ধৰ্মঘট চলিয়েই থাকিল।

‘ফেডাৰেচনৰ’ পৰা সহায় নাহিলেও ‘লীফেল কইট’ৰ দ্বাৰা এই ধৰ্মঘট কৃতকাৰ্য

কবিতা পাবলি বুলি লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীয়ে লক্ষ্য-ক্ষম্য কৰি থাকিল।

ব্ৰাটিং কৰি মাহ খোৱাৰ হেপাহ কৰা বামু আৰু বামুক পুলিচে গোমতীৰ ওচৰত ধৰা পেলালে। ‘ভাদোগৰ’ পুলিচ চৌকিত দুয়োকে চালান দি পুলিচ পাৰ্টীয়ে ষ্টোৰ খানাতালাচ কৰিবলৈ আহিছিল। বে-আইনীভাৱে ষ্টোৰৰ এচুকত দমাই থোৱা এক্সপ্লোছিভ আৰু সুকীয়াকৈ এক্সপ্লোছিভৰ বাবে ‘মেগাজিন’ নসজা এই দুটা অপৰাধৰ বাবে কোম্পানীয়ে দহ হাজাৰ টকা পুলিচক দিহে কোনোমতে সাৰিব পাৰিলে।

দহ হাজাৰ টকাত সকলো পৰিষ্কাৰ হৈ পৰিল। বামু আৰু বামুৱে ভাবিছিল ঠাকুৰ চাহাবে দুয়োকে ৰক্ষা কৰিব। সিহঁতে ঠাকুৰ চাহাবক দেখা কৰিবলৈ যত্নও কৰিছিল। কিন্তু ঠাকুৰ চাহাবে নিৰাপদ দূৰত্ব ৰাখি ললে।



পৰিস্থিতি লাহে লাহে যেন অন্ধকাৰৰ বুকুলৈ আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে।

কোম্পানীৰ আৰু এটা দল আহিল মীমাংসা কৰিবলৈ।

কি কৰিব?

ইউনিয়নে লগ ধৰিব নে?

এজনে ক’লে —

‘ফেডাৰেচনৰ’ আইনসম্মত চুক্তিক আমাৰ এই এমুঠি ইউনিয়নৰ মেম্বাৰে ওফৰাই পেলাব নোৱাৰিম বুলি সিহঁতৰ ধাৰণা হৈছে।”

আন এজনে হয়ভৰ দি ক’লে —

“চাৰি হাজাৰ শ্ৰমিকে আমাক সাইৰ বালিত ‘দক্ষনা’ দিব বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰি গৈছে।

— দেখা নাই সিহঁতৰ চকুমুখত হিংসা দৃষ্টি।”

চক্ৰাকাৰে বহি থকা লীডাৰহঁতৰ মুখ শুকাই গ’ল। হতাশা আৰু গ্লানিৰ ভাবে সকলোৰে হৃদয় স্পৰ্শ কৰি গ’ল।

“তেতিয়াহ’লৈ লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ লৈ অহা উচিত ”

সকলোৰে মনত পৰিল — ইউনিয়নৰ ভাইচ প্ৰেছিডেণ্টে এটা সন্দেহজনক কাম কৰি গৈছে। সকলোৰে জানে লোকেল লীডাৰ ‘পান্টু’ গুণাইতৰ মাৰপিটৰ ভয়ত ভাইচ প্ৰেছিডেণ্টে ছুটী লৈ যোৱাৰ সময়ত নিজৰ পোষ্টটিত লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ নাম দাখিল কৰি গৈছে।

জেনেৰেল বড়ীৰ মিটিং নহ’ল। একজিকিউটিভ বড়ীৰো মাত্ৰ দুজনহে মেম্বাৰ উপস্থিত আছিল।”

এই কথা শুনাৰ পৰা মীমাংসালৈ আহিবলৈ সাজু থকা দলটো হিংস্ৰ পশুৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ প্ৰতি সিহঁতৰ কোনো প্ৰকাৰৰ সন্তোষ নাছিল।

— বাহিৰৰ মানুহ এটাক এইদৰে ইউনিয়নৰ ভিতৰত সুমুৱাই লোৱাটো এয়ে প্ৰথম। ঠিক নাই কোন দিনা ভ্ৰেজৰ নদীয়ে এই সাই নদীৰ বালি ঢপচলীয়া কৰি তোলে ?

গুডগুডি ছপি আছিল লোকল নীডাৰ শাস্ত্ৰী।

ইউনিয়নৰ মেম্বাৰসকল কাঠৰ বেঞ্চত সহজ হৈ বহিল। প্ৰেছিডেণ্ট বলবীৰ স্বামীয়ে ক'লে —

— “যোৱাবাৰ আমি কোম্পানীৰ প্ৰতিনিধিক লগ নধৰিলো।

এইবাৰ পৰিস্থিতি সলনি হৈছে। আমি প্ৰতিনিধিক লগ ধৰিব লাগিব।”

শাস্ত্ৰীয়ে উত্তৰ নিদিলে।

“কি কৰিম তেতিয়াহ'লে ?”

“শুনা তোমালোকক নীডাৰ বুলি সম্বোধন কৰাই লাভৰ কথা। হাড় গুড়ি হৈ যাওক — পেহৰ মাসে খহি পৰক, কিন্তু শ্ৰমিকক দিয়া বচন ” বাক্যটি শেষ নকৰি শাস্ত্ৰীয়ে আকৌ গুডগুডিৰ নলীডাল মুখত সুমুৱাই ললে।

বলবীৰ স্বামীয়ে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিলে—

“আমি কি কৰিম তেতিয়াহ'লে ?”

“মই কিছুদিন মুৰ্গীগঞ্জৰ বাহিৰত থাকিম। জানা নহয় দুবৈৰ ডালমৌৰ মানুহেও মোৰ ‘ছালাহ’ বিচাৰি আহে।”

“কিন্তু আমি কি কৰিম ?”

শাস্ত্ৰীয়ে হঠাৎ গুডগুডিৰ পাইপডাল দুবলৈ আঁতৰাই চিঞৰি উঠিল।

“এইবাৰ তোমালোকে লগ ধৰা।”

বেঞ্চত বহি থকা নীডাৰহঁতে উচপ খাই উঠিল।

— “লগ ধৰিম।”

সাইৰ বালিৰ সংকীৰ্ত্ত পথেৰে সিহঁতে কেম্বাকুৰীক আগবাঢ়িল। দুবৈত মোৰ্চাৰ আৱাজ।

— মোৰ্চাৰ আৱাজত প্ৰথমৰ দৰে উৎসাহ এতিয়া নাই। কিন্তু এক হিমে উদ্ভাসমান আছে।

নীডাৰহঁতৰ কুকু কঁপি উঠিল।

যোৱা এমাহ ধৰি এই শ্ৰমিকহঁতে কোনো ধৰণৰ কনচ পোৱা নাই।

পোটেই কেইটা ইউনিয়নৰ মেম্বাৰৰ কপত একেলগে সেই বক্তাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি হ'ল।

— “আমি ভোকেৰে থাকি ধৰ্মদট কৰিম। তহঁতে কিন্তু একো কৰিব নোৱাৰিলে  
আমি সাইৰ বালিত তহঁতক ‘দকনা’ দিম।”

সাইৰ বালিৰে সিহঁতে আগবাঢ়ি ধৰিলে। দৃষ্টিও অহৰহ সাইৰ এই কক  
খহটা বালিত পৰি ব’ল। মূৰৰ ওপৰৰ আকাশলৈ চোৱাও যেন এতিয়া ভয়ৰ কথা।

এজনে সাইৰ বালিত খোপনি পুতি ৰোৱা শওণ জাকলৈ এটি ফমুটি মাৰি  
পঠিয়ালে।



শিবু ধাছল্যো শোৱাপাটী ললে। নাৰায়ণীয়ে ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ কেইটামানক  
হাতে-ভৰিয়ে ধৰি ‘এছেনছিয়েল ছাৰ্ভিচ’ত কিছুদিন কাম কৰিছিল। হাস্পাতালৰ পায়খানা  
পৰিষ্কাৰ কৰা আৰু ভৰি অহা নলাবোৰত ডি ডি টি দিয়া আছিল তাইৰ কাম। তাই ডিউতিত  
অহা সময়ত শিবু ধাছলাই কেঁচুবাটিৰ দায়িত্ব লৈছিল। এইখিনি সময়ত লিচু লেঙেবাই  
কেতিয়াবা কেতিয়াবা তাক সজ দিছিল। পুতেক মৰাৰ পাছত লিচু লেঙেবাই ছুইপাৰ  
বেৰেকলৈ অহাই বাদ দিলে। যি ঠাইত ল’ৰাটো দাহ কৰিছিল তাৰ পৰা সি আৰু উঠি নহা  
হ’ল। গাৰ ছাল শুকাই কঠিন হৈ পৰিল। বুকুৰ কামি-হাড় স্পষ্ট হৈ পৰিল। কেতিয়াবা  
কোনোবাই দয়া কৰি ৰোৱা বস্তু দি আহিছিল। শোৱাপাটী লোৱাৰ আগেয়ে শিবু ধাছলাই  
কেইবাদিনো নিজৰ ভাগৰ কটী তাক দি থৈ আহিছিল।

মূলীগঞ্জৰ ল’ৰা-ছোৱালী আৰু পগলা বুলি তাৰ গালৈ ফমুটি মাৰিছিল—। কোনো  
দিনে জাকপ নাই লিচু লেঙেবাৰ। তাৰ ওচৰেৰে ‘নাৰা’ লগাই মোৰা আহে, — মোৰা  
যায়, কেতিয়াবা মন গ’লে চিঞৰি উঠে —

— “ভূখা মজদুৰ কৰে পুকাৰ — ইনক্ৰাৰ জিন্দাবাদ।”

## (বাৰ)

বসুমতী বুঢ়ীৰ হাতত সিকি এটা শুজি দি নাৰায়ণীয়ে কেঁচুবাটি থৈ হাস্পাতালত  
এছেনছিয়েল ছাৰ্ভিচৰ ডিউতিত হাজিৰ হ’ল।

কম্পাউণ্ডাৰে তাইক ফটা বেণ্ডজ কিছুমান সাইৰ বালিত পুতি থৈ আহিবলৈ  
ক’লে। লগতে ময়লা বেডপেন কেইটাও ধুই আনিবলৈ উলিয়াই দিলে।

সাইৰ বালিলৈ আহিবলৈ পালে নাৰায়ণীৰ বৰ আনন্দ হয়। সকলো কথা কেন  
সহজ হৈ যায়। এই বিশাল নদী, বিস্তীৰ্ণ বালি, মূৰৰ ওপৰৰ সীমাহীন আকাশ— এই  
সকলোৰে তাই যেন এটি অঙ্গ হৈ পৰে।

ভৰিৰ তলৰ বালি আন্ধাৰ তাইৰ বৰ কোমল কোমল লাগিল। হাতত লৈ থকা  
পুৰনি বেণ্ডজৰ পৰা উঠি অহা দুৰ্গন্ধও আন্ধাৰ সহ্য কৰিব পৰা যেন লাগিল।

বহুত সময় ধৰি খুণীৰ বালিত গাঁও এটা ৰান্ধিলে। আনদিনা হোৱা হ'লে এনেদৰে তেজ-পূজৰ বেণ্ডেজ পুতিবলৈ দ্ব্যত ৰান্ধিবলৈ তাইৰ ভাৱ নেলাগিলহেঁতেন। আজি বেয়া নেলাগিল। আজি একোৰেই বেয়া নেলাগিল। হঠাৎ নাৰায়ণীয়ে দেখিলে এটি পুৰুষ মূৰ্তি আগবাঢ়ি আহিছে — সোৱা তাইক উদ্দেশ্য কৰিয়েই যেন মানুহটি এইপিনে আগবাঢ়ি আহিছে। গাৰ কাপোৰখন নাৰায়ণীয়ে ঠিক কৰি ল'লে। পুৰুষা শাৰী, ভালদৰে টানি-টুনি লোৱাই টান।

— নাৰায়ণী।

নাৰায়ণীয়ে দেখিলে এয়া যশোবন্ত। সেইদিনাৰ সেই লজ্জাজনক/খিনাৰ পৰা তাই যশোবন্তলৈ মূৰ তুলি চাব পৰা নাছিল।

— “দে মই গাঁওটো ৰান্ধি দিওঁ।”

— তই ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ। তোৰ কাপোৰ পৰিষ্কাৰ।

সি খুণীখন নাৰায়ণীৰ হাতৰ পৰা লৈ প্ৰচণ্ড উদ্ভাদনাৰে গাঁও ৰান্ধিবলৈ ধৰিলে। নাৰায়ণী কিছু আডষ্ট হৈ পৰিল।

মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে সি এহাত দ গাঁও এটি ৰান্ধি উলিয়ালে।

— “দে কাপোৰধোৱা।”

বৰ নিয়াৰিকৈ মৰাশ পোতাৰ দৰে সি এই দুৰ্গন্ধ বেণ্ডেজবোৰ গাঁওত ঢালি দিলে। এইখিনি সময়তে নাৰায়ণীয়ে সৈ বেড পেন কেইটা নদীত পৰিষ্কাৰ কৰি ধুই আনি, তাৰ ওচৰত থিয় দিলে।

যশোবন্তই প্ৰশ্ন কৰিলে,

“ফাইনেল (বৰ্ণান্ত) হৈ গ'লে কি কৰিব নাৰায়ণী?”

নাৰায়ণীয়ে উত্তৰ নিদিলে।

“সঁচাকৈয়ে ক নাৰায়ণী, সেইদিনা তই নিজ ইচ্ছাৰে সেই পাপ কামত লিপ্ত হৈছিলিনে?”

এইবাবো নাৰায়ণীয়ে কোনো উত্তৰ নিদিলে। উত্তৰেই বা দিব কি? কোনোবাই এই কথা বিশ্বাস কৰিব নে? বসুমতী বুঢ়ীৰ বাহিৰে বুকু কলি দেখুৱালেও এই কথা কোনোবাই বিশ্বাস কৰিব নে?

কিছু সময় যশোবন্ত মৌন হৈ থাকিল।

“নাৰায়ণী — মই তোকে কিবা সহায় কৰিব পাৰিম নে?”

“আমি কোম্পানীৰ পৰা একেলগেই ‘ফাইনেল’ লৈ ওলাই যাম। বৰ্ত্তিত যদি মোৰ ল'ৰাটোৰ পিতাক মৰে —

— “নাৰায়ণী!!”

যশোবন্তই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল।

— “নমৰে। তোৰ গিৰীয়েৰ নমৰে। চব ঠিক হৈ যাব। দুদিনমান কষ্ট সহ্য কৰাৰ পাছত চব ঠিক হৈ যাব।”

— “কেনেকৈ জানিলি চব ঠিক হৈ যাব — দেখা নাই লিচু লেঙেৰাৰ কি হ’ল? বসুমতীৰ নীতিনীয়েকহঁতে পেটৰ ক্ষুধাত খালাচীহঁতৰ লগত ‘পেছেঞ্জাৰ’ ট্ৰেইনত উধাও হ’ল — আৰু দুটামানে পেটৰ ক্ষুধাত মুৰ্শীগঞ্জৰ কছাইহঁতৰ পৰা গেলা মঙহ খাই হাস্পাতালত বতিয়াই আছে — শুন?”

নাৰায়ণীয়ে তাৰ কাণৰ ওচৰলৈ হাউলী আহিল। যশোবন্তই তাইৰ দেহৰ এটা মিঠা সুবাস পালে, নতুনকৈ পেৰা কুঁহিয়াৰৰ বসৰ দৰে সুবাস।

— “শুন কালি মই পাইলৰ দলঙৰ ওচৰত তহঁতৰ লগ এৰা মেম্বাৰহঁতৰ লগত মজদুৰে মিটিং পাতি থকা দেখিছো। আন্ধাৰে মুন্ধাৰে মিটিং বহিছিল। তহঁতে তেতিয়া লোকেল লীডাৰৰ ঘৰত বহি আছিলি। সিহঁতে ফুচফুচাই কথা পাতিছিল। ইউনিয়নৰ টকাৰে তহঁতে মদ খোৱা কথাও মই শুনা পাইছিলো।”

নাৰায়ণী এইবাৰ একপ্ৰকাৰ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

— “শুন তই মোক সহায় কৰিব নেলাগে — তহঁতে নিজৰ প্ৰাণ বচাই পলাই যোৱা উচিত। অন্ধকাৰৰ মাজত ক’লা ম’হৰ পালৰ দৰে বহি মিটিং পতা এই মজদুৰহঁতে তহঁতক সাইৰ বালিত ‘দফনা’ দিব। ‘খুন-খাবাবী’ হ’ব। সেই অজস্ৰ মজদুৰে তহঁতক নেফানেফ কৰি পেলাব?”

যশোবন্তই উত্তৰ নিদিলে —

ঘৃণা আৰু বিৰক্তিতে তাই ক’লে —

— তহঁতে সকলোকে বিশ্বাসঘাতকতা কৰা নাইনে?

— কি বিশ্বাসঘাতকতা? কেনে বিশ্বাসঘাতকতা? নিৰুদ্ভৱ হৈ বল নাৰায়ণী।

হঠাৎ হাত এখন ওপৰলৈ তুলি যশোবন্তই ক’লে —

— ‘চেপ্টা কবিও সকলোৰে মঙ্গল কৰিব নোৱাৰিলেও অন্ততঃ’ এটি প্ৰাণীৰ মঙ্গল কৰিব পৰাৰ জোৰেৰে শক্তি নিশ্চয় আমাৰ আছে। গাঁতত লুকাই থকা সাপৰ দৰে শৰীৰৰ কোনখিনিত এই শক্তি লুকাই আছে তয়ো নেজান, ময়ো নেজানো।’

নাৰায়ণীয়ে বালিৰ বুকুত আঁঠুকাঢ়ি বহিল। এই মানুহটোৰ ওচৰত বহি কিছু কান্দি ল’ব পাৰিলে কেন তাই কিছু সকাহ পাব

— ‘নাৰায়ণী?’

— ‘শুন নাৰায়ণী মই জানো জীৱনত তই বহুতো কষ্ট সহ্য কৰি আহিছ। চব কথা মই জানো। কিন্তু এনেকৈ ভাঙি পৰিবি নে? সেই পুৰণি কালৰে পৰা কষ্ট সহ্য কৰি কৰি আমি আমাৰ হাড়ক চিক্কেটৰ পৰ্যন্ত কৰি তোলা নাই নে? গান্ধী মহাত্মাই এদিন কৈছিল — তেওঁ যদি আকৌ জন্ম ল’ব লগা হয় তেতিয়াহঁলে ইন্দ্ৰক প্ৰাৰ্থনা জনাব তেওঁক



যেন হবিজনৰ ঘৰত জন্ম দিয়ে । তই কান্দিছ নাবায়ণী ?’

কিছু সময় মৌন হৈ ৰ’ল দুয়ো ।

— ‘ক যশোবন্ত কি কৰিম মই ?’ চৰকাৰী হাস্পাতালৰ বাৰাতাতো তাক পৰি থাকিবলৈ নিদিব । ইয়াত কেম্প ভণ্ডাৰ কাম আৰম্ভ হ’ব । কেনেকৈ মই এই মানুহটোক সাঙি বান্ধি লৈ ফুৰাও । তদুপৰি বুকুৰ গাৰীৰ খোৱা কেঁচুৰা এটা আছে । আমি মৰিম । মই ভালকৈ জানো আমি মৰিম । মই ভালকৈ জনো আমি মৰিম ।

— ‘নাবায়ণী ?’

যশোবন্তলৈ তই মূৰ তুলি চালে ।

— ‘নাবায়ণী বিশ্বাস আন মনলৈ ।’ আত্মপ্ৰত্যয় হেৰুৱা মানুহ আত্মকথা মনুহৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই ।’

তেজ-পূৰ্জেকে ভৰা পুৰণি বেণ্ডেজবোৰত বড এডালেৰে খুচি খুচি যশোবন্তই পুতি থবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

নাবায়ণীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে ।

— ‘মোৰ প্ৰতি এই দৰদ কিয় তোৰ ?’

যশোবন্তই উত্তৰ নিদিলে । ‘‘তোৰ এই দৰদ শব্দ পাছোৱান, বসুমতী বুঢ়ী, লিচু লেঙে বা এইবোৰৰ প্ৰতিও আছে নে ?’’

যশোবন্তই এইবাৰো উত্তৰ নিদিলে —

— ‘‘তুন মোলায়েম কথা বহুত শুনিছো । এবাৰ শুনিলে আকৌ শুনিবৰ মন যায় । এইবোৰ কথা পৰিষ্কাৰ কাপোৰ পিন্ধা মানুহেই কয় । পৰিষ্কাৰ কাপোৰ পিন্ধিলে কি হ’ব ভিতৰত সিহঁত চব নাগুঠ ।’’

এৰোজ দুৰোজকৈ নাবায়ণীয়ে বেডপেন দুটা হাতত লৈ সাইব বাগিৰে আওৱাই গ’ল । তাইৰ পিঠিৰ অবিন্যস্ত মুকু চুলি বতাহত উৰিবলৈ ধৰিলে । ৰোজৰ ভৰত নাচি থকা তাইৰ তপিনা নদীৰ বুকুত নাচি থকা দুখন নাৱৰ দৰে দেখা গ’ল ।

কিছু সময় আঁঠুৰ ওপৰত হাত থৈ একে ঠাইতে সি বহি ৰ’ল ।

— শেষত এয়ে হ’ল । একেবাৰেই বিশ্বাস ভঙ্গ হৈ গ’ল ? লীডাৰহঁতে এতিয়া পলাই ফুৰিব ধৰিছে । আপোনজনৰ ওচৰৰ পৰা এনেকৈ পলাই ফুৰিবলগীয়া অৱস্থা বৰ আডষ্টজনক !!

যশোবন্ত দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞ হ’ল । নাই নাই মনলৈ গ্ৰানি নাইবা হতাশা আনিব নোৱাৰি । এয়া অভিজ্ঞতাৰ প্ৰথম সপোন । এনেকুৱা বস্তুতো সপোন আহিব । প্ৰত্যেকটি জীৱনৰ বাবে মূল্যবান হৈ পৰিব । এয়া প্ৰথম সপোন । এই সপোনত সি দৰ্শক হৈ থকাই বসল । অভিজ্ঞতাৰ এই ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ কণিকা গোটাই সফল কৰা নকিহে প্ৰকৃত শক্তি ; বাকী সকলো মিছা ।

যশোবন্ত থিয় হ'ল। সি 'মোৰ্চাৰ' আৱাজ শুনা পালে।

আগেয়ে শ্ৰমিক মজদুৰৰ সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীজাকেও এই মোৰ্চাত ভাগ লৈছিল।

আজিকালি সিহঁতৰ আৱাজ আৰু শুনা নেবায়।



পাইলৰ দলঙৰ ওচৰত যশোবন্তই শব্দ পাছোৱানক দেখা পালে।

“আহ আমি সৌ বালিৰ ওচৰত বহো!”

যন্ত্ৰচালিত মানুহৰ দৰে যশোবন্তই শব্দ পাছোৱানৰ পিছে পিছে আগবাঢ়িল।

এঠাইত দুয়ো বহিল।

প্ৰিয়জনৰ দৰে শব্দ পাছোৱানে যশোবন্তৰ কান্ধে মূৰে হাত ফুৰাই দিলে।

“এয়া পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ সময়। এনে হ'ব বুলি মই জানো।

ইউনিয়নৰ উৰ্দি কেতিয়াবাই মই তোক বুলি পেলাব কলোহেঁতেন — কিন্তু আকৌ বহুত সময় দুয়ো নীৰৱ হৈ বহি ৰ'ল।”

কিছুদিনৰ পৰা শব্দ পাছোৱানে কান্ধত দাঙা এডাল লৈ ফুৰিবলৈ ধৰিছে। এই দাঙাত সদায়ে উদং টিংটো ওলমি থাকে। ‘চাটাইৰ’ দিনত টিঙটিত সি পইচা গোটাৰ পাৰি বুলি আশা কৰিছিল।

শব্দ পাছোৱানৰ সৰু এই সময়ত যশোবন্তৰ বৰ ভাল লাগিল।

“নাৰায়ণী!”

হঠাৎ নাৰায়ণী চক ৰাই উঠিল।

লিচু লেঙেৰা। তাইক হাত বাউল দি মাতিছে। ভয়ঙ্কৰ চেহেৰা। ধূলি বালিৰে একাকৰ হোৱা হাত ভৰি।

এথোজ দুখোজকৈ তাই লিচু লেঙেৰাৰ ওচৰত থিয় হ'ল।

“কিয় মাতিলি?”

“শিবু ধাছলা নাহে কিয়?”

“সি শোৱাপাটী এবি নোৱাৰে।”

“মোটে দুখন কটা আনিব নোৱাৰ? চা পেট শুকাই গৈছে। সাইৰ পানী তিতা লগা হৈছে।”

নাৰায়ণীৰ দুয়ো নয়ন ভৰি আহিল। লেঙেৰাৰ হাত এখনত মুঠি মাৰি ধৰি ক'লে—

“আহ মোৰ লগত আহ — ইয়াত এনেকৈ বহি থাকিলে তোৰ মৰা ল'ৰা উভতি আহিব নে?”

সি ল'ৰালকৈ ওঠৰ ওচৰলৈ আহুলি নি ক'লে —

চুপ থাক, চুপ, ভেনেকৈ নকৰি

আজি এসপ্তাহ হ'ল কোনেও তাক আঁতৰাব পৰা নাই। — তাই কেনেকৈ আঁতৰাব ?

সি মৰিব — সি ইয়াতেই মৰিব ?

শশুণজাকে আজিকালি তাৰ শিচেই ওচৰত খুটি পুতি লৈছে।

শুকান বালিৰ ওপৰত আকৌ তাই খোজ পেলোৱে। উশ্বত চুটি : গালত শুকনাই যোৱা চকুলোৰ বেৰা —

আহ শেষত এয়ে হ'ল। বৰ হ' দাকৰ কথা এয়ে যে এইখিনি সময়ত নাৰায়ণীৰ পুৰণি কথা কিছুমান মনত পৰিল। বায়োঙ্কোপ চাই অভিনেত্ৰী সকলৰ দৰে জীৱন এটা তাই কল্পনা কৰিছিল।

বৰাটগঞ্জৰ বৰাট চাহাবেও হৰিজনৰ ভিবোতা এজনীক মেম চাহেব কৰা নাছিল নে ? আহ সেই মেম চাহেববোৰ ? গাৰীৰ ফেনৰ দৰে কাপোৰ নিজে, গাৰ্ভাভঙাটী কুৰিবলৈ যায়।

চামেলী ফুলৰ দৰে বগীচা জীৱন —

এৰা, বৰাটগঞ্জৰ বৰাট চাহাবে হৰিজন ভিবোতা বিয়া কৰাইছিল। বৰ সুখত বাবিছিল তাইক — বৰাটগঞ্জত বৰাট চাহাব আৰু এই হৰিজনৰ ভিবোতাজনীক লৈ ক'ত গান আছে।

বায়োঙ্কোপতে ক'ত চাহাবে ক'ত হৰিজনৰ ভিবোতাক মেমচাহেব কৰিছে

লিটু লেভেৰা আৰু শব্দ পাছোৱানে কৰ — সেইবোৰ চৰ যিহা কথা ?

চাবেংখাৰা ফাপৰ চাহাব ?

বাবুলৰ কাঁইটে চিৰাচিৰি কৰি পেলোৱা দুয়োটা দেহ।

বালিৰ বুকুত বহুতো দলৈকে যেন খোজবোৰ সোৱাই যাব ধৰিলে।

মূৰ আচুৱাই কথা যেন লাগিল। হাতৰ বেড্‌পেন দুটাও গধুৰ গধুৰ ভাৱ হ'ল। .

'নাৰায়ণী ? নাৰায়ণী ?'

এটা কৰ্ণশ টিএলত তাইৰ চক্কৰ জড়িল।

তাই মেবিলে হাস্পাতালৰ বাৰাতাত চকু বন্ধা কৰি ভগ্নমূৰা কম্পাউণ্ডাৰ বিহা হৈ আছে। দুইপাৰ বেৰেকৰ এজাক নতুন ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ডিচপেনচেৰীৰ বাৰাতাত ভিৰ পাতিছে।

সিহঁতৰ চকু হালধীয়া।

বোধহয় কৰি কৰি কৰি হাৰবান হৈ গৈছে।

মুগীপজৰ ককাৰি দোকনৰ পতা নাৰী-দুক।

'সাইব' লেভেৰা পানী।'

পি এ চি পুলিচৰ সমদল আৰু বাঢ়ি আহিল। ভাদোগৰ পুলিচ থানাৰ দাবোগাৰ মটৰ চাইকেলৰ ধপধপনি এতিয়া বাতি যি কোনো সময়তে শুনা যায়।

বন্দুকধাৰী পুলিচৰ সংখ্যাই শ্ৰমিক মজদুৰৰ সংখ্যাকো লাহে লাহে চেৰ পেলাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। আগেয়ে ধৰ্মঘটকাৰী মজদুৰৰ ক্ষোভ আৰু হেৰ কিছু পৰিমাণে কোম্পানীৰ 'পিচ বাক্স'বোৰৰ ওপৰত আছিল। পানী মেটেকাৰ দৰে ভৰি আহিছিল 'পিচ বাক্স'ৰ শ্ৰমিক। 'টাক্সবৰ্ক' বেছিত 'পে' কৰা এই 'পিচ বাক্স'বোৰে চাটাবিং, ৰিংফৰ্চমেণ্ট, মাটি কটা, ক্ৰনক্ৰিটৰ কাম, ষ্টীল ফেব্ৰিকেশ্যন ইত্যাদি কাম এক প্ৰকাৰ দখল কৰিয়ে লৈছিল। কোম্পানীৰ বিলিফ এলাউল, বোনাচ আদিৰ লগত ইহঁতৰ কোনো সম্বন্ধ নাছিল। গতিকে ধৰ্মঘট কৰাবো সিহঁতৰ কোনো প্ৰয়োজন নাছিল।

ধৰ্মঘটকাৰীয়ে ইহঁতক কোম্পানীৰ নিকিনা গোলাম বুলি টিতকাৰী কৰিছিল। দুই-এটাই ঠেং দাঙিব খুজিলেও গাধৰ দৰে নিৰ্ভু হৈয়ে চলা-ফিৰা কৰিছিল। বাকদৰ গোন্ধত মতলীয়া হৈ আছে শ্ৰমিকহঁত — কি ঠিক কোনদিনা মূৰৰ ওপৰত জপিয়াই পৰে?

পি এ চি পুলিচ সকলকো সিহঁতে এতিয়া দুৰ্গন্ধময় শগুণৰ দৰে জ্ঞান কৰিব ধৰিছে। এৰা আকাশ বতাহ সকলোতে এতিয়া যেন বাকদৰহে গোন্ধ বিয়পি পৰিছে।



পুৱাৰ পৰা কিনকিনিকৈ বৰবুণ দি আছিল। ৰেইন কোট পিন্ধা 'পি এ চি'ৰ পুলিচ কেইটাই ডিউতি দি থকাৰ বাহিৰে বাক্স ছাইটত এক মৰিশালীৰ নিস্তৰ্দ্ধতা বিৰাজ কৰিছিল।

হঠাৎ গামবুট আৰু ৰেইন কোট পিন্ধা চুটি-চাপৰ মানুহ এটাক বেহটা গাৱঁৰে অফিচৰ সকলৰ কোৱাৰ্টাৰৰ পিনে আগবাঢ়ি থোৱা দেখা গ'ল।

অফিচৰ কোৱাৰ্টাৰৰ দেৱালবোৰত মেনেজমেণ্টৰ বিৰুদ্ধে বক্তা চিয়াহীৰে লিখা পোষ্টাৰ বৰবুণৰ পানীয়ে বিৰ্প কৰি তুলিছে। ডেজৰ সোঁতৰ দৰে পোষ্টাৰৰ পৰা বৈ অহা বক্তা ৰক্ত প্ৰাচীৰবোৰ বিৰ্প কৰি তুলিছে। গামবুট আৰু পানীকেট শিঙি অহা ভদ্ৰলোক পদাৰ্থীয়ে পোষ্টাৰবোৰ কিছুশৰ চালে। তাৰ পাছত গো-গোৱাই নিজৰ লক্ষ স্থানৰ পিনে আগবাঢ়ি গ'ল।

ভদ্ৰলোক মেনেজাৰৰ কোৱাৰ্টাৰৰ দুৱাৰ মুখত উপস্থিত হ'ল।

মেনেজাৰে কেন তেওঁৰ বাবেই অপেক্ষা কৰি আছিল। পাৰ্টিকৰ খিকীৰোৰ বন্ধ কৰি তেওঁ পৰ্য্যবোৰ টানি দিলে। মেনেজাৰৰ পৰিবাৰ তেওঁৰ লগত নেথাকে। মানুহে কয় কোম্পানীয়ে কাম কৰোৱাই কৰোৱাই 'বাহী' কৰি পেলোৱা এমুঠি চাহাবৰ ভিতৰত এই চাহাবজনক প্ৰধান। প্ৰভুভক্তিৰ চিন স্বৰূপে কোম্পানীয়ে এই চাহাবজনক হাতৰ মুঠিত ৰাখিবলৈ বন্ধপৰিকৰ।

ভিতৰৰ পৰা লগুৱা এটাই ট্ৰে' এখনত বৰক, গিলাচ আৰু বটল লৈ আহিল।

দুয়ো নীৰবে কিছুসময় গিলাচত সোহা দিব খৰিলে,

চাহাবে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— তেতিয়াহ'লৈ চিন্তাৰ আৰু কোনো কাৰণ নাই।

“শুনক। নাড়ী নক্ষত্ৰৰ উমান আমি পাৰ্শ্ব। তদুপৰি এইটো বাৰ হেন্নাই লুডীয়া।

চিকাৰৰ কানি কাপোৰ পৰ্যন্ত চেলেকি খোৱা লুডীয়া বাৰ।”

“তেতিয়াহ'লৈ লোকলৈ লীডাৰ শাস্ত্ৰী আপোনাৰ পুৰণি চিনাকি?”

“চাহাব। ‘লেবাৰ ইলপেট্ট’ৰ এচিছটেণ্টে চহৰৰ প্ৰত্যেকটি লীডাৰ আৰু গুণ্ডাৰ পিতা-পিতামহৰ নাম গোৱা পৰ্যন্ত ক'ব পাৰে। কাৰ তলত কেনে গুণ্ডাই কাম কৰে, এই গুণ্ডাবোৰক কোন কোন প্ৰদেশৰ পৰা অনা হয়, এইবোৰৰ নথি-পত্ৰ আমাৰ হাতত আছে।”

— কিমান মান্তি হ'ল সি।

— “মই আপোনাক কৈছো নহয় — বৰ ‘ঘাটিয়া কিচিম’ মানুহ। শুনক তাৰ তলত তৰ্ক কৰি থাকোতে মোৰ ঘামত ভিত্তি যোৱা বনিয়ন তিনিবাৰ সলনি কৰিবলগীয়া হৈছিল। একেবাৰে বেশ্যাৰ দালালৰ দৰে দামদৰ। সি ট্ৰেড ইউনিয়নৰ পক্ষ মানুহ। চাৰি হাজাৰ মজদুৰৰ এই ধৰ্মঘটত কোম্পানীৰ দৈনিক কিমান লোকচান হৈছে — এই হিচাপ তাৰ আঙুলিৰ মুৰত। এই ধৰ্মঘট আৰু বহুত দিনলৈ সি যে বাহাল ৰাখিব পাৰিব এই বিষয়েও তাৰ কোনো সন্দেহ নাই। গতিকে মই একেবাৰে তলৰ পৰা ওপৰলৈ গুটি খেলিবলগীয়া হ'ল।”

“তেতিয়াহ'লৈ আমাৰ প্ৰস্তাৱত সি মান্তি হ'ল?” একে সোহাই লেবাৰ ‘এচিছটেণ্ট’জনে এইবাৰ গিলাচটি সাং কৰি পেলালে। আঙুলি চাৰিটা মেনেজাৰ চাহাবৰ শিনে টোৱাই সি ক'লে —

— “বচ, ইমানবিনিৰ হেৰফেৰ হ'ল। কোনোমতেই সি মান্তি নহয়। কয় ইমান ডাঙৰ কোম্পানী সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত এই কোম্পানীৰ —”

মেনেজাৰ চাহাবে আৰু একো শুনিব নুখুজিলে। কোম্পানীৰ এটা পইছাৰ ইফাল সিফাল হ'লেও তেওঁ নিজৰ ব্যক্তিগত জমা পুঁজিৰ লোকচান হোৱা বুলি ভাবে। গতিকে তেওঁ লোকলৈ লীডাৰ শাস্ত্ৰী মান্তি হোৱা বুলি শুনি যি আনন্দ পাব লাগিছিল সেই আনন্দক চাৰি হাজাৰ টকা সবহকৈ দিব লগীয়া হোৱাৰ দুখে কেনে একেবাৰে গিলিছে পেলালে।

হঠাৎ তেওঁ কিয় হ'ল। কোঠাটোৰ ইফালে সিফালে কিছুসময় টহল দিলে, তাৰ পাছত ক'লে —

— “ঠিক আছে ভালমৌৰ ঘাটলৈ আমাৰ মানুহ যাব। পিণ্ডাৰ পুসৰ ওচৰত নাও ৰখা ভাৰতীয়ে হিচাপ-নিকাচ হ'ব।”

দোভাগ ৰাতি।

অনিশ্চিত ভৱিষ্যতৰ চিন্তা আৰু উদং পেটৰ বেদনা লৈ প্ৰায়বোৰ মজদুৰেই নিজৰ নিজৰ 'চাটাইৰ' বেৰেকত শুই পৰিল। — মাথো দুই এটা মজদুৰে ৰঙা নিচানেৰে ঘেৰাও কৰি ৰখা মিটিং কৰা ছত্ৰীৰ তলত তেতিয়াও বহি আছিল। 'পি এ চি' পুলিচৰ হুইছেলৰ শব্দই এই ভয়াবহ ৰাতিৰ নিস্তৰ্দ্ধতা আৰু বটাই তুলিছিল।

বসুমতী বুঢ়ীয়ে পুতেক ভৃগুৰ লগত ভাদোগৰ পুলিচ থানাত গোটেই দিনটো বহি আছিল, কোনোবাই খবৰ দিছিল ভাদোগৰ পুলিচ টোঁকিত পলাই যোৱা জীয়েক আৰু ৰালাচীহঁতৰ খবৰ আহিছে। ভাদোগৰ পুলিচ থানালৈ বাটকুৰি বাই গৈ সিহঁতে নিৰাশ হৈয়ে উভতি আহিছিল।

শোৱাপাটীত পৰিলেও আজিকালি বসুমতী বুঢ়ীৰ টোপনি নাহে। ইকাটি-সিকাটি কৰি থাকোতে হঠাৎ বসুমতী বুঢ়ীয়ে দুৱাৰত কোনোবাই ঢকিওৱাৰ দৰে শব্দ শুনা পালে। এটা বিচলিত কঠও শুনা পালে —

—“বুঢ়ী আই! বুঢ়ী আই??”

ধৰফৰকৈ উঠি বুঢ়ীয়ে দুৱাৰ খুলি দিলে। ধুমুহাৰ দৰে সোমাই আহিল মানুহ এটা।

আঁঠুৰ মূৰত ধুতি, বোকাৰে লেটি-পেটি হোৱা উদং ভৰি, হাতত কেৰাচিনৰ চাকি। “সেইদিনা মুৰ্শীগঞ্জলৈ গৈ তই কৈছিলি নহয় প্ৰসূতি হোৱা মানুহৰ আপডান কৰিব পাৰো বুলি?”

বুঢ়ীয়ে হয়ভৰ দিলে।

—“দুৱাৰ ডাক্তৰখানাত দুটা নষ্ট হৈ আহিছে। এতিয়া তাই তেজ-পূজৰ বিছনাত পৰি আছে। আহ মোৰ লগত।”

—“এই দোভাগ ৰাতি বৰষুণত তিতি যাম নে? ওনিছে মুৰ্শীগঞ্জৰ মানুহবোৰৰ লাওলোৱা অৱস্থা?”

তাৰ হাতৰ কেৰাচিনৰ চাকি কঁপি উঠিল। সি একপ্ৰকাৰ অধৈৰ্য্য হৈয়ে ক'লে —

—“টকা সিকি নেখাকিলেও ঘটি-বাটি লোটা আছে। আহ, আহ!” যিখন শতছিন্ন চাদৰ তাই শোৱাপাটীত পানি খেঁছিল, সেইখনকে গাত মেৰাই জৰালী লুলুঙীয়া পথেৰে দূৰো আগবাঢ়িল।

বসুমতী বুঢ়ীৰ পেটত খুদৰুণ এটিও পথা নাছিল। দুটা পইছা পোৱাৰ আশাত তাই বলিয়া মানুহৰ ৰূপ লৈছিল। গোটেই পথছোৱা তাই বকবকাই গৈছিল।

—“ছুইপাৰ বেৰেকৰ বিষনবোৰ ল'ৰা ছোৱালী দেখিছ তাৰ আধা ভাগকেই ঘোৰ এই দুই হাতেৰে তুলিছো। যাহিকৰ ঘাইক জুতা, শাৰী, ধুতি লাগে—”

এইবাৰ কলহৰ কাশে ঢলা বৰষুণ আহিল। সন্মুখলৈ আগবাঢ়ি যোৱাই অসম্ভৱ হৈ পৰিল। বঙা আলতীয়া মাটিত খুপি খুপি কোজ দিলেও নিচল খাই পৰাৰ ভয় মানুহটোৰ

লগত তাল দিয়া বুটীৰ একপ্ৰকাৰ অসম্ভৱ হৈ পৰিল। বুটীক এইবাৰ সি হাতত ধৰি একপ্ৰকাৰ চোচৰাই নিয়াৰ দৰে টানি নিলে।

জীৱন মৰণ সমস্যা।

চিকিৎসালয়লৈ বিশ্বাস নাই। ডাক্তৰক বিশ্বাস নাই। এটা সময়ত দুয়ো গৈ নঙলাৰ মুখত উপস্থিত হ'ল। ভিতৰত প্ৰসৱ বেদনাত কাতৰ তিৰোতাৰ চিকিৎসা স্পষ্ট শুনা গ'ল।

‘লোডী কাৰ্পেট’ কোম্পানীৰ তন্তুবোৰ সিচৰতি হৈ পৰিল সাইব বুকুত। বিচিত্ৰ কাৰুকাৰ্য্য খচিত তন্তু।

ধৰ্মঘটে ক্ৰোধাতুৰ কৰি পেলোৱা ল'ৰা-ছোৱালীজাকে কেম্পৰ চাৰিওফালে পি পিয়াই ফুৰিব ধৰিলে। প্ৰকাণ্ড পাণ্ডবী বজা চকিদাৰ এটাক অহৰহ প্ৰবেশ পথত থিয় হৈ থকা দেখা গ'ল। ল'ৰা-ছোৱালীজাকৰ এটা দলে একেবাৰে নিপাৰ পুল পাৰ হৈ ডালমৌৰ ঘাটতো উপস্থিত হোৱা কৰিছে। ডালমৌৰ ঘাটৰ কাপালী বালিত এতিয়া তৰমুজৰ শুকান ডালপাতে সোণালী সূতাৰ কাৰুকাৰ্য্য আবৃত্ত কৰি দিছে। পকা তৰমুজবোৰ নিজে নিজে ফালি দুফাল হৈ পৰাৰ সময় এয়া।

এমাহ আগেয়েই কনক্ৰিটৰ ‘কনভেয়াৰ বেণ্টৰ’ ওচৰত কৰ্কাল খাই পৰা শ্ৰমিক এটাৰ আঁঠুৰ ঘিলা ভেটিয়াও শুকোৱা নাছিল।

নাৰায়ণীয়ে তেজ পূজৰ বেণ্ডেজ পুতিবলৈ আঙিও সাইব বালিত গাত খান্দিছিল।

বন্দা আৰু নাকমছা কাম কিছু সময় দ্ৰুত গতিৰে চলিল। হঠাৎ তাই মূৰ তুলি চালে। দূৰৈত মুণীগঞ্জৰ পুৰোহিতৰ কঠখৰ শুনা গ'ল। তেওঁৰ গংগা প্ৰাৰ্থনা ধ্বনি স্পষ্ট হৈ আহিল —

“হে মা মই অনাথ আৰু তুমি স্নেহময়ী। মই গতিহীন নিৰাজন — তুমি পুণ্যময়ী, তুমি সকলোকে আশ্ৰয় দিয়া — মই পতিত, তুমি কিয় উদ্ধাৰ কৰা। মই ৰোগগ্ৰস্ত তুমি সমস্ত ৰোগৰ ঔষধি স্বৰূপ। মই ভুৱৰ্ত্ত। সন্তপ্ত হালয়। হে মহানন্দী তুমি যি উচিত বুলি ভাবা তাকেই কৰা।”

— ‘হে মা মই নিজৰ যোগক্ষেমৰ সমস্ত চিন্তা তোমাক সপি নিছো। গতিকে সৰ্বস্ব সমৰ্পণ কৰা মোৰ দৰে দীনক যদি এনে কঠিন সময়ত তুমি এৰি দিয়া এই ব্ৰিড্‌কনৰ পৰা তোমাৰ প্ৰতি তোমাৰ শৰণাগত বংসলা আৰু শৰণাগতক বকল কৰাৰ ক্ষতিৰ প্ৰতি মানুহৰ বিশ্বাস নোহোৱা হৈ যাব। তোমাৰ নিৰ্ভাৰ কৰণাও নিৰাশাৰ অৰ্থাৎ নিবৰ্জক হৈ পৰিব।’

নাৰায়ণীয়ে পৃথিৱীৰ সকলো নদীকে গংগা নদী বুলি প্ৰাৰ্থনা জনোৱা — মুণীগঞ্জৰ

বৃদ্ধ বামুণৰ মস্তকনি কাপপাতি গুনিলে।

জবাবুলৰ মালা সাই নদীৰ বুকুত অৰ্পণ কৰি মুলীগঞ্জৰ বৃদ্ধ পুৰোহিতে অহা বাটেৰে উভতি গ'ল।

লেতেৰা বেণ্ডেজবোৰ পোতা হ'ল। হঠাৎ তাইৰ চকুত পৰিল এটি পুৰুষ মূৰ্তি তাইৰ পিনে আওবাই আহিছে।

মূৰত বগা টুপী ডিঙিত শেঁতা বগা বগৰ কমাল।

— মানুহটো থিয় হ'ল।

— কি লাগে?

— 'তোৰ নাম নাৰায়ণী?'

— ওঁ '

বিজুলীৰ দৰে এক ডডিং প্ৰবাহ তাইৰ দেহৰ ওপৰেৰে বাগৰি গ'ল। তেতিয়াহ'লৈ এইটোৱেই সেই বিশ্বাসঘাতক? বগা টুপী পিন্ধি যশোবন্তইতৰ লগত কাম কৰে আৰু পিছ দুবাৰেদি গৈ চাহাবক তেল মাৰিচ কৰে।

— “কি লাগে?”

সি একো নেমাতিলে।

কিন্তু ঘৰটিকিহাি খুটি খুটি খুদ চাউল খোৱাৰ দৰে এপিনৰ পৰা সি যেন তাইৰ সৰ্বশৰীৰ খুটি খুটি চাবলৈ ধৰিলে।

— “কি হ'ল? একেবাৰে দেখোন কছায়ে গৰু চোৱা দিছ?”

খুঁত শিয়ালৰ দৰে সি ঝিক কৰি উঠিল। তাৰ পাছত আশোন মনে সি তাইৰ চকুলৈ চাই এইবাৰ গুণগুণাই গাব ধৰিলে —

ফলীশ্বৰ নাথ কেশুৰ এটা পুৰণা কবিতা —

— “হে মহান সত্যগুৰুৰ সেৱিকা।

গায়িকা পবিত্ৰ ধৰ্মগ্ৰন্থৰ।

হে মহান মাৰ্গৰ দৰ্শনৰ দৰ্শিকা,

সুদৰ্শনে প্ৰিয়দৰ্শিনী।

তুমিয়েই স্বয়ং স্বৰ্গযুক্ত ভৌতিকবাদৰ ছিনথিছিছ।

‘গুতা নেকি বাক?’

কিছুব পিছুবাই গ'ল তাই।

মূৰ পৰা সি টুপীটো খুলিলে। তাকান বিলাৰ দৰে চকচকীয়া তপা মূৰ এটা ব'দৰ পোহৰত তিব্বিৰাই উঠিল।

— বসুমতী বুঢ়ীয়ে ডোক 'লোভী কমপেট' কোম্পানীৰ কথা নিশ্চয় কৈছিল।

— “কৈছিল!”



“ঠাকুৰ চাহাবৰ বেমাৰ, ইয়াত ধৰ্মঘট ? চিকিৎসাৰ অভাৱ। আৰু — আৰু তইতো চাহাবৰ নতুন মানুহ নহ’ব ?”

নাৰায়ণীয়ে উত্তৰ নিদিলে।

“— শুন চাহাবে নিজেই তোৰ বিচাৰ লৈছে। কেম্পৰ বাট দেখুৱাই দিবলৈ আমাৰ মানুহ আহিব।”

এইবাবে নাৰায়ণীয়ে নিৰুদ্ভৱ। তাইৰ লগত এইদৰে থিয় হৈ কথা পাতি থকাৰ সময় তাৰ নাই। মানুহৰ সন্দেহ হ’ব।

“তেতিয়াহ’লে মই আহো।”

— তপাই তাইৰ উদ্ভৱলৈ আৰু বাট নেচালে।

এৰা কোন মুহূৰ্তত মোৰ্চা আহে কোন মুহূৰ্তত মোৰ্চাই ভয়ঙ্কৰ ৰূপ লয় ? কি ঠিক ? বন্দুকধাৰী পি এ চি পুলিচৰ সংখ্যা আৰু বাঢ়ি আহিছে।

সি উভতি গ’ল।

কি কৰিব তাই ?

এৰা কি কৰিব ?

হঠাৎ ‘পি এ চি’ পুলিচৰ হুইছেল শুনা গ’ল। কৰবাত আকৌ গণ্ডগোল লাগিছে চাগে। হয়তো ইউনিয়নৰ দুয়ো দলৰ মাজত।

আকৌ হুইছেল

গথপা জোতাৰ ধপ ধপ আৱাজ ! তাইৰ ‘এছেনছিয়েল ছাৰ্ভিচ’ত ডিউতি পৰিছে। ‘ডিচপেনচেৰী’ পিনে আগুৱাই যোৱা উচিত। কিন্তু তাই ওলোটো মুৰা হৈছে খোজ দিলে। সাইৰ বুকুত খুটি পোতা শওণৰ ডিৰ ঠেলি তাই ‘লোডী কাৰ্পেট’ৰ তত্বৰ ওচৰ পালে। ‘পি এ চি’ পুলিচৰ হুইছেল তাই আৰু শুনা নেপালে।

তাইৰ চকুত পৰিল গেটৰ ওচৰত দাপুৰাখী চক্ৰিলাৰটিৰ সৈতে তপাই কথা পাতি আছে। হঠাৎ দুয়োৰে দৃষ্টি তাইৰ ওপৰত পৰিল। তপা আগবাঢ়ি আহিল।

— ‘তই এতিয়াই আহিলি নাৰায়ণী ?’

— ‘ও, মই আজিৰ পৰা কাম কৰিম।’

— ‘তোক আমি গোপনে আনিলোহেঁতেন।’

— ‘শুনা নাই ‘পি এ চি’ পুলিচৰ হুইছেল। তইতৰ লীডাৰৰ মাজত ৰকা-বুন্দা লাগিছে চাগে। উভতি গৈ কিমানি ডেজৰ ডোঙা দেখা পাম।’

তপাই মুৰৰ টুপীটো বুলি জেপত ভৰাই ল’লে, আৰু ব্যস্ত হৈ ক’লে —

‘তই এইখিনিতে অলপ ৰ, মই এতিয়াই আহিম।’

তাৰেৰে দিয়া অস্থায়ী বেৰৰ নিচেই ওচৰৰ শিল এৰোঁতত তাই বহি পৰিল। মুৰটো আচম্ভাই কৰিব ধৰিলে। ভাল হ’ল নে বাক এনেকৈ গুটি অহাটো ?

কি হৈছে তাইৰ?

দুয়ো হাতেৰে মূৰটো হেঁচা মাৰি ধৰিলে। কিছু সময়ৰ পাছত যেতিয়া মূৰ তুলি চালে, দেখিলে মূৰৰ ওপৰৰ আকাশ সেই খুটি পুতি থকা শওণেৰে ভৰি পৰিছে 'ৱাৰ্ক ছাইট' নিক্ষেপ কৰা ঘটিছে 'পি এ চি' পুলিচে গুলী চলাব নেকি।'

তপা উভতি আহিল। ব্যস্ত হৈ ক'লে —

— 'আহ। ঠাকুৰ চাহাব কালি পুৱাই আহি পাব — কাপোৰ খোৱা, গৰম পানী কৰা, ফল মূল কাটি দিয়া। প্ৰয়োজন হ'লে তেল মালিচ কৰি দিয়া। তাইটো চব জান। আহ মোৰ পিছে পিছে।'

বহুত তন্থু। শাৰী শাৰীকৈ সজা। দুই এটা তন্থুৰ ওপৰত বেছমৰ পৰ্দা। যেন নিয়াৰিকৈ সজাই থোৱা বিয়াৰ বাহৰহে। এটি আহল-বহল তন্থুৰ ওচৰত আহি তপা থিয় হ'ল। তাৰ পাছত দুয়ো তন্থুৰ ভিতৰ সোমাল।

এটা সময়ত তন্থুৰ ভিতৰৰ পৰা নাৰায়ণী আৰু তপাৰ কণ্ঠস্বৰ ভাহি আহিল।

— 'বহ নাৰায়ণী চাহ খা।'

— 'শুন চৌধুৰী চাহাব আহিছে — কোম্পানীয়ে কিবা এক 'ইনভেষ্টিগেচন'ৰ কামত তেওঁক ইয়ালৈ পঠিয়াইছে। ছাইটৰ ধৰ্মঘটৰ বাবে তেওঁ এই তন্থুতে আছে। তোৰ আৰু চৌধুৰীৰ এসময়ৰ সেই সন্ধা।'

গুলী খোৱা চৰাইৰ দৰে এটি চিংকাৰ ভাহি আহিল তন্থুৰ ভিতৰৰ পৰা। তাৰ পাছত সুদীৰ্ঘকাল এক অন্তহীন নিস্তব্ধতা।

তাইৰ মূৰৰ ওপৰৰ আকাশত এটি পকা তৰমুজ বৰণীয়া চন্দ্ৰ ওলমি আছিল। নদী, বাগি, তন্থু, মূলীগঞ্জৰ মানুহে অহা-যোৱা কৰিবলৈ দিয়া অস্থায়ী বাঁহৰ দলং, সকলোতে এই তৰমুজৰ ৰং সিঁচিৰিত হৈ পৰিছে। কঁইটীয়া বগৰী জোপোহা এটাৰ পিনে নাৰায়ণী আওবাই গ'ল। জোপোহাৰ আঁৰ হৈ চৌধুৰীয়ে তাইৰ বাবে অপেক্ষা কৰি আছে।

দুয়ো দুয়োফালে মূৰ তুলি চালে।

(এটা সময় আছিল যি সময়ত দুয়ো দুয়োৰে সৈতে মুখা-মুখী হ'লেই এক অদমনীয় শাৰীৰিক ক্ষুধাই দুয়োকে উত্তলা কৰি তুলিছিল। এই ক্ষুধা এই মুহূৰ্ততে ছাই হৈ গৈছে। বাস্তৱ কৰ্কশ ওৰণি গাত কেখন্ধেই এয়া দুয়ো আঠ বছৰৰ পাছত মুখামুখীকৈ থিয় হৈ আছে।)

নাৰায়ণীৰ বিশেষ ভাৱৰ পৰিবৰ্তন দেখা নগ'ল। কিন্তু চৌধুৰী কিছু আড়ষ্ট হৈ উঠিল। তেওঁৰ কপালত হামৰ কণিকা স্পষ্ট হৈ পৰিল।

‘শুন নাৰায়ণী তোক এনেদৰে এই ব্ৰাহ্মতো লগ পাম বুলি ভবা নাছিলো।’

— ‘ময়ো ভবা নাছিলো!’

— ‘তোক দেখি আৰু ঠাকুৰ চাহাবৰ মুখে তইতৰ দুৰবস্থাৰ কথা শুনি চৌধুৰীয়ে বাকটি শেষ কৰি নোৱাৰিলে। নাৰায়ণীৰ চকুলৈ চাই ৫৩০ স্তম্ভ হৈ গ’ল।

এটা অদ্ভুত প্ৰশ্ন কৰিলে নাৰায়ণীয়ে — ‘চাহাব তোমাৰ মানুহজনীয়ে গঙ্গা প্ৰাৰ্থনা কৰে নে?’

— ‘গঙ্গা প্ৰাৰ্থনা?’

— ‘পূজা-পাতল?’

‘কৰে কৰে পূজা-পাতল কৰে। মই তোৰ কথা তেওঁক কৈছিলো। তেওঁ কৈছিল যদি কোনো ব্ৰাহ্মত কেতিয়াবা মই তোক লগ পাওঁ মই যাতে তোৰ খবৰ বাৰো। তই বিপদত পৰিলে মই যাতে তোক সহায় কৰো!’

শাৰীৰ আচলটো তই দাঁতেৰে কামুৰি ধৰিলে। এৰা এইটোৱেই মানুহ যি এসময়ত তাইৰ সমস্ত সুখ হৰণ কৰি নিছিল। এনে এটা ভয়ানক মানুহৰ ওচৰত তই আত্মসমৰ্পণ কৰিছিল।।

আকৌ দুয়ো নীৰৱ। নিস্তব্ধ।

‘নাৰায়ণী মোৰ পৰা কিছু সহায় ল। ওনিছে তোৰ গিৰীয়েকৰ বৰ অসুখ। এনেয়ে ধৰ্মঘট তোৰ শিশুটি নাৰায়ণী?’

নাৰায়ণীয়ে আকৌ এবাৰ চকু তুলি চালে। এই দৃষ্টিৰ সৈতে মুখামুখী হৈ চৌধুৰী কিছুদূৰ পিছুৱাই গ’ল।

আকৌ কিছু সময় এক অনন্য নীৰৱতাই বিৰাজ কৰিলে।

— ‘নাৰায়ণী চব কথা বুলি কোৱাৰ জোখেৰে সাহস মোৰ সঁচাকৈয়ে নাই।

তই মোৰ লগত সঁচাকৈয়ে সুৰী হলিহেঁতেন নে? আমাৰ ল’ৰা-ছোৱালীয়ে এই সমাজত .”

তাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

— ‘চুপ থাক চাহাব চুপ থাক .!’

এৰা এইটোৱেই সেই মানুহ যি এদিন তাইৰ গাত ‘বাবুলৰ কাইটৰ’ আঁচোন থৈ পলাই গৈছিল। ইয়াৰ বাবেই তই আকাশৰ পৰা নৰকলৈ সৰি পৰা নাই নে? তাইৰ সন্মুখত সি ৰিয় হৈ আছে। বাকসীৰ দৰে নৈ তাৰ ডিঙিত চেপি ধৰি নেকি? আহ সেই বাবুলৰ কাইটৰ আঁচোন এতিয়াও কেন এই আঁচোনৰ বস্ত্ৰণা

“নে নাৰায়ণী— এইটো টকাৰ টোপোলা। মোৰ মানুহজনীয়ে বাবে বাবে সোঁতখাই আছিল কেতিয়াবা কোম্পানীৰ কোনো ব্ৰাহ্মত মই বনি তোক লগ পাওঁ — মই যাতে তোক সহায় কৰো।”

নাই নাই নাৰায়ণীৰ আৰু শুনাৰ সময় নাই দলঙৰ ভগ্নাৱশেষৰ ওচৰত বসুমতী বুঢ়ীৰ আৰ্তনাদ শুনা গৈছে। কেঁচুৱাটি ৰখি ৰখি তাই চাগৈ ভাগৰি পৰিছে।

নাৰায়ণী উভতি গ'ল। ধনৰ টোপোলা চৌধুৰীৰ হাততে ৰ'ল। ভঙা দলঙৰ সংক্ষিপ্ত পথেৰে যোৱাৰ সময়ত তাইক প্ৰেতনীৰ দৰে দেখা গ'ল। জোপোহাৰ ওচৰত বসুমতী থিয় হৈ আছিল।

“ইমান সময় সেই চাহাবটোৰ লগত কি কথা পাতিলি? মই তোক বিচাৰি বিচাৰি হায়বান।”

— “চৌধুৰী চাহাব আহিছিল।” আৰ্তনাদ কৰি উঠিল বসুমতীয়ে। এখন হাতেৰে কেঁচুৱাটি লৈ আনখন হাত তাইৰ পিনে টোৱাই চিঞৰি উঠিল।

“সেই চৌধুৰী? তোৰ লগত লেন-দেন থকা সেই চৌধুৰী।”

“অ, সেই চৌধুৰী।”

— “আৰু তই দিব খোজা টকাৰ টোপোলাটো নললি? ক নেমাত কিয়? গাৰ ছাল - বাকলিও একেৰাই আনিব লাগিছিল।”

বসুমতীয়ে উত্তেজিত হৈ তাইৰ নাকৰ ওচৰত কেঁচুৱাটি জোকাৰি ক'লে —

— “গাৰীৰ খাৰ নেপাই এইটো মৰিব।” আৰু তোৰ গিৰীয়েৰ ধাছলা।”

— “চুপ্ থাক, চুপ্ থাক!!”

— “চুপ্ থাকিম? বৰ বাহাদুৰী দেখুৱালি নহয় নে? টকাৰ টোপোলা গোৰ মাৰি থৈ আহিলি?”

কিছুদূৰলৈ আঁতৰি গৈ নাৰায়ণীয়ে হুকহুকাই কান্দিব ধৰিলে।

বহু সময় তাই এই কান্দোন দমাই ৰাখিছিল।

‘পি এ চি’ পুলিচৰ আকৌ হুৰমুৰণি লাগি পৰিছে।

— “উঠ — উঠ ল তোৰ কেঁচুৱা। মাটিত থলে আতাহ পাৰে। কোলাত ললে জোকাৰ দৰে লাগি লাগি থাকে উঠ উঠ।”

বসুমতীয়ে হাউলী গৈ কেঁচুৱাটি তাইৰ কোলাত দিলে।

“ঠাকুৰ চাহাব আৰু ভপাই নিশ্চয় তোক পইছা কিছু দিছে।”

“নাই দিয়া।”

“নাই দিয়া বুলি কলেই বিশ্বাস কৰিম নে?”

নাৰায়ণীৰ উত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি তাই নাৰায়ণীৰ গা সেপিয়াব ধৰিলে। দুৰ আৰু প্ৰান্তিত সিয়মান নাৰায়ণীয়ে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

— “আঁতৰ হ ৰাকসী আঁতৰ হ।”

নাৰায়ণীৰ মুখৰ পৰা এনে ধৰণৰ শব্দ শুনিব বুলি বেচেনী বসুমতী বুঢ়ীয়ে বোধহয় আশা কৰা নাছিল।

তাই 'গা-গোবাই সাইৰ' বালিৰে আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে।

কোন্সত কেঁচুৱা লৈ নাৰায়ণীয়ে বসুমতীৰ পিছে পিছে আগবাঢ়ি যাব ধৰিলে।

হঠাৎ নদীৰ আনটো পাৰত এটা ছফৰ শুনা গ'ল ....

— “বলি বুঢ়ী।”

বসুমতী বটীয়ে উভতি চালে। তাৰ পাছত চিঞৰিলে “নাৰায়ণী পলা পলা

এক ভয়ঙ্কৰ বিপদৰ আভাস পাই দুয়ো লৰিব ধৰিলে।

কিন্তু নৰখাৎকৰ হাতৰ পৰা দুজনী তিবোতাই কেনেকৈ সাৰে?

“পলা পলা, নুঙ্গীগঞ্জৰ মানুহটোৰ তিবোতাজনী মৰিল চাগৈ —। এতিয়া মোক খাব আহিছে।”

“পলা। পলা।।”

আহিল আহিল সেইটো। নাৰায়ণীক ঠেলা মাৰি সি বসুমতী বুঢ়ীক উদ্দেশ্য কৰি চোচা ললে।

— “আহ হাঃ হাঃ হাঃ।” দুৰ্বল, কণীয়া বুঢ়ী লোহাৰ চিপৰাঙৰ আঘাতত বাগৰি পৰিল।”

— “চালী বাক্সী পানী খোৱা লোটা এটাৰ বাবে তই মানুহজনীক খালি মৰ বাক্সী মৰ।”

তেজৰে লুতুৰ-পুতুৰ বুঢ়ী সাইৰ বালিত বাগৰি পৰিল। অহৰহ কঁকালত বান্ধি থোৱা মহাখা গাছীয়ে পানী খোৱা লোটাটো দূৰলৈ ছিটিকি পৰিল।



‘পি এ চি’ পুলিচৰ হুইছেল আকৌ শুনা গ'ল। সাইৰ বালিত হৰিজন বেৰেকৰ মানুহ ভৰি পৰিল। পুলিচৰ লণ্টনৰ পোহৰত সঠিক বালি দিনৰ পোহৰৰ দৰে উজ্জ্বল হৈ উঠিল।

বাবুলৰ কাঁইটীয়া জোপোহাটিৰ ওচৰত সকলো থিয় হ'ল। হতভম্ব কিংকৰ্তব্যবিমূঢ়।

হঠাৎ বন্দুক আৰু দাওখাৰী পুলিচৰ ছফৰত মানুহবোৰ চাষিওফালে ছিটিকি পৰিল।

— “হট্ হট্ — কোনো নাহিবি বুঢ়ীৰ ওচৰলৈ।”

বুঢ়ীৰ মূৰৰ ওপৰত গোটি খোৱা তেজৰ বৰশে পকা পুঁই গুটি বৰণ লৈছে।

পুলিচ এটাই চিঞৰিলে,

— “পানী আন। পানী আন। বুঢ়ী জীয়াই আছে।”

নদীৰ ওচৰলৈ দূটা ‘পি এ চি’ পুলিচ লৰি গ'ল।

ভিৰৰ মাজত আকৌ গুণ-গুণনি উঠিল — “বুঢ়ী জীয়াই আছে — বুঢ়ী জীয়াই

আছে ”

আকৌ সিহঁতে বুঢ়ীৰ ওচৰত উবুৰি হৈ পৰিব বুলিলে।

— “হট! হট! হট!।”

ৰাতি ভূতৰ দৰে লগা এই কঙ্কালসাব ভিৰ চাৰিওফালে ছিটিকি পৰিল।

এইবাৰ ভিৰৰ মাজত আকৌ গুণ-গুণনি উঠিল — “কোনে মাৰিলে — কোনে মাৰিলে বুটীক?”

— “চুব কৰিবলৈ গৈছিল চাগৈ।”

— “হয় হয় মুন্সীগঞ্জত চুব কৰিবলৈ গৈছিল।”

— “সৌৱা নাৰায়ণীয়ে সঁচা কথা কৈছে ”

— “তাই দেখোন কান্দি কাটি বাউলি হৈছে ”

— “শুন শুন তাই কৈছে — কৰবাত জৰা-ফুকা কৰিবলৈ গৈছিল।”

— জৰা ফুকা কৰি মানুহজনীক খতম কৰি থৈ আহিছে।

অকল মানুহজনীক নহয় পেটৰ পোৱালীকো খতম কৰি থৈ আহিছিল।”

— “খতম হাঃ হাঃ খতম একেবাৰে খতম ।”

— “দেখা নাছিল মুন্সীগঞ্জৰ সেই মানুহটোৱে আজি হৰিজনৰ বেৰেকলৈ গৈ ঘুমুটিয়াই ফুৰিছিল।”

— “তাৰ হাতত এখন মাটি বন্দা চিপৰাং আছিল।”

— “নহয় নহয় চিপৰাং নাছিল — সেইখন কুঠাৰহে আছিল।”

— “পি এ চি পুলিচে দেখা নাছিল?”

— “দেখিছিল। শুনা নাছিল হইছেলৰ আৱাজ ”

পি এ চি পুলিচে হৰিজনৰ বেৰেকৰ মানুহবোৰক ছত্ৰভঙ্গ দিয়াবলৈ সৰু-সুৰা লাঠী চালনা কৰিবলগীয়া হ’ল? পুলিচ ভান আছিল। বুটীক পথালি কোলা কৰি ভানত উঠাই দিয়া হ’ল।

বুটীৰ পিঠিত চিপৰাঙৰ আঘাত লাগিছিল। বহুতৰ ধাক্কা হ’ল বুটী ভাল হ’ব। বোৱাৰীয়েক আৰু নীতিনীহঁতে ভাবিলে — “বুটী মৰক — বুটী মৰক।”

ঠাকুৰ চাহাবৰ ‘চাটাই’ৰ কোৱাৰ্টাৰ’ৰ সন্মুখত মুন্সীগঞ্জৰ আটাইতকৈ সুসজ্জিত টান্কাখন থিয় হ’ল। বৰষাটীক নিবলৈ অহাৰ দৰে সুসজ্জিত টান্কা। ঘোঁৰাৰ মূৰত মধুৰ পাখিৰ শিৰস্তান, ডিঙিত কড়ি আৰু পোৱালমণিৰ মালা।

ধৰ্ম্মঘটৰ বাতাবৰণৰ লগত ৰূপ নোখোৱা সাজ-সজ্জা।।

‘শিচ বাকৰ’ৰ দুটা মাটি কট; শ্ৰমিকে ঠাকুৰৰ বস্ত্ৰবাৰী তুলি মেলি দিয়াত সহায় কৰিলে।

বঙা পতাকা লৈ মোৰ্চাই কেইবাবাৰো তেওঁৰ দুৱাৰ মুখেৰে পাব হৈ গ’ল। কোম্পানীৰ দালালৰ দৰত ‘শিছ বাকৰ’ৰ শ্ৰমিকে দেখি চিঞৰ বাখৰ নকৰিলে।

ধৰ্মঘটৰ আৱহাৱাত এতিয়া বাকদৰ গোক্ৰ উৰি ফুৰিছে। ইউনিয়নৰ দুটা দলৰ মাজত যোৱা ৰাতিও বকা খুন্দা হৈ গৈছিল।

কেৰকেৰ লগ কৰি টান্কা আওৱাই যাব ধৰিলে—। ‘ছাইটৰ সীমা কৰি ৰখা তাৰৰ বেৰৰ ওচৰত হঠাৎ ঠাকুৰ চাহাবে এটা তেজৰ ডোঙা দেখিবলৈ পালে।

—‘ইউনিয়নৰ দুটা দলৰ মাজত লগা বকা-খুন্দাৰ শেষ স্মৃতি আছিল সেয়া।

আৰু জোৰেৰে টান্কা চলাবলৈ হুকুম দিলে।

খট খট খট খট।

ঘণ্টাৰ আৱাজ ফোপোলা বাঁহ বজোৱাৰ দৰে শুনা গ’ল। বন্ধুকধাৰী ‘পি এ চি’ পুলিচে পিণিয়াই ফুৰিছে চাৰিওফালে। কোম্পানীৰ চোৰাংছোৱাইতো একেলগ একোটা ভয়ঙ্কৰ খবৰ দি গৈছে।

“সকলোৱে এটা মীমাংসালৈ আহিব।”

‘মীমাংসা?’

‘তেজৰ ডোঙা?’

“তাৰৰ বেৰ?”

কেনে ধৰণৰ মীমাংসা?

খাৰ বাক্স, তেজ

খট খট খট

বেহটা গাঁৱক বুকাল কৰি উলিওৱা শিল দিয়া নতুন পথেৰে টান্কা চলিব ধৰিলে।

সৌজনী নাৰায়ণী সাই নদীৰ পিনে আওৱাই গৈছে তাই। গাত মলিন শাৰী, উন্মুক্ত চুলি। সোৱা তাইৰ চকুৰ ৰঙৰ সৈতে ঠাকুৰ চাহাবৰ ভালদৰে পৰিচয় আছে। জহি খহি যোৱা মন্দিৰৰ চুলীকৃত ইটাৰ দৰে বৰণ তাইৰ দেহৰ। ক’লৈ গৈছে তাই?

এছেলছিয়েল ছাৰ্ভিচত লগোৱা হৈছে চাণৈ তাইক। হয় হয় তাই তেজ পূজাৰে ভৰা পুৰণি বেণ্ডেজবোৰ পুতিবলৈ গৈছে।

নাৰায়ণী। না ৰায়ণী!! মুখৰ ভিতৰত কেইবাবাৰো এই নামটো তেওঁ শুনুনালে।

খট খট খট।

টান্কাই পমা গছৰ হাবিৰ পৰা ধৰিলে। কাইটীয়া জোপোহাবোৰত পকা বিলাহী কৰীয়া এবিধ সৰু সৰু ফুলেৰে ভৰি পৰিছে। দুই এজোপা কৰীয়া ডিম্বক গছো চকুত পৰিল।

‘পিচ ৱাৰ্কাবে’ কেনেকৈ কাম বন্ধ কৰি থৈছে। ‘পিচ ৱাৰ্কাবে’ৰ শ্ৰমিকৰ লগত কোম্পানীৰ শ্ৰমিকৰ বকা-খুন্দা সদায়ে লাগি আছে।— যোৱাৰৰ গোমতীত বহা মেনেজমেণ্টৰ সভাত ঠাকুৰে নিজেই ভাৱ লৈছিল পিচ ৱাৰ্কাবে লাগে। এৰা কোম্পানীক/ পিচ ৱাৰ্কাবে লাগে। চাৰ্ভিচিং, ৰিকৰ্চমেণ্ট, মাটি কটা, কনক্ৰিটৰ কাম ষ্টীল কেব্ৰীকেচনত ইহঁতক নিয়োগ কৰাৰ সমান সুবিধা কোম্পানীয়ে ক’ত পাব? টান্কা ৱাৰ্ক বেজিত কাম।

তদুপৰি বিলিফ এলাউল বোনাচ আদিৰ 'লফৰা' নাই। ধৰ্মঘটৰ ভাৰুকি নাই। কোনো দিনেই ইহঁতৰ ইউনিয়ন হ'ব নোৱাৰে। পানী মেটেকাৰ দৰে ইহঁতৰ ভিৰ বাঢ়ি আহিছে। গাড়ীৰ ঠিকাও এতিয়া পিচ বাকীৰ হাতলৈ গৈছে। পেট্রলৰ দাম বাঢ়িল। প্ৰডাকচন বেছিহুত ড্ৰাইভাৰে কাম নকৰে। 'ৰোড টেক্স' বঢ়াৰ লগে লগে 'বাৰ্ক ছপ' ৰখাও কোম্পানীৰ বাবে মঞ্চিল হৈ পৰিল।

খট খট খট।।

এইবাৰ কেনেলত মাটি কাটি থকা এবিধ নতুন শ্ৰমিক দেখা গল। সিহঁত 'পি ডব্লিউ ডি'ৰ মানুহ।

হঠাৎ ঠাকুৰ চাহাবৰ পুৰণা কথা এটা মনত পৰিল। ১৯৬০ চনৰ কথা। বেত্ৰাবতী নদীৰ ওচৰ উদ্ধোধনৰ দিন আছিল সেইটো। বেত্ৰাবতীৰ 'ছাইট ইনচাৰ্জ' আছিল তেওঁ। 'ডাম্পাৰ' ড্ৰাইভাৰহঁতে ষ্টাইক কৰা বাবে প্ৰজেক্টৰ শেষৰ লাংখা লিংখি সঁজুলিৰে বাক্ৰ ছাইট ভৰি পৰিছিল। ডিছমেণ্টেল কৰি ৰখা ক্ৰেইনৰ পাৰ্ট, চাটাৰিং প্লেট, কমপ্ৰেছাৰ পাম্প আদি 'বাগন' ট্ৰাকেৰে বিভিন্ন ব্ৰাঞ্চলৈ পঠোৱাত সেইবাৰৰ দৰে বিশৃঙ্খল এবাৰো হোৱা নাছিল। — 'গুভাৰন্ত' আৰু 'ট্ৰায়েল' একে লগেই হৈছিল। জলসিঞ্চন বিভাগৰ উপমন্ত্ৰী ৰামবিলাস শৰ্মাক উদ্ঘাটনৰ বাবে নিমন্ত্ৰণ কৰি অনা হৈছিল।

একুৱেডাষ্ট পাৰ হৈ মণ্ডপলৈ যাবলৈ 'স্কাফল্ডিং'ৰ ওপৰত ৰেম্প কৰি দিছিল। ৰেণ্ডেল্টেৰ খুলি দিয়াৰ লগে লগে দুশ মাইল দীঘল কেনেলেৰে পানী আহিব।

শ্ৰমিকহঁতে ভালৰ ভাল সাজ-পোছাক পিন্ধি একুৱেডাষ্টৰ চাৰিওফালে পিয়াপি দি ফুৰিছিল।

হোম হৈছিল। আমৰখিৰ ফোঁৱা আৰু জ্বলি যোৱা গৰু ঘিউৰ সুবাসে মজলময় দিনৰ গুভাৰন্তৰ কথা সোঁৱৰাইছিল। বেত্ৰাবতীৰ পাৰত এপ্ৰিল মাহৰ প্ৰখৰ ৰদ লৈ সেইদিনা কোনোও জৰ্কেপ কৰা নাছিল।

মন্ত্ৰী মহোদয় সময় দিয়া মতে অৱশ্যে আহি পোৱা নাছিল।

কোনো কথা নাই।

ডি জি এম, জি এম, পি ডব্লিউ ডিৰ চীফ ইঞ্জিনিয়াৰ। এৰা সকলোৰে সেইদিনা খুছ মেজাজ।

আছিল। পুলিচৰ সমদল আগেয়ে আহিল। জি এম, ডি জি এমে লৰি গৈ মন্ত্ৰী মহোদয়ক ফুলৰ মালা পিন্ধাই দিলে। ৰন্ধৰ সাজপাৰ পিন্ধা মন্ত্ৰী মহোদয় বুকু ফিল্ডাই আগবাঢ়ি আহিল।

হায় হায় হায় কি কণ্ড ! কি কণ্ড ? বিশ্বয়ত হতবাক ঠাকুৰ চাহাবে একে ঠাইত কিছু সময় থিয় হৈ কল। কোনোবা এটাই ঠেলা মাৰি আগুৱাই নিদিয়াহেতেন অনুস্থানৰ শেষলৈকে ঠাকুৰ চাহাব একে ঠাইতে ভেনেদৰে থিয় হৈ থাকিলহেঁতেন।



এয়ে ৰামবিলাস শৰ্মা।

মাত্ৰ কেইবছৰ মানৰ আগতে বাগমতী নদীৰ ওপৰত সিয়া ব্ৰীজখনত তেওঁক লগ পোৱা নাছিল নে?

অকল লগ পোৱাই নে?

বাগমতী নদীত তেওঁ আৰ্থবাৰ্কৰ কনটেক্টৰ নাছিল নে?

পাৰ্চটা বছৰৰ ভিতৰত এই পৰিৱৰ্তন? বিস্ময়কৰ।

ঠাকুৰ চাহাবৰ ব্যক্তিগত জীৱনত এনেদৰে বিস্ময়কৰ ঘটনা অলপ হোৱা নাছিল।

এসময়ৰ পিচ বাৰ্কাৰ মন্ত্ৰী মহোদয় হোৱাৰ ঘটনাই ঠাকুৰ চাহাবৰ কৰ্মময় জীৱনক এক প্ৰকাৰ থৰকবৰক কৰি থৈ গল। সোৱা হিন্দীৰ মাজত গজেন্দ্ৰৰ কাপ ধাৰ ৰবি লয়লাস গতিৰে ৰামবিলাস শৰ্মা আগবাঢ়ি আহিছে

আৰ্থবাৰ্কৰ কনটেক্টৰ হৈ থাকোতে তেওঁৰ গাও অহৰহ এটা পছৰ চালৰ বেণ্ট কোটে শোভা কৰি আছিল। ডিলা পঞ্জাবী মলিয়ন পায়জামা মুৰত তুকী টুপি মুখত বিড়ি। সদায়ে গণ্ডগোল

সেই ৰামবিলাস শৰ্মা

হয়, এৱেই সেই ৰামবিলাস শৰ্মা।

টক টক টক!

সদায়ে কামত গণ্ডগোল আছিল।

আৰ্থবাৰ্ক মাটি ঠিকমতে বোলিং নাই হোৱা।

ঠিকমতে 'কমপেক্চন' হোৱা নাই বুলি 'পেমেণ্ট' কৰা হৈছিল

হাঃ হাঃ বিলৰ ২৫ অংশ ঠাকুৰ চাহাবে তেওঁৰ পৰা ভেটি লৈছিল।

তদুপৰি মাহিলী 'ফিল্মত' আছিল

ঠাকুৰে তেওঁৰ মুখৰ পিনে মূৰ তুলি চাই কোনো দিনে কথা কব নোৱাৰিছিল।

দুটা ব্যক্তিত্বৰ এক অদ্ভুত দ্যুতি তেওঁৰ মুখৰ অভিব্যক্তিৰ মাজেৰে প্ৰখৰ হৈ পৰিছিল।

বিস্ময়কৰ ব্যক্তিত্ব!!

ৰবি ভাৰদ্বাজ আৰু ৰাৱনৰ ব্যক্তিত্বৰ সংমিশ্ৰণ!!

মিলিত ব্যক্তিত্ব !!

তেওঁ যিবোৰ মজদুৰ আনিছিল সেইবোৰো অদ্ভুত আছিল — কুজা, লেঙেৰা, বুকুৰ কামিহাড় ওলোৱা।

কোনোবাই কৈছিল 'আৰ্থবাৰ্কৰ ঠিকদাৰ' কোনোবা এটা এলেকাৰ লীডাৰ।

মিলিত ব্যক্তিত্বৰ দ্যুতি।

বহুসময় ব্যক্তিত্ব।

হায় হায় হায় 'তেওঁৰ হাততেই আছে কুলাৰ মাল্লা, তেওঁৰ আগবাঢ়ি থকা লালি

জুনিয়ৰ ইঞ্জিনীয়াৰ কেইটা উত্তেজিত হৈ পৰিল।

— “ইনচাৰ্জ চাহাব আগবাঢ়ি যাওক। মালা পিন্ধাওক। ”

— “আহ কি হৈছে কি হৈছে মৃগী বেমাৰীৰ দৰে হাত ভৰি খৰক-বৰক দেখোন। ”

হাত চাপৰিৰ শব্দ। এৰোজ দুখোজকৈ ঠাকুৰ চাহাব আগবাঢ়ি গ'ল।

যত্নচালিতৰ দৰে গৈ তেওঁ মালা পিন্ধাই দিলে।

এক মুহূৰ্তৰ বাবে দুয়ো দুয়োৰে চকুলৈ চাইছিল। যেন ওচৰা ওচৰিকৈ বাস কৰা দুটা কুকুৰনেচীয়াই এটিয়ে আনটিলৈহে চালে।

বেত্ৰাবতীৰ চাৰি কুৰি মাইল দূৰৈৰ আন এটি বান্ধৰ পানী দুৱাৰ খোলা হ'ব। হ'ব মানে হৈছেই। সিপিনৰ পৰা খবৰ আহিছে খোলা হৈ গৈছে। দুই কিলোমিটাৰ দূৰৈৰ 'বেণ্ডলেটৰো' বুলি দিয়া হৈছে। এৰা যিকোনো মুহূৰ্তত এতিয়া পানী আহি পাব। হিচাব কৰা মতে ভৰিৰ সৰু গাঠিহে তল যাব লাগে। কি ঠিক?

এৰা কি ঠিক? বৰ ভালকৈয়ে মনত আছে ঠাকুৰ চাহাবৰ সেই মুহূৰ্তত তেওঁ কিবা এটা বিধিনি হোৱাকেই বিচাৰিছিল।

এৰ কিবা এটা বিধিনি হওক

কিবা এটা বিধিনি??

সকলোৰে দৃষ্টি দূৰৈৰ বিন্দু এটিত স্তব্ধ। ৰূপালী ৰেখাৰ জিলিঙনি দেখা গৈছে।

দুয়ো পিনৰ পাহাৰ সদৃশ বেৰেজৰ বেৰে ঠাকুৰ চাহাবক যেন হেচি ধৰিব।

কোনোবাই ঠাকুৰ চাহাবৰ হাতত এটি নাৰিকল তুলি দি কলে —

“ দিয়ক দিয়ক মন্ত্ৰী মহোদয়ৰ হাতত তুলি দিয়ক। এতিয়াই পানী আহিব। পানী অহাৰ লগে লগে মন্ত্ৰী মহোদয়ে নাৰিকল ভাঙি বেত্ৰাবতীক সন্মান জনাব লগে লগে মজদুৰ বাইজে জয়ধ্বনি দিব। ”

— “ দিয়ক দিয়ক নাৰিকলটি তুলি দিয়ক। ”

ঠাকুৰ চাহাবে নাৰিকলটি লৈছিল আৰু এটা সময়ত মন্ত্ৰী মহোদয়ৰ হাতত তুলি দিছিল। বৰ বেয়াটো মনত আছে ঠাকুৰ চাহাবৰ ঠিক এই বিনি সময়তে মন্ত্ৰী মহোদয়ৰ গৰ্জন কৰি উঠিল—

— “ নিয়া, মোৰ ভৰিৰ জোতাযোৰ বুলি নি এটি নিৰাপদ স্থানত থৈ আহ। ”

পানী আহিল — পানী আহিল

জয় বেত্ৰাবতী মাইৰ জয়।।

জয় বেত্ৰাবতী মাইৰ জয়।।

ফটোগ্ৰাফাৰ ক্লিক্ ক্লিক্, পুলিচৰ হুইছেল, মজদুৰৰ চিঞৰ-বাখৰ

মন্ত্ৰী মহোদয়ৰ জোতাযোৰ লৈ তেওঁ কি কৰিছিল? এসময়ৰ আৰ্থস্বাৰ্থৰ বনটুকটুকৰ জোতা?

কোনোবাই হেচকি তেওঁক চিৰিৰ ওচৰলৈ তেলি নপঠোৱাহেতেন সেই প্ৰচণ্ড পানীৰ ধাৰাই নিশ্চয় তেওঁক কিছু দূৰলৈ উটুৱাই নিলোহেতেন। মন্ত্ৰী মহোদৰৰ জোতাযোৰ অৱশ্যে তেতিয়াও তেওঁৰ হাতত আছিল।

টক। টক। ঠক।

টান্কা আহি আলি কেঁকুৰীত উপস্থিত হ'ল।

নতুন দলং এখনৰ ওপৰেৰে টান্কা পাৰ হৈ গল।

টক টক টক

জগদীশপুৰৰ আলি কেঁকুৰীৰ বাওঁহাতে টান্কা আশুৱাই গ'ল। আলি কেঁকুৰীত এটি জৰাজীৰ্ণ পুলিচ চৌকি আছে। চৌকিৰ এখন কলা বোৰ্ডত লিখা আছে — “ইয়াত চুঙ্গি আদায় কৰা হয়।”

টক টক টক।

হৈছে নে বাক কাৰোবাৰ এনেকুৱা অৱস্থা? প্ৰপাইটাৰৰ' লগত সনা পিঠা আৰু গাধৰ দৰে খাটিব পৰা এই দুটি গুনৰ বাবেই ‘এই যায় এই যায়’ চাকৰি বৈ গ'ল। কিন্তু চাইট ইনচাৰ্জ হোৱাৰ সৌভাগ্য তেতিয়াৰ পৰা শেষ হৈ গ'ল। তাৰ পাছত পৌৰস্বত্ব ক্ৰয় কৰা সেই দুৰ্ঘটনা

সূৰাক তেওঁ যিমান সংগ দিলে বিবাহিত্তা ভাৰ্যা ক যিমান সময় দিব পাৰিছিল নে। সতি সন্ততি নাই। বেচিভাগ সময় আজিকালি তেওঁৰ ভাৰ্যাই মঠ মন্দিৰত কটায়।

দেসেৰী আমাৰ বাগিচাখনৰ কেঁচা আলিটোৰে এইবাৰ টান্কা আশুৱাই যাব ধৰিলে  
টক টক টক টক

মানুহে কয় ঠাকুৰ চাহাবৰ ক্ৰুৰতাৰ অন্ত নাই। ক্ৰুৰ? ক্ৰুৰ?

পৌৰস্বত্বহীন হোৱাৰ পাছৰ পৰা সেই বহুসময় চিন্তা? সচাকৈয়ে তেওঁ পৌৰস্বত্বহীন হৈছিলনে? আৰু অসন্ততিৰ ফলস্বৰূপে দেবা দিয়া উত্তম আকাঙক্ষা। সেয়া নেকি ক্ৰুৰতা?

কিছু দিনৰ আগেয়ে ইচ্ছা হৈছিল, — জীপ চলাই যাওতে সকলোকে মাৰি থৈ যাব। কুকুৰ, সেকুৰী। আনকি এটি মজমুৰকো তেওঁ এদিন খুলিয়াইছিল।

আৰু নাৰায়ণী?

তাই পক্ষিগৰ্ভা ক কৰ সমময়ত তাইৰ দেহৰ কোনোবা অংশ তেওঁ চেপি ধৰিছিল, অষ্টোপাচৰ হাতোকাৰ দৰে হৈ পৰিছিল তেওঁৰ হাত

বাকস। বাকস!!

এই আৰ্ত্তনাদ শব্দলৈ মিনতি মিশ্ৰিত উচ্চপনিৰে স্পষ্টকৃত হয়—

— “চাহাব এই মাসেপিও লৈ যি ফল ব্যৱত কৰা। মই জানো মোৰ দেহলৈ তামৰ বীজ বাৰ নোৱাৰে।”

টক টক টক ।।

“লোডী কাৰ্ণেট কোম্পানীৰ চিত্ৰ বিচিত্ৰ তন্তুবোৰ দেখা গ’ল। গাঁৱিয়ালৰ দৰে স্থিৰ হৈ পৰি আছে। সাই নদী এতিয়া মৰাশৰ ওপৰত দিয়া কাণোৰৰ দৰে নিশ্চল হৈ পৰি আছে।

তন্তুবৰ চকীদাৰ কেইটাই ধৰামেলা কৰি ঠাকুৰ চাহাবক টান্কাৰ পৰা নমালে। হাতৰ লাথুটিত ভৰ দি ঠাকুৰ চাহাবে এটি নিৰ্দিষ্ট তন্তুব পিনে আগুৱাই গ’ল।

নাৰায়ণী ?

বালিত বহি থকা লিচু লেঙেৰালৈ মূৰ তুলি চাই তাই কলে—

—“কি লাগে ?”

—“এখন ৰুটি দিব নোৱাৰ ?”

নাৰায়ণীয়ে এইবাৰ জাঙুৰ ৰাই উঠিল—

—“লেঙেৰা মৰা পুতেৰাৰ চিতাৰ জুই কিমান পুৱাই থাকিব ? যা শত্ৰু পাছোৱানে ‘ইছলেনশ্যাল’ ডিউতিত ভৰাই দিব। ৰাতি হাম্পাতালৰ চিৰিত পহৰা দিলে হব।”

ক’ত শক্তি পালে এই উপবাসীয়ে গো-গোৱাই আগবাঢ়ি আহিবলৈ ?

—“দে ছালী বেণ্ডেজবোৰকে দে ?”

—“কি ?”

আৰ্তনাদ কৰি উঠিল নাৰায়ণীয়ে —

—“বেণ্ডেজবোৰকে দে ?”

—“ডেজ পুজেৰে ভৰা এইবোৰ বেণ্ডেজ কি কৰিব। ” দেখা নাই — নাঙঠ হৈ আছে।

এয়া এয়া সি যেন তাইৰ গাতে উৰুৰি হৈ পৰে এতিয়া নাৰায়ণীয়ে দৌৰিব ধৰিলে

মোৰ্চাৰ ষ্ৰোণানৰ শব্দ তেতিয়া নাছিল।

অৱশ্যে এয়া আশ্বেৰ্ণিগিৰি উদ্‌গীৰ্ণৰ আগেয়ে হোৱা নীকতাবৰ দৰেহে আছিল।

গধূলি সুশীগন্ধৰ পৰা এবোৰ মানুহ আহি নাৰায়ণীক হাম্পাতালৰ দুৱাৰ মুখত লগ ধৰিলে।

কিছু — সময়ৰ পাছত নাৰায়ণী আৰু মানুহবোৰক সাইৰ বালিৰে আগবাঢ়ি যোৱা দেখা গ’ল।

‘সি এ চি’ পুলিচে ইছলেন বজাই বজাই কিছু সময় সিহঁতৰ পিছে পিছে খনি আহিল—

একেবাৰে তাৰৰ বেৰৰ ওচৰলৈকে সিহঁত আহিছিল। নাৰায়ণীৰ লগত ফুটফুট কৰি সিহঁত কিছু সময় বৈ আছিল।

এয়া তাই বাক ভাল কৰিলে নে? যোৱা ৰাতিৰ পৰা সৰুগোৱাৰে ফুট ফাট কৰি ফুৰিছিল ভয়ঙ্কৰ দিন আহি পৰিছে। বলিয়াৰ দৰে যোৱা ৰাতিৰ পৰা তাই কাম বিচাৰি ঘূৰি ফুৰিছিল।

এইবাৰ কোম্পানীৰ পৰা এৰা খাই এই প্ৰচণ্ড ৰ'দ আৰু লুৰ অত্যাচাৰত শিবু ধাঙ্লা নিশ্চয় মৰিব।

বাৰাণ্ডাৰ এচুকত তাই বহি আছিল। তেজ পূজৰ বেণ্ডেজ সাই নদীত পুতি অহাৰ ভাৰ আন এটা জামাদাৰৰ হাতত পৰিছিল। তাই জুপুকা মাৰি একে ঠাইত বহি আছিল। তাইৰ সন্মুখেৰে মোৰ্চা পাৰ হৈ গৈছিল।

হতা হতা মাত। আঃ কি যে চেহেৰা মোৰ্চাৰ?? ইউনিয়নৰ মানুহে টকা বিলাব এৰি দিছে। ফাণ্ড সাং। মজদুৰতকৈও পি এ চি পুলিচ সৰহ। আজি বন্দু কধাৰী চিপাহী সতৰ্ক।

শেষত এয়ে হ'ল।

এয়ে হ'ল।।

কিন্তু কাৰ বীজ তাই কঢ়িয়াই ফুৰিছে? এৰা কাৰ বীজ?

মাজ ৰাতি শিবু ধাঙ্লাই কোনোবাই দুৱাকত গোৰ মাৰা শুনিলে। নাৰায়ণীক বিচাৰি নেপাই সি হাবাখুৰি খাই আহি বিছনাত পৰিছিল।

দুৱাৰ খুলি মানুহটোৱে কিছুদূৰ পিছুবাই গ'ল। দুৰ্গন্ধ। দুৰ্গন্ধ!! কোন থিয় হৈ আছে ধৰিব নোৱাৰি।

সি জুই শলাৰ বাহ এটি খেলিয়াব ধৰিলে

—শিবু মই লিচু লেভেৰা?"

—“এই ৰাতি?”

—“ভয় নকৰিবি— মই কটি বুজিবলৈ অহা নাই।”

—“কিয়ন আহিলি?”

—“চাবলৈ আহিলো।”

শিবুৱে ক'লে—

—“তাই এতিয়াও উভতি অহা নাই। পাত পাতকৈ বিচাৰি ফুৰিলো। শিয়াল দুৱা পুলিচ কেইটা? সিহঁতেও একো নেজানো বুলি ক'লে। তাই নিজে এতিয়া ভেনেকৈ একাৰে—সুন্ধাৰে থিয় হৈ থাকিব নে?”

অন্ধকাৰৰ মাজত সি কেঁচুৱাটিৰ লিনে আঙুলি টোৱাই ক'লে—

— তাক কোলাত ল আৰু মোৰ পিছে পিছে আহ? দা বা খুণী কিবা আছেনে?

— “কি কৰ?”

— “আহ, মোৰ পিছে পিছে আহ! কেঁচুৱা আৰু কুঠাৰ লৈ ধাছলা ওলাই আহিল।”

— “তাই ক’ত আছে তেতিয়াহলে তই গম পাইছ? কোন পিনে যাম? মোৰ ভৰি কঁপে। তোৰো কঁপে নহয় নে?”

— “ভৰি বাঁহৰ কামি হৈ গৈছে। আহ আহ, সময় কম।”

দুটি নৰকফাল যেনিবা নদীৰ পাৰে পাৰে আগুৱাই গৈছে। সীমা ৰক্ষা কৰি থকা কাঁইটৰ বেৰৰ ওচৰৰ পি এ চি পুলিচে এবাৰ দুয়োৰে বুকুৰ পিনে বন্দুক টোৱাইছিল।

সিহঁতৰ মাজৰ কোনোবা এটাই কিৰিলি পাৰি উঠিছিল—

— “প্ৰেতাছাৰদৌৰ চা! ভূত ভূত?”

— শিবু ধাছলাৰ কান্ধত হাত থৈ আকৌ লিচুৱে ক’লে, “আমাৰ হাতত সময় কম আহ দৌৰিব পাৰিব নে? ছান্ধা চুবৰীতে কৈছিল ধৰ্মঘটৰ সময়ত সিহঁতে চাউল বিলাব।”

লিচু লেঙেৰাৰ হাতৰ স্পৰ্শ শুকান আছিল। কোলাত লৈ অহা কেঁচুৱাটিয়ে দুই এবাৰ ফেকুৰি উঠিছিল। সি তাৰ সৰু সৰু আঙুলি কেইটাৰে শিবু ধাছলাৰ বুকুৰ হাড় এডাল লিৰিকি বিদাৰি আছিল। ছাইটৰ আনটো সীমাৰ তাৰিৰ বেৰৰ ওচৰত কোনো পুলিচ পাৰ্টি থিয় হৈ থকা নাছিল। সংক্ষিপ্ত পথেৰে দুয়ো আগবাঢ়িল। আঠৰ ঘিলাই কট কট শব্দ কৰিলে। কিছুদূৰ গৈ এচটা শিলৰ ওচৰত লিচু লেঙেৰা হামখুৰি খাই ছিটিকি পৰিল।।

“কি কৰিম? যাব পাৰিম নে?”

— “ধৰ, মোৰ হাতত ধৰ আমি পাইছোহি। সৌবোৰ তম্বু দেখিছ? তাই তাতেই আছে।”

এক নতুন উৎসাহেৰে এইবাৰ দুয়ো আগবাঢ়িল।

ৰাতি পূবাবৰ সময় হৈছে নেকি বাক? খাবহাঁই কিছুমানে কিচিৰ মিচিৰ কৰা যেন ভাব হ’ল।

— “কোন পিনে?” গেটৰ ওচৰৰ চতুৰী দুটাই মুখামুখীকৈ বহি টোপনিয়াই আছে।

দুয়ো কুচি মুচি কাঁইটৰ বেৰ পাৰ হ’ল। শিবু ধাছলাৰ গাত বনিয়ন আছিল। লিচু লেঙেৰাৰ গা উন্নত, কাঁইটৰ আঁচোৰত তাৰ গাৰ চাল চিঙি গৈছিল।

— “কোনটো তম্বু?”

হঠাৎ যেন দুয়ো প্ৰচণ্ড শক্তি লাভ কৰিলে। দুয়ো এটা নিৰ্দিষ্ট তম্বুৰ পিনে আগুৱাই গ’ল। লিচু — ধৰ্মঘট আছে। আজি যেন সি দিব্যদৃষ্টিও লাভ কৰিছে। পেটৰ যন্ত্ৰণাত গাখন। — তাৰ পিছে পিছে ঠিক এই বিনিলৈ আগুৱাই আহিছিল।

হয় হয়। তাৰ ঠিক মনত আছে এইটো তম্বু। . তম্বুৰ ভিতৰত এটি শেঁতা পোহৰ।

হঠাৎ লিচুৱে সুধিলে—

—“কুঠাৰখন আনিছ নহয়। দে এই বিনিতে ঘাপ মাৰি দে L. তম্বু কালি কোঁৱৰ লগে লগে দেখিবি তোৰ নাঙঠ বৈনীয়েৰ চাহাবৰ কোলাত বহি আছে।”

—“চুপ চুপ থাক—

“ঘাপ মাৰ আৰু সোমাই যা। দে কেঁচুৱাটো মোক দে।”

“তাইক তই বিয়াত দিয়া চাদৰখনকে লৈ আছে নে? কেইটা চাহাবৰ বীজে তাত কিলবিল কিলবিল কৰি আছে।”

—“চুপ থাক। চুৰৰৰ বাচ্চা!”

কেঁচুৱাটি লিচু লেঙেৰাৰ হাতত তুলি দি সি কুঠাৰেৰে তম্বুটো ঘপিয়াব ধৰিলে।

সি যেন এই মুহূৰ্তত ভীমৰ বল লাভ কৰিছে। দুয়ো হাতেৰে আঙুৰি সি তম্বুটোৰ এটি খণ্ড ফালি পেলালে।

ভিতৰত দুটি নাঙঠ প্ৰাণী। সোঁৱা চাহাবটোৱে নাঙঠ হৈ কুন্তকৰ্ণৰ দৰে শুই আছে। তম্বুত পৰা কুঠাৰৰ ঘাপতো সাৰ পোৱা নাই। মদ খাই একবাৰে বেজ্ঞ।

এগছি শেঁতা ৰঙি সম্মুখত লৈ কুচি মুচি এজনী উলঙ্গ তিৰোতা বহি আছে। ভাঙি পৰা মন্দিৰৰ দৰে চেহেৱা।

—“নাৰায়ণী। নাৰায়ণী তই নাঙঠ হৈ বহি আছে। তোৰ সম্মুখত সোঁৱাৰ উদং বিছনা! কাপেট কোম্পানীৰ চাহাববোৰ আহিছিল চাপে। . . একাক চাহাব আৰু এজনী তিৰোতা। হাঃ হাঃ

লিচু লেঙেৰা যেন উদ্ভত হৈ উঠিল। ভঙা মদৰ বটলৰ টুকুৰা আৰু নাৰায়ণীৰ নাঙঠ দেহ জলমল কৰি আছে।

তাই থিয় হ’ল। কাপোৰ এখন তুলি লৈ গাত তুলি লবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

শিবু খাছলাৰ সিনে আঙুলি টোৱাই তাই ক’লে —“তই আহিবি বুলি মই জানো। মে’ৰ বিবেকেই তোক স্মৃতি আনিছে।”

“চুপ থাক! চুপ থাক!”

নাৰায়ণীয়ে অগ্নি-পুস্তলিকাৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে

অগ্নি পুস্তলিকাৰ চুলি খুলি পৰিল। কঁকালত বি সামান্য বস্ত্ৰ আছিল সেইবিনিও মাটিত সৰি পৰিল।

তাই লৰি গৈ শিবু খাছলাৰ হাতৰ পৰা কুঠাৰ ৰন কাটি ললে। আৰু অগ্নি-পুস্তলিকাই কুন্তকৰ্ণৰ দৰে শুই থকা উলঙ্গ চাহাবটিৰ মূৰত এটি প্ৰচণ্ড ঘাপ বৰষাই দিলে।

খুন তেজৰ নদী

লিচু লেঙেৰা যেন বলিৱা হৈ প’ল। সি লেকেটিয়াই লেকেটিয়াই গৈ নাৰায়ণীৰ গাতধৰি জোকাৰিবলৈ ধৰিলে।

—“কিয় মাৰিলি? সি তোক দুখন কটি দিয়া নাছিল?”

হাতত তেজৰে বাঙলি কুঠাৰ, উন্মুক্ত চুলি। একেবাৰেই নাঙঠ দেহ।।

ভয়ঙ্কৰ! ভয়ঙ্কৰ কপ।।

—“তাই বান্ধসী হৈছে। ধৰ ধৰ ভাইক।”

লাছটি ওচৰলৈ গৈ তাই হাতত ধৰি টানিব ধৰিলে।

“ৰাতিপুওৱাৰ আগেয়ে লাছ বাহিৰত থব লাগিব। চবে জানিব মোচাই মাৰিছে।।”

লেঙেৰাই আকৌ লেকেচিয়াই লেকেচিয়াই আগবাঢ়ি আহি কলে।

—“লোডী ৰূপেটৰ চাহাবহঁতে তই আছিলি বুলি নেজানিবনে? গিৰীয়েকক এৰি যি এটাৰ লগত শোৱে—”

—“চুপ থাক চুব।”

—ঢং ঢং ঢং ঢং

—“কৰ ঘণ্টা বাজিল? কৰ ঘণ্টা বাজিল?”

“মুঙ্গীগছৰ পূজাৰীৰ ঘণ্টা।”

—“আহ আহ ধৰ ধৰ ”

তিনিও চোচোৰাই — চোচোৰাই লাছটো তাঁৰৰ বেৰৰ ওচৰলৈ গ'ল। কাইটীয়া জোপোহা এটাৰ ওচৰৰ পৰা এজাক শিয়ালে খচ মচ খচ মচ কৰি দুৰৈৰ — “শিচপ গছৰ হাবিৰ পিনে লব দিলে। তিনিওৰে মূৰৰ ওপৰত কিছুমান শুকান ছালে ঘঁহনি খোৱাৰ দৰে শব্দ শুনা গ'ল। মূৰ তুলি চাই সিহঁতে দেখা পালে সাইৰ বালিত খোপনি পুতি বহি থকা শওণবোৰে গছ সলাইছে। সিহঁতে নদীৰ পাৰৰ গছ এজোপাত বহিছেহি।

তাঁৰ বেৰৰ ফাকেৰে লাছটো পাৰ কৰাৰ সন্দেহ সিহঁতে বহুপৰ যুঁজিব লগীয়া হ'ল।

ভৰিত তেজ? কাপোৰত তেজ? কোনো কথা নাই।

হাতৰ কুঠাৰ?

কোনো কথা নাই।

তিনিটা শ্ৰেভাঙ্গা যেন আগুৱাই যাব ধৰিলে —

কোনো ভয় নাই।

কোনো চিন্তা নাই।

জীৱনৰ সকলো কৰ্তব্য — সকলো আকাঙক্ষা শেষ কৰি সিহঁতে যেন এক সোণালী পথত ভৰি দিছে

. ৰাতি পূৱাল। পুলিচৰ ডিৰৰ ধূলিয়ে ‘কাপেট কোম্পানী’ৰ তথুবোৰ যেন লুকুৱাইছে পেলালে।



“পাইলৰ দলং” পাৰ হৈ এটা দলে লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ ঘৰৰ পিন্ধন ঢাপলি মেলিছিল।

আজিয়েই শেষ। — বড় কয় কৰি হ'লেও আজিয়েই এটা শেষ মীমাংসালৈ আহিব লাগিব।

এই ইউনিয়নৰ মজদুৰৰ বিকোভৰ বিষয়ে কোম্পানীয়ে ভালদৰেই জানিছে। এই সুযোগৰ বাবেই কোম্পানীয়ে অপেক্ষা কৰি আছিল।

চোৰাংছোৱাই আহি কৈছিল।

এয় কোম্পানীৰ শেষ মিটিং।

এই ধৰ্মঘটৰ ফলাফল স্বৰূপে মাত্ৰ বাঠিটা মানুহক টোলফল কৰা হ'ব। এই ব্ৰালৰ পৰা ফাইনেল লৈ যোৱাৰ লগে লগে সিহঁতক নতুন ব্ৰালত দিয়া হ'ব। যিহেতু ই আইন সম্মত ধৰ্মঘট নাছিল সেইমতে ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ডিচপিউট এক্ট মতে 'নো বার্ক নো বেজ'

'কেজুৱেল বার্কৰ সকলৰ বাহিৰে বাকী মজদুৰক আৰু দুমাহ এই কামতে ৰখা হ'ব। বৰ্ষান্ত কৰাৰ সময়ত 'ডেইলী পেইড' বার্কৰহঁতক সেই একেই সুবিধা দিয়া হ'ব, যি সুবিধা 'মানেৰী ভেলীৰ' মজদুৰহঁতকো দিয়া হৈছিল। তদুপৰি সময়মতে কাম শেষ হ'লে বিশেষ 'ইনচেন্টিভ' ব্যৱস্থা কৰা হ'ব।

সুযোগ বুজা কুকুৰনেটীয়াৰ দৰে কাম।

সিহঁতৰ পিছত পি এ চি পুলিচো আছিল। পাইলৰ দলঙেৰে যোৱা ইউনিয়নৰ দলটিয়ে শৰ বাহকৰ দলৰ দৰে নিশ্চুপ হৈ আগবাঢ়িছিল।

ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ এটা সময়ত গৈ লোকেল লীডাৰৰ ঘৰত উপস্থিত হ'ল।

লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ ঘৰৰ চাৰিওফালে ইতিমধ্যে বন্দুকধাৰী 'পি এ চি' পুলিচৰ ভিৰ দেখা গৈছে।

লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰীৰ দুৱাৰত এটা প্ৰকাণ্ড তলা ওলমিছে।

—‘তলা?’

যশোৱন্তই অনুভৱ কৰিলে তলাই এইবাৰ জীয়া বাখৰ মুখৰ আকৃতি গ্ৰহণ কৰিছে। পিছ হুকি আহিল ইউনিয়নৰ মেম্বাৰ সকল।

পি এ চি পুলিচ এটাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল - ‘মুৰহঁত, চৰাই উৰি গৈছে।’

চেক্ৰেটেৰীয়ে দুৱাৰৰ ওচৰলৈ আগুৱাই গৈ বন্ধ দুৱাৰত এটা প্ৰচণ্ড গোৰ বহুৱাই দিলে।

মজবুত কাঠৰ দুৱাৰ — কোনো কাটকুটৰ শব্দ শুনা নগ'ল।

হঠাৎ মেঘৰ গৰ্জনৰ দৰে এক গৰ্জন শুনা গ'ল। পি এ চি পুলিচে ভয়মুৰি লগাই দিলে।

—“উঠ উঠ উঠ আমাৰ ব্ৰেক ভানত উঠ । সিহঁতে পুলিচৰ গুলিকো এই মুহূৰ্তত  
ভয় নকৰে। উঠ উঠ সিহঁত আগবাঢ়ি আহিছে। চাৰি হাজাৰ মজদুৰে তইতক সাহিব  
বালিলে টানি নি নেফানেফ কৰি পেলাব।”

চিঞৰ বাখৰ স্পষ্ট হৈ আহিল। ধপ্ ধপ্।।

দুটা ইটাৰ টুকুৰা আহি লোকেল লীডাৰৰ টিনৰ চালৰ ওপৰত পৰিল।

হৰমুৰকৈ গৈ গোটেইজাক পুলিচৰ ব্ৰেক ভানত জপিয়াই পৰিল।

বন্দুকধাৰী পি এ চি পুলিচে নিজৰ নিজৰ পজিচন লৈ সাজু হ’ল। বন্দুকৰ  
খট খট আৱাজ আৰু গুম গুম শব্দই গোটেই খন মুখৰ কৰি তুলিলে।

মূলীগঞ্জৰ কেঁচা আলিৰে তুফান গতিৰে পুলিচৰ ব্ৰেক ভান আগুৱাই যাব ধৰিলে।

মূলীগঞ্জৰ পুলিচ চৌকিৰ পৰা ইউনিয়নৰ মেম্বাৰহতে জুইৰ ধোঁৱা দেখা পালে।

জুই! লোকেল লীডাৰৰ ঘৰত জুই!!

ইউনিয়নৰ মানুহ কেইটাই এটিয়ে আনটিৰ মুখলৈ চালে—

“কোনোবা থাকি আহিল নেকি বাক?”

সেই চুটি চাপৰ ঘটুটিয়া মেম্বাৰজন ক’লৈ গ’ল?”

অসহায় ভাবে ইটোৱে সিটোৰ মুখলৈ চালে।

“ভালুকাডোবাৰ ব্ৰালত সি ট্ৰেজাৰাৰ কাম কৰিছিল।”

—“এটা পইছাও সি ইফাল সিফাল নকৰিছিল বেচেৰা ”

“কি নাম আছিল।”

“জগদীশ প্ৰসাদ।”

“বিয়া বাক হৈছিল নে?”

—“হৈছিল। বাচ্চা এটি লৈ অহৰহ খেলি থকা দেখা নাছিল নে?”

“কি ঠিক ‘পি এ চি পুলিচে প্ৰটেক্ট কৰিবও পাৰে ।”

—“মূৰ কৰিব দেখা নাই ঘৰ জ্বলিছে।”

“গুলীৰ আৱাজো আহিছে নেকি বাক !!”

বৃটিছৰ দিনতে গুলি ৰাই কিছুত কিমাকাৰ ৰূপ লোৱা বেলেবে দলঙৰ কাষেৰে  
পাৰ হৈ যোৱা এটি নতুন আলিৰে তুফান গতিৰে ব্ৰেক ভান চলিব ধৰিলে।

কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় এই দলটিৰ মাজৰ পৰা এজনে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল।

“আমি উভতি যাওঁ মানে তাৰ চাণৈ হাড় মাংস বাকী নাথাকিব।”

“ভেজৰ ভোঙাহে পাম।”

“আমি ছাইটলৈ উভতি আহিব পাৰিম নে?”

পুলিচৰ 'প্ৰটেষ্টেচনত' দলটি আহি ৰায়বেৰেলী' চহৰৰ 'পুলিচ চৌকিত' নামিল।  
পুলিচ চৌকিৰ ওচৰৰ পুৰণা বিচাৰ 'ছত্ৰী'ত ইতিমধ্যে কোম্পানীৰ সভ্যসকল  
সাজু হৈ আছিল। মানুহতকৈও পুলিচৰ ভিৰ সবহ।

মেম্বাৰ সকল এটা এটাকৈ ব্ৰেক ড্যানৰ পৰা নামিল।

ইবিগেচনৰ চীফ ইঞ্জিনীয়াৰে আগবাঢ়ি গৈ সিহঁতক অভিনন্দন জনালে।

যুৰণীয়া টেবুল এখনৰ চাৰিও ফালে কাগজ কলম লৈ বহি থকা ভদ্ৰলোকসকলে  
কোৱা মেলা কৰা শুনা গ'ল—

—“কেজুৰেলিটি?”

—“ভিনিটা।”

—“পৰিস্থিতি আয়ত্বাধীন।”

সিহঁত সোমাই আহিল। ভাৰাকালত চেহেৰা। সকলো কথা, সকলো শ্লোগান শুকাই  
হৃদয়ৰ মাজত বৰক হৈ গৈছে। এই মুহূৰ্তত সিহঁত ভাই-ককাইলৈ আপত্তিৰিত হৈ গৈছে।

ভাই-ককাই!

হয়, হয়, ভাই-ককাই!!

চাহাবী পোছাক পিন্ধা 'ইবিগেচনৰ' চীফ ইঞ্জিনীয়াৰে কোম্পানীৰ বেণ্ডলেচন পটি  
শুনালে। সেই একেই কথা—

মাত্ৰ বাটটি মানুহক ট্ৰান্সফাৰ কৰা হ'ব। ডেইলী পেইড ৱাৰ্কৰহঁতে এই ৱাৰ্কৰ পৰা  
ফাইনেল লৈ গৈছে আন ৱাৰ্কত সোমাব লাগিব, ইত্যাদি।

সকলোৰে চুক্তি পত্ৰ খন আকৌ এবাৰ চকু ফুৰাই চালে।

চীফ ইঞ্জিনীয়াৰৰ উদাস্ত কণ্ঠ আকৌ এবাৰ শুনা গ'ল—

“এইবোৰ কেচিলিটি কোম্পানীয়ে অবশ্যে মৌখিক ভাৱেহে লিখি।”

মানুহ কেইটাৰ মুখেৰে এটা অশ্লুট শব্দ বাহিৰ হ'ল।

মূৰৰ হেট খুলি চীফ ইঞ্জিনীয়াৰে ক'লে—

“মই নিজেই এই বিষয়ে 'গেবেণ্টি' হৈ থাকিম “ভায়া মিডিয়াম” নৈপুণত  
কনফিডেন্চিয়েল চিঠি ইবিগেচনলৈ লিখি এই বিষয়ে এক প্ৰকাৰ পত্ৰা বন্সেবত কৰা হৈ  
গৈছে। শুনা ভোমালোকৰ ভবা চিন্তা কৰাৰ সময় নাই।”

চহী কৰা পৰ্ব শেষ হ'ল।

যুদ্ধ কেৱলত পলাই অহা সৈনিকতকৈ লজ্জাজনক কথা আৰু কিবা হ'ব নে?

দাড়িয়ে-গাঁয়ে ভোৰাকৰ কোম্পানীৰ পাৰ্ছনেল অফিচাৰ এইবাৰ স্থিৰ হ'ল—

“লীডাৰ সকল ভোমালোকতো এতিয়া হাইটলৈ উভতি যাব নোৱাৰিব।

কোম্পানীয়ে প্ৰত্যেককে পুলিচ প্ৰটেষ্টেচনৰ পিৰিছ নোৱাৰিব?”

নিশ্চয় হৈ পৰিল সিহঁত।

“তোমালোকৰ ভিতৰত কেইজন মাহুলি আছে?”

যশোবন্তৰ বাহিৰে সকলোৱে হাত দাঙিলে

— কিছু চিন্তা কৰি পাৰ্ছনেল অফিচাৰে ক’লে —

“তোমালোকৰ যদি আপত্তি নাই এই মুহূৰ্ততে তোমালোকে ফাইনেল লৈ ‘মানেৰি ভেলী’ লৈ পলাই যোৱা! অৱ পৰা প্ৰত্যেকজনকে বেলেগ বেলেগ ঠাইলৈ পঠোৱাৰ বান্ধাবস্ত কৰা হ’ব। তেতিয়ালৈ মজদুৰহঁত এটা এটা হৈ পৰিব। কোনো ভয় নেথাকিব।”

কি উত্তৰ দিব সিহঁতে?

উত্তৰ দিবলৈকে বা কি বাকী আছে?

আৰু কাগজ-পত্ৰ আহিল। আৰু চহী কৰা পৰ্ব চলিল। যচ যচ যচ।। চৰ কথাই যেন পানীৰ দৰে সহজ। মালিকহঁত চৰ কথাৰ বাবেই যেন সাজু।

হৰিজনৰ প্ৰতিনিধি যশোবন্তই একে ঠাইত কুচি-মুচি বহি ব’ল।

কোম্পানীয়ে এই পৰাজিত লীডাৰসকলৰ কাৰণে সকলো কৰিবলৈ সাজু আছে।

এদিনৰ ভিতৰতে সিহঁত মহামূল্যবান আলহী হৈ পৰিল। সি কি কৰিব এতিয়া?

হঠাৎ চীফ পাৰ্ছনেল অফিচাৰৰ চকু যশোবন্তৰ ওপৰত পৰিল। তেওঁ আঙুলি টোৱাই কলে —

— “তই নতুন লীডাৰ যশোবন্ত নহব নে?”

সি মূৰ তুলি চালে।

— “তই ফিটাৰহঁতৰ হেজাৰ আছিল নহয় নে? সকলোৱে তোক জ্ঞানী পুৰুষ বুলি কৈছিল।”

সি তলমূৰ কৰিলে।

— “তইহঁতৰ দলত থকা (গাটেইবোৰ ছুইপাৰক ‘ফাইনেল’ দিয়া হৈছে।

বুকুৰ ভিতৰত লুকাই থকা এক ভয়ঙ্কৰ আৰ্তনাদে বুকু চূড়মাৰ কৰি বাহিৰলৈ ওলাই অহাৰহে যেন চেষ্টা কৰিলে।

প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি পুলিচ চৌকিৰ ওচৰৰ ৰেলৰে লাইনেৰে ৰেল এখন পাৰ হৈ গ’ল।

মূৰ তুলি যশোবন্তই দেখিলে কোম্পানীৰ পাৰ্ছনেল অফিচাৰটিয়ে তাৰপিনে আঙুলি টোৱাই আৰু কিবা কৈছে। —

“যশোবন্ত! বেৰেকত থকা তহঁতৰ দলটিক সাই নদীৰ বালিৰ ওচৰতে লগ পাবি। সিহঁতে ‘ফাইনেল’ লৈ গৈছে। ফিটাৰৰ হেজাৰহঁতলৈকে ফাইনেলৰ নোটিচ গৈছে। লীডাৰহঁতৰ সকলো কথাই আমি পৰা কৰি থৈ আহিছো। তুমি ফিটাৰ হেল্পাৰ যশোবন্ত। ৰিট্ৰেনমেন্ট কম্পানচেন এলাউল, ছাৰ্ভিচ পে, নোটিচ পে সকলো সুযোগ দিয়া হ’ব তদুপৰি ষ্টোৰ ক্লিয়াৰেন্সৰ বাবে চিন্তা কৰিব নেলাগে — কিবা বিশেষ বস্তু আছিল নেকি?”

— “চকী মেজ ?”

— “চকী মেজ !!”

বহি থকা দলটোৱে মুখৰ ভিতৰত গুণগালে।

পাৰ্ছনেল অফিচৰ চকুৰে আৰু এটি খুঁত চাবনি টো খেলাই গ'ল। ক'লে —

— “ষ্টোৰ ক্লিয়াৰেন্স বাবে একো চিন্তা কৰিব নেলাগে। নে এইটো খাম। ইয়াত সকলো ‘ডিউ’ আছে। তই গৈ শব্দ পাছোৱানৰ দলটোক লগ ধৰগৈ — সিহঁতে বোধহয় সাইব বালি এতিয়াও পাৰ হোৱা নাই।

সাবধান! সাইব বালিৰ পৰা আৰু এখোজো আগ নেবাটিবি। জীয়াই জীয়াই সাইব বালিত দফনা দিব।”

এখোজ দুখোজকৈ সি অফিচৰ আৰু পুলিচৰ ভিৰ ঠেলি বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল।

ব'দৰ চোক বাটি আহিল। এটা সময়ত যশোবন্ত আহি সাইব উত্তপ্ত বালিত ভৰি দিলে। এৰা, পাৰ্ছনেল অফিচৰে ঠিকেই কৈছিল — শব্দ পাছোৱানৰ দলটিয়ে সাইব বালি অতিক্ৰম কৰা নাই।

সি চিঞৰিলে —

— “পাছোৱান ভাই।”

সিপিনৰ পৰা আৱাজ আহিল —

— “কেন ?”

— “বশোৱন্ত !!”

আগবাঢ়ি গ'ল বশোৱন্ত।

বালি পাৰ হৈ চোতপৰ হাবি এখনৰ ওচৰত শব্দ পাছোৱানৰ দলটি থিয় হ'ল। এই দলত এতিয়া আৰু সৰহ মানুহ বাকী নাছিল।

— শব্দ পাছোৱানৰ কলকৰ ওপৰত এডাল ‘দাণ্ডা’ আছিল। লাংখা-লিংবি বস্ত্ৰৰ টোপোলা এটা — এমুৰে বন্ধা আছিল। আনটো মূৰত এটি খালী টিং ওলমি আছিল। এইটো ডিনতে শব্দ পাছোৱানে চান্দা তুলি পইচা জমাৱলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

— তাৰ উদ্দেশ্য সং আছিল।

‘ফাইনেল’ হৈ যোৱাৰ পাছত এই দলটিয়ে এটি ভয়ঙ্কৰ বিপদৰ সন্মুখীন হোৱাৰ বিষয়ে শব্দ পাছোৱান সজাগ আছিল।

কিন্তু টিং তাৰ খালী হৈয়ে থাকিল ?

যশোবন্তই ওচৰলৈ আহি দেখিলে দলটিৰ মানুহ কৰি একেবাৰে নোহোৱাৰ দৰে হৈছে। যি কেইটা আহিছে এইকেইদিন দুৰ্ভিক্ষত ডুগি অহি পুৰুষহে বাকী আছে।

ভূতৰ গাভৰু জীয়েক দুজনী? নাই। — সিহঁতে পান্ধাৰী খালীয়াৰ সৈতে, ‘পেছোৱন্ত’ উখাও হৈ যোৱাৰ পাছত দুজনৰ ডাঙ্গোপৰ থানাৰ পুলিচে বন্ধ বুলি উৰা বাক্তৰি দি ফুৰিছিল।

লিচু লেঙেৰাৰ তজবজীয়া ল'ৰাটোও নাই? বেচেৰা খাৰ বাকসৰ বলি হ'ল।

লিচু লেঙেৰা?" — যশোবন্তই সুধিলে।

— কোনোবা এটাই উত্তৰ দিলে, —

— "ঠাকুৰ চাহাবক কুঠাৰেৰে ধৰিওৱাৰ দিনাই সি 'সাইব' বুকুত পৰি আত্মহত্যা কৰিছে!"

ছুইপাৰৰ বেৰেকৰ আৰু মানুহ নাই" — এটাই আকৌ উত্তৰ দিলে —

— "লোকেল লীডাৰৰ ঘৰত জুই দিয়াৰ অপৰাধত বহুত মানুহ গ্ৰেপ্তাৰ হ'ল।"

— "নাৰায়ণী আৰু শিবু ধাছলা?"

— "নাৰায়ণী? আৰু বসুমতী?"

সকলোৰে উলম্ব কৰিলে।

— "বসুমতী বুঢ়ী। — ৰায়বেৰেলী জিলা হাস্পাতালত মৰণৰ কণ পৰিছে।"

বুকুৰ মাজত এক সংজ্ঞাহীন বেদনাই যেন হাহাকাৰ কৰি উঠিল।

শজু পাছোৱানে তাৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে — "আমাৰ হাতত সময় কম। ভালমৌৰ ঘাটলৈ গৈ আমি খবৰ ল'ব লাগিব। আজিকালি টকা পইচা দি লোকেল নেতাই কোম্পানীত লোকেল জামাদাৰক নিয়োগ কৰে। দুই তিনিখন ডাম্পাৰ ৰখাবলৈ চেষ্টা কৰিলো — কোনো নৰখিল। চা, মই কোম্পানীত বাৰ বছৰ চাকৰি কৰিছোঁ আৰু মোৰ হাতত এয়া ফাইনেলৰ নোটিচ। তই ওচৰি আহিলি বৰ ভাল কৰিলি। — নহ'লে মাৰাত্মক কথা হ'লহেঁতেন।"

— "সিহঁত নৰখাদক হৈ আছে — দফনা দিব সাইব বাসিত!!"

হঠাৎ উভতি চালে শজু পাছোৱানে। তাৰ পাছত দলটোৰ পিনে চাই সি চিঞৰি উঠিল।

— আগবাঢ়! আগবাঢ়!!

দলটো আগুৱাই যাব ধৰিলে।

ভাৰাক্ৰান্ত চেহেৰা।

অৰ্ধশূন্য দৃষ্টি।

আকৌ এবাৰ যশোবন্তই হৃদয়ৰ মাজত এটা প্ৰতিধ্বনি যেন শুনা পালে।

ঈশান ব্যৱ্ৰাত ৰজোৱা ডোলৰ শব্দৰ দৰে এই শব্দ।

কিয় এনে হ'ল?

যোৱা দহ বছৰৰ কোনো ঠাইতে সত্য আৰু নীতিৰ পোছৰ সি কিয় দেখা নেশালে?

এই দল অহি চৰ্ম সাৰ দল। দহ-বাৰ বছৰ কোম্পানীত কাম কৰিও 'পাৰমানেন্ট'

হ'ব নোৱাৰা এই দলে — এতিয়াও নিৰ্বিবাদে সোঁৱৰ আগুৱাই গৈছে।

বুঢ়াই তাৰ কপৰ ওচৰত বুঢ়বুঢ়াই কোৱাৰ দৰে ক'লে —

"তই নাৰায়ণীৰ বিচাৰ লৈছিলি বহুত নে?"

— সি মূৰ দুপিয়ালে।

— “তই তাইৰ দায়িত্ব লম বুলিও বোধহয় সংকল্প কৰিছিলি নহয় নে?”

সি উত্তৰ নিদিলে।

ভাৰখন নমাই থৈ শঙ্কু পাছোৱানে হাতৰ দাখন জোকাৰি মূৰৰ পাণ্ডুটিটা ঠিক কৰি ল'লে — “চাহাবটোক কিয় মাৰিলে তাই?”

— “তাইৰ পেট কলহৰ দৰে বাঢ়ি আহিছিল। মূৰৰো গণ্ডগোল হৈছিল।”

— “মানে?”

“সেইবোৰ বহুত কথা

সেই এটা ব্ৰালত ঠাকুৰ চাহাব ‘কাটাৰ’ পৰা কাহিনী শুনিছিলি নহয়?”

যশোবন্তই মূৰ দুপিয়ালে?

— “চাহাবৰ অন্ধৰ্দ্বেষ হোৱাৰ কাহিনীও শুনিছিলি নহয়?”

— “শুনিছিলো।”

— “সেই কাহিনী মিছা আছিল। চাহাব পৰিছিল সঁচা কথা — কিন্তু চাহাবৰ তেনে হোৱা নাছিল।”

“কি কলি?”

“যশোবন্ত — তই চাখাচিখা মানুহ। এইবোৰ কথা তই বুজি নেপাবি।”

ঘৰ ঘৰ শব্দ কৰি কোম্পানীৰ ডাম্পাৰ এখন ‘কোৱাৰী’ৰ পিনে আঙুৰাই গ’ল।

সকলোৱে হাত দাঙিলে।

‘ডাম্পাৰ’ নৰখিল।

যশোবন্তই বুকুৰ মাজত আকৌ এবাৰ সেই প্ৰতিধ্বনি শুনা পালে।

এই দলৰ লগত আকৌ আগবাঢ়ি যোৱাৰ ইচ্ছা নহয়।

শঙ্কু পাছোৱানে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “কি কৰিবি এতিয়া?”

যশোবন্তই উত্তৰ নিদিলে।

‘পাৰ্ছনেল এছিষ্টেণ্টে’ দিয়া টকাৰ খামটো ঠিকে আছে নে নাই চাবলৈ এবাৰ সি পকেটত হাত দি চালে —

— “কিছু টকা তোৰ প্ৰয়োজন হ’ব নহয়নে শঙ্কু পাছোৱান? তোৰ দলত দুজনীয়েও ওকৰ কত্ৰাৰ দৰে পেট লৈও আহিছে নহয়।”

পকেটৰ পৰা খাম উলিয়াই সি দুখনমান নেটি শঙ্কু পাছোৱানৰ হাতত ওজি দিলে।

— “কি কৰ? — তই তয়ো আমাৰ লগে লগে আহ... তই আহিলে আমাৰ/ বুকুত সাহ বাঢ়ে। মই বুঢ়া হৈ গৈছে। জ্বল সাপৰ মোট কেন হৈছে।”

— “সাপৰ মোট?”

— “ও সকলোৰে সাপৰ দৰে মোট সলাবলগীয়া হৈছে।”

বুকুৰ মাজত আকৌ সেই প্ৰতিধ্বনি।

হঠাৎ যশোবন্তই শব্দ পাছোৱানৰ হাত এখন মুঠি মাৰি ধৰিলে।

যশোবন্তই প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “তাইক মই বচাব পাৰিম নে?”

— ‘ভই নাৰায়ণীৰ কথা কৈছ?’

— “তেতিয়াহ’লে তাইৰ প্ৰতি তোৰ ভাব গভীৰ আছিল?”

উত্তৰ সি নিদিলে। শব্দ পাছোৱানৰ পৰা বিদায় লৈ সি বাকি ছাটিৰ পিনে খোজ দিলে।

কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় শব্দ পাছোৱানে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

“সিহঁতে পুতি ধব তোক।”

গোটাইজাক যাত্ৰীয়ে সমস্বৰে চিঞৰি উঠিল —

— “পুতি ধব।”

— “পুতি ধব।”

যশোবন্তই উভতি নেচালে।

উত্তপ্ত বালিৰ ওপৰেৰে সি খোজ পেলালে।

যোৱা বছৰ এই বালিতে এগৰাকী সাধুৱে সমাজ পাতি বহিছিল। তেওঁ সকলোলৈ চাই চিঞৰি উঠিছিল।

— “উহ! জাগ এইদৰে ঘোঁৰাই থাকিব নে? ইয়াতকৈ এবাৰ জ্বলি শ্মশ হৈ যোৱা বেছি মঙ্গলময়।”

— “মঙ্গল! মঙ্গল।”

কক উত্তপ্ত বালিৰে সি আগুৱাই গ’ল।

বিড়ি চিগাৰেটত ৰাপ নাছিল। আন আন মজদুৰৰ দৰে ‘ছাইটৰ বজাৰ’ চেপুৰ চালিৰ তলত বহি চাহ তামোল খোৱাৰো তাৰ চৰ নাছিল। ৰালাটী ‘লক্স’ নাইবা চাটাৰিং প্ৰেটৰ ওপৰত বহি আঙা দিয়াৰো তাৰ অভ্যাস নাছিল।

গোমতীৰ পৰা লীডাৰ সকল আহি যেতিয়া ‘চামিয়ানা’ টানিৰ আৰম্ভ কৰে মাজে সময়ে সি উঠি আহি সিহঁতক সহায় কৰি দিছিল।

সাই নদীৰ বালিত অৱশ্যে অকলেই তাক ঘূৰি বুৰা দেখা যায়।

এবাৰ সাই নদীৰ বালিতেই সি চুলতানপুৰৰ পৰা অহা এজন সাংবাদিকক লগ পাইছিল। সিহঁতে কৈছিল — “হুবিন্দন শ্ৰমিক? বাঃ বৰ ভাল কথা . বাৰাণসীত হুবিন্দন মট্ৰীয়ে উদ্ঘাটন কৰা সম্পূৰ্ণ নকৰ মুৰ্তিটিক গঙ্গাৰ পাৰীৰে পবিত্ৰ কৰাৰ পাছত প্ৰটেক্টন অব চিভিল ৰাইটছ এক্ট যন্তে চৰকাৰে কি কৰিলে জানা নে?”



যশোবন্তই মূৰ জোকাৰিলে।

“বিহাৰত হৰিজনৰ বাবে ৰখা ২৪ পাৰ্চেণ্ট জব ফেচিলিটিৰ শেষ মীমাংসা কি হ’ল জানা নে?”

যশোবন্তই সাংবাদিক কেইটালৈ চালে।

কোমল বয়সীয়া সাংবাদিক এজনে ক’লে —

— “ইউ পি চৰকাৰে অত্যাচাৰৰ বলি হোৱা হৰিজনক পাঁচ হাজাৰ টকাকৈ অৰ্থ সাহায্য দিয়াৰ বিষয়ে ঘোষণা কৰিছে।”

যশোবন্তই আকৌ এবাৰ এক অন্তৰ্ভেদী দৃষ্টিৰে সাংবাদিকটলৈ মূৰ তুলি চালে আৰু ক’লে —

“আমাৰ কোনো শিণা নাই আমি ‘ইউ পি’ চৰকাৰৰো নহয়, অজ্ঞাৰো নহয়, অসমৰো নহয়। আমি সেই সুবিধা নেপাম।”

সাংবাদিক কেইজনে একেলগে কৈ উঠিল।

— “কোনো শিণা নাই?”

“বিস্ময়কৰ! বিস্ময়কৰ!!”

বয়স্ক সাংবাদিক এজনে ক’লে —

— “বিহাৰৰ হৰিজনইতে যোৱা বছৰ ব্যৱসায়ীত একত্ৰিত হৈছিল। তহঁতৰ কোনোবা প্ৰতিনিধি গৈছিল নে?”

যশোবন্তই মূৰ জোকাৰিছিল।

হঠাৎ ফুলাম ছাৰ্ট আৰু টাইট শেণ্ট’ গিফ্ৰা সাংবাদিক এজনে প্ৰশ্ন কৰিছিল —

— “তহঁতৰ লেবাৰ ৰেট এণ্ট্ৰিকিউটিভ কাউন্সিলাৰে হৰিজন ৱেলফেয়াৰৰ বাবে এশ চাৰি লাখ টকা মঞ্জুৰ কৰাৰ খবৰ জাননে?”

“মধ্যপ্ৰদেশত লেবাৰ ৰেট সৌ সিদিনালৈ মাত্ৰ ডেৰ টকা আছিল জাননে?”

— “বেষ্ট বেঙ্গলত এতিয়া লেবাৰ ৰেট ন টকালৈ উঠিছে আৰু পাজ্জাবত ”  
কথা শেষ নহ’ল। দূৰৈত ধূলি উৰুৱাই কোম্পানীৰ ‘জুজা’ আওৱাই যোৱা দেখা গ’ল।

— “সৌৱা অফিচাৰহঁত গৈছে মই অৱশ্যে অফিচাৰহঁতৰ ইণ্টাৰভিউ লোৱাতকৈ এই মজদুৰহঁতৰ ইণ্টাৰভিউ লোৱাহে পছন্দ কৰিম।”

কিন্তু আনবোৰ সাংবাদিকে ‘জুজাৰ’ পিছে পিছে আওৱাই যাব ধৰিলে।

ফুলাম ছাৰ্টৰ সাংবাদিকজনে যশোবন্তক লৈ ব্যস্ত হৈ পৰিল। যশোবন্তই গম পালে এই মানুহটো বোধহয় কমিউনিষ্ট। মাজে সময়ে কমিউনিষ্ট সকল এনেদৰে আহে। আৰু হৰিজনৰ বেৰেক ক’লৈ সিহঁত ব্যস্ত হৈ পৰে।

সি বেৰেক, খালাচী লগৰ বাবুৰ মেচ চালে। কিছু সময় ‘ৱাৰ্ক ছাইট’তো দুখুটিৱাই

ফুৰিলে।

চেওণৰ চালি দিয়া চাহ দোকানত মুখামুখীক বহি দুয়ো চাহ খাইছিল।

যশোবন্তৰ ভাৱ হৈছিল এইবোৰ মানুহ বৰ আপোন।

ইহঁতে কিবা এটা বুজা পৰা কৰিব পাৰিব।

কিন্তু বাতি কোম্পানীয়ে এক অভিনৱ ভোজ সভাৰ আয়োজন কৰিলে। সাংবাদিকৰ দলটি ভোজ সভাত উবুৰি হৈ পৰিল। একেবাৰে শেষ বাতিলৈ যিটো মানুহে মদৰ বটল লৈ বাক্সৰ দৰে মছণ্ডল হৈ থাকিল — সেইটিয়েই আছিল তাৰ সঙ্গী সাংবাদিকজন, যি লেবাৰ বেট লৈ

ছিঃ ছিঃ কাৰো প্ৰতিয়েই আৰু বিশ্বাস নাই। ৫৮ আঁচনাকি। ভৰিৰ তলৰ বালি উত্তপ্ত হৈ পৰিছে

— এইখিনিতেই বহি মুখীগজৰ পণ্ডিত এগৰাকীয়ে ভক্ত কিছুমানক কোৱা যশোবন্তই ওনিছিল

“কথাৰ জালৰ কি প্ৰয়োজন ওঁকাৰৰ প্ৰদীপ লৈ নিজৰ স্থিতি বিচৰা। দেহৰ সূক্ষ্মতাক বুদ্ধি আৰু জ্ঞানেৰে বিচাৰ কৰা। বাহিৰৰ দুৱাৰ বন্ধ কৰা। শ্বাস-প্ৰশ্বাস শুদ্ধ কৰি ইন্দ্ৰিয়ৰ নায়ক মনৰ লেকাম ধৰা। কি প্ৰয়োজন বাকজালৰ? তোমাৰ স্থিতিৰ দেবতাক চোৱা, শাস্ত্ৰৰ জ্ঞানক লোভ কৰি শাস্ত্ৰৰ মাজত ঘুমুটিয়াই ফুৰা জনেও অন্ধকাৰৰ মাজতহে ঘূৰি ফুৰে।”

আহ ভৰিৰ তলৰ এই উত্তপ্ত বালি।।

এথোজ দুখোজকৈ আগুৱাই গ'ল যশোবন্ত দুৰৈত এদল হিংস্ৰ মানুহ আছে। নাই কোনো ভাৱনা নাই।

সিহঁতৰ মনত ইউনিয়নৰ মেম্বাৰহঁত এতিয়াও পগলা কুকুৰলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে।

মাৰ সিহঁতক।

পুতি থ সাহিৰ বালিত।

পুতি থ। পুতি থ।

এই বালি — এইখিনিতেই সেই সাধুজনে কপীৰ খোলাত বন্ধ হৈ থকা পাৰিৰ গীতটি গাইছিল।

এইখিনিতে এটি অনন্য দলে গাইছিল — পৰাজয়ৰ কলক তিলক আমাৰ কপালৰ বাবে নহয়। আমি অজেয়। মৃত্যুৱে আমাক ক্ৰিষ্ট নকৰে। এই উৰী পৃথিৱী আমাৰ লীলাভূমি ।।

দুটা বছৰ পাৰ হৈ গ'ল। এই দুটা বছৰে ৰায়বেৰেলী জিলাৰ বহুত পৰিৱৰ্তন

ঘটিলে।

নতুন বেল ষ্টেচন। তেগ বাহাদুৰ বজাৰ, হাইৱে বেটুৰা, নতুন পণ্ট অফিচ আৰু বিভিন্ন ইণ্ডাষ্ট্ৰিৰ কোলাহল আজিকালি দূৰলৈ শুনা যায়।

মুৰত সেউজীয়া কমাল বান্ধি ৰাজনাবায়ণে এতিয়াও কাৰুণীৰ সন্মুখৰ ময়দানত বহি ৰাজনীতি আলোচনা কৰে।

মানুহৰ ভিৰ হয়। ইন্দিৰা গান্ধী ৱাহিলেও এই ময়দানত বহে। মানুহৰ ভিৰ হয়।

সাই একুৱেডাক্টৰ 'ফীডাৰ' চেনেলেৰে আহি একুৱেডাক্টত পৰি ডিচট্ৰিবিউটৰ চেনেলেৰে পানী গৈ বহুত খেতি পথাৰ জাতিয়াৰ কৰি তুলিলে। জগদীশপুৰৰ মানুহে ফীডাৰ চেনেলত সাঁতুৰি-নাঁদুৰি গা ধোৱে।

দুই এজাক বনৰীয়া হাঁহেও চেনেলৰ পানীত গা-খুবলৈ প্ৰাৰম্ভ কৰি দিছে।

ফিৰোজ গান্ধী কলেজৰ ছাত্ৰসকল এতিয়া আগতকৈ বেছি সজাগ হৈ উঠিছে। সৌ সিদিনা ছাত্ৰসকলৰ এটি মোৰ্চাই গৈ 'মোড়ী কাৰ্পেট' কোম্পানীৰ দুৱাৰ-খিৰিকী ভাঙি থৈ আহিছে।

সেই একেই প্ৰতিধ্বনি — "লোকেল মানুহক কোম্পানীয়ে কামত নিয়োগ কৰিব লাগে।"

ৰায়বেৰেলীৰ অলিত এতিয়া সঘনেই ছাত্ৰসকলৰ মোৰ্চা বাহিৰ হয়। ৰক্তা পতাকা, সেউজীয়া আৰু গেৰুৱা পতাকাৰ ভিৰ হয়। কাৰুণীৰ সন্মুখৰ ময়দানত বিভিন্ন লীডাৰে ভাষণ দিয়ে। মালাৰ পৰা সৰি পৰা নাৰ্জি ফুলে পথ জাতিয়াৰ কৰি তোলে। এই দুবছৰৰ ভিতৰত আৰু এখন অত্যন্ত সুন্দৰ কলনীয়ে ৰায়বেৰেলী চহৰ মুখৰ কৰি তুলিলে।

এয়া ফিৰোজ শ্বাহ কলনী। ইয়াৰ এটি এটি দালান কিনি ল'ব পৰা ৰায়বেৰেলীৰ লোকেল বাসিন্দাৰ মনত সৌভাগ্যৰ কথা হৈ পৰিল।

লোকেল লীডাৰ শাস্ত্ৰী ইতিমধ্যে উভতি আহিছিল। ফিৰোজশ্বাহ কলনীত তেওঁ এটি দালান কিনি লৈছিল।

অক্টোবৰ মাহ। দোভাগ ৰাতি হঠাৎ সাৰ পাই শাস্ত্ৰীয়ে শুনিছিল দুৱাৰত কোনোবাই ঢকিয়াইছে। ফিৰোজশ্বাহ নগৰত চুৰি ডকাইতি হোৱা শুনা নেযায়। .. শাস্ত্ৰীয়ে উঠি গৈ দুৱাৰ খুলি দিলে। অন্ধকাৰৰ আঁৰত এটা মানুহ থিয় হৈ আছে।

— "কেন?"

— "মই যশোৱন্ত।"

— "কি লাগে?"

— "মই একত প্ৰশ্ন লৈ আহিছোঁ

— মোক উত্তৰ দিব লাগে।"

শাস্ত্ৰীৰ সন্মুখলৈ এটা ক'লা হটকা মানুহ আগবাঢ়ি আহিল। ৰাতিৰ অন্ধকাৰত বুকুত তাৰ হাতৰ তৰোৱাল এখন চিকমিকাই উঠিল। এই তৰোৱাল সামৰে খৰা নাছিল।

# নাঙঠ চহৰ

[দিল্লী মহানগৰৰ কক কৰুণ বাতাবৰণৰ মাজত হেৰাই যোৱা মানৱীয়তাৰ এক চাক্ষুস অভিজ্ঞতাৰ কাহিনী ইয়াত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। 'সংজ্ঞা' নামৰ আলোচনী বনিত এই সৰু উপন্যাস বনি প্ৰথম প্ৰকাশ হওঁতে বছৰেই উপন্যাস বনিক মৰমৰ চকুৰে চাইছিল। পাঠকৰ আগ্ৰহেই আমাৰ প্ৰেৰণা।]

প্ৰকাশ কোঠাটোৰ এচুকত থিয় হৈ ল'ৰাটো দেখি উৰ্মিলা ভট্টাচাৰ্যৰ বন্ধু মহলে চিঞৰি উঠিল।

“আহ একেবাৰে শ্ৰেত যেন লাগিছে?”

“ক'ৰ পৰা অহা হ'ল পিছে?”

এইবোৰ প্ৰশ্নই অৱশ্যে ল'ৰাটোৰ মনত কোনো প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা নাছিল।

দিল্লীৰ প্ৰখ্যাত সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই প্ৰশ্ন কৰিলে —

“কালি 'ওখলালৈ' গৈ তুমি ভেতিয়াহ'লৈ কিছু সমাজ সেৱা কৰি আহিলা?”

উৰ্মিলাই ক'লে,

“আপুনি কেনেকৈ জানিলে?”

“ককি হাউছত তুমি ডক্টৰ ইছমাইলি আৰু কৃষ্ণ কাপুৰ বোলা মহিলা গৰাকীক চিনাকি কৰি দিছিল। সিহঁতৰ নিজৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীহঁতৰ লগত 'শ্ৰাম'লৈ যোৱাৰ কথা আছিল। তুমিও সিহঁতৰ লগত যাবলৈ সাজু হৈছিল।”

উৰ্মিলাই মূৰ দুপিন্ধালে। কিছু গম্ভীৰ হৈ তাই ক'লে —

“শুনা যায় ভাৰতৰ লোক সংখ্যাৰ হেনো শতকৰা পঁচিশ ভাগ হৰিজন। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আমি প্ৰত্যেকেই যদি একোটা ক্ষুদ্ৰ উপকাৰ কৰোঁ!”

“ক্ষুদ্ৰ উপকাৰ!”

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই ক'লে —

“শুনক ৰূপচন্দ্ৰ মহোদয়, আপুনি সদায়ে কয় এইবোৰ কৰি দেখুওৱা মানুহ কম, কথা কোৱা মানুহ বহুত। আপুনি চাই থাকক মই কৰি দেখুৱাম! অৰ্থাৎ মই ল'ৰাটোক গঢ়ুৱাম আৰু মানুহ কৰি দেখুৱাম।”

অধ্যাপক ঠাকুৰে ডিএৰি উঠিল।

“মানুহ কৰি দেখুৱাবা? কিন্তু তুমি আমাক দিয়া সময় ৰূপৰ বাবে কৃপণালি কৰা নহয় .. !”

উৰ্মিলাই খিলখিলাই হাঁহিলে।

“নাই নাই সেই বিষয়ে ভয় কৰিব নালাগে দুমিনৰ পিছত সিয়েই সকলোকে ‘মিঠা পাণ—’ চিগাৰেট আনি দিয়া কৰিব—।”

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই নিজৰ স্বাভাৱিক কৌতুহলেৰে ক'লে —

“এতিয়া কোৱাচোন ক'ত পালা বস্তুটি?” দক্ষতাৰে কথা বৰ্ণনা কৰিব পৰা তোমাৰ এটা বিশিষ্ট গুণ আছে।”

“ওনক, তাক আনিবলৈ অনুশ্ৰেণু মই বহুদিনৰ আগেয়ে পাইছিলোঁ।”

“বহুদিনৰ আগেয়ে?”

“এৰা বহুদিনৰ আগেয়ে পাইছিলোঁ।” — সেই সময়ত মোৰ দেউতা হাইস্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক আছিল। এদিন গধূলি খেলি আহি দেখিলোঁ মজিয়াত দেউতাৰ পুৰণি বন্ধু ডি. আই. তৌফিক হুছেইন বহি আছে। মজিয়াৰ এচুকত আমাৰ লগুৱা লক্ষণে এঙালি কিছুমান লৈ কিবাকিবি লিখি আছিল। দেউতাৰ মই বৰ আদৰৰ জীয়েকক আছিলোঁ। সেইদিনা দেউতাৰ ডিঙিত সাৰটি ধৰি কৈছিলোঁ,

সোঁটো লক্ষণলৈ চোৱা দেউতা, এঙালি কিছুমান লৈ সি কিবা কিবি লিখি আছে। আজিলৈকে সি তাৰ নামটোকে ভালদৰে লিখিব পৰা হোৱা নাই, দেখিছা কেনেদৰে যুজি আছে।”

তৌফিক হুছেইনে মোৰ পিনে মূৰ তুলি চাই গাত এখন আগবঢ়াই দি কলে

“আইজনী আহা এইপিনে আহা এতিয়াই তুমি কি কৈছিল। সোঁ লগুৱাটোৱে নিজৰ নামটোকে লিখিব নোৱাৰে নহয় নে?”

“হয়।”

“এইটো তোমাৰহে দোষ, আইজনী।”

“মোৰ দোষ?”

“এৰা তোমাৰ দোষ।”

চৈধ্য পোন্ধৰ বছৰ বয়সত তৌফিক হুছেইনৰ কথা ভালদৰে বুজি পোৱা নাছিলো যদিও তেওঁৰ কথা মই পাহৰিব নোৱাৰিলো।

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই কলে—

“আজিকলি আইনে এনেকৈ ল'ৰা ছোৱালী বৰা নিষেধ কৰিছে।”

অধ্যাপকে ক'লে—

“এৰা সেইখন আইনৰো কিছু সালসলনি হ'ব লাগে। পিছে তুমি ল'ৰাটো ক'ত পালা?”

উৰ্মিলাই কলে,

“কলি মই ইংৰাজী বিভাগৰ অধ্যাপিক কৃষ্ণৰ লগত ওখলাৰ স্নায়ু কাম কৰিবলৈ

গৈছিলোঁ। আপোনালোকে জানে নহয় আজৰি সময়বোৰ কেতিয়া মোৰ বাবে ভয় লগা হৈ পৰে। আনকি কেতিয়াবা মই নিচা সেৱন কৰাৰ কথাও ভাবো। যোৱাকালি এটা সময়ত ল'ৰা ছোৱালিবোৰে কাম কৰি ঘৰা ঘৰি গল। কৃষ্ণ আৰু মই এখন 'ঢাবাৰ' পিনে আগবাঢ়ি গলোঁ। হাবিয়ানালৈ অহা বোৱা কৰা টাক ড্ৰাইভাৰবোৰৰ ঢাবা আছিল সেইখন। কাঠৰ বেঞ্চখনত আমি দুকাপ চাহৰ অৰ্ধাৰ্ধি দি আমি বহি পৰিলোঁ। এটা সময়ত চাহ আহিল। আমি দুয়ো নিচিন্ত মনে চাহ খাবলৈ ধৰিলোঁ। ঠিক এনে এটা সময়তে আমাৰ সন্মুখত এজনী শ্ৰেতনী আহি থিয় হ'ল।"

শ্ৰেত ?

চিঞৰি উঠিল সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই।

"এ ৰা তাইক মানুহ বুলি কবলৈ এক ধৰনৰ লজ্জাবোধ হৈছিল।"

জনকপুৰি, নিজামুদ্দিন ষ্টেচনৰ আশে পাশে আৰু 'ডাবল ডেকাৰেৰে'—গুৰুদ্বাৰা ৰ'দলৈ যোৱা আলিত এনে ধৰনৰ অস্থিপুঞ্জৰ বহুতো সমাবেশ দেখিবলৈ পোৱা যায় কিন্তু আমাৰ সন্মুখত উপস্থিত হোৱা শ্ৰেতন্যাটো এটা অন্যবস্তু আছিল।

"কেনে ধৰনৰ বস্তু ?"

ৰূপচন্দ্ৰৰ পিনে মূৰ তুলি চাই উৰ্মিলাই ক'লে—

"তাইৰ এটা অঙ্গুত ৰূপ আছিল। হাত ভৰি ইকৰাৰ দৰে অথচ সন্মুখলৈ বাঢ়ি অহা এটা কুৎসিত পেট গুৰু বস্তা এটাৰ দৰে পেট। শৰীৰৰ ক'তো মাংস নাই অথচ সেই ঠাইত

"ছিঃ ছিঃ!"

অকল সেয়ে নহয় তাইৰ লগত আৰু দুটা শ্ৰেত আছিল। দুয়ো ক্ষুধাৰ্ত আছিল। তাই আমাৰ ওচৰলৈ আহি পেনপেনাবলৈ ধৰিছিল।

"ইহতৰ দেউতাক হাবিয়ানা ৰডৱেৰ ড্ৰাইভাৰ আছিল, বৌশানাবা ৰ'ডত মানুহ এটা বুশিয়াই 'গায়েব' হৈ গৈছে, দুটামান পইছা দিয়া।"

দুটামান পইছা লাগে ?"

কৃষ্ণই বেঙেবেঙাই উঠিল। কৃষ্ণক কি দোষ দিম—আজি কালিৰ পণ্ডিতসকলে চিঞৰি থকা নাইনে ভিক্ষা দি পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ ঘৃণীয় আৰু লজ্জাজনক ব্যৱসায় এটাক শিক্ষিত সকলে জীয়াই ৰখা উচিত নহয়। কিন্তু চকুৰ সন্মুখত এনেকুৱা ছুত আহি উপস্থিত হ'লে কি ক'ৰা যায় ? এই আমবা গুটিৰ দৰে চকু। গুৰু বস্তাৰ দৰে পেট।

গুৰু মই মানুহ জনীৰ মুখলৈ কিছুসময় চাই ৰলো। তাই ইতিমধ্যে বাছ ড্ৰাইভাৰ বোৰৰ বাবে পাৰি থোৱা কাঠৰ বেঞ্চি এখনত বহি পৰিল। নাকৰ পাৰি ধোঁৱেৰে ভিত্তি পৈছিল, তাই কোপাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। আন মিনা হোৱা হলে ঢাবাৰ মালিকে তাইক কুকুৰ খেদা দি খেদি গ'লহেভেন, কিন্তু এই মুহূৰ্তত কোনেও তাইৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ ইচ্ছা

নকৰিলে। এৰা এই কনক্ৰিটৰ নগৰত য'ত সমব্যাখা দুবছৰ বস্ত্ৰ হৈ পৰিছে, য'ত মানুহ একক আৰু ক্ৰম হৈ পৰিছে সেইবোৰ ঠাইতে কেতিয়াবা একোটা দৃশ্যই মানুহক বাস্তৱ্য কৰি থৈ যায়। তাই এটি ঠিক তেনেধৰণৰে দৃশ্য আছিল।”

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল—“তাৰ পাছত?”

তাই এইবাৰ ফোপাবলৈ এৰি আমাৰ দুয়োৰে মূৰলৈ চাই চিঞৰি উঠিল—  
“তোমালোকৰ হাতত কিভাপ, কাকত বেগ— নিশ্চয় তোমালোকে ল'ৰা-ছোৱালী পঢ়ুৱা নহয় নে? নিয়া, মোৰ এই ল'ৰাটোক নিজৰ নামটো লিখিব পৰা কৰি দিয়া। তোমালোক শিক্ষিত মানুহ, আমি হৰিজননহঁতৰ হাতেৰে নিশ্চয় তোমালোকে পানী খাবলৈ কুষ্ঠাবোধ নকৰিবা। ৰাষ্ট্ৰভাষা শিকাবলৈ অহা খাদী ৰূপোৰ পিন্ধা মানুহটোৱে মোৰ হাতেৰে গৰমপানী খাইছিল নিয়া, সি তোমালোকক গা-ধোৱা গৰমপানীৰিলিকে কৰি দিব পাৰিব।”

জেক্‌জেক্‌ই হাঁহিবলৈ ধৰিলে ‘ঢাবাৰ’ মালিক আৰু লগুৱা লিক্‌চৌহঁতে। তাই জাঙৰ খাই উঠিল। কোব খোৱা বেমাৰী কুকুৰৰ দৰে তাই খেংখেঙাই উঠিল—“তহঁতক মানুহ বুলি কবলৈ লাজ লাগে।

তহঁত মানুহ নে সঁচাকৈয়ে? তহঁতৰ বাই-ভনী নাই নে? বাই-ভনী যদি আছে আৰু সিহঁতে যদি এই নিমখৰ বস্ত্ৰ একোটা লৈ ছুৰি কুকিয়লগীয়া হয় তেতিয়াহ'লে কি কৰিব? তহঁত নপুংখক। তহঁত মানুহ হ'ব নোৱাৰ।”

কথাখিনি কৈ কিছু সময় তাই আৰৌ ফোপাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিছত তাই বহাৰ পৰা উঠিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

আমি সকলো নীৰৱ হৈ বহি আছিলোঁ। ঠিক এইখিনি সময়তে মই প্রশ্ন কৰিলোঁ—  
“দিয়া ল'ৰাটো মোক দিয়া আন একো কৰিব নোৱাৰিলেও মই তাক ‘ৰাষ্ট্ৰভাষা’ শিকাম, ‘কিংছবে কেম্পৰ’ হৰিজননহঁতৰ লগত বহি সি পৰীক্ষা দিব পাৰিব।”

কৃষ্ণাই আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল — “কি কথা? ৰাষ্ট্ৰাৰ পৰা এনেকৈ মানুহ বুটলি অনা দিল্লীৰ দৰে চহৰত কি মাৰাত্মক কথা নাজানা নে? নিজামউদ্দিনৰ সেই শিকৰিগী পৰাকীক কেনেকৈ মাৰিলে দেখা নাই নে?”

কৃষ্ণাৰ কথা শুনিবলৈ মই তেতিয়া সাধু নাছিলোঁ। মই আগবাঢ়ি গৈ ল'ৰাটোৰ হাতত থাপ মাৰি ধৰিলোঁ। সি মাকৰ আচলত বুৰ লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। মই ভাবাৰ দৰে সি অবশ্যে তেনেই কমবয়সীয়া ল'ৰা নাছিল। ঢাবাৰ মালিক জব্বৰজং পাঞ্জাবী এটাই ক'লে — “ওচৰতে ‘পুলিচ টোৰ্কি’ আছে। লিখা পঢ়া কৰি নিয়কৈ। ৰাষ্ট্ৰাৰ পৰা এনেকৈ মানুহ বুটলি নিনিবি।”

পুলিচৰ নাম শুনি তাই ক'লে: “বগা চাহুৰে হৰিজন বুলি ঘৰৰ কৰি গাড়ী নিকাৰিছিল। মানুহ বুদ্দিয়াই সি উখাও হৈছে। পুলিচে ‘জুপ্‌সি লৈ গৈ তিনিবাৰ দুৱাৰ বুদ্দিয়াই ৰখাৰ লৈ গৈছে।”

পঞ্জাবী 'ঢাবাবালাই' চিঞৰি চিঞৰি কলে — 'হাঠ হাঠ তাইৰ কথা আপোনালোকে নুশুনিব। শেষত তাক ইয়ালৈ অনা — সেয়া এটা অন্য কাহিনী।'

ৰূপচন্দ্ৰ আৰু ঠাকুৰে আকৌ এবাৰ মূৰ তুলি ল'ৰাটোলৈ চালে।

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই কলে — "অকল কলিকতা চহৰত এক লাখ কুৰি হাজাৰ মানুহ ফুটপাথত শোবে। আপুনি 'দালিত সাহিত্য' পঢ়িছে নে?"

ঠাকুৰে মূৰ জোকাৰিলে—।

উৰ্মিলা তুমি নিশ্চয় হৰিজন কবি নাৰায়ণ চুৰভে, অকল কামৰে আৰু নামদেও  
ধাছলাৰ কবিতা পঢ়া নাই । সিহঁতে এতিয়া উদিত সূৰ্য্যৰ স্বপ্ন দেখিছে । সেয়ে  
হৰিজন কবিয়ে গাইছে—

"How will they stop minds  
gone ablaze?  
No more reasoning now,  
unreason helps a lot  
once the horizon is red  
What's wrong in keeping doors open?"

অধ্যাপক ঠাকুৰ আৰু সাংবাদিকৰ কথা বতৰা বহুত সময়লৈ চলি থাকিল।

অধ্যাপক ঠাকুৰ, সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰ, আৰু উৰ্মিলাৰ ব্যক্তিগত জীৱন সুখৰ  
নাছিল। মানুহে কয় 'ত্ৰিনিবাস মিলত' কাম কৰা সেই ৰূপহী তিৰোতা গৰাকী ছালছিগা  
ভিকুৰ সাংবাদিক জনৰ যোগ্য নাছিল। পাহাৰগঞ্জৰ 'বৰসাতী' আৰু 'মিয়ানীত' থকা সময়ত  
তাইৰ ফুলতকৈও কোমল শৰীৰ সূৰ্য্যৰ তাপে ক'লা কৰি পেলালে। মাচ মাহৰ ধুলিয়ে  
তাইৰ 'চেম্পাৰে' মোলায়েম কৰি ৰখা চুলি আহ বেকেৰা সাংবাদিক।

অধ্যাপক ঠাকুৰেও বৌশানাৰা ব'ডৰ এটি 'বৰসাতীত' বাস কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ  
সৈতে দুটা কোঠাত তেওঁ গাহৰিৰ গড়ালৰ দৰেই থাকিব লাগে তদুপৰি মাক-বাপেকলৈও  
নিয়মিত ৰখচ পঠিয়াব লাগে। এই চহৰত অধ্যাপকসকলৰ প্ৰতি সমীহৰ ভাব দেখাদেখিকৈ  
কমি আহিছে। ঘৰৰ বৃদ্ধ মালিকৰ মৃত্যুৰ পিছত নতুন মালিকে তেওঁক উঠি যাবলৈ সদায়ে  
সোঁৱৰাই আছে। পুৰণা ঘৰ ভাঙি নতুন ঘৰ সজাত সিহঁত উদ্বাহল হৈ উঠিছে। দালালৰ  
ওচললৈ ঘৰ বিচাৰি যোৱাৰ সামৰ্থ্য অধ্যাপকৰ নাই। ঘৰ বিচাৰি দিল্লী চহৰত তলোঁতলোঁকৈ  
ঘূৰি ফুৰাৰ সময়ত সুযোগ বুদ্ধি এবাৰ উৰ্মিলাৰ ওচৰত বহিবলৈ পালে তেওঁ এক অনন্য  
সুখ অনুভৱ কৰিছিল। এইখিনি সময়তে তেওঁ লক্ষ্ণৌ বিশ্ববিদ্যালয়ত প্ৰথম স্থান পাওঁতে



যি সপোন দেখিছিল -- সেই সপোন যেন এজোপা গছ হৈ পৰিছিল। বিচিত্ৰ ছায়া দিয়া এই গছৰ তলত তেওঁ যেন একেবাৰে সহজ হৈ পৰিছিল। ক্লাছত সদায়ে তেওঁ এদল অমনোযোগী ছাত্ৰৰ সৈতে মুখামুখী হয়। সিহঁতে তেওঁৰ ক্লাছত চুৰটো ছৰি বহি থাকে। অথচ কিছুমহলৰ আগতে ছাত্ৰসমূহে তেওঁৰ লগত কামৰ দাৰ্শনিক তত্ত্ব সাংকেতিক শব্দৰ অৰ্থহীনতাৰ বিষয়ে প্ৰচণ্ড তৰ্ক কৰিছিল। আজি কালিৰ এইটো দলে তেওঁৰ লগত কোনো বিষয়ে আলোচনা নকৰে। তেওঁৰ অভিজ্ঞকেই সিহঁতে স্বীকাৰ কৰিবলৈ এৰি দিছে। এদিন ক্লাছৰ দুৱাৰ মুখত এটা বিয়েৰৰ বটলত অধ্যাপকে উজুতি খাইছিল। শুনা যায় ফাচট্ৰেন, এনজাইটি, প্ৰেজেন্ট এন্ডপেৰিয়েল আৰু হেনো "to be in with friends and fashion" এইবোৰ কাৰণৰ বাবেই সিহঁতে নিচা সন্ধান কৰে।

উৰ্মিলাৰ দিল্লীলৈ অহা তিনি বছৰহে হৈছে। তাই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হিন্দী বিভাগত লেকচাৰাৰ কাম কৰে। এতিয়াও তাইৰ 'প্ৰবেশন পিৰিয়ড' শেষ হোৱা নাই। এক ভয়ঙ্কৰ দুৰ্ঘটনাই তাইৰ জীৱন ওলট-পালট কৰি দিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ত ইংৰাজী বিভাগত কাম কৰা গিৰীয়েক উচ্চ শিক্ষা লাভ কৰিবলৈ বিদেশলৈ গৈ আৰু উভতি নাহিল। একে ঠাইৰ পৰা উভতি অহা দুই এক বছৰে এগৰাকী ফৰাচী মহিলাৰ সৈতে তেওঁৰ লেনদেনৰ এক কুৎসিত কাহিনী বিশ্ববিদ্যালয়ত প্ৰচাৰ কৰিছিল। বৰ মনোমোহাভাৱে সাজি লোৱা সংসাৰ ছাৰখাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত ভায়েক ভনীয়েকহঁতৰ ঘৰে ঘৰে তাই ডলাৰ বগৰীৰ দৰে কিছুদিন ঘূৰি কুৰিছিল। মাক দেউতাক কেতিয়াবাই স্বৰ্গগামী হৈছিল।

শেষত পঢ়া-শুনা কৰি দিল্লীত চাকৰি আৰম্ভ কৰা — সেৱা আছিল অন্য এক কাহিনী।

— বহুত তিত্ত অভিজ্ঞতাৰে ভাৰাক্ৰান্ত হৈ শেষত উৰ্মিলা এটা সিদ্ধান্তলৈ আহিছিল? যি কোনো উপায়ৰে তাই ছৰখাৰ হৈ যোৱা এই সংসাৰক নতুন কৰি তুলিব। তাইৰ মন এটা চিকাৰীৰ মনলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। লগ পোৱা প্ৰত্যেকজন পুৰুষৰ মাজত তাই নিজৰ প্ৰিয় জনক বিচাৰি হাবাখুৰি খাই কুৰিছিল।

বহুত সময়লৈ সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই ভাবিছিল অধ্যাপক ঠাকুৰ উঠি বাৰ, ঠাকুৰে ভাবিছিল ৰূপচন্দ্ৰ উঠি বাৰ। কিন্তু কোনো উঠি নগ'ল। এই সময়ত যেন দুয়ো দুয়োৰে প্ৰচণ্ড শত্ৰু হৈ পৰিল। এনেদৰে দুয়ো দুয়োৰে বন্ধ যদিও সদায় এইখিনি সময়ত দুয়ো দুয়োৰে শত্ৰু হৈ পৰে। বাতি চাবে আঠ বজালৈ গ'ল শুভব চলিল। পৰম জৰ্জৰ দিল্লী দৰবাৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বশপাল, চাদাত হুচেইন, দাশু আৰু শম্ভুশ্যেৰ বাহাদুৰক কবিতা লৈ বহুতো তৰ্ক-বিতৰ্ক চলিল। তাৰ পিছত দুয়ো একেলগে তললৈ নামি গ'ল।

এয়া ১৯৭৪ চনৰ দিল্লী। ইতিমধ্যে দিল্লীক এক কুখ্যাত চহৰ বুলি আহিব লগ্য হৈছে। দুয়োকো আপবঢ়াই দিবলৈ তললৈ নামি আহি উৰ্মিলাই আকৌ ওপৰলৈ উঠি গৈ দুৱাৰ বন্ধ কৰি দিলে।

এদিন উৰ্মিলা ‘কিংছৱে কেম্পৰ’ হৰিজন বিদ্যালয়লৈ জগন্নাথৰ পঢ়া-শুনাৰ বন্দোবস্ত কৰিবলৈ যাবলৈ সাজু হ’ল। তাই কিছুদিন জগন্নাথৰ মাকে খবৰ লবলৈ আত্মবুলি আশা কৰি আছিল। কিন্তু তাৰ খবৰ লবলৈ কোনো নাছিল।

শ্ৰামসমূহলৈ গৈ ৰাষ্ট্ৰভাষা শিকোৱা হিন্দী ভাষাৰ পণ্ডিত বিষ্ণু প্ৰভাকৰৰ লগত উৰ্মিলাৰ চিনাকি হৈছিল। কিংছৱে কেম্পলৈ গৈ দুয়ো এই হিন্দী পণ্ডিত গৰাকীক লগ ধৰিলে।

পণ্ডিতে ক’লে — “বৰ ভাল কথা। আমি শিক্ষিত মহিলাৰ পৰা ঠিক এনে ধৰণৰ কাম বিচাৰোঁ। সৌ সিদিনা ভৱনগৰৰ হৰিজন মহাসভাত প্ৰধান মন্ত্ৰীয়ে কৈ গ’ল তেওঁ হৰিজনহঁতৰ দাবী পূৰণৰ বাবে সিহঁতৰ সৈতে সত্যাগ্ৰহ কৰিবলৈ সাজু আছে।”

“মই সপ্তাহত দুদিনলৈ গৈ তাক পঢ়ুৱাই আহিম। তুমি কিতাপ পত্ৰ সাজু কৰা। চোৱা, এয়া মোৰ হাত ভৰি চোৱা। শ্ৰামসমূহলৈ গৈ হৰিজন বালকক শিক্ষা দিয়াৰ চেষ্টা কৰোঁতে কৰোঁতে মোৰ হাত ভৰিত এয়া চোৱা এক বিচিত্ৰ চামনি বান্ধিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

তুমি ভয় নকৰিবা তোমাৰ গাত অৱশ্যে এনেধৰণৰ চামনি নাবান্ধে।” বিষ্ণু প্ৰভাকৰে এইবাৰ ঢেংঢেংকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। উৰ্মিলাই বিষ্ণু প্ৰভাকৰৰ কথাৰ অৰ্থ ভালদৰে বুজি নাপালে।

একান্ত বাধ্য হাতৰ দৰে জগন্নাথে পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। বিষ্ণু প্ৰভাকৰে সপ্তাহত দুবাৰ আহি তাক পঢ়ুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। এক অনন্য উৎসাহেৰে উৰ্মিলায়ো তাক আজৰি সময়ত পঢ়ুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। বিস্ময়কৰ কথা যে এই এমাহলৈ তাৰ খবৰ লবলৈ কোনো নাছিল। উৰ্মিলাই সিহঁতৰ এই নিৰ্লিপ্ততাক অৱশ্যে বেয়া নাপালে।

এদিন অধ্যাপক ঠাকুৰে ক’লে, “মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস হৈছে তুমি তাক মানুহ কৰিব পাৰিবা। আমাৰ এই সৰু সৰু দেহবোৰত এনে কিছুমান দুৰ্দমনীয় শক্তি লুকাই থাকে জানানে, যাক আমি নিজেও নাজানো।”

উৰ্মিলাই অলপ ৰসিকতা কৰাৰ দৰে কৈ উঠিল; “আলিবাটৰ সোণক সোণ বুলি চিনি পাবলৈ বহুত সময় লাগিব। যেতিয়া সি আমাক ভালদৰে চিনি পোৱা হ’ব তেতিয়া এই ঘৰলৈ সি আপুনি অহাতো ভাল নোপোৱা হ’ব।”

.. অধ্যাপকে এক গভীৰ দৃষ্টিৰে উৰ্মিলাৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। দুয়োৰো এই অন্তৰ্ভেদী চাবনিৰে দুয়োৰে হৃদয়ৰ এক গভীৰ কণ্ঠস্থান স্পৰ্শ কৰি শুদ্ধ হৈ ব’ল।

দুয়োৰে মুখত এদিন ক্ৰান্তিলৈ আহি উৰ্মিলাই চিৰি ওচৰত জগন্নাথৰ মাকক বহি থকা দেখা পালে! — একপক্ষৰ চিঞৰ ক’লে উৰ্মিলাই — “ইমান দিন ক’ত আছিলি? জগন্নাথ তোমাৰ পেটৰ সন্তান নহয় নে?”

“কিয় নহৰ মেজাখান!”

“ভেতিয়াহঁলে তাক নিবলৈ আহিছা?”

“নিবলৈ আহিম কিয় মেমচাৰ।”

উত্তৰ শুনি উৰ্মিলা যথেষ্ট আনন্দ হ'ল।

উৰ্মিলাই লক্ষ্য কৰিলে এই ছমাহৰ ভিতৰত মানুহজনীৰ যথেষ্ট পৰিৱৰ্তন হৈছে। সাজপাৰ শতভিন্ন যদিও পৰিচ্ছন্ন। সেইদিনাৰ হাহাকাৰৰ কোনো স্মৃতিয়েই এতিয়া নাই। পেট খালী। ল'ৰা-ছোৱালীও চাপে কিবা হৈছে। “জগন্নাথৰ বাপেক উভতি আহিল নে?”

তাই মূৰ জোকাৰিলে। — তেতিয়াহ'লে কি সুখিৰ?”

“ক'ত থাকা? ক'ত থাকা আজিকালি?”

“মিশুৱীজত কাম হৈছে। মই ঠিকাদাৰৰ ‘আশুৰত’ থাকোঁ।”

ব্যস্ত মানুহৰ দৰে তাই ক'লে।

“মোৰ টাইম নাই। ফটা-চিতা চাদৰ-তাদৰ কিবা আছে নেকি? তদুপৰি টকা-পইছাও কিছু দিয়ক।”

উৰ্মিলাৰ পৰা বিদায় লৈ তাই প্ৰধান আলিত ভৰি দিলে। তাইৰ পাছে পাছে জগন্নাথেও গাৰীৰ ‘বুথৰ’ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। চ'টৰ ওপৰত থিয় হৈ উৰ্মিলাই লক্ষ্য কৰিলে তাই জগন্নাথক কানি-কাপোৰবোৰ দেখুৱাবলৈ যত্ন কৰিছে। তাই যেন তাক বিশ্বাস নিয়াবলৈহে চেষ্টা কৰিছে। “এয়া মই কিবা সুখত আনোনে?”

“গাত এয়া শতভিন্ন সাজ।”

এটা সময়ত জগন্নাথ উভতি আহিল। তাৰ পাছত সি উৰ্মিলাৰ বাবে চাহ জলপান কৰাত ব্যস্ত হৈ পৰিল।

চ'টত বহি দুয়ো চাহ জলপান খালে।

তাৰ পাছত সি প্ৰশ্ন কৰিলে — “আপোনাৰ সেই আলহীবোৰ আহি পাব। তাৰ আগেয়ে আপুনি মোক কিছু সময় পঢ়াওক।”

চ'টত বহি দুয়ো চাহ জলপান খালে।

চ'টত এয়া মুক্ত আকাশৰ তলত দুয়ো কিতাপ-পত্ৰ লৈ বহিল। ... কৰ সন্দেহ লাগিল উৰ্মিলাৰ এই পৰিৱেশ। ‘টেলিভিছনৰ’ ৰায়বোৰত এতিয়া পাব চৰাই কিছুমান বহি আছে। ‘বৈশাখা’ বাসিচাৰ পৰা এতিয়া বায়ুলি এজাক ওলাই আহি সৌন্দৰ্য উৰ্মিলাৰ মূৰৰ ওপৰৰ আকাশখন একপ্ৰকাৰ ক'লা কৰি পেলাইছে।

হঠাৎ উৰ্মিলাই শুনিলে কোনোবাৰি কেনে দুবাৰ ঢকিয়াইছে। জগন্নাথে উঠি গৈ দুবাৰখন খুলি দিলে।

— দুয়োৰে সন্মুখত থিয় হ'ল উৰ্মিলাৰ পুৰণি বন্ধু অজয় গগৈৰক যশোৱন্ত। এসময়ত এই বন্ধুজনৰ লগত এক অভিনৱ সম্পৰ্ক উৰ্মিলাৰ গঢ়ি উঠিছিল। এই বন্ধুটাই উৰ্মিলাক এনে ধৰণে অভিভূত কৰিছিল যে উৰ্মিলাই নিজৰ ভাঙি-ছিঙি চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ

যোৱা সংসাৰক আকৌ থানথিত লগাই নতুন কৰাৰ স্বপ্নও দেখিছিল।

‘আৰ্টচ ফকালটি’তেই এই অঙ্কৰ গবেষকজনৰ লগত তাইৰ চিনাকি হৈছিল। সিহঁত লাহোৰৰ বিফিউৰ্ডি আছিল। উৰ্মিলাৰ মনত আছে, তেতিয়া আছিল এপ্ৰিল মাহ। দিল্লীক ওলমোহৰ ফুলে সুবাসিত কৰি তোলা মাহ আছিল সেইটো। এদিন ‘লেডী শ্ৰীৰাম কলেজত’ চেমিনাৰ এটাৰ পেপাৰ এখন পঢ়ি আহি গল্প শুজব কৰি যেতিয়া তাই ৰাজআলিত ভৰি দিছিল তেতিয়া গধূলি হৈছিল। বাছ ছাৰ্ভিচ সেৰেঙা হৈ আহিল। তাই ভাবিলে লিফ্ট লব লাগিব। আজিকালি সকলোৱে লিফ্ট লয়। লিফ্ট লোৱা ছাত্ৰীহঁতৰ বহুত ৰোমাঞ্চকৰ আৰু লোমহৰ্ষক কাহিনী দিল্লীৰ বাটে-ঘাটে শুনা যায়। কিন্তু গাটত থিয় হৈ তাই দিল্লীৰ অঙ্ককাৰ ৰাতিৰ ভয়াবহতাৰ কথা ভাবি ভয়ত পেপুৱা লাগিল।

এখন ‘ফিয়েট’ তাইৰ আগেৰে পাৰ হৈ গ’ল। তাই হাত দাঙিলে। নৰ’ল।

সৌৱা আৰু এখন গাড়ী আগবাঢ়ি আহিছে। ৰখাব নেকি? ৰখাব?

উৰ্মিলাই হাত দাঙিলে। চালকে ব্ৰেক মাৰি গাড়ীখন তাইৰ নিচেই ওচৰত ৰখালে।

ক’লা ফ্ৰেমৰ চছমা পিন্ধা, ঘন চুলিৰে ৰুচিবান ভদ্ৰলোক।

আগফালৰ দুৱাৰ খুলি ভদ্ৰলোকে প্ৰশ্ন কৰিলে “ক’ত যাব?”

—“মাল ৰ’ড ।”

“ঘৰ ক’ত? কোন আছে ঘৰত?” — নাই নাই এইবোৰ কোনো প্ৰশ্ন নাই। মহানগৰ এই বাস্তবকৰণ সৈতে ভালদৰে পৰিচয় আছে উৰ্মিলাৰ। মানুহৰ মনত আশ্ৰয় অনুভূতি— এৰা, সকলো শুকাই যেন কৰ্কশ হৈ আছে। এই মুহূৰ্তত অস্ত যোৱা সুৰ্ঘৰ সৈতে সকলোৰে মন এক হৈ আছে।

আই টি অ’ আৰু ইণ্ডিয়া গেটৰ সেই প্ৰচণ্ড ভিৰ অতিক্ৰম কৰি গাড়ী ৰিং ৰ’ডেৰে যাবলৈ ধৰিলে। হঠাৎ ভদ্ৰলোকে এবাৰ পোন হৈ উৰ্মিলাৰ বাহুটোলৈ চাই পঠিয়ালে। ঘামেৰে ভিত্তি আছে এটি নিপোটল বাহু। ভদ্ৰলোকে সঘনে এই বাহুটোলৈ চাব ধৰিলে। উৰ্মিলাই ভাবিলে এইবিনিতে নামি যাব বুলি ক’ব নেকি? “কিন্তু এই প্ৰচণ্ড ভিৰত বাছ ধৰাও অসম্ভৱ কথা হৈ পৰিব।”

“কি কৰিব তেতিয়াহ’লে?”

“ম্যাডাম।”

“হয় হয় এইবিনিতে ৰখাওক।”

ঘামত এইবাৰ তাইৰ শৰীৰৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট অংশ একেয়াৰে চপচপীয়া হৈ পৰিল।

“চুড আই ড্ৰপ ইউ হিল্লৰ।”

‘হয় হয়’ বুলি তাই প্ৰচণ্ডভাৱে মূৰ জোকাৰি উঠিল।

“কিন্তু?”

“কিন্তু?”

ব্ৰেক মৰাৰ লগে লগে উৰ্মিলাই জাপ মাৰিহে গাড়ীৰ পৰা নামিবলগীয়া হ'ল।

অচিনাকী মানুহজনেও বোধহয় গাড়ীৰ পৰা নামি কিছুদূৰ আশুৱাই আহিছিল। কাৰণ বহুত দূৰলৈ সেই উদ্ভেজিত কণ্ঠই তাইক এক প্ৰকাৰ বেদিয়েই আহিছিল।

মহাৰাণা প্ৰতাপৰ মূৰ্তিটোৰ ওচৰত থিয় হৈ কিছুসময় তাই ফোপাবলৈ ধৰিলে। নাই নাই গাড়ীয়ে আৰু তাইৰ পাছ লোৱা নাই। সোৱা তাইৰ মূৰৰ ওপৰত অৰুণ মৰ্ণেৰে ৰাণা প্ৰতাপে পহৰা দি আছে—নাই কোনো ভয় নাই। কোনো চিন্তা নাই।! আকৌ আহি যেতিয়া তাই বাছ খেঁটাৰত থিয় দিলে দুই তিনিজন মানুহৰ সৈতে থিয় হৈ থকা এটা পুৰুষ মূৰ্তি তাই দেখা পালে। আৰ্চ ফেকালটি, কফি হাউচ, বিচাৰ ক্লাব সকলোতে যোৱা দুবছৰ ধৰি তাই এই মানুহ জনক দেখা পাই আহিছে।

আগবাঢ়ি গৈ চিনাকী হোৱা সিও এক নাটকৰ দৰে কথা আছিল। বৰ আগ্ৰহেৰে সি তাইক আগবঢ়াই ধৰিলে গাত লৈছিল। দুয়ো একে লগে বাহুত উঠিছিল। পুৰণি চিনাকী মানুহৰ দৰে তেওঁ বসিকতা কৰি কৈছিল—“বাহু পৰা নামিয়েই তুমি তোমাৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ পথত এৰ্ম'ভয়কৰ বেটুৱা পোৱা নহয় নে?”

“আজিলৈকে পথত কি আছে ভালদৰে সুৰ তুলি চোৱা নাই।”

“সেই ব্ৰহ্ম বেটুৱা তাতেই ‘প্ৰতাপ সিং কহিৰণ’ হত্যাৰ বাফুৰত আৰম্ভ হৈছিল।”  
উৰ্মিলাই চিৎকাৰ কৰি উঠিল।

“সেইখন বেটুৱাৰ দুৱাৰ মুখেদি মই সদায় অহা যোৱা কৰোঁ।”

ইয়াৰ পিছত দুয়োৰে মাজত এক আন্তৰিক সম্বন্ধ স্থাপন হৈছিল। লাহিৰেবী, চেমিনাৰ হল, বিচাৰ ক্লাব, কফি হাউচ, ইণ্টাৰনেচ্যুনাৰ চেণ্টাৰ ইত্যাদি সকলোতে দুয়োকে একেলগে দেখা গৈছিল।

এদিন বিয়াৰ কথা সোধোতে তেওঁ কৈছিল, “খুঁচানসকলৰ ধৰ্মপ্ৰহৃত আছে কিছুমান মানুহ মাড়ৰ গৰ্ভতে নপুংসক হৈ আছে— কিছুমান মানুহক ৰয়ং মানুহেই নপুংসক কৰি তোলে। এই কথা যিয়ে যেনেদৰে বুজি বুজি লওক।

কথাখিনি কৈ যশোবন্তই ঢেকঢেকাই হাঁহিছিল। তাৰ তেতিয়া ডেৰকুৰি বছৰ পাৰ হৈছিল। অৰুণ তেতিয়াও তাৰ মূৰৰ ওপৰত দুজনী ভনীয়েকক নগদ টকা দি উলিয়াই দিয়াৰ দায়িত্ব আছিল।

সুদীৰ্ঘ দুটা বছৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰাৰ পিছত উৰ্মিলা এটা সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছিল— যশোবন্ত একমাত্ৰ পুৰুষ যি তাইৰ জাতি বেয়া সংস্কাৰক আকৌ নতুন কৰি তুলিব পাৰিব। যশোবন্তৰ মূৰৰ পৰা এই কথা ওনিখিলে তাই বহুত দিন ধৰি অপেক্ষা কৰি থাকিল। এই অপেক্ষা লাহে লাহে হতাশালৈ ৰূপান্তৰ হ'ল।

নিজৰ মনৰ লগত একপ্ৰকাৰ বুদ্ধ কৰিয়েই যশোবন্তক লগ পোৱাৰ পৰা বিৰত হৈ আছিল তাই।

গতিকৈ এই মুহূৰ্তত দুৱাৰ মুখত যশোৱন্তক দেখি কিছু হতাশ হ'ল উৰ্মিলা।  
কন্তেকলৈহে। এই হতাশাক এক আশাৰ টোৰে উঁচুৱাই লৈ গ'ল।

“খিয় হৈ আশ্ব কিয়। আহা ভিতৰলৈ সোমাই আহ।”

“আগেয়ে চাহ একাপ দিয়া। ‘ডিকেল কলনী’ৰ পৰা ‘পেলেচ’ চিনেমা হৈ  
‘বৌশানাবা ৰ’ডেৰে’ এইখিনি ছুটাৰ চলাই অহা আৰু বুদ্ধত জিকি অহা একেই কথা।”  
উৰ্মিলা: চাহ কৰিবলৈ ভিতৰলৈ উঠি গ'ল। জগন্নাথে তাইক সহায় কৰি দিলে।

দুয়ো মুখা মুখিকৈ বহি চাহ খোৱাৰ সময়ত উৰ্মিলাই লক্ষ্য কৰিলে যশোৱন্ত যেন  
কিছু চিন্তিত। কিবা কব নেকি সি?

হঠাৎ উৰ্মিলা বহাৰ পৰা উঠিল।

তাৰ পিছত চিঞৰি ক'লে — “জগন্নাথ এতিয়া দুৱাৰ নচকিয়াৰি আমাৰ প্ৰয়োজনীয়  
কথা আছে।”

চাহত সোহা মাৰি বহুত সময় যশোৱন্তই উৰ্মিলাৰ মুখলৈ চাই ব'ল। এই মুখ, এই  
তুলি, নিপোটল স্বাস্থ্য চকুৰ ওখিত বয়স আৰু যাতনাৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ।

বহুত সময় দুয়ো মৌন হৈ ব'ল। লাহে লাহে বাহিৰৰ হাই উৰুনি কমি  
আছিল। তলৰ মোকন-পোহাৰ বন্ধ কৰাৰ শব্দ শুনা গ'ল। উৰ্মিলা যেন কিছু অধৈৰ্য হৈ  
পৰিল। তাইৰ ভাঙি পৰা জীৱনক নতুনকৈ তুলি ধৰিব খোজা, এই স্বপ্ন আজিয়েই চাবাৰ  
হৈ যাওঁক নাইবা আজিয়েই উজ্জল হৈ উঠক। কিবা এটা হওঁক — আজি এই মুহূৰ্তত  
কিবা এটা হওঁক।

সি কলে — “আমাৰ দুয়োৰে এইদৰে পৰিচয় হোৱা বহুত দিন হব নহয় নে?”

উৰ্মিলাই কোনো উত্তৰ নিদিলে।

“এটা কথা, আমি দুয়ো আৰু কিছু ওচৰ চাপি আহিব নোৱাৰো নে?”

ভীৰু দৃষ্টিৰে উৰ্মিলাই যশোৱন্তৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। তাৰ পাচত তাই ক'লে  
— “ভেতিয়া হ'লে চৰ কথা ফৰকাল হৈ পৰিছে নহয় নে? আমি ভিৰাতা মানুহ যিমানেই  
বটখটি নবগাওঁ আমাৰ বুকুৰ ভাবাই কৰ আমাক আশ্বৰ্য দিয়া!! আমাক ভৰবা দিয়া?”

“উৰ্মিলা!! উৰ্মিলা!!”

নাই নাই উৰ্মিলাৰ আজি আৰু একো শুনাৰ কেন অৱকাশ নাই। প্ৰবল উত্তেজনা  
কিছু শাসকটাৰ পিছত উৰ্মিলাৰ নৱন সজল হৈ আহিল।

যশোৱন্তই তাইৰ ওচৰলৈ চকী বন টানি আনিলে। তাইৰ পিঠিত বৰ মৃদুভাবে  
হাত বুলাব ধৰিলে।

“শুনা উৰ্মিলা, মই ঠিক এই কাৰণে অহা নাই।” দুহাত দুৰলৈ যেন উৰ্মিলা উৰুনি  
পৰিল। সহজে এৰি দিয়া মানুহ যশোৱন্ত নহয়। সি আওহাট আছিল।

“মই তোমাৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি যাম বুলি কেনে ক’লে? মই এই বাছোন আৰু সুদৃঢ় কৰিবলৈ আহিছোঁ।”

“সুদৃঢ়!”

হালদৰ এক গভীৰ গম্বুৰ নিনাদিত কৰি এই বাণী যেন বাহিবলৈ ওলাই আহিল।

“কেনেদৰে এই বাছোন দৃঢ় কৰিবা?”

হিৰে পত্ৰৰ দৰে জপিয়াই উঠিল যশোবন্তই।

“ইউ গিভ মি চেন্ন।”

“চেন্ন? —অনলি চেন্ন ইমৰটোলাইজ ইট।”

মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰত উৰ্মিলাৰ কি হৈছিল এতিয়া যেন ভালদৰে মনত নাই। যেতিয়া তাই চকু মেলি চাইছিল — টেকুলৰ ওচৰত এটা আহিলাৰ কুলদানী ভাঙি চাবৰাৰ হৈ পৰি আছিল। কোন মুহূৰ্ত্তত জগন্নাথ সোমাই আহি এই ভঙা কটৰ টুকুৰাবোৰ বটলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল উৰ্মিলাৰ মনত নাই— তাৰ হাত কাটি ডেকা বৰলৈ আৰম্ভ কৰিছিল, কিন্তু সি সেই পিনে সন্মোহন কৰা নাছিল। এটা সময়ত এই ডেকাৰ ধাৰ আৰু কোবাল হৈ উঠিল। উৰ্মিলাই বলিয়া মানুহৰ দৰে শাৰীৰ আচলৰে তাৰ কটা আঙুলিটো চেপা মাৰি ধৰিলে। তাইৰ চকু দুটা ইতিমধ্যে সজল হৈ পৰিছিল। এই সৰু ল’ৰাটোৰ ওচৰত চকুলো লুকোৱাৰ আৰু কোনো প্ৰচেষ্টা তাই নকৰিলে। এই মুহূৰ্ত্তত এই ল’ৰাটি যেন তাইৰ মাতৃৰ দৰে মমতাময়ী হৈ পৰিল। এই মাতৃৰ ওচৰত তাই যেন বৰ নিঃসঙ্কোচে কৰা কটা কৰিব পৰা হ’ল।

এক আশ্চৰ্যান্বিত আৰু বিস্মোহৰ ভাবে তাইৰ অন্তৰৰ গোপন কক্ষত বাহ লোৱা দুঃসহ যন্ত্ৰণাক একপ্ৰকাৰ হেঁচা মাৰি ধৰি ৰাখিলে। এই হৰিজন ল’ৰাটিয়েই এই মুহূৰ্ত্তত যেন তাইৰ মনৰ ভাৱ প্ৰকাশৰ মাধ্যম হৈ পৰিল।

“আহ জগন্নাথ লৰি ক্লাই। ককি কম আমি দুয়ো আকৌ এবাৰ এই কেলকনিত বহি ককি বাওঁ আহ। এইখন বৰ সেতেবা জগত। তথাপিও আমি জীয়াই থাকিম . আহ ওচৰলৈ আহ।” এটা সময়ত দুয়ো মুখামুখীকৈ কেলকনিত বহি ককি কবলৈ ধৰিলে।

এবা একো যেন হোৱা নাছিল। নিৰীয়া মহানগৰীত খটা কোনো এটা এক্টিভেষ্টৰ দৰেই যেন কথা আছিল। এই সময়ত জাতিবাটৰ লাইটৰ পোহৰৰ সম্ভাৰোহৰ মাজত দুৰৈৰ বৌশানাবা বাগিচাৰনি যথেষ্ট অন্ধকাৰ হৈ পৰা দেখা গ’ল।

হঠাৎ কোনোবাই চিঞৰি কোৱা শুনা গ’ল —

“মেডাম আমি গৈছো — দুফাল বুলি বিয়া।”

বটৰটি ব .ই সাংবাদিক ঠকুৰ আৰু অধ্যাপক সোমাই আহিল।

আকৌ ককি আহিল। পৰা-ওজৰ চলিল। আমি উৰ্মিলাক উপসাহিত দেখি

সিহঁতৰ কোনেও আৰু সহজে উঠি যাব নুখুজিলে। অধ্যাপক ঠাকুৰে তেওঁৰ অতীতৰ কাহিনী আৰম্ভ কৰিলে।

“এৰা ‘গয়াৰ’ যেতিয়া ভাইচ চেলেলৰ আছিল দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাতাবৰণেই অনা আছিল। মোৰ ইণ্টাৰভিউ লোৱাৰ পিছত পঢ়াৰে বৰ্ডৰ আন এজন সদস্যলৈ আঙুলিয়াই চিঞৰি উঠিছিল — ‘ইউ ওণ্ট বাৰগেইন উইথ হিম।’”

চুটি চাপৰ মানুহজনৰ সেই ডেক্‌ডেকীয়া খেৰ্কেখীয়া হাঁহি সাগৰৰ সমান গভীৰ পাণ্ডিত্য আৰু শিশুৰ দৰে এই সৰলতাৰ কি মণিকাঞ্চন সংযোগ। আহ, এটা যেন দু’গাই পাৰ হৈ গ’ল।

১৯৫৮ চনৰ সেই ‘ছায়েন্স কংগ্ৰেছ’।

আইছেনহাৱাৰ আহিল। ডিউক অব এডেনবাৰ্গ আহিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বৰ্তমান ৰেক্টৰ্‌ছৰ অফিচৰ সন্মুখত ‘খামিয়ানা’ তৰা হৈছিল। এতিয়া তাত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰেলপথাৰেই হৈ গৈছে। লক্ষ্য কৰিছে নে? আৰু ‘ডি, ইউ, টি, এব জনসঙ্গী আৰু কংগ্ৰেছ দলে ‘ডি ইউ এছ ইউ,’ ইলেকচনত জিকিবলৈ এবাৰ কি ক’ণ্ড কৰিলে জানা নহয়। ‘মিউনিষ্টাইতে বৰটোকোলাৰ দৰে ভবা চিন্তা কৰি থাকোতেই গ’ল। অথচ ‘পাটিশ্বনৰ’ সেই ভয়ঙ্কৰ দিনবোৰ কোনোবাই যদি নিৰ্মল হৃদয়েৰে কিবা কৰিছিল সেই সকল আছিল — কমিউনিষ্টসকল। নিজৰ জীৱন বিপন্ন কৰি আনক বন্দ কৰাৰ ক’ণ্ড উদাহৰণ আছে। সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰবো যেন কথাৰ বথযাত্ৰাহে চলিল।

“এই ‘লেন্স্‌বেজ লেছ’ চহৰ দিল্লী এসময়ততো এনেকুৱা নাছিল। দিল্লীৰ বুদ্ধিজীৱি গ্ৰুপটো আছিল মথুৰাৰ মাথুৰ উপাধিধাৰী লোকসকল। অভিজাত ব্যৱসায়ী শ্ৰেণীটোৰ হাতত। সিহঁতে পণ্ডিতৰ মূল্য বুজি পাইছিল। সেই ‘মুছাইয়াবাবোৰ’ ক’ণ্ড বহিছিল জানে নে?”

আঃ সেই লক্ষ্যোৰ আভৰ, মুখত মিলেই গলি যোৱা পাণ আৰু মাথুৰ উপাধিধাৰী ৰমণীহঁতৰ সেই ‘কবিতা প্ৰীতি’।।”

ৰূপচন্দ্ৰ আৰু কিছু উত্তেজিত হৈ উঠিল।

“আহ সেই চিফ্‌ন আৰু জৰিৰ কাকৰ্য্য কৰা শাৰী, হীৰাৰ নথ, ৰূপৰ পাণদান?”

“ক’ণ্ড ৰে উধাও হৈ গ’ল। সেইবোৰ দিন?”

ঠাকুৰেও চিৎকাৰ কৰি উঠিল—

“এৰা ক’লৈ উধাও হৈ গ’ল সেইবোৰ দিন। ৰাজনীতিৰ দুৰ্গন্ধৰ মাজত ক’ণ্ড ৰে নিঃশেষ হৈ গ’ল সেই আভৰৰ সুগন্ধ! প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি শুলৰ বাকী থকা লোকজনৰ দুৰাববোৰ বন্ধ হৈ গ’ল। ৰাতি পহৰা দিয়া চকিলাৰটোৰ লোহাৰ খিলা লগোৱা লকৰে আলিবাটত থুকুৰিয়াই ফোৰাৰ শব্দ হ’ল, আৰু কিছুসময়ৰ পিছত গোটেইখন মহিশালীৰ



দৰে নিস্তক হৈ পৰিব। এইবোৰ সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰ আৰু ঠাকুৰৰ আগৰ দৰে প্ৰতিযোগিতা চলিল। কোন বাক আগে উঠি যায়। এই মুহূৰ্তত দুয়ো দুয়োৰে প্ৰচণ্ড শত্ৰু হৈ পৰিল। ঠাকুৰ অৱশ্যে কিছু অৰ্থৰ্থা হৈ পৰিল। তেওঁৰ পৰিবাৰ আছে। ল'ৰা ছোৱালী আছে। কিছু পলম হ'লে তহাতে ইয়ালৈকে বিচাৰি পঠিয়াব। আজিকালি পৰিবাৰৰ মুখ আঁঠে ফুটাৰি ফুটে —

“সেই অকলশৰে দং দঙকৈ থকা তিৰোতাজনীৰ ওচৰলৈ যোৱাতকৈ দেখোন গধূলি গধূলি ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰ পঢ়া শুনাৰে চাই দিব পাৰে।

খেং তেৰী! কি প্ৰয়োজন — এৰা কি প্ৰয়োজন এই মুহূৰ্তত সেই কথা ভাবাৰ ?

“শুনা উৰিলা মই সেই মৰিচ গয়াৰ কথা কৈ আছিলোঁ নহয় নে?”

“হয় -- হয়!!”

“দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সেই সময়ৰ উপকূলপতি মৰিচ গয়াৰে ‘অনাৰাৰিছে’ কাম কৰিছিল। চুটি চাপৰ স্বৰিতুল্য মানুহ আছিল। উঃ আৰু যে জীয়েক মীৰাণা।

সাংবাদিক ৰূপচন্দ্ৰই ক'লে —

“আপুনি ‘অল্ড ইণ্টাৰন্যাশ্যনেল’ৰ সন্মুখৰ ‘খামি আনাৰ’ কথাহে কৈ আছিল?”

“এৰা এৰা সেই কথা আছিল ‘ভি কে আৰ ভি ৰাও’ উপাধ্যক্ষ থকাৰ সময়ৰ কথা ডিউক অব এডিনবাৰ্গ আহিছিল, আইছেন হাৱাৰ আহিছিল আহ আৰু একাপ কফিৰ অৰ্ডাৰ দিব নোৱাৰি নে তোমাৰ সেই টেটেৰা ল'ৰাটিক?”

ৰূপচন্দ্ৰই অধ্যাপকৰ এই প্ৰশ্নৰ ৰব ভাল নাপালে। কাল এই মুহূৰ্তত ৰূপচন্দ্ৰই দুৰ্বাৰভাৱে উৰিলাক অকলে পাবলৈ ইচ্ছা কৰিলে।

আজি প্ৰথমবাৰৰ বাবে উৰিলাৰ এই মানুহ বুঢ়াক অভ্যস্ত কুৎসিত যেন লাগিল। যেন দুটা শওণ তাইৰ সন্মুখত বহি আছে আৰু তাই এই মুহূৰ্তত এচপৰা উদং মঙহ হৈ পৰিছে। তাই একপ্ৰকাৰ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

“জগন্নাথ বা আৰু একপট চাহ কৰি আন!”

ঠাকুৰে এইবাৰ আকৌ পৰম উৎসাহেৰে আৰম্ভ কৰিলে —

“সেইখিনি সময়ত মই ‘হাডখন ৰ’ডত’ আছিলোঁ।”

ৰূপচন্দ্ৰই চিঞৰি উঠিল।

“সেই হাডখন। সেই ভয়ঙ্কৰ হাডখন।”

এৰা এৰা সেয়ে কেশৱক হাডখন ভাঙতৰ শেষ সত্ৰাট বাহাদুৰবাহক তেওঁ প্ৰেস্তাৱ কৰিছিল। দিল্লী গেটৰ ওচৰত সেই ‘খুনী মক্কাৰ’ নাম ওলিহা নহয় তোমালোকে সেইখিনিলৈকে মুমূৰ্ছ সত্ৰাট বাহাদুৰবাহক মাতি অনা হৈছিল।

এৰা আশা দিয়েই মাতি অনা হৈছিল নহয় নে কিয়া এটা বৃদ্ধা পৰা হ'ব বুলি ?

এবা বৃদ্ধ সঘাটে বুকুত আঙ্গা বান্ধি আহিছিল হৈ দিয়া উটৰ গাড়ীত আহিছিল।  
লাল কিল্লাৰ পৰা বৰ্তমানৰ মৌলানা আজাদ কলেজৰ সমুখলৈ বৃদ্ধ সঘাট আওবাই  
আহিছিল। এইখিনিতেই জেনেৰেল হাডৰনে সঘাটলৈ এটি উপহাৰ পঠিয়াই দিছিল।

সোণৰ থালৰ ওপৰত বেশমৰ চাদৰ সঘাটে সেই চাদৰ আঁতৰাই কি দেখিছিল?  
ঠাকুৰে উৰ্মিলা আৰু ৰূপচন্দ্ৰৰ মুখলৈ চালে। সকলোৰে কৌতূহলেৰে শুনি আছে।  
“সেইটো এটা লোমহৰ্ষক উপহাৰ। মৃত পুত্ৰৰ কটা মূৰ!”

উৰ্মিলা নীৰৱ হৈ ব'ল। ৰূপচন্দ্ৰও।

বেঙ্গুনৰ সদৰ বজাৰৰ আঠাৱন নম্বৰ বঙলাৰ একোণত এতিয়াও জফৰৰ কবৰ  
পৰি আছে, — আগৈয়ে এই বঙলাটোত হেনো কোনোবা ইংৰাজ কেণ্ডাইন আছিল

কফি আহিল। লগে লগে এই আড্ডালৈও যেন নতুন উৎসাহ আহিল। জফৰৰ  
শোকাবহ কাহিনীক কফিৰ উত্তাপেৰে দূৰলৈ ঠলি পঠোৱাৰ আয়োজন চলিল?

এইবাৰ আকৌ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাহিনী আৰম্ভ হ'ল। এডুইনে মাউণ্টবেটেনক  
বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দিয়া হ'ল ঘৰটোৰ কথা ওলাল। বৰ্তমান এই ঘৰটো ফাইনাল ফাইভ  
হিচাপে ব্যৱহাৰ হোৱাৰ কথা ওলাল।

ঠাকুৰে হাত এখন ওপৰলৈ তুলি ঢেক্‌ঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“তোমালোকে ফাইনাল ফাইভলৈ কেতিয়াবা গৈছা নে? লাঞ্চ আৱাৰত এখন  
ট্ৰেবুলৰ পৰা আন এখন ট্ৰেবুলত জপিয়াই ফুৰা বোন্দা মেকুৰী দুটা লক্ষ্য কৰিছা নে?”

“ফাইনাল ফাইভৰ বোন্দা মেকুৰী?” সকলোৰে ঢেক্‌ঢেকাই হাঁহিব ধৰিলে।

উৰ্মিলাৰ এই হাঁহি কিছু অট্টহাস্যৰ দৰে শুনা গ'ল। ৰাতি দহ বজালৈ  
ঠাকুৰ আৰু ৰূপচন্দ্ৰৰ মাজত প্ৰতিযোগিতা চলিল। কোনো উঠি নগ'ল।

ঠিক এইখিনি সময়তে কোনোবাই দুৱাৰত প্ৰচণ্ড জোৰেৰে এটা ‘গ’ৰ ম’ৰি  
দিলে। এটা ষিকট খন্দ কৰি দুৱাৰখন খেল ৰাই গ'ল। বুলেট এটা অহাৰ দৰে আহি সি  
তিনিওৰে মাজত থিয় হ'ল। তাৰ পিছত উৰ্মিলালৈ আঙুলি টোৱাই ক'লে —

“তলৰ দোকানত মানুহবোৰে তোমাৰ কথা বেয়াই কয়। মোৰ আয়ে পেটৰ  
ভোকত সেই ‘ডেভেলপমেণ্টৰ ট্ৰিকাৱাৰ কেইটাৰ’ লগত বহি চাহ কটী খায়। তোমাৰতো  
পেটত ভোক নাই। তুমি কিয় এই হাৰামজাদাইতৰ লগত ৰাতি দুপৰলৈ আড্ডা দিব  
লাগে? কিয়? — ‘জুপিন জুপৰিত’ বাস কৰা সেই বেয়া ভিৰোতাবোৰৰ আৰু তোমাৰ  
মাজত পাৰ্থক্য ক'ত?”

... ইয়াৰ পিছত বি হৈছিল সি আছিল এক অন্য কাহিনী।

জপদ্বাৰ গ'ল।

উৰ্মিলাৰ পুৰুষ বন্ধুসকলে এই ঘটনাটো লৈ বৰ বেছি দুৰ ঘনালে

অধ্যাপক ঠাকুৰে মাত্ৰ প্ৰশ্ন কৰিছিল —

“তুমি শেৰলৈ কি কৰিলাহেঁতেন? — আৰু অলপ দূৰলৈ চকু মেলি চোৱা লাহে লাহে সি ডাঙৰ হ’লহেঁতেন এদিন, সি বুঢ়ক হ’লহেঁতেন তাৰ পিছত?”

এই প্ৰশ্নটোৰ সৈতে যুৰামুৰী হৈ উৰ্মিলাও কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় হৈ পৰিল।

“এৰা শেৰলৈ ডেতিয়াহ’লৈ কি কৰিলেহেঁতেন?”

ৰূপচন্দ্ৰই একপ্ৰকাৰ বিদ্ৰূপ বৰাৰ দৰেই ক’লে —

“তুমি মোকাইক কৰা মূৰত থকা মানুহ ব্ৰাহ্মৰ ভৱ্যবহতাৰ কথা কি বুজিবা?”

ওনা, জনকপুৰি টাৰ্কমান গেট ইত্যাদিৰ ব্ৰাহ্মত হুৰি ফুৰোঁতে মোৰ জোতাৰ চোল ক্ষয় গৈ একাকৰ হৈ গ’ল মই চব কথা ভালদৰে জানো। ব্ৰাহ্ম বৰ ভৱ্যবহ বস্তু তদুপৰি সেই ঠাইৰপৰা বুটলি অনা ল’ৰা।

অসহায় হৈ উৰ্মিলাই সকলোৰে কথা শুনিলে। সঁচা কথা। কিন্তু মনে মনে ভাবিলে দিল্লীৰ কক বাতাবৰণৰ মাজত থাকি ৰূপচন্দ্ৰই মহানগৰৰ কৰ্মশতাক আকোৱালি লৈছে। এই বাতাবৰণে যেতিয়া শতকৰা নব্বৈজন মানুহক সামৰি ল’ব পাৰিছে — এওঁলোক কিয় থাকি যাব?”

জগন্নাথ যোৱাৰ পিছত এক অন্য ধৰণৰ নিঃসঙ্গতা অনুভৱ কৰিলে উৰ্মিলাই। এই নিঃসঙ্গতাৰ কথা পাহৰিবলৈ তাই ‘চেণ্টেল’ লাইব্ৰেৰীত সহৰ সময় কটাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। তাইৰ সহকৰ্মী দুজনমানে এনিম ভাইক সৌকৰ্য্যই দিলে।

“তোমাৰ প্ৰবেশন পিৰিয়ড শেষ হৈ আহিছে। ডিপাৰ্টমেণ্টৰ হেডক লগ ৰখি কথা বতৰা হোৱা উচিত।”

এদিন উৰ্মিলাই ডিপাৰ্টমেণ্টৰ হেড কৰ্মচাৰীক লগ ৰখিলে। কহিলৰ পাহাৰ এটনি পৰা মূৰ তুলি চাই ডিপাৰ্টমেণ্টৰ হেডে প্ৰশ্ন কৰিলে —

“তুমি উৰ্মিলা ভট্টাচাৰ্য? ডিপাৰ্টমেণ্টৰ চেমিনাৰবোৰত কেতিয়াবা ভাগ লৈছ নে?”

“বহুতবাৰ ছাৰ?”

“বহুতবাৰ?”

কপাললৈ চকু তুলি হেঙে তাইৰ মূৰলৈ চালে। কেনে বিচাৰেই কবিলে নুখুজিলে।

“কি কাম কৰি আছ এতিয়া?”

“ৰাম সাহিত্যত নাথী?”

“এইবোৰ কাম বহুতই কৰিছে —!”

বহুতই কৰিছে সঁচা কথা, প্ৰত্যেকৰে নিজৰ নিজৰ ক’লনীয়া কথা আছে .।

তদুপৰি সেই সময়ত ভাৰতবৰ্ষত নাথীৰ ওপৰত হোৱা কৰ্মৰ বিৰূপতৰ উপভোগ

পৃথিৱীৰ আৰু । হেডে কিছুমান নতুন ফাইল উলিয়াই ললে তাইও আৰু সৰহ সময় তাত বহি থকা নিৰ্বৰ্ক বুলি ভাবিলে। এটা সময়ত তাই বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

ডিচেম্বৰ মাহ। ধূলিৰে ধূসৰিত দিল্লীৰ ৰথ প্ৰধান আলিত থিয় হ'ল তাই। ভাব হ'ল ভৰিবোৰ যেন ওকাই কৰ্কশ হৈ গৈছে। অথচ সৌ সিদিনালৈ নানা ধৰণৰ প্ৰসাধন সামগ্ৰীৰে নিজকে সজাই পৰাই ৰখাত ক'ত যে যত্ন নাছিল তাইৰ। ক'ত গ'ল সেই আগ্ৰহ? সেই সৌন্দৰ্যবোধ? অসংলগ্ন সাজপাৰ, পুৰণা জোতা, কৰ্কশ মূৰৰ চুলি। লাহে লাহে যেন নিজৰ ওচৰত নিজেই অচিনাকি হৈ আহিছে।

এৰা ক'লৈ যাব? এই মুহূৰ্তত ক'লৈ যাব তাই? লাহে লাহে তাই ওখলাৰ বাছ ষ্টপেজৰ পিনে আগবাঢ়ি গ'ল।

ভিৰৰ মাজত বহি উৰ্মিলাৰ ভাব হ'ল তাই একক, তাই ভয়লগা ধৰণে নিঃসঙ্গ। অহৰহ তাইৰ কাণত মাত্ৰ এটা কথাহ যেন প্ৰতিধ্বনিত হয়। এৰা জগন্নাথে কৈছিল--

"জুগুগি জুপৰিত বাস কৰা সেই বেয়া তিবোতাবোৰৰ সৈতে তাইৰ কোনো পাৰ্থক্য নাই।"

চেণ্ডেল ছেফ্ৰেট্টেৰীয়েটত বাম সলনি কৰাৰ সময়তো উৰ্মিলাৰ নিজকে বলিয়া মানুহৰ দৰে লাগিল। কিহৰ এই উত্থা? তাই যোঁতয়া শিশু আছিল দেউতাকে তাইক ৰাস্তা পাৰ হ'ব দিবলৈ ভয় কৰিছিল — আৰু আজি? আৰু আজি? ক'ত যে ৰাস্তা তাই পাৰ হোৱা নাই। নিঃসঙ্গতাই দুৰাৰোগ্য ৰোগৰ দৰে অহৰহ তাইক অনুসৰণ কৰি আহিছে।

নাম ঠিকনা তাইৰ ভেনিটী বেগতে আছিল। এটা সময়ত তাই 'ওখলাৰ' সেই অবর্ণনীয় শ্ৰাম সাম্ৰাজ্যত ভৰি দিলে। ভূত শ্ৰেতৰ দৰে লগা দল এটাই এটা সময়ত তাইক বেৰি ধৰিলে। সেইটো এনে এটা সময় আছিল যি সময়ত পৰিষ্কাৰ পৰিচ্ছন্ন কাপোৰ পিন্ধি শ্ৰামত টহল দি ফুৰা মানুহবোৰক শ্ৰামবাসীয়ে চোৰাংচোৱা বুলি ভাবিবলৈ বাধ্য হৈছিল। টাৰ্কমান গেট আৰু ওখলাৰ শ্ৰামত বাস কৰা এই ছালছিগা ভিক হুইতে মূৰৰ ওপৰৰ চালখন যোৱাৰ ভয়ত পেগুৱা লাগি আছিল।

এটা সময়ত এজন নিশকতীয়া বৃদ্ধই নি উৰ্মিলাক এখন কাঠৰ দুৱাৰৰ ওচৰত থিয় কৰাই দিলে। বুঢ়া ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল আৰু কিছু সময়ৰ পিছত তিবোতা এজনী লগত লৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। উৰ্মিলাৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। সেইজনীয়ে জগন্নাথৰ মাক।

শ্ৰানি আৰু লজ্জাই উৰ্মিলাক কিছু সময় হেন বিব্ৰত কৰি ধলে। অথচ নিজকই তাই বুজি নাপালে কি কাৰণে আহিল এই শ্ৰানি।

তাই ক'লে — “আপুনি মোৰ ল'ৰাটো পঢ়াম বুলি নিছিল নহয় নে? ভিতৰলৈ যাব নে? নে বাহিৰত এইদৰে থিয় হৈ থাকিব?”

উৰ্মিলাই ক'লে — “নবহো। সি আৰু আকৌ যাব নে?”

“কেনেকৈ কওঁ সি যাব নে নাযায়? আপোনালোকে খোৱা শপত আৰু মদাহী মানুহে মদ খাই খোৱা শপতৰ মাজত কিবা পাৰ্থক্য আছে নে বাক?”

নিশকণ্ঠীয়া বৃদ্ধই গল খেকাৰি মাৰি ক'লে — “শপত খোৱাটোও এইসকল লোকৰ বিলাসহে। বহুত তিতা কেহা অভিজ্ঞতাই বোধহয় মানুহজনীক কক কৰি তুলিছিল। তদুপৰি ল'ৰাটো এনেদৰে আঁতৰি অহাৰ পিছত কোনো প্ৰকাৰৰ ভাবানুভূতি আৰু বাকী নাছিল।”

তাই ক'লে, “ভিতৰত বহি ব'লৈ দিবৰো কানো ব্যৱস্থা নাই!”

উৰ্মিলাই ব্যস্ত হৈ ক'লে — “জানো তোমালোকৰ বৰ্তমানৰ অৱস্থা ৰব বেয়া। ল'ৰাইডৰ বাপেকো বোধহয় উভতি অহা নাই।”

শাৰীৰ আচলটো চকুৰ ওচৰলৈ নিব খুজি তাই ক'লে — “আপোনাৰ ওচৰৰ পৰা অহাৰ পিছত সি ‘জুগুণি জুপুৰিৰ’ অসৎ ল'ৰাবোৰৰ সঙ্গ ললে। এই ওঠ চেনিলে গাৰীৰ ওলোৱা ল'ৰাটোৰে কয়, পৃথিৱীৰ হেনো চৰ মানুহেই বেয়া। যিবোৰক ভাল মানুহ বুলি কোৱা হয় সেইবোৰে অভিনয়েহে কৰি গৈছে মাত্ৰ।”

দূৰৈৰ এক বিশৃঙ্খল দিগন্তত সূৰ্য অস্ত গ'ল। ‘ওখলাৰ’ এই দ্ৰাম ৰণত তালি-তাপলি মৰা জুপুৰিসমূহক এতিয়া কোনো এক মাৰাত্মক ধুমুহাই এৰি থৈ যোৱা ধ্বংস প্ৰায় ভূমি একৰঙৰ দৰে দেখা গ'ল।

“এনেদৰেই বাহিৰতেই বৈ থাকিব নে?”

মই যাওঁ — সি যদি যাব খোজে পঠিয়াই দিবা, ওনা তাৰ বাবে মোৰ ঘৰৰ দুৱাৰ সদায়ে খোলা থাকিব।”

তাৰ পিছত উৰ্মিলাই মানুহজনীৰ চকুলৈ আঙুলি টোৱাই একপ্ৰকাৰ আৰ্ত্তবাদ কৰি উঠিল —

“তোক মই পঢ়ুৱাম বুলিয়েই নিছিলোঁ — ‘শপত খোৱা’ মোৰ বাবে কোনো দৰণৰ বিলাসৰ কাম নাছিল।”

ভিছেস্বৰ মাহৰ সেই অৱতৰীয়া ৰবৰূপ আকল্প হ'ল।... এমনি পূজা উৰ্মিলাই দুৱাৰ বুলি দেখিলে দুৱাৰ মুখত জগদ্বাণ থিয় হৈ আছে। খোৱা চাৰিটা মাহৰ ভিতৰত ভাব বয়স যেন বহুত বাঢ়ি গৈছে। কক চুলি। বহুটা পাব ছল। শক্তিয়ে সজপাৰ। মুখত কিছুই নোহে।

“কিয় এনে অৱস্থা হ'ল তোৰ?” সি কোনো উত্তৰ নিমিলে। ভাব কাকলটিৰ ভাৱৰ টোপোলাটো দেখি উৰ্মিলাৰ অৱশ্যে বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল সি থাকিব বুলিয়েই আহিছে।

কিন্তু এই হৰিজন বালকটি আৰু তাইৰ মাজত যি এখন প্ৰাচীৰৰ সৃষ্টি হৈছিল — সেই প্ৰাচীৰ অৱশ্যে বহি জহি নগ'ল! বৰং এই প্ৰাচীৰে যেন চুপ তেল বহি আকৌ জাতিয়াৰ হৈ উঠিল।

“তেতিয়াহ'লে আকৌ পঢ়া-শুনা কৰিম বুলিয়েই আহিলি?”

সি উত্তৰ নিদিলে।

“ইমান দিন ক'ত আছিলি?”

“নিগমবোধ ঘটিত।”

বিজুলী এছটিৰ দৰে এটা ভাৱনাই উৰ্মিলাৰ মনত দগমগাই গ'ল। সেই নিগমবোধ। ভাৰতবৰ্ষৰ একমাত্ৰ ঠাই য'ত সাত মোন ওজনৰ কাঠেৰে একোটা নৰদেহক পুৰি ছাই কৰি পেলাৱা হয়। এৰা ভাৰতবৰ্ষৰ সেয়ে একমাত্ৰ ঠাই য'ত আধা পোৰা দেহপানীত আৰু পেলাই দিব লগা নহয়। তাতেই জগন্নাথে ঠেকছিগা ল'ৰা এজাকৰ লগত দিন অতিবাহিত কৰি আহিছে।

উৰ্মিলাই অনুভৱ কৰিলে — তাইৰ ডিঙিটো শুকাই যেন কাঠ হৈ গৈছে।

কি কৰিব? খেদি দিব নেকি?

নাই নাই কোনোবা থাকক নিজৰ ওচৰত।

এই নিৰ্মম চহৰত উৰ্মিলাই যেন কাকো চিনি নাপায়। বিদেশত পঢ়িবলৈ গৈ উধাও হোৱা গিৰীয়েক নিজক লৈ ব্যস্ত হৈ পূৰা ভাই ককাই বন্ধুত্বৰ দাবীলৈ আওৱাই ৰূপচন্দ্ৰ আৰু ঠাকুৰ আৰু যশোবন্ত? দুয়ো নয়ন সজল হৈ আহিল উৰ্মিলাৰ। তাইৰ পিতৃ মাতৃ সৎ আছিল। এক সুসংস্কৃত পৰিবেশত তাই ডাঙৰ হৈছিল।

নাই নাই কি প্ৰয়োজন তাক পঠিয়াই দিয়াৰ? সঁচাকৈয়ে কিজানি এই কৰ্ম মহানগৰত তাই সোণ বিচাৰি পাইছে।

সি মুখ হাত ধুলে। আগেয়ে থোৱা ঠাইত নিজৰ কাপোৰ কানি পৰিণাটিকে থলে। কোঠাবোৰ নিৰীক্ষণ কৰি সি যেন ছমুনিয়াহ কাটি উঠিল।

“আপুনি ঘৰ দুৱাৰ পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ চাওঁ এৰিয়ে দিছিল।”

আপোন মনেৰে সি ঘৰ দুৱাৰৰ ধূলি বালি শুচাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিলে।

দুয়োৰে মাজত গতি উঠা সেই অদৃশ্য প্ৰাচীৰখন কিন্তু একেভাৱেই থাকিল।

দিল্লীৰ এই অৱতৰীয়া বৰষুণ তিনি দিনলৈ চলিল। এই তিনিদিন উৰ্মিলাৰ বৰষ লৰলৈ অৱশ্যে কোনো ৰাহিল। গোটেই দিনটো কিতাপ পঢ়া আৰু গম্বুলি সমন্বত কেলকনিত বহি বৈশাখাৰা ৰাতিৰ পৰা পাৰি লগা গম্বুল গম্বুল কাপোৰৰ টোপোলাৰ দৰে মহা পতিৰে উৰি যোৱা কালুৰিৰে চোৱা আৰু একপ্ৰকাৰ অশানৰ ৰূপ ধাৰণ কৰা চিত্ৰ সাম্ৰাজ্যত তহল সি বুৰা — এয়ে আছিল তাইৰ কাম।

সি মাজে মাজে ওচৰত আহি থিয় হৈছিল। তাইৰ ওচৰত সময় তাইৰ চাহব সময়

সকলো কথাই সি জানিছিল। উৎসাহেৰে সি কৈছিল, এইবাৰ সি পৰীক্ষাত সকলোকে চমক লগাই দিব।

চতুৰ্থ দিনা তাক কিছু অধৈৰ্য দেখা গ'ল। এই চতুৰ্থ দিনাও এই অৱতীৰ্ণা বৰবুৰে দিল্লী চহৰক পহু কৰি বাৰিছিল।

এটা সময়ত যেতিয়া বোঁশানাৰা বাগিচাৰ বাদুলিৰোৰে উৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ঠিক তেতিয়াই সি গগগলাই বাহিৰৰ ফেলকনিলৈ ওলাই আহিল।

কক কঠেৰে সি কলে —

“নিগমবোধত” বাস কৰা আমাৰ হৰিজনৰ ল'ৰা কেইটাৰ হিন্দী শিকাৰলৈ অহা বিস্ময়ভাৱক মাৰি হাড় ভাঙি দিব খুজিছিল।”

চিঞৰি উঠিল উৰ্মিলাই।

“হৰি হৰি কি কৰিলে সেই নিৰীহ মানুহটোৱে তইতৰ ?” নিবন্ধৰ মাজত সি দেহতাৰ দৰে কাম কৰা নাই নে ? যেচেৰাৰ সেই কয় যোৱা জোতা — শতজিৱ বন্ধৰ সাজ ॥ নিস্বার্থ সেৱা নহয় নে এয়া ? ”

জগন্নাথে একপক্ষৰ গৰ্জন কৰিয়ে উঠিল।

‘টাৰ্কমান গেট ফ্ৰাঙ্ক নাজক গড়ত সি পঢ়ুৱাই যোৱা ল'ৰাবোৰে এতিয়াও কাম বিচাৰি ঘুমুটিয়াই ফুৰিছে, হাতত সিহঁতৰ বাটুডাৰা পাহ কৰাৰ প্ৰমাণ পৰ।”

তাৰ নাকৰ পাতি দুটা ফুটি উঠিল। বিডি ৰূপি ক'লা কৰা ঠুঠ দুটা এই সময়ত অত্যন্ত কুৎসিত দেখা গ'ল।

নিশ্চুপ হৈ ৰ'ল উৰ্মিলা। এৰা কিয়ইবা উত্তৰ দিব তাই ? এইখিনি সময়ততো কোনো উত্তৰ পোৱা নাযায়।

উৰ্মিলাৰ ডাৱ হ'ল সি ফেন এটা ভয়ঙ্কৰ পুৰুষৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি কোঠাৰ মাজত দপদপাই ফুৰিব ধৰিছে ? বিস্ময়কৰ ? বিস্ময়কৰ।

সি আকৌ কলে—

“এই তিনি দিন আগুনি ঘৰৰ ভিতৰত সোমাই আছে, কোনো অহা নাই আপোনাক সঙ্গ দিবলৈ। কৰ বেয়া কথা হৈছে নহয় নে ?

কি কয় সি ? ঠুঠ চেলিলে গাৰীৰ ওলোৱা এই ফুকলীয়া ৰালকটোৱে আজি অভিজ্ঞ মানুহৰ দৰে কিয় কথা কয় ? দিল্লীৰ নিগমবোধত সি শিকা পাই আহিল নেকি বাক ? —এৰা সেই বহস্যময় ‘নিগমবোধ’ ? পথুলি এটা সময়ত সি অতৰ্জন হৈ পৰিল।

ৰাতি এপ ৰৈল সি উভতি নহা বাবে উৰ্মিলা কিছু অধৈৰ্য হৈ পৰিল। চটৰ ওপৰলৈ উঠি গল তাই, কিম্বদীয়া বৰবুৰ। ষ্টীট লাইটবোৰক এতিয়া বৃদ্ধৰ ছানি পৰা চকুৰ দৰে

দেখ। গৈছে। বৌশানাৰা বাগিচাৰ বাদুলি জাকে — এইখিনি সময়ত আকাশ ছানি ধৰিছে, সিহঁতক একোচপৰা ডাৱৰৰ দৰে দেখা গৈছে এয়া যেন এক ভয়াবহ পৰিবেশ। — হঠাৎ উৰ্মিলাৰ চকুত পৰিল দুটি ছায়ামূৰ্তি। পাৰ্কৰ আলি কেঁকুৰিটো পাৰ হৈ সিহঁতে এইপিনেই আশুৱাই আহিছে। এই ৰাজ আলিৰ বুকুত আৰু কোনো নাই মাথোঁ এই দুটি ছায়ামূৰ্তি।

উৰ্মিলা চটৰ পৰা তললৈ নামি আহিল। দুবাৰত টোকৰ পৰিল।

দুবাৰ খুলি উৰ্মিলা আৰ্তনাদ কৰি উঠিল, দুবাৰৰ ওচৰত অন্ধৰ গদেৰক যশোৱন্ত থিয় হৈ গাৰ 'বেইন ক'টটো' খোলাৰ যো-জা কৰিছে আৰু এয়া জগন্নাথ ২ ওঁঠত বিডিৰ গোন্ধ।

আগবাটি আহি জগন্নাথে ক'লে —

“নিগমবোধত ঘূৰি ফুৰোতে মই যশোৱন্ত চাহাবক লগ পাইছিলোঁ। আজি মই কয়দী ধৰাৰ দৰে ধৰি আনিছোঁ যাতে আৰু পলাব নোৱাৰে। কলো এই তিনি দিন আপুনি ভূতৰ দৰে বহি আছে।”

শুনক আপুনি মজা কৰক।

আপুনি ফুটি কৰক এই চিৰিত বহি পহৰা দি থাকিম। মঞ যাৰ সময়ত আপোনাদ ওচৰলৈ অহা পুৰুষবোৰে মোৰ ভঙা টিং এটাত দুই এটি টকা সিকি ঢালি থৈ যাব লাগিব।

মই চিৰিত বহি পহৰা দি থাকিম কিন্তু।”



# বুদ্ধসাগৰ ধসৰ গহিসা আৰু মহম্মদ মুছা

[দক্ষিণ পূব এচিয়া আৰু জাপান ভ্ৰমণৰ অভিজ্ঞতাবে এই উপন্যাস লিখা হৈছে।  
যাত্ৰাপথত লগ পোৱা চৰিত্ৰসমূহক ইয়াত অঙ্কিত কৰা হৈছে যদিও দুই এটি চৰিত্ৰ সম্পূৰ্ণ  
ৰূপে কাল্পনিক।]

বতৰ ভাল হ'লে আকাশীকানৰ পৰা দেখা সাগৰৰ কিছুমান অকলসবীয়া দ্বীপক  
একোটা পেট পেলাই পৰি থকা ঘৰিয়ালৰ দৰে যেন দেখা যায়। মালেছিয়াৰ ওচৰলৈকে  
এনেকুৱা জনবসতিহীন অসংখ্য দ্বীপ।

কুবেলালামপুৰৰ ওচৰ পোৱাৰ লগে লগে লহপহাই থকা ভাল গছহেৰ দেখিলে  
ভাব হয় এইবোৰ যেন বেলুৰ হালেবীত অঙ্কিত বমণীৰ কাৰুণ্যৰ খচিত কৰবী।  
কুবেলালামপুৰ বিমান বন্দৰত টি - চি - আইৰ প্ৰতিনিধি এগৰাকীয়ে দলটিৰ আন  
কেইগৰাকীমান সদস্যৰ লগত চিনাকি কৰি দিলে। শ্ৰীমানবাজ প্ৰকুৰ চিন্তাৰ উদীয়মান  
ছাত্ৰ। কোটিপতি পিতৃয়ে পুতেকক দেশ-বিদেশ ভ্ৰমি জ্ঞান সঞ্চয় কৰিবৰ বাবে পঠিয়াই  
দিছে। মিষ্টাৰ কামাৰ এজন আদৰ্শসীয়া 'ডব্ল'লোক। মহাবাষ্ট্ৰৰ পড়কাপ্তানি বিভাগৰ  
ইঞ্জিনীয়াৰ। দেশ-বিদেশ ভ্ৰমি ফুৰিলে এই গৰাকী ডব্ল'লোকৰ চৰ। কিছুদিনৰ আগেয়ে  
তেওঁ আমেৰিকা ভ্ৰমণ কৰি আহিছে। কামাৰ কথা চহকী ভলভলীয়া মানুহ। মিষ্টাৰ আৰু  
মিছেছ শৰ্মাৰ সৈতে পৰিচয় হ'ল। দুয়ো 'বি-বি-চিৰ' ফটোগ্ৰাফাৰ কাম কৰে।  
কোপেনহেগেনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি জাপানৰ ওস্তাদৰ 'আণ্ডাৰগ্ৰাউণ্ড' মাৰ্কেটলৈকে ক'ড  
কেইখন চকুত লগা কেমেৰাৰ দোকান আছে তাৰ হিচাপ দুয়ো অলপো ৰোকেজা নলগাকৈ  
কৈ দিব পাৰে। দক্ষিণৰ পৰা অহা দলটোৰ কুমাৰবাৰী আৰু সুন্দৰমৰ লগতো পৰিচয়  
হ'ল। এওঁলোকে এটা কাপোৰৰ মিলত কাম কৰে।

'ইমিগ্ৰেচন' 'কন্টিনুই' ইত্যাদিৰ আৰুকাৰ পাৰ হৈ লাউজত ভৰি দিলে। দেখিলে  
বাহিৰত ধুমুহা বৰবুৰৰ তাণ্ডা-লীলা আৰম্ভ হৈছে। আধাঘণ্টা আগেয়ে বতৰ কৰকাল  
আছিল, আকাশীকানৰ ওপৰৰ পৰা ঘৰিয়ালৰ দৰে পেট পেলাই পৰি থকা ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ  
দ্বীপবোৰ দেখি সকলোৰে মুগ্ধ হৈছিল। পঢ়াশালিত কুগোল পঢ়োতে এইবোৰ ঠাইৰ কথা  
পঢ়া মনত পৰে। এইবোৰ ঠাইত মাৰ্বেী এটাই কঢ়ু। বৰ আৰু বৰবুৰ। বসন্ত নাই —  
হেমন্ত নাই — শৰতো নাই। চাৰিওফালে সেউজীয়া বস্তৰ এক অপূৰ্ব সম্ভাৰোহ।

কুবেলালামপুৰৰ আন্তৰ্জাতিক নিয়ন্ত্ৰণ বন্দৰৰ পৰা চহৰ প্ৰায় দহ মাইল দূৰৈত।  
টেক্সীৰ ব্যৱস্থা আছে। প্ৰায় সকলোফালে টেক্সীয়ে শীত-জল নিয়ন্ত্ৰিত।

টেক্সীত উঠিবলৈ গৈ দেখিলো ৰাজ নামৰ ছাত্ৰজনে তেতিয়াও 'ইমিগ্ৰেচন'ৰ লেঠা পাৰ হ'ব পৰা নাই। 'কাউন্স' কাউন্সীৰত তেওঁৰ বাকচ-পত্ৰবোৰ লগত লগ কৰি চোৱা হৈছে। দাটি-গোকে ভাৰোকাৰ মুখ আৰু কিশুখল সাজপাৰৰ সৈতে এই ডেকা ছাত্ৰটিয়ে মানুহৰ মনত সন্দেহৰ ভাৱ জন্মোৱা একো আচৰিত কথা নহয়। দক্ষিণ পূব এচিয়াৰ প্ৰায় সকলোবোৰ ঠাইৰে বিমান বন্দৰসমূহ কিছুদিনৰ পৰা অত্যন্ত সজাগ হৈ আছে। কাৰণ ইতিমধ্যে কেইবাটাও বিমান গ্ৰহণৰণৰ ঘটনা ঘটি গৈছে। জাপানৰ 'বেড আৰ্মি' আৰু 'টেব ৰিষ্ট' সকলৰ বহুত মুখবোচক কাহিনী ইতিমধ্যে প্ৰচাৰিত হৈ পৰিছে। আমি সকলোৱে প্ৰায় অধৈৰ্য হৈ ৰাজৰ বাবে অপেক্ষা কৰিলো।

প্ৰায় এঘণ্টা অপেক্ষা কৰাৰ পাছত গম পালো ৰাজৰ পাছপৰ্টত মালেছিয়া 'এম্বছমেন্ট' কৰা হোৱা নাই।

কি কৰা যায় এতিয়া ?

'টি-চি-আই'ৰ প্ৰতিনিধি ৰাজাই ক'লে —

— 'আপোনালোক হোটেললৈ যাওক — ৰাজৰ ব্যৱস্থা মই কৰিম।'

মই গম পালো পাছপৰ্টত এখন নতুন ঠাই এম্বছমেন্ট কৰা বৰ সহজ কথা নহয়। মোৰ পাছপৰ্টত 'হংকঙ' নাম উদ্ভাৱন নাছিল। বম্বেৰ ৰিজিঅ'নেল পাছপৰ্ট ইমিগ্ৰেচন অফিচলৈ গৈ এইখন ঠাইৰ নাম 'এম্বছমেন্ট' কৰাৰ সময়ত এক বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতাৰ সন্মুখীন হৈছিলো। এই প্ৰকাণ্ড অফিচটোৰ প্ৰচণ্ড ভিৰৰ মাজত সোমাই পৰাৰ সময়ত ভাৱ হৈছিল কোনো দিনে আৰু এই নামটো পাছপৰ্টত 'এম্বছ' কৰিব পৰা নেযাব। একোটা 'কিউৰ' নেজ বাঢ়ি গৈ একেবাৰে ৰাজআলিৰ ওচৰ পাইছোঁগৈ। সৰহ ভাগেই 'মিডল ইষ্ট' মানুহ। ফিটফাট সাজপাৰ পৰিহিত চাহাবৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কিউত থিয় হৈ আছে বোৰাধাৰী মহিলা শতজিহ্ন সাজ-পাৰেৰে পৰিভ্ৰান্ত মুছলিমৰ দল।

হংকঙৰ 'এম্বছ' কৰাবলৈ গৈ প্ৰায় প্ৰতিদিন ঘূৰাফিৰা কৰি একেবাৰে পৰিশ্ৰান্ত হ'ব লগা হৈছিল। যিদিনা 'এম্বছ' কৰা হ'ল সেইদিনা ৰাজআলিত ভৰি দিয়াৰ সময়ত 'ট্ৰেভেল এজেন্ট' গৰাকীয়ে ক'লে —

আপোনাৰ কাম কেবা হ'ল নহয় নে ?

— 'হয় হ'ল।'

— কিন্তু আপুনি জানে সেই বিবয়াজনক মই চিগাৰেটৰ পেকেট এটাৰ ভিতৰত সেইদিনা এজেন্ট গৰাকীৰ কথা শুনাৰ আৰু ধৈৰ্য নাছিল।

টি-চি-আইৰ প্ৰতিনিধি গৰাকীয়ে আমাক চিন্তিত দেখি আকৌ সৌভাগ্য দিলে।

— 'বাওক আপোনালোক আলফাৰক।'

আকৌ বৰষুণ আৰম্ভ হ'ল। বিমান বন্দৰৰ পৰা একেবাৰে কুতলালামপূৰ চহৰত উপস্থিত হোৱালৈকে বতাহ-বৰষুণৰ ভাঙৰ লীলা চলি থাকিল। বৰষুণৰ এই পৰ্দাৰ

মাজেৰেও আলিৰ দাঁতিৰ 'ডানহিল' চিগাৰেটৰ প্ৰকাণ্ড বিজ্ঞাপন কেইখনমান ভ্ৰকমকাই থকা দেখা গ'ল।

চহৰত উপস্থিত হোৱাৰ সময়ত অৱশ্যে বৰবুৰৰ তাণ্ডব-লীলা কমি আহিল। এক পৰিচ্ছন্ন সুন্দৰ চহৰ চকুৰ আগত ভাহি উঠিল।

'স্বাই স্কোপাৰ' আছে যদিও বৰ পৰিকল্পিত ভাৱে সজা হৈছে এইবোৰ ঘৰ। আহল-বহল পাৰ্ক সমূহত বুনগাবায়া ফুলৰ জোপোহা। ফুলবোৰ কছাই দোকানত গুলমাই থোৱা মঙহৰ দৰে লাগিল। অ'ত-ত'ত দুই এজোপা কৰবী ফুলৰ গছো দেখা গ'ল।

আমি আমাৰ নিৰ্দিষ্ট হোটেলত উপস্থিত হোৱাৰ সময়ত গধূলি হ'ল। কুৱেলালামপুৰ চহৰ এতিয়া এক অন্য সপোন পূৰ্বলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। দিনত বন্ধ হৈ থকা চীনা খাদ্যৰ 'খাবা' সমূহৰ দূৰাৰ এতিয়া মুকলি হৈ পৰিছে। শুনা যায় মিনত বন্ধ হৈ থকা এই দোকানবোৰত বিশেষকৈ ছাত্ৰসকলৰ ভিৰ হয়। উত্তৰ প্ৰদেশ নাইবা দিল্লীৰ খাবাবোৰৰ দৰে সস্তীয়া অথচ সুস্বাদু খোৱা ইয়াত বিক্ৰী হয়। তদুপৰি এই দোকান শাৰীৰ গাতে লাগি আছে এটা জনপ্ৰিয় চিনেমা হ'ল তাত কেৰেট টাইলৰ ষাওলাইন এণ্ডেনহতাৰ (ষাওলিন মন্দিৰৰ বিশ্বাসঘাতক) নামৰ চীনা ছবি এখন প্ৰায় এমাহ ধৰি চলি আছে। চিনেমা হালৰ আশে পাশে চীনা ছবি কিছুমানৰ বিজ্ঞাপন সিঁচৰতি হৈ পৰি থকা দেখিলো। মালেছিয়াৰ ছাত্ৰসকলৰ মাজত এনেকুৱা কেৰেট টাইলৰ ছবি অত্যন্ত জনপ্ৰিয়।

২৮ ছেপ্তেম্বৰ চীনা প্ৰান্তঃ সংগীতৰ ধ্বনিত সাৰ পাই উঠিলো। কুঁৱলীয়ে আবৰি আছে কুৱেলালামপুৰ চহৰ। ওপৰ মহলাৰ পৰা তললৈ চাই দেখিলো হোটেলৰ সন্মুখত আলিৰ দাঁতিত ঠাই ৰাই আছে টয়টা নিগৰাট, মাজদা, মাৰ্চিডিচ গাড়ীৰ শাৰী।

পুৱা টুৰিষ্ট ডিপাৰ্টমেন্টৰ পৰা খবৰ আহিল তেওঁলোকে এজন ভাৰতীয় গাইডৰ সৈতে হিলটন হোটেললৈ টুৰিষ্ট বাছ পঠিয়াই দিব। আমি কুৱেলালামপুৰ চহৰ পুথানুপুথভাবে চাব পাৰিম।

কুৱেলালামপুৰৰ আটাইতকৈ প্ৰখ্যাত হোটেল 'হিলটন'। বম্বেৰ তাক নাইবা দিল্লীৰ অশোকাৰ লগত বিশেষ তুলনা নহয়। ভাৱ হয় এইখন এখন সম্পূৰ্ণ ভিন্ন পৃথিৱী। কাৰ পাৰ্কত থিয় হৈ দেখিলো চীনা ল'ৰা-ছোৱালী কিছুমানে অটোম্যাট হাতত লৈ মহিলা এগৰাকীক বেৰি ধৰিছে। বুকুৰলৈ বাকী নেথাকিল সেই গৰাকী হিলিউডৰ এগৰাকী প্ৰখ্যাত চিত্ৰাভিনেত্ৰী। প্ৰথম স্তৰলৈ উঠি যোৱা চিৰি কেইটাৰ ওচৰত ফুল-লতানে আবৃত এটি জলপ্ৰপাত দেখিলো। এই প্ৰথম স্তৰত ভৰি আছে— কিছুমান বিচিত্ৰ লোকন। সুন্দৰ গুৱেনাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি চীনলৈ যিখনি থকা দেশসমূহৰ পৰা অনা কাঠৰ বিভিন্ন হস্তশিল্প আৰু আভৰৰ সমাৰোহ এইবোৰত। ইন্দোনেচীয়াৰ 'ৰজা উড'ৰ মাদুৰি, চীনৰ ম'হৰ ওপৰত উঠি থকা বালক ত্ৰাক বালি দীপৰ লেগজ নৃত্যৰ ভালে ভালে নটি থকা ৰজনীকীৰ্ত্তৰ কাঠৰ

মূৰ্তিসমূহৰ পৰা চকু আঁতৰাই অনাই মৰ্ছিল হৈ পৰিল।

মিষ্টাৰ কামাৰে ক'লে —

— “পছন্দ হৈছে যদি নিকিনে কিয়?”

আগবাটি গৈ লেগত নৃত্যৰতা বমণীৰ মূৰ্তিটিৰ তলত লিখি থোৱা দামটি পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলো। চীনা মহিলা এগৰাকীয়ে উধাতু ৰাই আহি ক'লে —

— ‘ফৰ হানড্ৰেড মালেছিয়ান ডলাৰ লেটী।’

মনে মনে ভাবিলো —

— ‘তাৰ মানে সাতশ টকা।’

আকৌ আগবাটি গালো —

— ‘লাওছ’ৰ সেই কঙ্কালৰ দৰে লগা ‘ৰজ উডৰ’ বৃদ্ধসমূহ

— ‘আপুনি থেৰোগেথো কৰিছে কিয়? সময় থাকোতেই লৈ থওক পিছলৈ আৰু সময় নেপাব।’

— ‘মই ক’লো —

— ‘ভাৰতবৰ্ষ এৰি আহোতে সিহঁতে আমাক মাত্ৰ এশ ডলাৰহে আনিব দিলে

— ‘মই আপোনাক ধাৰে দিব পাৰিম’

— ‘ধাৰে দিব?’

কিন্তু আপোনাৰ হাততো সেই এশ ডলাৰ হে আছে।

মিষ্টাৰ কামাৰ আৰু ৰাজ নামৰ ছাত্ৰটিয়ে চেকচেকাই হাঁহিব ধৰিলে।

— ‘আমি দুয়ো ‘ছিকিউৰিটি’ পাৰ হৈ অহাৰ সময়ত আপুনি লক্ষ্য কৰিছিল নে?’

— ‘নাই।’

— ‘আমাৰ জোতা কেইবোৰ তেতিয়াহ লৈ আপুনি লক্ষ্য কৰা নাই।’

ইতিমধ্যে বাহিৰত টুৰিট বাছ বৈ আছে বুলি খবৰ আহিল। আমি কেবাকুবিকৈ তললৈ নামি গালো। শীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰিত সুসজ্জিত বাছ। গাইডজন শিখ ছাত্ৰ। সকলোকে সন্মোদন কৰি সি মালৰ ভাৰত ক'লে — ‘চেলামত ডাটাং।’ (‘ৰাগতম)

আমিও মূৰ দুপিন্ধাই ক'লো —

— ‘চেলামত ডাটাং।’

তাৰ পাছত ইংৰাজীত সি নিজৰ পৰিচয় দি ক'লে — মোৰ জন্ম এই কুৰেলাপাৰপুৰতেই। পূৰ্বপুৰুষসকল ভাৰতীয় যদিও মই নিজকে মালেছিয়াৰ সন্তান বুলিয়ে ভাবিব আৰম্ভ কৰি দিছো—

— তোক মালেছিয়াৰ লোকসংখ্যা এক কোটি দহ লাখ। আমি ভাৰতীয়সকলে এই শতিকাৰ আৰম্ভণিতে আহিছিলো। আমাৰ পূৰ্বপুৰুষ সকলে ইয়াত কি কৰিব আহিছিল — আপোনালোকে নিশ্চয় জানে।

ৰাজ নামৰ ছাত্ৰটিয়ে ক'লে —

— বৰবৰ ব্যৱসায়ৰ লগত জড়িত হৈ আমাৰ বংশৰ লোক এজনো আহিছিল। আহিবৰ সময়ত আয়ে মোক ডেওৰ মকবৰত বস্তি এগছি জ্বলাই আহিবলৈ অনুৰোধ কৰিছিলো —

— গাইডে সুধিলে

— ‘তেওঁৰ মকবৰা ক’ত আছে?’

— জালাল হিছামুদ্দিনৰ ওচৰত।

মূৰৰ পাণ্ডৰিটো ঠিক কৰি লৈ শিৰ গাইডে আকৌ ক'লে —

— শুনক মুঠ জনসংখ্যাৰ ঠোঁটৰি ভাগ হৈছে চীনা লোক।

প্ৰায় ডেৰশ বছৰৰ আগেয়ে এইসকল লোক ভাগ্যৰ অৰেণত আহিছিল। প্ৰায়বোৰেই আছিল কুলি। বিবৰ্ণ মুখ, হটভা চেহেৰা। গৌৰাৰ কৰ্মপটু। বিশ্বৰ আটাইতকৈ বহুসাময় জাতি এই চীনাৰসকল

কুমাৰ স্বামী বোলা দক্ষিণৰ ভ্ৰমলোকজনে ক'লে — ‘তেওঁলোকৰ আত্মবিশ্বাসৰ তুলনা নাই।’

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

— ‘এই মালয় সকলৰ বিষয়ে কওঁক’

মৌ কৰ্ণীয়া মিহি দাটিকোছাত হাত বুলাই সুতী যুৱকটিয়ে আকৌ ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে —

— ‘সম্পূৰ্ণ লোকসংখ্যাৰ শতকৰা ছাপন্ন ভাগেই হৈছে পুৰণি বাসিন্দা। এই মালয়সকল লৌহ যুগতেই দক্ষিণৰ সাগৰৰ গাঁওসমূহত বাস কৰিব আৰম্ভ কৰিছিল ইয়াৰ বাহিৰেও আহিছিল ‘কাদাজনহ’, ‘ডায়ক’ আদি বিভিন্ন জাতি।

— ‘ইছলাম, বৌদ্ধ, খৃষ্টান, হিন্দু আৰু কনফিউচিয়ান বিভিন্ন ধৰ্মী লোকসকল ইয়াত নিৰ্বিঘ্নভাৱে বাস কৰে — মালেছিয়া এখন ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰ।’

বেলবে ষ্টেচন পাৰ হৈ গাড়ী আওতাই বাব ধৰিলে। সুন্দৰ মসৃণ আলি। পৰিচ্ছাৰ পৰিচ্ছন্নতাৰ যেন তুলনা নাই। কোনোবাই কৈছিল ইয়াৰ পথত এটুকুৰা কাগজ পেলালে দূশ মালেছিয়ান ভলাৰ (ছয়শ টকা) জৰিমনা ভৰিব লাগে।

মুকলি ঠাইসমূহত সেউজীয়া ঘাঁহনিৰ এক বিচিত্ৰ শোভা দেখা গ’ল। বহুত এশ ইঞ্চি বৰবুণ। এই সেউজীয়া ৰং কেতিয়াও নিশ্চয় নহয়।

আমি আওতাই বাব আৰম্ভ কৰিলো আমাৰ উদ্দেশ্য ‘জাতীয় স্মৃতি’। অৰ্থাৎ নেচনেল মনুমেন্ট। চহৰৰ পৰা কিছু দূৰৈত অৱস্থিত এই স্মাৰক কেন্দ্ৰ। আকৌ আৰম্ভ হ’ল বিচিত্ৰ সেউজীয়া বৰণৰ উন্নত প্ৰকাশ।

দক্ষিণৰ সহযাত্ৰী মহশ্য়দ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে — ‘গাইড মহাশয় কুতুলালামপুৰ

শব্দটিৰ অৰ্থ ?

মৌ বৰলীয়া দীঘল দাটি কোছাত হাত বুলাই মূৰ পাণ্ডিটো আকৌ এবাৰ ঠিক কৰি লৈ গাইডে ক'লে —

— 'সামু কথাৰ দৰে কাহিনী এয়া। এশ বছৰৰ আগেয়ে অৰেণকাৰীৰ এটা দল ক্লাস্ত নদী পাৰ হৈ আহিছিল টিনৰ অৰেণপত। এই ক্লাস্ত আৰু গোমবাক নদীৰ মোহনাত উপস্থিত হৈ তেওঁলোকে পাৰৰ সুবিস্তাৰিত ভূমিখণ্ডলৈ গতি কৰিলে। আমপান্সৰ ওচৰত আবিষ্কৃত হ'ল টিনৰ সেই মূল্যবান খনি। লগে লগে এই কুৰেলালামপুৰৰ জন্ম হ'ল আৰু এই নামৰ অৰ্থ হ'ল বোকা মাটিৰ সন্ধিস্থল

পাহাৰ অকোৱা-পকোৱা আলি পাৰ হৈ বাহ আহি ৰাজ প্ৰসাদৰ দুৱাৰ মুখত উপস্থিত হ'ল। ৰাজকীয় চিহ্নেৰে জাতিষ্কাৰ সিংহ দুৱাৰ। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত দুগৰাকী প্ৰহৰীয়ে দুৱাৰৰ ওচৰত থিয় হৈ আছে। আমাৰ উদ্দেশ্য অৱশ্যে ৰাজ প্ৰসাদ নহয়।

শিখ গাইডে আকৌ এবাৰ সকলোকে সোঁৱৰাই দিলে —

— 'গুনক মালেছিয়াতেই আছে পৃথিৱীৰ একমাত্ৰ 'ৰ'টেটিং' সিংহাসন। মালেছিয়াৰ ন'জন চুলতানে ক্ৰমানুসাৰে এই সিংহাসন গ্ৰহণ কৰে।'

বাটৰ কাষৰ দুই এখন কাফে'ড মালেছিয়াৰ এসময়ৰ শ্ৰিয় প্ৰধানমন্ত্ৰী টুছু আব্দুৰ ৰহমানৰ ছবিৰে সৈতে বৰ্তমানৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী দাটুক ছছেইন ওনৰ ছবি দেখা গ'ল।

এবাৰ ক্ৰিষ্টিফাৰ লুকাছে লিখা এটা প্ৰবন্ধত পঢ়া মনত পৰে

(Cristapher Lucas)

- Malaysia is that rarest of phenomena - a Third World nation unscarred by military coups, developing (despite an annoying communist terror campaign in some remote areas) with purpose and intelligence. It is a gilt-edged commodity rich country moving confidently into a scrupulously planned future

পামগছ আৰু কনৰীয়া নেমুৰে ভৰি থকা মসৃণ ভূমি পিছ পেলাই গাড়ী আগবাঢ়িল। এটা সময়ত আমি 'নেচনেল ফ্ৰন্ট'ৰ ওচৰত উপস্থিত হলো। টিলা এটিৰ ওপৰত অৱস্থিত এই স্মাৰকৰ বাটচৰাত উপস্থিত হোৱাৰ লগে লগে খাপ পাতি বৈ থকা ফটোগ্ৰাফাৰ দল এটা লৰি আহিল। সিহঁতৰ কাছত ওলমি আছে একোটা 'পলৰয়দ' কেমেৰা। এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে সিহঁতে ৰঙীন ফটো তুলি দিব পাৰে। ইয়াৰ বাবে লাগিব মাত্ৰ পাঁচটো মালেছিয়ান ডলাৰ। দক্ষিণৰ মানুহ জাক ফটো তোলাত ব্যস্ত হৈ পৰিল। এই অপূৰ্ব ৰম্যভূমিক 'বেকট্ৰাউণ্ড' হিচাপে লৈ ছবি তোলাৰ হাবিয়াস বাক কাৰ নহয়? দূৰে পৰ্বতমালাৰ মৌন সৌন্দৰ্য আৰু এই খেজুৰ গছৰ জোপোহাসমূহ যাক ভাৰতীয় কথিৰে উঠি অহা গাভৰু ছোৱালীৰ লগতহে তুলনা কৰি গৈছে। এই নীৰৱ ভূমিৰ মাজত সাজি

খোৱা হৈছে সাতোটা সৈন্যাকৃতিৰ পিতলৰ মূৰ্তি। তলৰ ভেটিটো চুইডেনৰ গ্ৰেনাইটৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত। ওনা যায় এই মূৰ্তিসমূহৰ নক্সা আঁকিছিল ৱাশিংটনৰ জিমা মেম'ৰিয়েল সজা একে গৰাকী শিল্পীয়ে। বাৰ বছৰ 'টেব'ৰিটিসকলৰ সৈতে যুদ্ধ কৰি নিহত হোৱা ছিকিউৰিটি ফ'ৰ্চৰ সৈনিকসকলৰ নামেৰে এই স্মাৰক উৎসৰ্গিত হৈছিল।

এইবাৰ কান্ধত কেমেৰা ওলমাই ফটোগ্ৰাফাৰ কেইটা আমাৰ পিনে আঙুৰাই আহিল।

— আমাৰ মালেছিয়ান বীৰসকলৰ সৈতে ফটো তোলাক। নাইবা সৌ পুখুৰীৰ ওচৰলৈ যাওক, — সৌ শিলেৰে বন্ধাই খোৱা পদুমৰ শোভা চাওক।

— 'আহক আহক ফটো তোলাক।'

— মাত্ৰ পাঁচটা মালেছিয়ান ডলাৰ আহক

সহযাত্ৰী মিষ্টাৰ কাইকাউছে মোক একশকাৰ টানি নিয়াৰ দৰেই নি শহীদ সকলৰ ওচৰত থিয় কৰাই দিলে।

মই আৰ্জনাৰ কৰি উঠিলো —

— 'নাই নাই বন্ধ কৰক, মোৰ হাতত বিদেশী মুদ্ৰা বৰ কম।' ফটোগ্ৰাফাৰ কেইটাই ক'লে —

— আমি ইণ্ডিয়ান 'কাৰেলি' গ্ৰহণ কৰিম। তদুপৰি এই কাপোৰযোৰৰ সৈতে আপোনাৰ এখন বৰ ডাল ছবি হ'ব

অলপ আঁতৰত বৰ আত্মহেৰে কামাৰক থিয় হৈ থকা দেখিলো। যেন এতিয়াই তেওঁ মোক ক'ব — 'ভয় কৰিছে কিয়? মোৰ হাতত অকুৰত বিদেশী মুদ্ৰা আছে আপুনি বৰেই গৈ মোক ওভতাই দিলেই হ'ব — মোৰ কিন্তু এটা 'ফিল্ডৰ্বেট' আছে সেই হিচাপ মতেহে মই ভাৰতীয় কাৰেলি গ্ৰহণ কৰিম।' শিৰ গাইডৰ হুইছেলৰ শব্দ শুনি এইবাৰ গোটেইজাক মানুহে হৰমুৰকৈ তললৈ নামি গ'ল।

আমাৰ যাত্ৰা আকৌ আৰম্ভ হ'ল।

বাহুত বহি মই চিন্তা কৰিলো — মধ্যপ্ৰদেশ আৰু উৰিষ্যাৰ সীমান্ত বাস কৰো বুলি কোৱা মিষ্টাৰ কামাৰে কেনেদৰে ইমানখিনি বিদেশী মুদ্ৰা লগত আনিব পাৰিলে।

বৰেৰে জাতেৰী বজাবত বাস কৰা এক বন্ধুৱে কৈছিল — 'বিদেশী মুদ্ৰাৰ প্ৰয়োজন হ'লে মোক ক'ব আৰু তেনেকৈ এই সময়ত বুঢ়ি পাউণ্ডৰ বজাৰ বৰ বেয়া — 'পাউণ্ড' নি ঠগ নেৰাব আৰু ওনক

— 'ওনক আপুনি বিপদত পৰিব কিন্তু বিমান বন্দৰৰ সেই টেলিফোন ভৰি লাগিব — সেইবোৰ আপোনাৰ 'ট্ৰেডেল এক্সেণ্ট' ভৰি নেৰায়। কেৱলকৈ নিব ওনক ..

বৰেৰে জাতেৰী বজাবৰ এক প্ৰচণ্ড ডিৰ ট্ৰেলি এটা সময়ত সেই নিৰ্দিষ্ট বন্ধু

গৰাকীৰ দুৱাৰ মুখত থিয়ও হৈছিলো। কিন্তু চিৰিত ভৰি দিয়াৰ লগে লগেই মই ঘামি-জামি উভতি আহিছিলো। এৰা বন্ধুৰে দুৱাৰ খুলি দিয়াৰ আগেয়ে উভতি আহিছিলো।

‘ছাউথ চাইনা’ সাগৰৰ বালিৰ দৰে মসৃণ এক সুন্দৰ পথেৰে বাছ চলিব ধৰিলে।

শিখ গাইডৰ উদাস্ত কণ্ঠ শুনা গ’ল।

— ভাৰতবৰ্ষৰ ‘ৰেলৱে নেটৱৰ্ক’ৰ বাবে সমগ্ৰ এচিয়া মহাদেশত যি সুখ্যাতি আছে ঠিক তেনে ধৰণৰ এটি সুখ্যাতি মালেছিয়াৰো আছে। প্ৰায় তেৰ হাজাৰ মাইলৰ বিস্তৰতাই এই ৰাজপথলৈ মালেছিয়াবাসীৰ গৌৰৱৰ অন্ত নাই।

আলি কেফুৰি এটি ঘূৰাৰ সময়ত ওঠৰ মহলীয়া পাৰ্লিয়ামেণ্ট হাউছৰ চুড়া দেখা গ’ল। আমি ইতিমধ্যে লেক গাৰ্ডেনো পাৰ হৈ আহিলো। বিচিত্ৰ বৰণীয়া ‘বিলাসী নৌকা’সমূহে পোনা মাছৰ দৰে লেকৰ পানীত ছটফটাই থকা দেখা গ’ল। লেকৰ পাৰ শোভা কৰি থকা পাম গছ নাইবা বনৰীয়া নেমুৰ জোপোহাৰ ছায়াত কিছু সময় জিৰণি লোৱাৰ ইচ্ছা হ’ল। কিন্তু, সময় ক’ত? জালান কেঞ্চন বুকু পাৰ হৈ ‘নেচনেল মিউজিয়াম’ পিনে বাছে গতি কৰিলে।

যোৱা মহাযুদ্ধত ধ্বংসস্তুপত পৰিণত হোৱা পুৰণি ‘মিউজিয়াম’টোৰ ধ্বংসস্তুপত মূৰ দাঙি উঠা এই নতুন মিউজিয়ামটোৰ বিষয়ে নানা মুখৰোচক কথা শুনিছিলো। শুনা যায় এনিক হ’ ক’ক’ হ’ নামৰ শিল্পী গৰাকীয়ে প্ৰাচীন মালয়ৰ গৃহ নিৰ্মাণ কলাৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিবৰ বাবে দক্ষিণ মালয়ত সুদীৰ্ঘকাল ভ্ৰমণ কৰি ফুৰিছিল।

বাছৰ পৰা নামি দেখিলো ইউনিফৰ্ম পিন্ধা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভিৰ। স্কুলৰ ধ্বজা সমূহেৰে শোভিত হোৱা বাছৰ শাৰী।

পশ্চিম গেলেশীৰ দুৱাৰমুখৰ কফি হাউছটোত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰচণ্ড ভিৰ দেখা গ’ল। সম্ভৱ কফি হাউছ বন্ধ হোৱাৰ সময় হৈছে।

এটা সময়ত আমিও বৃত্তাকাৰ টেবুল এখন অধিকাৰ কৰি বহি পৰিলো। মোৰ ওচৰত দক্ষিণৰ কুমাৰ স্বামী জেকব আৰু বাংসায়ন বহিছিল।

কুমাৰ স্বামীয়ে বসিকতা কৰি ক’লে — ‘এইবোৰৰ প্ৰতি মোৰ বিশেষ আকৰ্ষণ নাই। মোৰ আকৰ্ষণ হৈছে এই টেক্সট্ৰী দোকান সমূহৰ পানীয়বোৰৰ প্ৰতিহে।’ দক্ষিণৰ কবি মহম্মদ মুছাই ঢেক ঢেকাই হাঁহি মাৰি ক’লে —

— ‘ইয়াত বনাফাইড ইণ্টাৰনেচনেল ভিজিটৰ টু কুৱেলালামপুৰ কেন পাৰচেজ অ’নলি ওৱান ক্ৰোৱাটাৰ বটল অব লিকাৰ অ’ৰ টু হানড্ৰেড ষ্টিক অব চিগাৰেট এণ্ড।’ কুমাৰস্বামীয়ে ক’লে —

— ‘আহিবৰ সময়ত পল্লীয়ে দটাই দটাই কৈ পঠিয়াইছিল যাতে গিলাচত মুখ নিদিও এই মূল্যবান বিদেশী মুদ্ৰা কেইটাৰ যাতে সদব্যৱহাৰ হয়।’



মই বসিকতা কৰি প্ৰশ্ন কৰিলো

— তেতিয়াহ'লে কি নিব কৈছে তেওঁ?

মাৰা আৰ্ট আৰু ক্ৰাফ্ট চেণ্টাৰৰ কথা আপুনি শুনা নাই?

মহম্মদ মুছাই ক'লে

— 'জালাল টুছু আন্দুৰ ৰহমান' ইয়াৰ এখন বৰ প্ৰসিদ্ধ বজাৰ। ইয়াৰ মালেছিয়ান টিনৰ 'পেটেৰেব' সমূহ বৰ মনোমোহা কুমাৰ স্বামীয়ে ক'লে —

— 'মোৰ পত্নীয়ে চাৰু ব্ৰকেডসমূহৰ বাবেহে আশা কৰি আছে।'

— পেটালিং ষ্ট্ৰীট আৰু জালাল টুছু আন্দুৰ ৰহমানৰ বিপনি সমূহ সেই বাবেই বিখ্যাত।

কুমাৰ স্বামীয়ে মূৰ দুপিয়াই ক'লে।

— 'কিন্তু মোৰ সেই পুৰণা নিচা খোৱা স্বভাৱটিক এইবোৰ ঠাইত বান্ধি ৰখা অসম্ভৱেই হ'ব। শুনিছো লা কাডেৰণা আৰু ক'কটেইল লাউচসমূহত 'পক আৱাৰ'ত আধা দামতে 'ড্ৰিঙক্ছ' বিক্ৰী হয়।

শিখ গাইডৰ হুইছেলৰ শব্দ আকৌ শুনা গ'ল। আমি কফিৰ পৰ্ব শেষ কৰি লৰালৰিকৈ বাহিৰলৈ ওলাই গলো।

গাইডে ক'লে

— 'আপোনালোকে এই বেট উইল্‌ছৰ গেলেৰী' হে চাব পাৰিব। আমাৰ হাতত সময় বৰ কম। ইয়াত বিশেষকৈ মালেছিয়া, থাইলেণ্ড, কাৰোডিয়া, ভাৰত, ইন্দোনেচীয়া আৰু চীনৰ খেডো প্ৰেসমূহ আছে। এইবোৰক মুবিন খেপাডে ১৯৬০ চনৰ পৰা ১৯৬৮ চনৰ ভিতৰত সংগ্ৰহ কৰিছিল।

— 'যাওক ভিতৰলৈ সোমাই যাওঁক

ভিতৰলৈ সোমাই গৈ দেখিলো কিছুমান মূৰ্তি বাঁহৰ বেৰগ্ৰাউণ্ডত ৰখা হৈছে। কিছুমানক বগা কাপোৰ এখনৰ পাছফালে লাইটৰ সৈতে ৰখা হৈছে, যাতে কাপোৰত এই ছায়াসমূহৰ প্ৰতিবিম্ব স্পষ্ট ভাবে পৰা দেখা যায়।

মিষ্টাৰ কামাৰক চীনৰ 'খেডো প্ৰে'ৰ ওচৰত থিয় হৈ থকা দেখিলো। হাতত তেওঁৰ দামী 'ডানহিলৰ' পেকেট। মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি তেওঁ ক'লে —

— 'এই ডানহিল টিগাৰেটবোৰ ছোৱালীৰ বাবেহে তৈয়াৰ কৰা কৈছে লাগে।'

মই মূৰ দুপিয়াই তেওঁৰ পৰা আঁতৰ হোৱাৰ চেষ্টা কৰিলো। তেওঁ অৱশ্যে আঁতৰ নহ'ল। এই জবৰজং হটকা মানুহটোৱে এইবাৰ হাত এখন ওপৰলৈ তুলি ক'লে —

— 'চীনৰ এই 'খেডো প্ৰে' প্ৰায় ডেৰ হাজাৰ বছৰৰ পুৰণি। মালয়, জাভা, নাইবা কাৰোডিয়া খেমৰ খেডো প্ৰেৰ দৰে ভাৰত নাইবা জাভাৰ মহাকল্যাসমূহৰ পৰা সিহঁতে ইয়াৰ কাহিনীভাগ গ্ৰহণ কৰা নাই। এইবোৰৰ কাহিনীভাগ লোৱা হৈছে চীনৰ প্ৰাচীন

ক্লাৰ্ককেল সাহিত্যৰাজিৰ পৰাহে। চাওক সৌবোৰ থিয় হৈ থকা চৰিত্ৰ দেখিছে নহয়, সেইবোৰ হৈছে সৈনিক, শিক্ষক, জেনেৰেল আৰু বেসাৰীৰ চৰিত্ৰ। এসময়ত চীনা সমাজত এইবোৰ চৰিত্ৰই দপদপাই ফুৰিছিল।’

সুধিলো

— ‘আপুনি ভেতিয়াহ’লৈ ইয়ালৈ আগেয়ে আহিছিল?’

— ‘এবাৰ কিয়? বহুতবাৰ। আহক এইপিনে আগবাঢ়ি আহক — সৌৰা কাৰোডিয়াৰ খেমৰ খেডোপ্লেৰ ছবি চাওক

অনুগত ছাত্ৰীৰ দৰে মই তেওঁৰ পিছে পিছে আগবাঢ়ি গ’লো।

— ‘সৌবোৰ চৰিত্ৰ চাওক - প্ৰায়বোৰেই ৰামায়ণৰ, মাত্ৰ দুটা কমিক চৰিত্ৰ লক্ষ্য কৰিছে নে আপুনি?’

— ‘শুনা যায় ‘ৰেমৰ খেডো প্লে’ প্ৰায় এহেজাৰ বছৰ পুৰণি। আহক এইপিনে আহক - এই খেডো প্লেৰ দুটা ফৰ্ম নাগ স্বেক আৰু অয়গ। ‘নাগ স্বেক’বোৰে প্ৰধান চৰিত্ৰ কেইটাৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

ওচৰলৈ গৈ লক্ষ্য কৰিলো। নিৰ্ভুত কাকৰ্য্যৰ দ্বাৰা গঢ়ি তোলা হৈছে মূৰ্তিসমূহ। মিষ্টাৰ কামাৰ উৎসাহিত হৈ পৰিল।

— ‘শুনক এই মূৰ্তি সমূহৰ উচ্ছতা চাৰি ফুট আঠ ইঞ্চি। ওজন ত্ৰিশ পাউণ্ড। কিন্তু আয়ং নাগ স্বেকৰ মূৰ্তিবোৰৰ উচ্ছতা দুই ফুটহে হ’ব। আৰু ওজন বীৰ দৰ্পেৰে মিষ্টাৰ কামাৰ আৰু কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গ’ল।

— এইয়া চাওঁক - মালয়ৰ কেলানটন খেডো প্লে। ছিয়ামীজ ষ্টাইলৰ কেলানটন প্লে কাৰোডিয়াত আৰম্ভ হৈ থাইলেণ্ড আৰু পাটানিৰ মাজেৰে কেলানটনলৈ আহিছিল। ইয়াত মহাভাৰতৰ কাহিনী প্ৰদৰ্শিত হয় :

গাইডৰ হুইছেলৰ শব্দ শুনা গ’ল। মিষ্টাৰ কামাৰ কিছু বিক্ৰমিত হৈ পৰিল। অলপ আৰ্ভবত মই কবি মহম্মদ মুছাক থিয় হৈ থকা দেখিলো। তেওঁ মোৰ মুখলৈ চাই কিবা এটা কথা কব খুজিলে।

— ‘কি হ’ল মহম্মদ কিবা কব নেকি?’

— সেই ছাত্ৰা মূৰ্তিবোৰৰ ওচৰত আৰু কিমান সময় অপব্যয় কৰে? আহক এইপিনে আহক — এইবাৰ ‘পাণ্ডবিৰ’ প্ৰদৰ্শনী চাওক —

ওচৰলৈ গৈ দেখিলো ৰাজকীয় পাণ্ডবিবোৰ সঁচাকৈয়ে চাবলগীয়া। মূল্যবান মুক্তা খচিত প্ৰত্যেকটি পাণ্ডবিৰ তলত একোটা নাম অঙ্কিত কৰি থোৱা আছে।

— মহম্মদ মুছাই চিএলবি উঠিল

— সৌৰা চাওক

— দি কক’চ কম্ব

— দি হক্সব্ৰেছটিং দি উইণ্ড

— দি স্প্লিট কোক'নাট

— দি চিকেন উইথ ব্ৰ'কেন উইংছ

— কিন্তু, আহক আহক এইদিনে আগবাঢ়ি আহক সকলোতকৈ প্ৰখ্যাত হ'ল নেগৰি চেমবিলানৰ য়াগ ডি পেন্‌টুৱান বেচাবে পিন্ধা 'আন এণ্ডিং লজিং' নামৰ পাণ্ডৰিটো - ৰামায়ণৰ মালয় সংস্কৰণটিঃ ৰামৰ মাতৃয়ে ৰামৰ বাবে নিজ হাতেৰে বোৱা পাণ্ডৰিটোৰ নামৰে নামাকৰণ কৰা হৈছিল।

— শুনক ইয়াতকৈও মন কৰিবলগীয়া কথা এয়ে যে এই পাণ্ডৰি মালেছিয়াৰ সম্ৰাট 'হিজ মেজেষ্টি দা য়াং দি পেৰটুৱান আগজব' 'অকিচিয়েল ষ্টাইল' হৈ পৰিছিল।

। মহম্মদে ক'লে 'আহ বৰ সুখৰ অনুভৱ — মুছলমান সম্ৰাটৰ শিৰশ্চাপত ৰামৰ মাতৃৰ হাতৰ স্পৰ্শ!!'

মহম্মদ মুছাই এইবাৰ সজাই থোৱা 'পাৰ্ক সিংহাসন'খনৰ লিনে আগবাঢ়ি গ'ল। চুলতান ইব্ৰিছ আৰু চুলতান আব্দুল জালিলে ব্যৱহাৰ কৰা কুৱালা কাজসাকৰ এইখন প্ৰখ্যাত সিংহাসন —

মিষ্টাৰ কামাবে সিংহাসনখনৰ কাঠৰ খুটা কেইটা স্পৰ্শ কৰি ক'লে —

— ৰাজ পৰিয়ালৰ এজনে এই সিংহাসনখনৰ ডিজাইন তৈয়াৰ কৰিছিল কিন্তু এইবোৰ কাঠৰ কাককাৰ্য চাওক 'বজা উডৰ' এই অনুগম কাককাৰ্যসমূহ কৰিছিল — চীনৰ শিল্পী যুকিট মেৰটা জামে আৰু সৌ কপৰ অলংকাৰ সমূহ আৰু আকবীৰ লিপি সমূহ কোনে অংকন কৰিছিল জানে নে?

মই ক'লো —

— ওহো, নেজানো!

— মালয় প্ৰসাদৰ এক অনামী শিল্পীয়ে

মহম্মদ মুছা কিছু অন্য মনস্ক হোৱা দেখা গ'ল।

মই মুছৰ পিছে পিছে আওৱাই গ'লো। এটুকুৰা অকলশৰীয়া ঠাইত মালয়ৰ লাটুম ৰেলৰ দৃশ্য সজাই থৈছিল। যেতি চপোৱাৰ পাহাৰ পৰ্য্যন্ত হোৱা এই ৰেলৰ দৃশ্য আছিল অপূৰ্ব। বিভিন্ন আকৃতিৰ প্ৰায় কুৰি পাউণ্ড ওজনৰ লাটুম এইবোৰ। ওচা ৱাৰ পাকৈত কোলানটান ৰেলুৱৈৰ হাতত এই লাটুমে প্ৰায় ডেৰ বৰ্টলৈকে খুন্দি পাৰে। এই লাটুম সমূহৰে আকৌ বিভিন্ন নাম —

— সেছিং জানটং অৰ্থাৎ হালয়ৰ আকৃতিৰ লাটুম। সেছিং টেলৰ অৰ্থাৎ কণীৰ আকৃতিৰ লাটুম। সেছিং বেবেথান অৰ্থাৎ সাদৰৰ পাকৰ জোপোহাৰ কল। আৰু এই লাটুম ৰেলৰ পৰ্য্যবহাৰ কি নাম কি নাম ইয়াৰ এৰা কং সেছিং ..

মহম্মদ মুছাই ক'লে —

যাওক সৌ সিংহ নৃত্যটি চাই আহক তাৰ পাছত আমি চেণ্টেল হ'লৰ কাফেত  
বহি কিছু সময় কথা পাতিব পাৰিম।

— 'কি কথা পাতিব?'

— 'আৰু আপুৱাই যোৱাৰ বিষয়ে।'

— যাওক সৌৱা সিংহ-নৃত্যৰ দৃশ্য চাওক। সমগ্ৰ মালেছিয়াতে এই নৃত্য অত্যন্ত  
জনপ্ৰিয়।

কামাৰ ইতিমধ্যে আহি নৃত্য দৃশ্যৰ সন্মুখত থিয় হৈ এখন হাত ওপৰলৈ তুলি  
চিঞৰিব ধৰিলে —

— 'চীনা ছাত্ৰসকলে নতুন বছৰৰ দিনা এই নৃত্য কৰি আত্মহাৰা হৈ উঠে, ভাৰতবৰ্ষৰ  
পৰা চীন আৰু তিব্বতলৈ এই নৃত্য কেতিয়া আহে জানে নে?'

— 'নেজানো।'

— 'টেক্স ডাইনেষ্টৰ সময়ত অৰ্থাৎ ছয়শ ওঠৰ শতিকাত।' সিংহৰ অবিহনে  
সিংহৰ মুখা আৰু শুভ্ৰ কাপোৰ বৰ প্ৰখ্যাত হৈ পৰিছিল। লাহে লাহে বুদ্ধৰ লগত এই  
নাম সংযোজিত হ'বলৈ ধৰিলে। সেয়েহে তথাগতক কোৱা হয় 'হি উইথ দি লায়ন ভয়ছ'

আহক আহক এইপিনে আগবাঢ়ি আহক মালেছিয়াৰ ঢোল জগত বিখ্যাত ৰেবানা উবি  
সেৰি জেমুৰুহ, কোমপাক্স, দা টাৰ গেনদাক্স আহু বিচিত্ৰ সাজ-সজ্জা।

নাই নাই আৰু সময় নাই। গাইডৰ হাইছেলৰ শব্দ শুনা গ'ল। মালয়ৰ বিবাহৰ  
দৃশ্য এটিৰ পৰা মই চকু আঁতৰাই আনিলো। এই বিবাহত এৰাতিৰ বাবে দৰা-কইনা ৰজা  
বাণীলৈ পৰিণত হয় আৰু পেৰাকৰ চুলতানে অভিবেক্ষৰ সময়ত পিন্ধা অংলকাৰ সমূহো।

কোবাকুৰিকৈ আমি তললৈ নামি গ'লো। চিৰিৰ ওচৰলৈ গৈ দেখিলো কুমাৰস্বামী  
আৰু এটা দলে বিয়েৰৰ বটল হাতত লৈ সুবিধাজনক ঠাই বিচাৰি আছে।

### (দুই)

খ্ৰীষ্ট অষ্টোবৰ এজাক বৰষুণ অলপ আগেয়ে পাৰ হৈ গৈছে। কুৱেললামপুৰ  
চহৰক এইজাক বৰষুণে ধুই - মছি নিকা কৰি থৈ গৈছে। চিকুণ ৰ'দ এজাকে ৰেজুৰ গছ  
বগাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছে।

জালান মাৰ্শ্বক্ৰিকফিল্ডৰ সুশ্ৰুশ্ৰুত আলিত ভৰি দিলো। যোৱা ৰাতি আমি লিডো  
হোটেলত আছিলো। হোটেলৰ লাউণ্ড্ৰীত অৱশ্যে, দলৰ আনবোৰ সভাক দেখা পোৱা  
নাছিলো। কুমাৰস্বামীয়ে বোধহয় ডিউতি-ট্টী দোকানসমূহৰ পানীয় বিচাৰি উধাও হৈছে।  
দক্ষিণৰ দলটোৱে নিশ্চয় কুৱেললামপুৰৰ পৰা আঠ মাইল আঁতৰৰ বাটু ওহালৈ গতি  
কৰিছে।

সেই প্ৰখ্যাত বাটু ওহা, — সেই বছৰ 'লাইমটেন'ৰ সুৰংগ সদৃশ ওহা। ওনা যায়  
হিন্দু ধৰ্ম উৎসৱ 'থাইপুসাম'ৰ সময়ত এই ওহাত এক বিচিত্ৰ ভক্তৰ সমদলৰ আবিৰ্ভাব

হয়। কেতিয়াবা কোনো একোটা ভক্তৰ দেহত খুঁচি থোৱা হয় দুকুৰিতকৈও অধিক মাছ মৰা বৰশীৰ 'হুক'। \*বিভিন্ন স্তম্ভ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা সমস্ত দেহ ক্ষত বিক্ষত কৰা হয়। এই দেহেৰেই সি দূশ বাসন্তৰটা চিৰি পাৰ হৈ পূজাৰীৰ ওচৰত উপস্থিত হয়।

পূজাৰীৰ কৰ্পুৰৰ ছাই ভক্তৰ মূৰত ছটিয়াই দিয়ে। দৈহিক কষ্টৰ কোনো চিহ্নই আৰু বাকী নেথাকিব। লগে লগে থাইপুসাম উৎসৱ শেষ কৰি উভতি যাব হেজাৰতকৈও অধিক হিন্দু ভক্ত

জালান মাৰ্শ্বত্ৰিকফিল্ডত ভৰি দিলো হয় — কিন্তু ক'লৈ যাম?

মিমালেগুলৈ? মালয়-কামপেংগৰ ফুলৰ হাবিলৈ??

নাইবা পাহাৰৰ বনৰীয়া নেমুৰ সুবাস লৈ নদীৰে নাওত উঠি ঘূৰি ফুৰিম নেকি?

— নে সেই বৰৰ হাবিত ঘূৰি ফুৰিম? ভাগ্যৰ অৰেৰণত এবাৰ এজাক ডাৰঙীয়া আহি কেনেকৈ নিজক হেৰুৱাই পেলাইছিল — সেই কাহিনী উদ্ঘাটন কৰিম নেকি?

এসময়ৰ মালেছিয়াৰ প্ৰিয় প্ৰধান মন্ত্ৰী টুছু আব্দুৰ ৰহ মানে এই বৰৰ আৰু টিনৰ গৌৰৱত গৌৰৱাষিত হৈ কোৱা কথা এবাৰ মনত পৰিল —

"We want peace, harmony and good business and the hell with hisfalutin political ideas "

—“তেতিয়াহ'লৈ বাক ক'লৈ যাম?”

বিশ্ববিদ্যালয়। এৰা মালেছিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ে ভাল হব। জালান মাৰ্শ্বত্ৰিকফিল্ডৰ একাষে 'চিটি ষ্টাটল'ক বাবে অপেক্ষা কৰিলো। এই বাছবোৰত ভিৰ নাই। নিমাওমাও, সুশৃঙ্খল চহৰ। উনৈশ শ সত্তৰ চনৰ দিল্লীৰ চিটিবাছ, বম্বেৰ 'ছাবাৰবান ৰেলেৱে' আৰু কলিকতাৰ ট্ৰামৰ কিছুমান ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতাৰ কথা মনত পৰিল। ডাৱ হ'ল এয়া যেন অত্যন্ত পৰিচিত চিটিবাছৰ 'চেষ্টাৰ'।

ভূপাল, পুণা, আহমদাবাদ, ৰায়পুৰ, লক্ষ্ণৌ নাইবা নাইবা এয়া যেন গুৱাহাটী —! অত্যন্ত পৰিচিত গুৱাহাটীত আমি যেন চিটিবাছৰ বাবে অপেক্ষা কৰিছো।

চিটি ষ্টাটললৈ মোক আৰু মোৰ সহযাত্ৰী কাইকাউছক আনি এটা সময়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাক্তনত নমাই দিলে। আমি দুয়ো বিভিন্ন ডিপাৰ্টমেণ্টবোৰ চাই কিছুসময় ঘূৰি ফুৰিলো। সেউজীয়া ঘাঁহনি। ওলপীয়া বগ্নভিলীয়াৰ জোপোছাৰ ফাকে ফাকে 'দিস্তান টুছু হল' দেখা গ'ল। ওনা যায় ইয়াতেই কুৱেলালামপুৰৰ পৰীক্ষামূলক থিয়েটাৰ সঞ্চালনা কৰা হয়।

টিলো এটাৰ ওপৰত বহি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শোভা চাই থাকোঁতে দেখিলো এগৰাকী চীনা ছাত্ৰী আমাৰ লিনে আগবাঢ়ি আহিছে। গাৰ বৰণ উজ্বল। দক্ষিণ চীনা সাপৰৰ বাসিন্দা দৰে বৰণ। কাছত এটা কাপোৰৰ বেগ। ভৰিত বন্ধ জোতা।

—“কিবা সহায় কৰিব পাৰিম নেকি?”

ভঙা ভঙা ইংৰাজীতে তাই সুধিলে। — আগ্ৰহেৰে কলো—

—“ইতিয়ান ষ্টাডীজৰ বিভাগলৈ মোক এবাৰ লৈ যাব পাৰিবানে?”

—“নিশ্চয়— কিন্তু আজি শনিবাৰ। আপুনি তাত কাকো লগ নেপাব।”

মই আৰ্টচ ফেকালটিলৈ তাইৰ পিছে পিছে আগবাঢ়ি গলো। ডিপাৰ্টমেন্ট বন্ধ হৈ আছে। সৰহ ভাগেই চীনা ছাত্ৰ ছাত্ৰী। ‘মালয় মুছলিম’ আৰু ‘ডায়ক ছাত্ৰ ছাত্ৰী’ও দেখা গল। লক্ষ্য কৰিলো এক শান্ত পৰিবেশ! নিকা, সুন্দৰ প্ৰাচীৰ

সৌ সিদিনালৈ দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাচীৰ সমূহ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু নাগৰিকৰ বিস্কোভ প্ৰকাশৰ মাধ্যম হৈ পৰিছিল। এতিয়া এই প্ৰচাৰ সমূহ নিকা হৈ পৰিছে। এতিয়া যিবোৰ পোষ্টাৰ দেখা যায় বেচি ভাগেই কেম্পাছ কলেজ সমূহৰ বছেৰেকীয়া উৎসব সমূহৰ তালিকাৰে আৰু সেই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভিৰকো চেৰ পেলাই পিয়াপি দি ফুৰা কনিষ্টবলৰ জাক!! পুলিচৰ বায়াৰলেছ ভ্যান।

নাই নাই এই বাতাবৰণ ইয়াত নাই। যেন দক্ষিণ চীনা সমুদ্ৰৰ নিৰ্মল বতাহ আৰু অমিতাৰ ছাঁয়াইহে ইয়াক ইয়াক আবৰি ৰাখিছে।

—“তোমাৰ নাম?”

—“কহ বি হং।”

ডিমৰুৰ দৰে পুৰঠ ওঁঠত কহ বি হঙৰ হাঁহি ফুটি উঠিল।

—“ক’ত থাকে?”

—“পেটালিং জায়া — সেলাংগাৰ পশ্চিম মালেছিয়া।”

—“শিক্ষাৰ মাধ্যম?”

—“ভাষা মলেছিয়া।”

—১৯৮০ চনলৈ ইংৰাজী থাকিব। তাৰ পাছত আমাৰ এই মাতৃভাষা

—“ইয়াৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হোৱা সমস্যা?”

আকৌ সেই ডিমৰুৰ দৰে ওঁঠত এটি প্ৰশ্নবোধক চিহ্ন ফুটি উঠিল। নাই নাই এই তৰ্ক আজি থাকক!

—“মালেছিয়াৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলোৰ প্ৰিয় কলাতক টুঙকু শামছুল বাহৰিশৰ কথা কোৱা।”

তাই মূৰ দুপিনালে। . এইবাৰ আমি দুয়ো এজোপা প্ৰকণ্ড আহত গছৰ ডলত বহিলো। কেৱলী সূতাৰ দৰে কোমল চুলিবোৰ তাইৰ কাছত বিশৃংখল হৈ বাগৰি পৰিল।

—“শামছুল বাহৰিশ—” ভিন জব দি ফেকালটি অব আৰ্টচ”. ছাত্ৰ সকলোৰ মাজত বৰ প্ৰিয় অধ্যাপক। ডেৰ বিলিখাইনহ আৰু ইণ্ডোনেচীয়াত ‘লেণ্ড ডেভেলপমেন্ট’ৰ

বিষয়ে প্ৰায় চৈধ্য বছৰ গবেষণা কৰিছিল। ছাত্ৰসকলৰ বিষয়ে তেওঁৰ অভিমত কি জানে নে?

মই বৰ আগ্ৰহেৰে সুধিলো—

—“কি?”

—তেওঁ কয়—

“I don't want them to tell me what they have read up, I want them to think about what they have read up”

কহ বি হও্তে এইবাৰ ঝিলঝিলাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। মই বুজিলো এই মানুহ গৰাকীৰ প্ৰতি তাইবো যথেষ্ট সমীহ ভাৱ আছে।

এই হাঁহিব হেৰোৱালনিত তাই ডিঙিত ওলোমাই থোৱা ক্ৰছবিক যীচুৰ ছবি বাহিৰ ওলাই আহিল।

—ওনক টুছু শামছুলে ডাৱে

“religious education is important”

—ধৰ্ম শিক্ষাৰ এক অভিন্ন অংগ।

আকাশত মেয়ে দেখা দিলে। খেজুৰ গছৰ ছা অশুশ্য হৈ আহিল। টুছু শামছুলক লগ ধৰা ইচ্ছা থাকিলেও, এতিয়া আৰু সময় নহব। এইজাক বৰবুঢ় অহাৰ আগেয়ে জালান ব্ৰিকফিল্ডলৈ উভতি যাব লাগিব।

—“চীনলৈ নোযোৱা?”

কহ বি হও্তৰ ওঁঠ দুটি ভৰপূৰ হৈ উঠিল। এক অৰ্থপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে তাই মোৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। তাৰ পাছত কলে—

—“এতিয়া বয়স হোৱা নাই। সম্ভৱ আমাক এতিয়া ৰাখণ্ড নিদিব?”

—“যাব নিদিয়ো?”

ডিমৰুৰ দৰে ওঁঠত আৰু এটা বিচিৰি ডাৱৰ প্ৰকাশ দেখা গ'ল। বুজিবলৈ ৰাকী নেথাকিল—চীনক মাতৃভূমি বুলি ভাবি এতিয়াও তাই অতিশয় গৌৰৱ অনুভৱ কৰে। ওনা যায় তিনি কোটি চীনালোক দক্ষিণ পূব এচিয়াত সিঁচৰিত হৈ আছে। সবছ সংখ্যাকেই ব্যৱসায়ী। এক অশুশ্য মাত্ৰাজালে এই দক্ষিণ সমুদ্ৰত বাস কৰা চীনা সকলোক ব্যক্তি বাখিছে—অহৰহ সিহঁতে যোগান দিয়ে—

—“মই চীনৰ মানুহ! মই দক্ষিণ সমুদ্ৰত বাস কৰো—মই চীনক ভাল পাওঁ।”

(“Who shih Chung ---Kuo jen.Wo chu tsai Nanyang. Wo ai Chung kuo.”)

এইখিনি সময়তে আৰু এজন ডব্বলোক আগবঢ়ি অহা দেখা গ'ল। নৈজ চেহেৰা। চুলিবোৰ ঠাৰঙা। বুজিনী গু চকু। কহ বি হও্তে বৰ আগ্ৰহেৰে পৰিচয় কৰি দিলে—

“এয়া আমাৰ ‘এনথ্ৰপলিজি’ৰ অধ্যাপক টান কেম্‌ চুই।”

কৰমৰ্দন কৰিবলৈ টান কেম্‌ চুই হাত এখন আগবঢ়াই দিলে।

এতিয়া টান কেম্‌ চুইৰ লগত কথা কোৱাৰ আৰু সময় নাই। দুই এটোপ বৰষুণৰ পানী গাত পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। চীনা অধ্যাপক গৰাকীয়ে ক’লে—

—“মোৰ ঘৰলৈ বলাক। এই জ্বাক বৰষুণ পাৰ হৈ যাব দিয়ক।”

—“সময় যে নাই।”

—“আপুনি দিল্লীৰ পৰা আহিছে। এটা কথা মাত্ৰ কৈ যাওঁক।”

—“কি কথা?”

—“সতীশ অৰোৰাক যদি লগ পায় মোৰ কথা ক’ব।”

—“কোন সতীশ অৰোৰা?”

—“প্ৰেনিং কমিছনত কাম কৰে, আপুনি নিশ্চয় লগ ধৰিব। কব কুৱেলালামপুৰৰ টান কেম্‌ চুইৰে তেওঁৰ কথা পাহৰা নাই।”

মই মূৰ দুপিয়াই সন্মতি জনালো।

কহু বি হওঁ কিছু উৎফুল্ল হোৱাৰ দৰে ক’লে —

—“শুনক আপুনি অলপ আগেয়ে মোক চীনলৈ উভতি যোৱাৰ কথা সুধিছিল নহয় ‘ছানান প্ৰভিল’ত মোৰ প্ৰিয় বন্ধু থাকে। পছৰ ছালৰ ব্যৱসায় কৰে আৰু কিছু বছৰ পাছত ময়ো যোৱাৰ আশা কৰিছো।”

মই বুজিলো তাইৰ প্ৰেমিক বন্ধুৱে চীনৰ ছানান প্ৰদেশত পছৰ ছালৰ ব্যৱসায় কৰে। তাইৰ প্ৰেমিক বন্ধু চীনত থাকে বাবে তাই গৌৰৱান্বিত।

‘ছাউথ ভিয়েটনাম’ নৰ্থ ভিয়েটনাম, লাওছ, নৰ্থ বৰ্ণিও কম্বোডিয়াত বাস কৰা চীনা সকলেও হেনো ভাৱে পৃথিৱীৰ সকলোৰে হাতত অপমানিত, লাঞ্চিত হ’লেও এখন দেশে এদিন তেওঁলোকক সাৱটি ল’ব। সেয়ে হ’ল চীনদেশ। মাতৃভূমি চীন।

হুছৰাই বৰষুণ পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। আমি তিনিও লৰি আহি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাছ-শ্বেণ্টাৰত থিয় হ’লো। কানি-কাপোৰ তিতি একেবাৰে জুৰুলি-জুপুৰি হোৱাৰ দৰে হ’ল।

কহু বি হওঁ বৰ আগ্ৰহেৰে মোৰ নাম ঠিকনা লিখি ললে। চুয়ে আকৌ এবাৰ প্ৰেনিং কমিছনৰ কথা মনত পেলাই দিলে।

কাইকাউছে তেতিয়াও বৰষুণত তিতি তিতি বাছ-শ্বেণ্টাৰত মোৰ বাবে অপেক্ষা কৰি আছিল। বাছ আছিল। চুই আৰু হওঁ হাত জোকাৰি বিদায় দিলে। প্ৰচণ্ড গতিৰে বৰষুণৰ পানী পৰিবলৈ ধৰিলে বাছৰ ‘উইণ্ড শ্বিল্ড’ত পানী পৰি ধুসৰ হৈ পৰিল। ফনটো গধুৰ হৈ আছিল। ইহান কম সময়ৰ চিনাকি, তথ্যপিও কিয় এনে হয় মন ?



## (তিনি)

এক নিৰ্জন দ্বীপ — পেনাং

মালেছিয়াৰ পৰা আমাৰ উভতি যোৱাৰ সময় হৈ আহিল। মহম্মদ নেগাৰাও যোৱা হ'ল। বগা টেক্সো জেবেৰে গঠিত এই মহম্মদৰ মজিয়াত নিজৰ মুখৰ প্ৰতিবিম্ব চাই অবাক হৈছিলো। ইয়াত আইনাৰ প্ৰয়োজন নাই। মজিয়াৰ দুয়োপিনে থকা পানীৰ ফোৱাৰাতে সেই একেই ৰং। এনেকুৱা মজিয়া আগে-পিছে কতো দেখা মনত নপৰে। — এই প্ৰশস্ত মজিয়াত বহি পঢ়ি থকা মুছলিম ছাত্ৰৰ দল এটিক দেখা পাইছিলো। কাৰণতাব কোনো কোনো অংশত মেলি থোৱা ছাতিৰ আকৃতিৰ কাৰুকাৰ্য দেখি ভাব হয়, সেইবোৰ যেন পাৰি মেলি থকা বাদুলি। — এই ছাতিৰ তলতো দুই এটি ছাত্ৰই পঢ়া-শুনা কৰি আছিল। মহম্মদ মুছাই কিছু সময় সিহঁতৰ ওচৰত গৈ বহাৰ কথাও মোৰ মনত পৰিল। মালেছিয়াত বিস্তাৰিত হৈ থকা 'মুৰীয়া' শিল্প-কলাৰ নিদৰ্শন নাইবা বুটছ শিল্পকলাৰ নিদৰ্শন এই জাতীয় — মহম্মদত দেখা নগ'ল। সেই চৈধ্য-পোন্ধৰ শতিকাত ইউৰোপৰ পৰা বেদা খাই আহি 'মুৰ' সকলে মালেছিয়াত বসতি কৰি বহুত স্থিতি চিহ্ন থৈ গৈছে মালেছিয়াৰ ৰেলৱে ষ্টেচন আৰু সেই প্ৰাচীন অষ্ট্ৰেলিয়া সমূহত 'মুৰী' শিল্প-কলাৰ অপূৰ্ব নিদৰ্শন এতিয়াও দেখা যায় মহম্মদ মুছাই ক'লে।

— 'সুমাৱাত 'ডাউছ', ফিলিপাইন 'স্পেনিছ' আৰু আমেৰিকান, বৰ্ণিত পৰ্তুগীজ আৰু এই মালয়ত বুটছসকলে কি এৰি থৈ গৈছে বুলি ভাবিছে? অকল কটা জোতা, মদৰ বটল আৰু ভঙা গ্লাছৰ টুকুৰাহে এৰি থৈ যোৱা বুলি ভাবে নেকি? ডাউছসকলে জাভাত এদল সাগৰ বণিক তৈয়াৰ কৰি থৈ গৈছে। স্পেনিছসকলে ফিলিপাইনক মাত্ৰ সাগৰ দস্যু কৰা বুলিহে ভাবে নেকি?'

— 'কি কৰিছে ভেতিয়াহ'লে?'

— 'ফিলিপাইনৰ বাটে-বাটে স্পেনিছ সঙ্গীতৰ মুহূৰ্ত্ত ধ্বনি এতিয়াও শুনা পাব।

বৰ্ণিত পৰ্তুগীজসকলে এৰি থৈ যোৱা গীৰ্জা ঘৰৰ কাৰুকাৰ্য দেখি আপুনি ভাবিবলৈ চেষ্টা কৰিব আবিষ্কাৰৰ চেষ্টাত সাগৰে সাগৰে ঘূৰি বুঝা এই জাতিটো সঁচাকৈয়ে ইমানেই ধৰ্মভীক আছিল নে?'

— 'এবা ভেতিয়াহ'লে সিহঁতে মাত্ৰ মদৰ বটল আৰু ভঙা গ্লাছৰ টুকুৰা এৰি থৈ যোৱা নাই।'

মহম্মদ মুছাই হাঁহিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

নবেম্বৰৰ পাঁচ তাৰিখ পূৰ্বা মূখ-হাত ধুই ছোটলৈ লাউজলৈ নাৰি গৈ দেখিলো দক্ষিণৰ পৰা অহা দলটোৱে হালাকাৰলৈ বন্দলৈ সাবু হৈছে।

— ‘কি আছে মালাকাত ?’

— ‘এপিনে ছাউথ চাইনা সাগৰ, আনপিনে ষ্ট্ৰেইট অব মালাকা’

ৰাজ নামৰ ছাত্ৰজনে একপ্ৰকাৰ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

কামাৰে টেবুলত ভুকু এটা মাৰি নিজৰ মত বজাই ৰাখিবলৈ ক’লে

— ‘টি-চি-আই’য়ে এই একে খৰচতে আমাৰ মালাকা ভ্ৰমণো অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগিছিল। আমি মালাকালৈ গ’লৈ এতিয়া নিজৰ খৰচত যাব লাগিব।’

বৰ কম কথা কোৱা কুমাৰস্বামীয়ে হোটেলৰ মালিকৰ সৈতে ডিউতি ফ্ৰী দোকানৰ পৰা উভতি অহা দেখা গ’ল। দুয়োৰে পিছে পিছে এটা পঙ্গু লিগিৰাই পানীয়ৰ বটল কিছুমান কঢ়িয়াই আনিলে। জাক-জমককৈ সজোৱা বটলবোৰত মোৰ চকু পৰিল।

— ‘কেপ্টেইন মোৰাগান গোল্ড লেবেল ৰাম’ বাকাবৰ্ডি গোল্ড, বিফিটীৰ ড্ৰাইভড্ কা শ্বিৰনফ্, ভেট ছিৰটি নাইন আৰু হোৱাইট হৰ্ট হুইক্কি কেমাছ নেনপলিয়ান, হেনেছি এক্সট্ৰা, প্ৰিন্স দ্যা ছেবট’ — আহ ক’ত যে বিচিত্ৰ নাম, ক’ত যে বিচিত্ৰ বটল। হোটেলৰ মালিকে টুৰিষ্টৰ সহায়ত আধা দামতে এইবোৰ পানীয় কিনি আনিব পৰা সুবিধা গ্ৰহণ কৰিলে।

দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোক সকলে কঢ়া-আজোৰা কৰি পানীয়ৰ বটল কিছুমান হাত কৰি লোৱাত ব্যস্ত হৈ পৰিল।

তাৰ পাছত আকৌ মালাকাৰ বিষয়ে তৰ্কাতৰ্কি চলিল।

বাজে হুইক্কিৰ বটল এটা পকেটত ভৰাই ক’লে —

— ‘মালাকাৰ বজাৰ কিন্তু চাবলগীয়া। চীনৰ মিস্ৰ সন্ধ্যাসকলৰ বণিকসকলে মালাকাৰ বালিত বেহা-বেপাৰ কৰিবলৈ এসময়ত নিয়ামি দি ফুৰিছিল।’

কামাৰে ক’লে —

— ‘চীনাৰ সৰুৰ প্ৰাচীন মন্দিৰ চেন হুন টেং মালাকাত অবস্থিত। ইয়াত চীনা শিল্পৰ এক অ পূৰ্ব নিদৰ্শন দেখা যায়।’

বাজে ক’লে

— ‘আৰু এটা বৰ আচৰিত বস্তু আছে তাত।’

— ‘কি ?’

সকলোৱে আগ্ৰহেৰে বাজৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে।

— ‘এশ বাঠি একৰ যাটি জুৰি তাত প্ৰাচীন চীনা কবৰস্থান এখন আছে। এই যাটিৰ সীমাত থিয় হৈ আছে সেই প্ৰখ্যাত ‘বুষ্টি চাইনা’ টিলা। ওচৰা ওচৰা ইয়াতেই চীনাৰ সৰুৰ সোভাৰ্টা বংশ শিখাল দি চিৰদিনৰ বাবে শুই আছে। কনবীয়া নেমুৰ জোপোহা আৰু কাঁহীতীয়া লতাৰে আবৰি আছে এই চীনা সম্ভ্ৰান্তৰ কবৰস্থান।’

হোটেলৰ মালিক সিদ্ধান্ত পালে — বাকী থকা পানীয়ৰ বটল কেইটা ‘বাৰ’

কমত সজাই থৈ আহি, হাত দুখন জোকাৰি ক'লে —

— ‘আপোনালোকে মালাকালৈ যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। পেনাগলৈ যাওঁক টেক্সি লৈ গ'লে একেদিনাই উভতি আহিব পাৰিব।’

— ‘পেনাগ? কি আছে তাত?’

— ‘হনলুলুতকৈ কোনো গুণে কম নহয়। ‘ষ্ট্ৰেইট অব মালাক্কা’ পাৰ হ'বলৈ বাটৰ বৰ্খলৈ যাব লাগিব। ছবিশ বণ্টা নিববজিছ ‘ফেৰী ছাৰ্ভিচ’ আছে।’

সিয়াও পিন্ধাক প্ৰশ্ন কৰিলে।

— ‘পেনাগৰ কিবা বোমাৰ্কাৰ ইতিহাস আছে নেকি?’

— ‘তামোলৰ অৰণ্যৰে ভৰা পেনাগ এসময়ত লানানছসকলৰ ঘাট আছিল।’

— ‘লানানছ?’ কুমাৰস্বামীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে।

— ‘ভাৰত মহাসাগৰৰ প্ৰাচীন জলদস্যু সিহঁত! ১৭৮৬ খৃষ্টাব্দত কেণ্টোইন ষ্পানিছ লাইটে এই পোভাশ্ৰয়টিক ‘বুটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানী’ বিস্তাৰৰ বাবে এটি আউটপ'ষ্ট কৰি ল'ব খুজিলে। কেন্দ্ৰাহৰ চুলতান আব্দুল্লাৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি এই দ্বীপ লিজলৈ লোৱা হ'ল। এইদৰে ১৭৮৬ চনৰ আগষ্ট মাহৰ বাৰ তাৰিখৰ পৰা ‘ষ্ট্ৰেইট অব মালাক্কা’ত প্ৰথমবাৰৰ বাবে বুটিছৰ বসতি আৰম্ভ হ'ল।’

বাজে কৌতুহলেৰে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— ‘এতিয়াও তাত জলদস্যুসকলৰ বংশধৰসকল আছেনে?’

সিয়াও পিন্ধে ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ হালধীয়া দাঁত আৰু মুখৰ কিছুমান বিচিত্ৰ ৰেখা প্ৰকট হৈ পৰিল।

— ‘নাই নাই এতিয়া তাত কনবীয়া নেমু আৰু তামোলৰ অৰণ্যও নাই। ইট ইজ্ঞ এ পাৰ্ল অব অৰিয়েণ্ট নাও।’ চীনা আৰব আৰু ভাৰতীয়সকলৰ কলকৰৰ দ্বাৰা মুখৰ এই দ্বীপ। সকলোৱে নিজৰ নিজৰ সংস্কৃতিক মহান কৰি তোলাত বদ্ধ-পৰিকৰ। সৰ্প মন্দিৰলৈ যাব। বিৰাস্ত সৰ্পসমূহক মন্দিৰৰ মজিয়াত ছুৰি কুৰা দেখিব। ডেবল বছৰ পূৰ্ণা মন্দিৰ। এই মন্দিৰৰ শিখৰত স্ক্ৰুৰ ড্ৰেগনৰ মূৰ্তি দেখা পাব। নাইবা কুইন ষ্টাৰ্টৰ মাৰি আশ্বাৰ মন্দিৰলৈ যাব। নাইবা নাইবা নিশ্চয় আপোনালোকে দক্ষিণ পাৰৰ বাটুকেবিশি বিচলৈ গৈ হাহকলী বৰলীয়া বালিত বহি জীৱন উপভোগ কৰিব

কুমাৰস্বামী আৰু মহম্মদ মুছাই আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

— ‘মালাকালৈ যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। এইবাৰ আমাৰ লক্ষ্য হ'ব এই নিৰ্জন দ্বীপ ভাৰত মহাসাগৰত ত্ৰাসৰ সৃষ্টি কৰা জলদস্যুৰ দ্বীপ।’

এখন প্ৰকাণ্ড মাৰটীদিহ টেক্সিত আমি পাঁচজনে কুৱেলালামপুৰৰ পৰা পেনাগ অভিমুখে ৰাওনা হ'লো। যোৱা ৰাতিয়েই আন এটা দলে মালাক্কা অভিমুখে ৰাওনা হৈছিল। সিয়াও পিন্ধৰ কৰ্ণনাৰ পাছত পেনাগলৈ যোৱাৰ লোভ য়োৱা সামৰিব নোৱাৰিলো।

পুৱাৰ সূৰ্যই পাম গছৰ হাবিত অপূৰ্ব কাকৰ্কাৰ্য সৃষ্টি কৰাত ব্যস্ত আছিল। দুই এটা চাং বঙলা দেখা গ'ল। দূৰৈত কেইখনমান গছ-লতাহীন পাহাৰ। লাহে লাহে লোকবসতি সেৰেঙা হৈ অহাৰ দৰে দেখা গ'ল। কিছুদূৰ আগুৱাই গৈ আমি বৰৰ বেতিৰ ওচৰ পালো। বৰৰ আঠা গোটাৰলৈ যোৱা শ্ৰমিক এজাকক অ'ত ত'ত দেখা গ'ল। প্ৰথমবাৰৰ বাবে দুই এটি চাইকেল যাত্ৰীকো দেখা গ'ল। বন্দৰৰ পৰা অহা ট্ৰাক আৰু বিভিন্ন গাড়ীৰ ভিৰ আৰম্ভ হ'ল। দুই এখন পাব আৰু ধাৱা জাতীয় চাহ আৰু কফিৰ দোকান চকুত পৰিল। ফিটফাট সাজ-সজ্জা কৰা চীনা যুৱতী কিছুমান কৰ্মৰত অৱস্থাত দেখা গ'ল।

চাহৰ দোকান এখনৰ সন্মুখত ড্ৰাইভাৰ পী লিয়ে টেক্সি ৰখালে। ভাব হৈছিল পী-লিয়ে বিয়েৰ জাতীয় কিবা এটা খাব। কিন্তু দেখিলো সি গাড়ীৰ পৰা উদং বটল এটোহে উলিয়াই আনিলে আৰু বটলটোত পানী ভৰাই দিবলৈ পৰিচাৰিকা এগৰাকীক আদেশ দিলে।

আমি সকলোৱে চাহৰ কাপ হাতত লৈ মুকলিত সজাই থোৱা চকী মেজ কিছুমান অধিকাৰ কৰি বহিলো। কুমাৰ স্বামীয়ে পানীয়ৰ গোন্ধ লৈ ইফালে - সিফালে কিছু সময় ঘূমুটিয়াই ফুৰিলে। কিন্তু কোনেও লগ দিয়াৰ ইচ্ছা নকৰাত বেচেৰাই ওঁঠ মুখ চেলেকি আকৌ কফিৰ টেবুলৰ ওচৰত আহি বহিল।

মহম্মদ মুছাই ড্ৰাইভাৰ পী-লিক প্ৰশ্ন কৰিলে —

— 'আমি দুপৰীয়াৰ লাঞ্চ ক'ত খাম ?'

পী-লিয়ে এটা অদ্ভুত ভংগী কৰি মুৰটো জোকাৰিব ধৰিলে।

আমি বুজি পালো বেচেৰাই ইংৰাজীও একেবাৰে নেজানে।

দোকানৰ মালিক গৰাকী এইবাৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহিলে। পিছনত লুণ্ডি আৰু ঢুকী টুপী।

— 'আপোনালোক পেনাগলৈ যাব নহয়নে ?' আমি সকলোৱে মূৰ দুপিয়ালো।

— আকাশত সৌৱা আকৌ মেঘে দেখা দিছে। যি কোনো সময়ত বৰষুণ আহিব পাৰে। সোনকালে বাওঁক — আগলৈ ৰাস্তা ঠেক আপোনালোকে ইপুত দুপৰীয়াৰ সাজৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিব।

পী-লিয়ে ইপুৰ নাম শুনি এক বিচিৰ ভঙ্গীৰে কিবা এটা কৈ উঠিল। আমি অৱশ্যে কোনেও একো বুজি নেপালো। হোটেলৰ মালিকে বুজাই দিলে — 'ইপুত তাৰ পৰিবাৰ থাকে।'

কিনিকিনকৈ বৰষুণ পৰিবলৈ ধৰিলে। দক্ষিণ চীনা সমুদ্ৰৰ বালিৰ দৰে ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ বৰষুণৰ টোপাল। কোনো কোনো ঠাইত গাড়ী ৰখাবলগীয়া হ'ল কাৰণ সন্মুখৰ বন্দৰৰ পৰা বৰ দ্ৰুত গতিৰে ট্ৰাক সমূহ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। সৰু সৰু অমিতাৰ গছ আৰু হেলনীয়া পাম গছ সমূহক এই বৰষুণৰ সাজেৰে বৰ বিচিৰ দেখা গ'ল।

ইপূৰ্বে এখন মালয় বেটু বাত ৰাজ কামাৰ মহম্মদ মুছাই প্ৰসিক্ৰ ছাটাই অখাৎ বাদামৰ ছত্ৰ লগত কাঠি একোডালত খুচি থোৱা পোৰা মাংস লৈ ব্যস্ত হৈ পৰিল। মই কাইকাউছক লৈ ভাৰতীয় হোটেল এখনলৈ ঢাপলি মেলিলো।

আধাঘণ্টাৰ পাছত আকৌ আৰম্ভ হ'ল সেই বিস্তীৰ্ণ পথ। এইবাৰ যেন সাগৰৰ গোন্ধ আহি নাকত লাগিল। পৃষ্ঠ নাৰিকলৰ পানীৰ দৰে টেঙা গোন্ধ। আৰু সেই বেকা বেকা হৈ বালিয়া মাটি স্পৰ্শ কৰিবলৈ উদ্ভাৱল হৈ পৰা পাম গছসমূহ ঘন হৈ আহিব ধৰিলে। আমি মালাকা ট্ৰেইটৰ ওচৰ পালোহি এয়া বাটৰবৰ্খ। এই বাটৰবৰ্খৰ পৰা ফেৰীৰে মালাকা হৈ আমি পেনাগত উপস্থিত হম। প্ৰতি দহ-পোন্ধৰ মিনিটৰ মূৰে মূৰে একোখন ফেৰীয়ে সত্ৰ-আশীখনকৈ গাড়ী পাৰ কৰি আছে। কেৰীৰ লাউজলৈ গৈ দুবৈৰ সমুদ্ৰৰ দৃশ্য দেখি নয়ন স্থিৰ হৈ গ'ল। এতিয়া আৰু আকাশত ডাৱৰৰ আড়ম্বৰ নাই। ফটকটীয়া সুন্দৰ পানী অত ভ'ত দুই এখন বচেঙীয়া জাহাজ। বিলাস ভ্ৰমণৰ বাবে সাজু কৰি ৰখা জাহাজ হয়তো।

আৰক্ষী বিভাগৰ পুলিচে গাড়ীৰ ওচৰলৈ আহি জুমি জুমি চাবলৈ ধৰিলে। এইবিনি ঠাইৰ পুলিচ ব্যৱস্থা অত্যন্ত কঠিন। কি ঠিক কিজানি 'শ্ৰাগল' কৰা মাল গাড়ীৰ কৰবাত কোনোবাই লুকুৱাই ৰাখিছে। মই লক্ষ্য কৰিলো ৰাজৰ ওপৰত আকৌ সিহঁতৰ চকু পৰিছে। এক সন্ধ্যা সূচক দৃষ্টিৰে সিহঁতে ৰাজৰ মুখৰ ভাৱ পঢ়াৰহে যেন চেষ্টা কৰিছে। এৰা এই দীঘল চুলি ফুলাম কাপোৰ বিচিত্ৰ মুখভঙ্গী এই সকলোবোৰেই ৰাজৰ প্ৰতি সন্ধ্যাৰ ভাৱ জগাই তোলা স্বাভাৱিক।

সাগৰ পাৰ হৈ এটা সময়ত আমি পেনাগত উপস্থিত হ'লো।

অন্য দৃশ্য এয়া। ৰবি বন্দাৰ চিত্ৰৰ দৰে ৰং-ৰূপৰ বাহাৰ। বৃদ্ধ বট, পাম গছ আৰু জুপুকা মাৰি বহি থকা অশোক গছৰ সমাবোহ। ভাৱ হয় ৰক্ত মিনৰ পূৰণি এই গছ। ভাৰত মহাসাগৰত বিচৰণ কৰা জলদস্যু সমূহক ছাঁ দি ৰখা নাইবা ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ ফিৰীংইতক ?

'মানি চেঞ্জাৰ'ৰ দোকান এশাৰীৰ ওচৰত পী-লিয়ে গাড়ী ৰখালে।

কামাৰে ক'লে —

— 'ভাৰতৰ পৰা, টকা-পইছ কিবা যদি আনিছিল ইয়াতেই সলাই লওক। পাউণ্ড মলৰ। এই সময়ত পাউণ্ডৰ অৱস্থা ভাল নহয়। মালেছিয়ান ডলাৰ লোৱাবো প্ৰয়োজন নহৈ। আমি হিলাপুৰলৈ যাম যেতিয়া হিলাপুৰী ডলাৰ ল'ব পাৰে।'

ৰাজে ক'লে —

— "আমি আপোনাত কিছুদিন থাকিব যেতিয়া, 'ইয়েন' লোৱাই ভাল হ'ব।"

অভিভাৱ কামাৰে আৰ্তনাদ কৰি উঠিল—

— "নহি নহি আপোনালোকে হিলাপুৰ, হংকং, বেংকক ইত্যাদিত এয়াৰপৰ্ট ট্ৰেন্স মিৰ লাগিব। গতিকে আমেৰিকান ডলাৰ লৈ ইণ্ডিয়ান মানি কন্ডাক্ট কৰক।"

মই ক'লো,

- - “সকলোবোৰ বিমান বন্দৰত দেখোন মানি চেঞ্জাৰ আছে ”

কামাৰে এটা ধূৰ্ত ইহি মাৰি ক'লে

— “আপোনাৰ একো অভিজ্ঞতা নাই। সকলোৰে এটা সীমা আছে, মুখৰ ভিতৰত আৰু এটা কথা কামাৰে ক'লে — বুজি নেপালো ”

কিন্তু এই মুহূৰ্তৰ পৰা মানুহটোৰ প্ৰতি মোৰ এটা সন্দেহৰ সৃষ্টি হ'ল।

আমি গাড়ীৰ পৰা নামিলো, আৰু মানি চেঞ্জাৰৰ দোকানশাৰীৰ সন্মুখলৈ আওবাই গ'লো। কামাৰে কালৈকো ড্ৰাফ্ৰেপ নকৰি জোতাৰ ফিটা খুলিলে। ইণ্ডিয়ান কাৰেলিৰ জাপ কিছুমান দেখা-দেৰিকৈয়ে জোতাৰ ভিতৰৰ পৰা উলিয়াবলৈ ধৰিলে।

কপালত গোট খোৱা ঘামৰ কণিকা মই কমালেৰে মচি লোৱাৰ চেষ্টা কৰিলো।

চীনা আৰু মুছলমান মানি চেঞ্জাৰ কেইটাই কামাৰক বৰ আগ্ৰহেৰে হাত বাউল দি মাতিবলৈ ধৰিলে। সাগৰেৰে অহা নিত্য-নতুন নাবিকৰ বহুসাময় অৰ্থ-ভাণ্ডাৰৰ লগত পৰিচিত এই বণিক সকলেও যেন কামাৰক চিনি পালে।

এই বিচিত্ৰ দোকানলানীৰ চাৰিওফালে মই টহল দি ফুৰিবলৈ ধৰিলো। সকলোবোৰ দোকানৰ সন্মুখত একোটাকৈ 'শ্বোকেছ' আছে। এই 'শ্বোকেছ' সমূহত বিভিন্ন দেশৰ কাৰেলিসমূহ সুন্দৰকৈ সজাই থৈছে। দোকানৰ সন্মুখৰ আলিটোত কিছুমান ধূপকাঠি ওকুৱাবলৈ দিছে। ওকুৱাবলৈ দিয়া ধূপকাঠিবোৰ কোনো কোনো ঠাইত মূৰৰ পাখিৰ দৰে দেখা গ'ল। আৰু সেই বিচিত্ৰ ধৰণৰ বিজ্ঞাসমূহ পিছফালে চকা আগফালে ছিট। চালকৰ মূৰৰ ওপৰত হাঁ দিয়াকৈ স্থায়ীভাৱে লগোৱা আছে একোটা বামীজ ছাতি। প্ৰায়বোৰেই চীনা চালক। এইবাৰ আমি আনচন ৰ'ডৰ 'থাইবুদ্ধ'ৰ মন্দিৰ অভিমুখে বাওনা হলো। এইটোৱেই বুদ্ধৰ সৰ্বাধিক মন্দিৰ।

গাড়ীৰ পৰা নামি দেখিলো কিছুমান বৃটিছ নাবিকে সেই কাকৰ্কাৰ ৰচিত বিজ্ঞা সমূহত উঠি আনচন ৰ'ডত পিয়াপি দি ফুৰিব ধৰিছে। মন্দিৰৰ সন্মুখলৈ আগবাঢ়ি গ'লো। পদূলিৰ মুখত সজাই থোৱা আছে ড্ৰেগন আৰু ভক্তৰ কিছুমান বিস্ময়কৰ মূৰ্তি। সুউচ্চ পেগোদাৰ (সাতমহালীয়া) দুশা মনোমোহা। মন্দিৰৰ ভিতৰত সোমাই গম পালো — ফটো লোৱা নিষেধ। আৰু কিছু আওবাই গৈ শায়িত বুদ্ধৰ এক প্ৰকাণ্ড মূৰ্তি দেখি স্তম্ভিত হৈ পৰিলো। এনেকুৱা শায়িত বুদ্ধৰ ছবি এখন বেঙ্গুনৰ খিউ ডাঙ্গন পেগোদাত দেখাৰ কথা মনত পৰিল।

কামাৰে টকাৰ টোপোলা এটা হাতত লৈ মোৰ ওচৰত আহি খিৰ হৈ ক'লে —

— “সৌ চীনা বিজ্ঞাচালকসকলৰ লগত পিয়াপি দি কুৰা কিবিলীথোকক দেখিছে নহয়? বোৱা বহুৰো মই সেইবোকক ঠিক এইখিনি ঠাইতে লগ পাইছিলো। সেইবাৰ সিহঁতে এই মন্দিৰৰ চেকোৱোভেকিয়াৰ পৰা দিয়া 'চাওলীয়েৰ'টো লৈ ভৰ্ক কৰিব আৰম্ভ কৰিছিল।”

মন্দিৰৰ ভিতৰত ইটালীৰ 'কাৰাৰা মাৰ্বেলে'ৰে কৰা বিভিন্ন কাৰুকাৰ্য চাবলৈ মই আওৱাই গ'লো। বুদ্ধৰ জীৱনৰ বিভিন্ন ছবি চিত্ৰিত কৰা আছে। এক অনন্য বাতাসৰণ।

চাৰিওফালে বুদ্ধৰ ধ্যানমগ্ন অজস্র মুখ। অহৰহ ধ্বনিত সেই বাণী —

'চোৱা আৰু হৃদয়ৰ গভীৰতম কক্ষলৈ যাবলৈ চেষ্টা কৰা। এটা ৰোজৰ পাছত আনটো ৰোজ দিয়াৰ সময়তো

ধূপৰ ঘোঁৱাই কুঁৱলীৰ দৰে আহি মোৰ দুয়ো নয়ন ঢাকি ধৰিলে। এই ঘোঁৱাৰ মাজেৰে বাওঁহাতৰ এখন প্ৰাচীৰত মই থাইলেণ্ডৰ ৰজা ভূমিবল আৰু ৰাণী সিৰিকিটৰ ছবি এখন দেখিলো।

বাহিৰলৈ ওলাই আহি দেখিলো বৃটিছ নাবিকসকলে ফটো তোলাত মগ্ন হৈ পৰিছে। আৰু সেই চীনা বিজ্ঞাচালকসকল? সিহঁতকো যথেষ্ট প্ৰফুল্লিত যেন দেখা গৈছে।

এই বহু প্ৰশংসিত বুদ্ধ মন্দিৰটিৰ সন্মুখত ব্ৰহ্মদেশৰ বুদ্ধ মন্দিৰ এটাও মোৰ চকুত পৰিল। এই মন্দিৰটিৰ তুলনাত ব্ৰহ্মদেশৰ মন্দিৰটি যথেষ্ট নিম্নাভ। দুবাৰ মুখত থিয় হৈ লক্ষ্য কৰিলো কুমাৰস্বামীয়ে বৃটিছ নাবিক দুজনজনৰ সৈতে ব্ৰহ্মদেশৰ মন্দিৰটিৰ দীৰ্ঘ কৰিডবৰ পিনে আওৱাই গৈছে। মোৰ বুদ্ধিবলৈ বাকী নেথাকিল কি কাৰণে কুমাৰস্বামীয়ে সিহঁতৰ লগ লাগিছে। এজোপা কৰবী জাতীয় ফুল গছৰ তলত বহি কুমাৰস্বামীয়ে সেই নাবিকসকলৰ লগত পানীৰ সেৱন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিলে। কুমাৰস্বামীক তাতে এৰি এইবাৰ আমি পেনাগৰ বিখ্যাত সৰ্প মন্দিৰলৈ ৰাওনা হ'লো। দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চীনা বান্ধৱী এগৰাকীয়ে কৈছিল — পেনাগত একো চাব নোৱাৰিলেও সৰ্প মন্দিৰটি চাবা মন্দিৰৰ চাৰিওফালে বিৰাস্ত সাপ কিছুমানে পিয়াপি দি ফুৰে। অথচ ইচ্ছা কৰিলে এই সাপবোৰ ভূমি হাতৰে তুলি ধৰিব পাৰিবা। ইয়াত থকা চীনা সিদ্ধৰ মূৰ্তিৰ ওচৰত ধূপকাঠি জ্বলাই দিবা।

'সকলো দুখৰ পৰা মুক্ত হবা।'

মালেছিয়ালৈ গ'লে পেনাগৰ সৰ্প মন্দিৰৰ কথা কেতিয়াও নেপাহৰিবা কিন্তু।

মন্দিৰটিৰ সন্মুখত টুৰিষ্ট বাছ কিছুমান দেখা গ'ল। বৃটিছ নাবিকসকলৰ বাহিৰেও বৃটিছ ভ্ৰমণকাৰী কিছুমানকে দেখা পালো।

মন্দিৰৰ দুয়োপিন্দে কিছুজন বিচিত্ৰ দোকান।

কান্ধত খোনা লোৱা কৌতূহলী ছাত্ৰৰপৰা আৰম্ভ কৰি দুই-তিনিটা লগুৱা লৈ বোৱা ফৰাচী মহিলা কেইগৰাকী মানকো এই দোকানবোৰত বস্ত্ৰৰ দাম-মৰ কৰি থকা দেখিলো।

আমাৰ দলৰ সভ্যবোৰে ফটো লবলৈ চাৰিওফালে ছিটকি পৰিল। এই চীনা মন্দিৰটিৰ সন্মুখৰ ছাইনব'ৰ্ডখনৰ ওচৰলৈ মই আওৱাই গ'লো। এশ বছৰৰ আগতে

কেমেকৈ চীনাৰ সিদ্ধ এগৰাকীয়ে চুবুৰী কান্ধৰ মূৰ্তি আনি এই মন্দিৰত স্থাপন কৰিলে আৰু ১৮৭৩ চনত গুলুগাৰৰ জমিদাৰ ডেভিড ব্ৰাউনে এই চীনা সিদ্ধৰ আশীৰ্বাদ আৰু 'চুবুৰী কান্ধ' পূজা কৰি কিদৰে বোগমুক্ত হৈ পেনাগত মন্দিৰৰ বাবে এই মাটি দান কৰিলে তাৰো এক সুদীৰ্ঘ ইতিহাস 'ছাইনবৰ্ড' লিখি থোৱা হৈছে।

আওৱাই গলো। এইবাৰ মন্দিৰৰ সন্মুখত দুটা প্ৰকাণ্ড ঘণ্টা চকুত পৰিল। কোনোবা ভক্তই দান কৰা ঘণ্টা। সকলোৰে জোতা পিন্ধিয়েই একেবাৰে মন্দিৰৰ ভিতৰলৈ যোৱা দেখিলো। 'চুবুৰী কান্ধ' মূৰ্তিৰ ওচৰত থিয় হৈ সঁচাকৈয়ে এটা বিশ্ময়কৰ দৃশ্য দেখা পালো। সাপ, চাৰিওফালে সাপ, টেবুলত সাপ, সজাই থোৱা ফুলদানিত সাপ, চুকে-কোণে কুণ্ডলী পকাই থকা সাপ

আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিলো। এডাল প্ৰকাণ্ড বিৰাক্ত সাপ মোৰ ভৰিৰ ওপৰোৰ পাৰ হৈ গ'ল।

চীনা সাধু এটাই ক'লে —

— 'ভয় কৰিব নেলাগে। চাওক এয়া মই হাতেৰে তুলি ডিঙিত মেৰুৱাই ললো।' সঁচাকৈয়ে সাধুজনে সাপ এডাল তুলি লৈ ডিঙিত মেৰুৱাই ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

হঠাৎ এখন ছাইনবৰ্ড চকুত পৰিল।

— 'এই বিৰাক্ত 'ৱেগলাৰ পিট ভাইপাৰ'বোৰ লৈ খেলা-খুলা কৰোতে যদি কাৰোবাৰ কিবা দুৰ্ঘটনা হয়, তাৰ বাবে মন্দিৰৰ কৰ্তৃপক্ষ দায়ী নহয়।'

আন এজন ভক্তক প্ৰশ্ন কৰিলো —

— 'এই বিৰাক্ত সাপবোৰৰ পৰা কেতিয়াবা কাৰোবাৰ কিবা অপকাৰ হৈছিল নে?'

তেওঁ মূৰ জোকাৰি ক'লে —

— 'নাই কেতিয়াও কোনো অপকাৰ হোৱা নাই। এই সাপবোৰক কণী খুৱাই বোগমুক্ত হোৱাৰহে বহুত কাহিনী আছে।'

মোৰ সহযাত্ৰী কাইকাউছে ক'লে —

— 'তুমিও চেষ্টা কৰি নোচোৱা কিয়? কিন্তু তুমিও সাপডাল তুলি ল'ব পাৰা? 'ওচৰৰ জখলা এডালত বগাব খোজা সাপ এডাল মোৰ চকুত পৰিল। সোণালী সেউজীয়া আৰু ক'লা ৰং।

মন্দিৰ প্ৰাঙ্গণত গিৰ্জাভিত্তি হৈ পৰি আছে এই ৰং।

কিহু ভয়?

এবা কিহু ভয়?

চীনা সিদ্ধৰ ভৰিৰ ওচৰত থুপ এডাল ছলাই দি মই সেই জখলা বগাব খোজা



সাপ এডাল তুলি ধৰিলে। শুকাই বৰখৰীয়া হোৱা ছাল এখন হাতত ধৰি নি খোৱাৰ দৰে ভাব হ'ল। বাহৰ ওপৰলৈকে উঠি সি মোৰ হাত এখন শুষ্ক ধৰিলে। তাৰ পাছত আৰু এডাল তুলি ল'লে। তাৰ পাছত আৰু এডাল

— 'কি কাৰণে সিহঁতে ভক্তৰ সৈতে এইদৰে খেলা কৰে?'

বুদ্ধ ভিক্টু এজনে উত্তৰ দিলে —

— 'মেডাম, কেনেকৈ কও আপোনাক? ভক্ত আৰু নাবিক বণিকৰ কথাৰতো কোনো মিল নাই। ভক্তই কয় — ই এক অলৌকিক বিষয়। নাবিকে কয় ধূপৰ ধোঁৱাই সাপবোৰক অচেতন কৰি ৰাখে সেইবাবে সিহঁত পানীয় সেৱন কৰা মানুহৰদৰে চাৰিওফালে মাথোঁ ভ্ৰম অনুভৱ কৰে'।

পী-লিয়ে গাড়ীৰ হৰ্প দিয়া শুনিিলে। আমি কোৱা কোবিকৈ তললৈ নামি গ'লো।

— 'আমি ক'লৈ যাম এতিয়া?'

পী-লিয়ে মেশ্বৰ এখন দেখুৱাই বুজাই দিলে — 'এইৰিনি সময়ৰ ভিতৰত দুকুৰি মাইল জোৰা এই বীপটোৰ চাৰিওফালে আমি মটৰেৰে পাক এটা মাৰি আহিব পাৰো। ইচ্ছা কৰিলে আমি দহ হাজাৰ বুদ্ধ থকা বান ছড় পেগোডাও চাব পাৰো। পূব সীমান্তৰ প্ৰখ্যাত পেগোডা এইটি।

বাজে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— 'ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ পৰিত্যক্ত বৰতোপসমূহো আমি দেখা পাম নিশ্চয়।'

পী-লিয়ে ঢেক্‌ঢেকায় হাঁহি মাৰি ক'বলৈ চেষ্টা কৰিলে —

— 'সেইবোৰক এতিয়া মামৰ আৰু কনৰীয়া নেমুৰ জোপোহাই আবৰি ধৰিছে

কুবেলালামপুৰৰ দৰে পেনলাঙ্গৰ ৰাজআলিৰ দুয়ো গিনে কিছুমান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আহল-বহল প্ৰাক্তনত মুকলি মনেৰে ঘূৰি ফুৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভিৰ।

চহৰ পাৰ হৈ আমি আৰু কিছুদূৰ আগুৱাই গ'লো। তেতেলী, বট, আৰু কনৰীয়া নেমুৰে আবৰি থকা কিছুমান সৰু সৰু গাঁও চকুত পৰিল। এইবোৰ ঠাইতে জালুক আৰু লঙৰ খেতিৰ সন্ধান ল'বলৈ প্ৰাচীন কালতেই হেনো পৰ্তুগীজ আৰু আৰবৰ বণিকসকলে ঘূমুটিয়াই ফুৰিছিল।

দুই একোপা কঠালৰ গছ দেখা পালো। কেটেলা পক্ষৰ দৰে জোঙা জোঙা কঁইটে কঠালবোৰক এক অদ্ভুত ফলৰ আকৃতি দান কৰিছে।

কামাৰক সুধিলে —

— 'ইয়াত কঠালবোৰ এনেকুৱাই নেকি?'

তেওঁ মূৰ দুপিয়াই ক'লে —

— "হয় সেইবোৰ কেটেলা পক্ষৰ দৰেই।"

এখন মাছমৰীয়া গাঁও পাৰ হলো। ওকাবলৈ দিয়া সিহঁতৰ জালবোৰৰ লগত দুপৰৰ এই শ্ৰেণীৰ ব'দে যেন জোটাপুতি খাই উমলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

এইবাৰ আমি উত্তৰৰ 'বাটু ফেৰিন্‌স্কী বিচ্' অভিমুখে ৰাওনা হলো।

এয়া বাটু ফেৰিন্‌স্কী।

ইলিছ মাছৰ কণীৰ দৰে ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ বালি। দুপৰৰ শ্ৰেণীৰ ব'দে ধেমালি কৰি এৰি থৈ যোৱা বাটু ফেৰিন্‌স্কীৰ বালি ছুইমিং 'কণ্টিউম' পিন্ধি ৰ'দ লৈ থকা চীনা আৰু মালয় যুৱক-যুৱতীৰ দল কিছুমানক ঘৰিয়ালৰ দৰে পেট পেলাই পৰি থকা দেখা গ'ল। আমাৰ লগত ভ্ৰমণ কৰা দক্ষিণৰ দলটোও ইতিমধ্যে আহি পাইছিল।

বাটু ফেৰিন্‌স্কী কলৰৰ মুখৰ হৈ পৰিল। এইবাৰ ভাগৰুৱা সূৰ্যই দুবৈৰ পাম গছ সমূহক শেষ আলিঙ্গনেৰে মুক্ত কৰি ৰাখিছে। — এই আলিঙ্গন যেন কিছু বিকৃত, — শ্ৰেণীৰ নাবিকৰ কপালৰ ৰেখাৰ দৰে কম্পমান।

ভিৰৰ পৰা আঁতৰি আহিলোঁ। এটুকুৰা অকলশৰীয়া ঠাই বিচাৰি মই কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গলো।

সাগৰৰ পাৰত অকলশৰে বহি পোৱা আনন্দ — প্ৰাৰ্থনা কৰি পোৱা আনন্দৰ দৰেই ভাৱ হয়।

কিন্তু কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গৈ অনুভৱ কৰিলো এক অন্য ব্যক্তিৰ ভৰিৰ খোজ। কাইকাউছ নহয়তো?

মই উভতি চালো —

মহম্মদ মুছাক দেখা পালো। কৰ্ণাটকৰ কোনো এক স্কুলৰ শিক্ষক আৰু কবি মহম্মদ মুছা —। ভাবুক চিন্তাশীল ব্যক্তি। জমা পূজি উদং কৰি 'টি টি আইব' এই বায় বহুল ভ্ৰমণত কি কাৰণে মহম্মদ মুছা চামিল হৈছিল — একো গম নেপালো।

— “ওনক — মই কুৱেললামপুৰৰ 'মিউজিয়াম নাগেৰাত' আপোনাক এটা প্ৰশ্ন কৰিম বুলি ভাবিছিলো —

— “মনত আছে?”

— “আছে।”

— “আপুনি অকলশৰে থাকি বৰ ভাল পায় নহয় নে?”

— “হয় অভ্যাসত পৰিণত হৈ গৈছে।”

— “ময়ো তেনে ধৰণৰে আছিলো, কিন্তু ইয়ালৈ আহি কিয় জানো — অকলশৰে থাকিবলৈ ভয় লগা হৈছে।”

— “ভয়?”

মই উচপ খোৱাৰ দৰে ক'লো।

— “নাই — নাই আপুনি আচৰিত নহব। এয়া মোৰ একান্ত ব্যক্তিগত কাৰণ।

বাট ফেৰিন্গীৰ সোনালী বালিও শিকক কবি মহম্মদ মুছাই এটি অসহায় বালকৰ দৰে আঁঠু কাটি বহিল। মূৰৰ কেঁকোৰা চুলি, হনু ওলোৱা দুয়ো গাল আৰু কিঞ্চিত ভাজ খোৱা থুতুৰীটোৰে সৈতে মহম্মদ মুছাক এটি কম বয়সীয়া ছত্ৰৰ দৰে লাগিল।

—“কি কম বুলিছিল আপুনি?” মই প্ৰশ্ন কৰিলো।

—“শুনক মই মোৰ জমা পুজি ধ্বংস কৰি ইয়ালৈ অহাৰ এটা কাৰণ আছে। মই বি হঙক বিচাৰি আহিছো।”

—“বি হং? কোন বি হং? ন মটি সূনা যেন লাগে।”

—“শুনিব পাৰে— উত্তৰৰ অন্যত পিয়াৰি দি ফুৰা কমিউনিষ্ট টেব বিষ্ট সকলৰ মাজতো এই বি হং নামটো বৰকৈ প্ৰচলিত হোৱা বুলি শুনিছো।”

—“কিন্তু কোন এই বি হং?”

—“তাই ‘কথাকলি’ শিবিৰলৈ গৈছিল। এই বিষয়ে তাই গৱেষণাও কৰি আছিল। আমি একেলগে ঘৰ ভাৰাও কৰি আহিলো। তাই চীনা ছোৱালী। নিজকে তাই ‘অভাব দি’ৰ চীনা সকলে পৰিচয় দিয়াৰ দৰে ‘ছোৱা চিয়াও’ বুলি পৰিচয় দিয়ে। চিত্ৰাপুৰৰ পৰা গৈ তাই হংকঙৰ জেদ মাৰ্কেটত গিৰিয়েকৰ সৈতে কিছুদিন বাস কৰিছিল। গিৰিয়েকে দক্ষিণৰ সেই টেব বিষ্ট সকলৰ লগ লাগিছিল। বিচ্ছেদ, অশান্তি—। শেষত ভাৰতবৰ্ষ—। তাই শান্তি বিচাৰি ভাৰতবৰ্ষলৈ আহিছিল—। আমি একেলগে এটা ঘৰত আহিলো।

আমি একে লগে কাম কৰিছো। একে লগে ভ্ৰমণ কৰিছো।

কণাটকৰ বেলুৰ হাৰেলবী, অজ্ঞান কনক দুৰ্গা মন্দিৰ, চিত্ৰকূটৰ শবৰী আশ্ৰম, আগ্ৰাৰ তাজ, আলিগড়ৰ মুছলিম বিশ্ববিদ্যালয়— আহ! আমি যে ক’ত ঠাই বুজা নাই শেষত বম্বেৰ মুখা দেৱীৰ ওচৰত অৰ্থাৎ জাভেৰী বজাৰত তাই মোক ক’লে—

—“হোৱাই কান্ট ইউ লিভ্ লাইফ মেন এণ্ড ৱাইফ!”

—“হঠাৎ।”

—“হঠাৎ কি হ’ল?” মই প্ৰশ্ন কৰিলো।

—এদিন এক্স চিটি আহিল। লগে লগে তাই উত্তেজিত হৈ উলি টোপোলা বাকিবলৈ ধৰিলে। মই সুবিলো ক’লে বোৱা বি হং?

তাই ক’লে—

—“হংকং! সৌখন চিটি চোৱা মোৰ স্বামী দক্ষিণৰ অকণ্যৰ দ্বাৰিত বাস কৰা টেব বিষ্ট সকলৰ কলসৰ পৰা উভতি আহিছে। মোক মাতি পঠিয়াইছে।”

—কিন্তু তুমি মোক কৈছিলো

—“উই কান্ট লিভ্ লাইফ মেন এণ্ড ৱাইফ।”

—“স্বামীৰ পৰা আইন সম্ভৱতাবে বিচ্ছেদ লৈ মই তোমাৰ ওচৰলৈকে আহিম।”

মহম্মদ মুছা কিন্তু সময় হীন হৈ থাকিল।

মই প্ৰশ্ন কৰিলো

—“তাৰ পাছত ?”

—এদিন চিঠি আহিল। বি হঙৰ চিঠি। তাই মাত্ৰ এটা কথাই লিখিছে

“তাইৰ স্বামীৰ গুলিবদ্ধ দেহ চিকানুৰৰ ডকত কোনোবাই পেলাই থৈ গৈছে।”

—“তাৰ পাছত ?”

—“তাৰ পাছত আৰু কোনো খবৰ নাই।”

—“এতিয়া কি কৰিব আপুনি ?”

—“এইবোৰ ঘটনা হৈ যোৱা বেছি দিন হোৱা নাই। এইখিনি সময়ত নিশ্চয় তাই মোক ওচৰত বিচাৰিব।”

মই কলো—

—“এই উত্তৰ— পূব সীমান্তত সিচৰিত হৈ থকা চীনা সকলৰ বৰ বিচিত্ৰ জীৱন। বগিয়াৰ চীনা স্বাগলাৰসকল কম্বোডিয়াৰ চীনা ধানৰ বেপাৰীহঁত জাভাৰ সুদখোৰ কষ্টত কেঁকাৰা ৰাই কি যে পথ লোৱা নাই আৰু ক’তেই যে শেষ হৈ যোৱা নাই সিহঁত ?”

মহম্মদ মুছাৰ দুয়ো নয়ন ভৰি আহিল। ধাৰণা হ’ল বৰ স্পৰ্শকাতৰ মানুহ মহম্মদ মুছা।

—“হংকঙৰ জেদ মাৰ্কেটত তুমি যদি তাইক বিচাৰি নোপোৱা ?

সি মূৰ তুলি চালে।

তাৰ সুন্দৰ চকুযোৰত ‘মালাকা ষ্টেইটত’ ডুব যাৰ খোজা সূৰ্য্যৰ শেষ বশ্মৰ কিৰণ দেখা পালো।

কি সাধুনা দিম এই মানুহটোক ? মোৰ সমুখৰ সোৱা বাটু ফেবিন্সীৰ বালিয়ে এতিয়া পকা ডিমৰ দৰে বৰল লৈছে। সোৱা পালিয়ে গাড়ীৰ হৰ্ণ বজাবলৈ আৰম্ভ কৰিলেই।

—“আমাৰ উভতি যোৱাৰ সময় হ’ল মহম্মদ মুছা ?”

—“হয় মেডাম, আমি আজি ৰাতিয়েই তিনিশ মাইল অতিক্ৰম কৰিব লাগিব।” হাতত কেমেৰা লৈ ৰাজে অৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

—“আমাৰ অসংখ্য বস্তু চাবলগীয়া আছে— সেই ‘বিচ অৱ পেছ’নেট লাভ’ (বুটিছ সৈনিকসকলে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধত এই নাম দিছিল।) —আৰু তাৰ আশে পাশে থকা মালয় গাওঁবোৰ, য’ত মানুহে তিনি মাহৰ দৰে চিলা উৰুৱাই আনন্দ কৰে—আৰু এই চিলাবোৰ উৰাবলৈ য’ত দহটা মানুহৰ প্ৰয়োজন হয়। এনে ধৰনৰ অসংখ্য ঠাই আছে।

“মই তাক সোঁৱৰাই দিলো—

—“ছ’উথ চাইনা সাগৰৰ সেই দৈত্যাকৃতিৰ কাছবোৰে এতিয়া কলী পানিবলৈ সাগৰৰ পূব পাৰলৈ আহিব। টুৰিষ্টৰ ভিৰ হ’ব। দৈত্যাকৃতিৰ কাছবোৰ চাবলৈ নোযোৱা ৰাজ ?”

বাজৰ মুখ উদ্ভাসিত হৈ উঠিল।

আমি তিনিও এইবাৰ 'বাটু ফেবিন্‌সী'ৰ ডিমক বৰশীয়া বালিত খোজ দিলো।  
পীলিক টেক্সিৰ হৰ্ণে সময় পাৰ হৈ যোৱাৰ সংকেত দিলে।

(চাৰি)

(ছিনাপুৰ)

একত্ৰিশ অক্টোবৰ।

— এম এইছ ৬৫১ ব'য়িং আমাক ছিনাপুৰৰ আন্তৰাষ্ট্ৰীয় বিমান বন্দৰত নমাই  
দিলে।

টি চি আইৰ একুৰি পাঁচজন ভ্ৰমণকাৰীয়ে বিমান বন্দৰৰ 'ডিউটি ফ্ৰী' দোকানবোৰত  
পিয়াপি দি ফুৰিব ধৰিলে।

শুদ্ধ নলগোৱা — এক বটল মদিৰা।

পঞ্চাশটা 'চিগাৰ'।

দুশ পঞ্চাশ গ্ৰাম ধপাত। দুশটা চিগাৰেট এক বটল 'স্পিৰিট' আৰু এক বটল  
আতৰৰ বাবে দলৰ মানুহবোৰে দুশটিয়াই ফুৰিবলৈ ধৰিলে। দুই এগৰাকী ভ্ৰমণকাৰীয়ে  
এয়াৰ প'ট 'লকাৰ'ত নিজৰ সা-সম্পত্তি সুমুৱাই থলে। কাৰণ ছিনাপুৰত আমি মাত্ৰ দুদিনহে  
থাকিম।

বিমান বন্দৰৰ বাহিৰত চীনা টুৰিষ্ট গাইড মিষ্টাৰ কেনীয়ে আমাক সত্কাষণ জনালে।  
অতি আধুনিক টুৰিষ্ট বাছ এখনত উঠি আমি কৰকটং পাৰ্কৰ সন্মুখৰ এম্বেছেডৰ হোটেললৈ  
আগবঢ়িলো। ট্ৰাফিকৰ জামাৰ বাবে পূৰ্ণ গতিৰে বাছ আগবাঢ়িব নোৱাৰিলে।

মিষ্টাৰ কেনীয়ে গাইডৰ ছিটৰ পৰা উঠি সকলোকে সন্মোদন কৰি ক'লে —

— ট্ৰাফিক 'কন্ট্ৰল' ছিনাপুৰত এটি ডাঙৰ সমস্যা হৈ পৰিছে বৰ শুদ্ধ ইংৰাজীত  
কেনীয়ে ক'লে —

"Under the area Licence scheme, designed to alleviate traffic  
congestion, cars including taxis entering the Restricted Zone during the  
morning peak hours are required to purchase and display area Licences "

দক্ষিণৰ পৰা অহা ভ্ৰমণলোকসকলৰ মাজৰ পৰা এজনে প্রশ্ন কৰিলে —

— 'ইয়াত চাকলগীয়া ঠাই কি আছে?'

কেনীয়ে প্রকৃত্তিত চিন্তেৰে কলে চাকলগীয়া ঠাই বহুত আছে—

— পৃথিৱীৰ এই বিতীৰ যুহুতম পোতাখণ্ডটি ভাঙলৰে চাবলৈ বিলাসী নৌকা  
ভ্ৰমণ আছে। প্ৰাচীন 'চীনা জাহাৰ' আহিৰে সজা এই নৌকা ভ্ৰমণৰ বাবে 'ভাট্ট' আৰু  
'নক্ৰেব' টুৰিষ্টসকলে ডকাৰ কাৰত ভিব কৰে।

চান্দিঘৰীচ আছে মাছ মৰা কেলং জালৰ দৃশ্য দেখা পাব, ঘৰিয়ালৰ ফাৰ্ম, জেদ হাউছ, 'জাপানীজ গাৰ্ডেন' 'কাৰাঞ্জ বাৰ-মেমৰিয়েল', লেব্ৰাডৰ পাৰ্ক, 'মাউণ্ট ফেব্ৰুৱাৰ কেবল - কাৰ', টাইগাৰ বাম গাৰ্ডেন', টেম্পল অব থাউজেণ্ড লাইট, চাইনা টাউন আৰু বহুত আছে চাবলগীয়া ঠাই — আমি হোটেলৰ লাউঞ্জত এই বিষয়ে আলোচনা কৰিম

কাৰটুং পাৰ্ক অভিমুখে আমাৰ বাছ আগবাঢ়িল। চকচকীয়া ৰাস্তা-ঘাট। ৰ'দ পৰি চিতল মাছৰ পিঠিৰ দৰে জকমকাই উঠিছে। সুপৰিকল্পিতভাৱে সজোৱা ক্লাই স্কেপাৰসমূহ — দূৰৈৰ পৰা ভাৱ হয় জুইশলাৰ বাহিৰেহে যেন সজা হৈছে।

আমাৰ উৎসাহলৈ লক্ষ্য কৰি মিষ্টাৰ লিয়ে ক'লে —

"In once decade 700,000 people have been moved from dirty tenements and perimeter shanties to new flat complexes - and the Government is still building them - at the rate of one flat completed every thirty minutes "

এই পয়োভৰ আৰু স্বচ্ছ বাতাবৰণৰ মাজত হঠাৎ এখন প্ৰকাশ পোষ্টাৰত চকু পৰিল।

হাডছল ওলোৱা এটি বালকৰ ছবি। মদৰ বিক্ৰম্ভে চলোৱা এক সংগ্ৰামৰ ছবি।

এই স্বচ্ছতাৰ মাজত এই পোষ্টাৰখন খাপ নোখোৱা যেন ভাব হ'ল।



গধূলি মুখ-হাত ধুই হোটেলৰ কাৰটুং পাৰ্কৰ পিনে মুখ কৰি থকা বিবিকী কেইকন খুলি দিলো।

. কিন্তু লগে লগে এটা অদ্ভুত দৃশ্য দেখা গ'ল। টুৰিষ্ট গাইড কেনীয়ে এই কাৰটুং পাৰ্কখন প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাইতৰ বিলাসৰ কেন্দ্ৰ বুলি কৈছিল।

কিন্তু এয়া কি দৃশ্য?

খোলাখুলি ভাৱে পাব্লিক পাৰ্ক এখনত এনে দৃশ্য সম্ভৱ নে?

এয়া প্ৰেমেই নে?

এয়া যে বাসেৰ হাট?

বিবিকীখন বন্ধ কৰি দি আচলৈয়ে মুখ মছি ললো। লগে লগে ধপ ধপ শব্দ কৰি আৰু কিছুমান বিবিকী বন্ধ হৈ গ'ল। মই বুজিলো মোৰ দাৰ্শনিক বন্ধু কাইকাউছেও হয়তো কোঠাৰ বিবিকী বন্ধ কৰি দিছে। বাহৰি বোলা ছবিটি মোৰ কোঠাৰ ওচৰতে আছিল। সিও চাপি বিবিকী বন্ধ কৰি দিলে।

দক্ষিণৰ ভৱলোকসকলেও বোধকৰো নিজৰ নিজৰ কোঠাৰ বিবিকী বন্ধ কৰি দিলে . . . ?



নৱেম্বৰৰ পহিলা তাৰিখ।

আমাৰ হাতত সময় কম।

মিষ্টাৰ বেনীয়ে হোটেলৰ লাউণ্ড্ৰত আমাৰ বাবে অপেক্ষা কৰি আছে।

ডাইনিং হলৰ ওচৰত 'ননয়া ফুড'ৰ বিজ্ঞাপন দেখিলো। বিজ্ঞাপনখনত লিখা আছে— এই 'ননয়া' সকল সাগৰৰ পাৰৰ চীনা তিৰোতা আৰু এই প্ৰখ্যাত ননয়া ব্যঞ্জন মালয় ব্যঞ্জনৰ লগত সামঞ্জস্য ৰাখি ৰন্ধা হয়।

মিষ্টাৰ কেনীক লাউণ্ড্ৰৰ কাষত ইতিমধ্যে দক্ষিণৰ ভ্ৰমণকাৰী সকলে বেৰি ধৰিছিল। বেনীয়ে আৰ্তনাদ কৰি উঠা শুনিলো— 'কি ৰাব আপোনালোকে?'

বাজে ক'লে—

Cantonese Tim Sum, Peking, Shanghainese Szechuan Hunan--  
Hokkien, Teochew or Taichuan food etc

—“মই সেই ছানডুই অৰ্থাৎ কাছৰ চুপ পাম নে?”

এটা সময়ত আমি ছাৰ ষ্টেফৰ্ড ৰাফেলছৰ প্ৰথম পদাৰ্পণ ভূমিত উপস্থিত হ'লো। ছিনাপুৰ নদীৰ পূব দিশত অৱস্থিত এই ভূমি। ৰাফেলছ সুবৃহৎ 'ব্ৰঞ্জৰ' মূৰ্তিটি স্পৰ্শ কৰাৰ সুযোগ পালো। কামাৰ আৰু মহম্মদ মুছাই চীনা 'জাভ'বোৰৰ পিনে আগবাঢ়ি যোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে। প্ৰত্যেকখন নাৱীতেই একোবোৰ সুবৃহৎ চকু আঁকা আছে। চীনাসকলৰ ধাৰণা এনেদৰে চকু আঁকি ললে পানীৰ শত্ৰুৱে অপকাৰ কৰিব নোৱাৰে।

বহুত ৰং, বহুত চকু।

কুমাৰস্বামীয়ে দক্ষিণৰ দল এটা লৈ চীনা জাহাজ এখনৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। কি কাৰণে তেওঁ চীনা জাহাজ ভিতৰত সোমাল মোৰ বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল। এৰা সেই প্ৰিমিয়াম স্কজ ৱইল্লি, নেপোলিয়ান কণাক কনাডিয়ান চৰ ওক শূন্য। চৰ ওক শূন্য। মানুহ কেইটা বাক উভতি যাব পৰা অৱস্থাত থাকিব নে?

মিষ্টাৰ বেনীয়ে ৱইল্লেল বজালে।

আমি কোৰাকুৰিকৈ গৈ বাহুত উঠিলো।

আজি মিষ্টাৰ কেনীয়ে ছিনাপুৰৰ বিষয়ে আমাক বহুত জ্ঞান দিবলৈ সাজু হৈ আহিছে। এই জ্ঞান গ্ৰহণ কৰিবলৈ মনে মনে উত্ৰাজল হৈ আছে।

গাইডৰ ছিটৰ ওপৰত থিয় হৈ কেনীয়ে ক'লে —

— 'সকলো আহিল নে?'

উভতি চাই দেখিলো

প্ৰায় সকলোৱেই আহিছে। মহম্মদ মুছা আৰু ৰাজ বোলা ছাৰজানো চীনা 'জাভ'বোৰৰ ভিতৰলৈ জুমাৰু মি কৰি এতিয়া উভতি আহিছে।

কিন্তু কুমাৰস্বামী ?

দক্ষিণৰ আৰু দুখনমান চিনাকি মুখো দেখোন নাই ?

বেনীয়ে আকৌ হুইছেল বজালে।

নাই, আহি পোৱাৰ কোনো লক্ষণ নাই।

নাই বেনীয়ে আৰু অপেক্ষা কৰিব নোৱাৰে। সময় পাখি লগা কাডৰ দৰে  
আমি আগবাঢ়িলো। আমাৰ উদ্দেশ্য 'টায়গাৰ বাম গাৰ্ডেন'।

এই পৰিচ্ছন্ন মহানগৰৰ মাজেৰে যোৱাৰ সময়তো বেনীয়ে সময়ৰ অপব্যয়  
নকৰিলে।

গাইডৰ ছিটত বহি মাকক হাতত লৈ কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

— 'আপোনালোকে মনত ৰাখিব ছিঙ্গাপুৰ মেলেৰীয়া ফ্ৰী নগৰ আৰু ইয়াৰ  
আধা ভাগ লোকসংখ্যাই কুৰি বছৰতকৈও কম বয়সৰ বালকৰ দল। প্ৰত্যেক বৰ্গ মইলত  
প্ৰায় ন হাজাৰ মানুহ বাস কৰে। লোকসংখ্যা দুই 'মিলিয়নতকৈ' অলপহে বেছি আৰু  
ইয়াৰ ১,৫১২,০০০ চীনা লোক। প্ৰায় ৫২৫,০০০ মাইনৰিটি গ্ৰুপ, প্ৰায় তিনি লাখ মালয়  
আৰু ইন্দোনেচীয়ান। ইয়াৰ বাহিৰেও বহুত সংখ্যক জাপান-ফিলিপাইন- আৰব ইত্যাদি  
দেশৰ লোক আছে।'

— ১৮১৯ খৃষ্টাব্দত যেতিয়া ৰাফেলে এই ভূমিত প্ৰথম পদাৰ্পণ কৰিছিল, প্ৰায়  
দুকুৰিমান চীনা ব্যবসায়ী পঞ্চাশটামান মালয় আছিল। অলপ সময়ৰহে কথা হিলদল ভাঙি  
আহিল ফুকিন প্ৰভিন্সৰ হোকিন্‌ছসকল উত্তৰ কোৱানটাঙ্গৰ টেওচিয়াছসকল আৰু সেই  
হাকাছসকল। 'মঙ্গোলৰ' আক্ৰমণৰ সময়ত দক্ষিণ চীনৰ পৰা পলাই অহা অজস্ৰ লোকে  
ছিঙ্গাপুৰত লিয়াপি দি ফুৰিবলৈ ধৰিলে সিহঁতে লগত আনিছিল নিজৰ সংস্কৃতি  
অঙ্কবিশ্বাস

ৰাজ নামৰ ছাত্ৰটিয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— 'ওনিছিলো নাৰায়ণ পিল্লাই নামৰ ভাৰতীয় ঠিকাদাৰ এজন ছাৰ ৰাফেলৰ  
অন্তৰঙ্গ বন্ধু আছিল।'

বেনীয়ে ক'লে —

— 'হয় হয়, সঁচা কথা সেই ১৮১৯ খৃষ্টাব্দত ৰাফেলৰ লগত আহি পিল্লায়ে  
ছিঙ্গাপুৰ ভূমিত পদাৰ্পণ কৰিছিল — তেওঁই প্ৰথম ইটাৰ ভেটি তৈয়াৰ কৰি ছিঙ্গাপুৰবাসীক  
ইটা 'ছাঙ্গাই' কৰিছিল। ওনা যায় তেওঁৰ বংশধৰ সকল 'জালান আহমদ ইব্ৰাহিম ৰ'ড'  
'চুৰা চাউ কাৰ ৰ'ড'ত এতিয়াও আছে

গাড়ীৰ লিছৰ ছিটত বহি অহা দক্ষিণৰ ভূপ্ৰলোক এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— "ওনিছে ছিঙ্গাপুৰৰ চাৰিটা নাম আছিল — টুমাচিক, ছিঙ্গাপুৰা, ছিঙ্গাপৰ  
আৰু ছেনান।



— শুনিছো ঢোল বংশৰ বজা বাজেস্তাই টুমাচিক নাম সলনি কৰি ফিলাপুৰ নাম ৰাখিছিল —

— হয় হয় এই বিষয়ে বক্তৃতা কাহিনী আছে। আমাৰ হাতত সময় কম, এয়া আমি 'টায়গাৰ বাম' বাগিচাত উপস্থিত হৈছো। আমি সময় উলিয়াব পাৰিলেহে এই বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

## মালিছ বেচি কোটিপতি

আউবুন হাৰৰ বিষয়ে বক্তৃতা কিম্বদন্তি দক্ষিণ পূব এচিয়াত প্ৰচলিত আছে। 'টায়গাৰ বাম' নামৰ এবিধ 'মালিছ' বেছি কোটিপতি হোৱা এইজন চীনা পুৰুষৰ জন্ম হৈছিল বেঙ্গলত। মৃত্যু হৈছিল ১৯৫৪ খৃষ্টাব্দত — হনলুলুত।

বেনীয়ে গাড়ীৰ পৰা নামি পৰিচয় কৰি দি ক'লে —

— “অকল 'টায়গাৰ বাম' বোলা মালিছটিয়েই নহয় 'হেডিক কিতা'ৰ পাউদাৰ' — বালাশিন সাই আৰু চিনকাউইনচ মিন্গাৰ নামৰ বক্তৃতা বিচিত্ৰ ঔষধ আউবুন হাৰে নিজে তৈয়াৰ কৰিছিল। এই ব্যৱসায় মালয়, ইন্দোনেচীয়া, হংকং, ফুকিয়েন, ছাংহাই, ফিলিপাইন, ভিয়েটনাম, থাইলেণ্ডলৈ বিয়পি পৰিছিল। তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ শতকৰা বাঠি ভাগ জনতাৰ বাবে তেওঁ দান কৰি গৈছে।”

দক্ষিণৰ ভয়লোক এজনে ক'লে —

— “শুনিছিলো চীনৰ এক ভয়ানক বানপানীৰ সময়ত তেওঁ অজস্ৰ টকা দান কৰিছিল।”

— “অকল চীনকেই তেওঁ সহায় কৰা নাই জাতি - ধৰ্মনিৰ্বিশেষে বক্তৃতা দেশক তেওঁ মুক্তহস্তে দান কৰি থৈ গৈছে। প্ৰায় তিনিশ কোটি টকাৰো অধিক ধন তেওঁ সিঁচৰিত কৰি থৈ গৈছে — তেওঁৰ প্ৰখ্যাত উক্তি আছিল — মই জনতাৰ পৰা টকা লৈছিলো — এই টকা মই আকৌ তেওঁলোকক ওভতাই দিছো। যাওঁক আপোনালোক, আগবাঢ়ি যাওঁক। হাৰা পাৰ ভিলা অৰ্থাৎ 'টায়গাৰ বাম' গাৰ্ডেনলৈ আমি আগবাঢ়ি গ'লো বাগ্‌ভূমি জনোৱা পেটত এটি টেকীয়াপতীয়া বাঘৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি দেখা পালো। . . . তাৰ পাছত এয়া আমাৰ চকুৰ আগত উদ্ভাসিত হৈ পৰিল এক স্বপ্নময় সাৱাজ্য। চীনা আৰু বৌদ্ধ কাহিনীৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি কিছুমান কেন জীৱন্ত হৈ আছে চাৰিওফালে —

কি ক'ব বিচাৰিছো 'আউবুন হাৰে' এই অজস্ৰ অলেখ প্ৰতিমূৰ্ত্তিৰ সাজেৰে? — এয়া কি ক'ব বিচাৰিছো?

“সেই পৰমজ্যোতিৰ ৰূপিণীয়ে বৃদ্ধ এই সংসাৰ।” দক্ষিণ-পূব এচিয়াত এক ভয়লিল্পা ভিক্ৰমৰ পৰা বজা হোৱা আউবুন হাৰে ক'ত যে ক্ষিৰা নাই সেই পৰমজ্যোতিক?

হংকঙত মই তেওঁৰ বিত্তীয়কন 'টায়গাৰ বাম গাৰ্ডেন' দেখিছো। চীনা কিম্বদন্তি

আৰু বুদ্ধৰ জাতকৰ কিছুমান অপূৰ্ব প্ৰতিমূৰ্তিৰ মাজতো মই 'আউবুন হাবক' সেই পৰমজ্যোতিৰ অৰেবণত ব্ৰতী হোৱা দেখিছো।

— “এৰা কি বিচাৰে আউবুন হাবে?” হংকঙৰ টায়গাৰ বামত 'লুক চু' নামৰ বৌদ্ধ ভিক্ষুৰ অস্থি চৰ্মসাৰ দেহৰ প্ৰতিমূৰ্তিৰ ওচৰত কি বিচাৰিছিল — আউবুন হাবে?

টঙ্গ সাম্ৰাজ্যী যাক কোৱাই ফিয়ে উলংগ হৈ গা ধুই থকা দৃশ্য এটিও দেখিছিলো। সেই সময়ৰ চীনৰ যি চাৰি গৰাকী সৌন্দৰ্য বাণী আছিল, তাৰে কোৱাই 'ফি' আছিল অন্যতম। কিন্তু, আউবুন হাবৰ মানস প্ৰতিমা কোৱাই ফিৰ চকুত সেয়া কিহৰ ছাঁ?

এটা অজুত দৃশ্যও চকুত পৰিছিল — চীনা ভিক্ষু টং শাম চুঙৰ ভাৰত যাত্ৰাৰ এক অপূৰ্ব দৃশ্য। বগা ঘোঁৰাৰ ওপৰত ভিক্ষু টং শাম চুঙ। হাতত শাস্ত্ৰৰ পুথি দুয়ো কাষে সৈনিকৰ ভিৰ। উদ্দেশ্য সেই একেই পৰমজ্যোতিৰ অৰেবণ।

চকী এখনত বহি থকা লাম চেক প্ৰতিমূৰ্তি এটাও হংকঙৰ টায়গাৰ বামত দেখিছিলো। চীনৰ কানিৰ যুদ্ধৰ নেতা লাম চেক চিউ। ইংৰাজী ব্যবসায়ৰ পৰা কানি আনি জুই লগোৱা লাম চেক চিউয়ে আৰম্ভ কৰিছিল এই 'কানি যুদ্ধ'। এই যুদ্ধত জয়ী কোন হৈছিল? লাম চেক চিউ জয়ী হৈছিল নে? ওনা যায় বৃটিছৰহে জয় হৈছিল।

এটা সময়ত মাউণ্ট ফাৰেবৰ 'কেবল কাৰ'ত উঠি দক্ষিণ সমুদ্ৰৰ এই পোতাশ্ৰয়ৰ অপূৰ্ব দৃশ্য লক্ষ্য কৰিলো। 'কেবল কাৰ'ৰ এটা ষ্টেপেজৰ প্ৰাচীৰ এখনত 'পোষ্টাৰ প্ৰতিযোগিতা'ৰ বিজ্ঞাপন এখন দেখা পালো। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবে আছিল এই প্ৰতিযোগিতা।

'আউবুন হাবে' কৰি থৈ যোৱা পৃথিৱী বিখ্যাত 'হাউছ অব জেদ'ত চান্স আৰু চিঙ্গ বংশৰ মূল্যবান জেদ সমূহ চাই বেতিয়া হোটেললৈ উভতি আহিলো, গধূলি হৈছিল। কাৰটুং পাৰ্কৰ বিচ্ গছ এজোপাৰ ওপৰত চন্দ্ৰৰ দেহৰ এবখলা ওলমি আছিল।

## ক'ত সেই ছাংহাই গাউন?

ৰাতি ৰোৱা-বোৱা কৰি উঠি ম- এইকাউছৰ সৈতে হোটেলৰ সন্মুখৰ কাৰটুং পাৰ্কত বহিলো। কুমাবস্বামীয়ে ৰাজ আৰু কামাৰকো পাৰ্কত টহল দি থকা দেখিলো। দেশ-বিদেশৰ টুৰিষ্টৰ ভিৰে মুখৰ কৰি ৰাখিছে হোটেলৰ প্ৰাঙ্গণ।

মিষ্টাৰ কামাৰ আগবাঢ়ি আহিল। তেওঁ আমাৰ লগতে বেঞ্চৰ এটা মুকলি বহিলহি। এইখিনি সময়ত কামাৰৰ সহচৰ বেয়া নেলাগিল।

— কালি ৰাতিপুৱা কলৈ যাব? ক'লো,

— “চীনা জাহাজেৰে মই পোতাশ্ৰয় ভ্ৰমি অৰ্থাৎ সেই প্ৰখ্যাত 'ৱাচাৰ টুৰ'লৈ যাম।”

— “তেতিয়াহ'লৈ আপুনি জাপানী সৈন্যৰ আত্মা বিচৰণ কৰি কুৰা সেই কুদ্ৰ

কুদ্ৰ দ্বীপকেইটা দেখা পাব?"

কাইকাউছে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “আপুনি ক'লৈ যাব?”

— “চাইনা টাউন।”

— “চাইনা টাউনৰ বিষয়ে বহুত লোকবল্লক কথা শুনা যায়।”

— “লোকবল্লক কথা শুনা যায় এইবাবেই যি বহুত চীনা লোকৰ ককাক আৰু আজোককাকৰ অস্থিচৰ্ম সেই ভূমিত লিনিট খাই আছে। সিহঁতৰ সবহ ভাগেই শ্ৰমিক বনুৱা! — ভাগ্যৰ অধেষণত চিন্নমূল হোৱা ব্যক্তি।”

কাইকাউছে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “তিনিজ্ঞ তাত একোটা কিউবিকল ঘণ্টা হিচাবে ভাৰা লৈ থকা মানুহো আছে

—

কামাবে বিজ্ঞৰ দৰে ক'লে।

— “ছিপাপুৰৰ আটাইতকৈ বহুসময় ঠাই সেইবোৰ। ব'শাল্ড মেকীয়ে তেওঁলোকৰ কথা কি লিখিছিল জানানে?”

“They are even more pragmatic than Australians. The only thing that stirs them emotionally is to make a handsome profit on any deal. They see little merit in preserving anything from the past - no matter how historically important or beautiful, since, history to them means poverty, hunger and exploitation.” — **শুনক — সেই**

“Nanyang” চীনা কুলিসকলে এই দক্ষিণ-পূব এচিয়াত বৃষ্টিৰ বাবে হেনো সীমাহীন অৰ্থভাণ্ডাৰ মুকলি কৰিছিল।

হঠাৎ আমাৰ আগৰে তিনিজন ব্ৰহ্মপুৰীৰ লগত এগৰাকী তিব্বতীয়ক আগবঢ়ি যোৱা দেখিলো।

মহিলা গৰাকীৰ সাজ-পাৰত কোনো শাসীনতা নাই। ভৰি দুখন উলং। চকট ছলি ছলি বে-পেবোৱা ভায়ে তাই তিনিওজন তন্ত্ৰলোকক সমানে আকৰ্ষিত কৰিব চেষ্টাত বৃত্ত হৈ আছে।

কামাবে ক'লে —

— “জাহাই গাউন অৰ্থাৎ চীনা তিব্বতীয় চেনগাহম এতিয়া অদৃশ্য হৈ পৈছে — সেই চাম্ভু অৰ্থাৎ টিলা ব্ৰাউজলোৰো এতিয়া সিহঁতৰ ‘চপটিক’ৰ লগত একত্ৰকৰণ উদ্ভাৱ হৈ গৈছে।”

এটা সময় আছিল — যেতিয়া চীনা মহিলা সকলৰ ‘চেনগাহম’ৰ উদ্ভাৱন লগত আমি কোন গৰাকী মহিলা কিমান সজ্ঞা গম পাইছিলো

জোনাকৰ পোহৰত বিহু গছৰ তলত আৰু দুটামান ছাঁয়ামূৰ্তি দেখা পালো। লগে লগে 'শুষ্কিনা ডায়ৰ' নামৰ সেই প্ৰখ্যাত আভৰটিৰ সুবাস চাৰিওফালে বিয়পি পৰিল।

কামাৰে ক'লে —

— "সৌ ছাঁয়ামূৰ্তি কেইটাক এতিয়া ভূত যেন লগা নাই নে। তোক — সেই চিন চিউ 'আপাৰ ননকিন ষ্টুটি' আৰু 'ইউ টংগ সেন ষ্টুটি'ৰ চামচুইছৰ পৰা অহা চীনা কুলিৰ তিৰোতাৰোৰে ক'লা চাম্ফু ডিলা ব্লাউজ, পিন্ধি ডকলৈ গৈ সাগৰৰ বতাহ উপভোগ কৰিছিল। সিহঁতৰ ছাংহাই গাউনে সাগৰৰ বতাহৰ লগত জোট-পোট খাইছিল।"

লাহে লাহে 'কাৰটুং পাৰ্ক'ত 'ৰাতিৰ সাম্ৰাজ্য'ৰ সৃষ্টি হ'ল। নগ্ন মূৰ্তিৰে বহি থকা আৰু অসম্ভৱ হৈ পৰিল।

আধা পোহৰ আধা আন্ধাৰত দেখা প্ৰায় অৰ্দ্ধ উন্মুক্ত এই নাৰী দেহবোৰক একো একোটা জিৰাফৰ দেহৰ দৰে ভাব হ'ল।

এই নিচা কৰা জিৰাফৰ দেহবোৰৰ হাঁহি-বিকিন্দালি।। আঃ।

এৰা ক'ত সেই 'ছাংহাই গাউন' আৰু ডিলা 'চাম্ফু ব্লাউজ'?"

আমাৰ ওচৰৰ বেঞ্চি এখনত মহম্মদ মুছা বহি আছিল। তেওঁক উঠি যোৱা দোখলো। মুছাই ইতিমধ্যে দক্ষিণৰ ভ্ৰমণকাৰী সকলৰ লগত অহা ফটোগ্ৰাফাৰ ছাত্ৰ এটিৰ লগত একুডু আৰম্ভ কৰিছিল।

হঠাৎ কামাৰে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল —

-- "চাওঁক সৌজনী তিৰোতা চাওঁক।"

আমাৰ নিচেই ওচৰৰ বেঞ্চি এখনত এজন যুৱকৰ সৈতে অন্তৰঙ্গভাৱে বহি থকা তিৰোতা এজনী চকুত পৰিল।

কামাৰে ক'লে —

-- কেনে ডাৰপুৰ দেহ দেখিছেনে। যেন নৰেশ্বৰ মাহৰ ছিঙ্গাপুৰ নদী "

নই নুৰ দুপিয়ালো।

কামাৰে ঢেক্‌ঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে—

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

-- "হাঁহিছে কিয়?"

-- "হাঁহিবলগীয়া কথা হৈছে — অৰ্থাৎ সেই গৰাকী আপুনি তাৰি অহাৰ দৰে তিৰোতা নহয়। সেইবোৰ 'বুগিছ ষ্টুটি'ৰ 'মেন গাৰ্ল' অৰ্থাৎ পুৰুষ-তিৰোতা।"

কাইকাকুছে ক'লে —

-- "ইণ্ডোনেচীয়াৰ সুলানেছৰ জলবায়ু আৰু নাবিকসকলৰ নামেৰে নামকৰণ কৰা সেই 'বুগিছ ষ্টুটি'?"

-- হয় হয় সেয়ে 'বুগিছ ষ্টুটি' ? এইবোৰ নপুংসকলৰ দল দেখিছে আধা

আন্ধাৰ আধা পোহৰত জিৰাকৰ দৰে লগা সৌ নপুসেকৰ দলটোলে চাওক।  
তিবোতাৰ দেহ এটি পানৰ বাবে সিহঁতে পৃথিৱীৰ সকলো কষ্ট নীহৰে সহ্য কৰিব পাৰে।

দোভাগ বাতি এই 'বুনিছ ষ্টুটিত' 'হাৱাইআন কিং হাৰ্ট' শিদ্ধা আমেৰিকান টুৰিষ্টক  
জাপানী ব্যৱসায়ীৰ লগত মহাশূল হৈ থকা দেখিব। আৰু সেই বৃটিছ সৈনিক সকল?  
সিহঁতৰ কথা থাকক বাক ষ্টুটি কটোৱাকৰ দলসমূহৰ বিচিত্ৰ ভাৱভাৱী, এটা মুহূৰ্ত্তৰ  
ভিতৰত হেজাৰ গেলন শীতল বীয়েৰ শেষ হৈ যাব। আৰু সেই ভক্তা গ্লাছ টুকুৰাৰ দৰে  
লগা 'কেন্টিনিজ ব্ৰেকহাৰ' ?

কাইকাউছে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— ব'শান্ত মেকিয়ে কৈ বোৱা কথা আপোনাৰ মনত আছে নে মানে চাইনা  
টাউনৰ সেই 'ছিক্ৰেট হ'চাইটি'বোৰৰ বিষয়ে ভেৰ্ত বহুত কথা কৈছে মনত আছে নে  
আপোনাৰ ?

কামাৰে ক'লে —

These societies have played a disruptive role in Singapore's so-  
cial history and are pale descendants of the Triad Society of Hung League  
of South China, which was formed in the seventeenth century to help  
overthrow the "Ching and restore the Ming "

— তোক এনে ধৰণৰ বহুসংখ্যক 'ছিক্ৰেট হ'চাইটি'ৰ লগত প্ৰায় পাঁচ হেজাৰ  
মানুহ জড়িত হৈ আছে। প্ৰায় এহে জাকজকৈ অধিক সত্তাই নানা অপৰাধমূলক কামত  
লিপ্ত হৈ কাৰাগাৰত বন্দ কৰিছে। . চাইনা টাউনৰ এক অসংখ্য গৰুহত এইবোৰ হ'চাইটিয়ে  
কেনেদৰে শিপা মেলি আছে জানেনে ?

বিলকিলীয়া হাঁহিৰে আকৌ এই কান্টুং পাৰ্ক ঘূৰিব হৈ উঠিল। আমি উভতি  
চালো। তিনিগৰাকী তিবোতা আমাৰ নিচেই ওচৰৰ বেক একদল আহি বহিল। বাতিৰ  
অন্ধকাৰ আৰু পোহৰৰ মাজত সিহঁতৰ দেহবোৰ আকৌ জিৰাকৰ দেহৰ দৰে লাগিল।

কামাৰ কিছু উৎসাহিত হৈ পৰিল। কাইকাউছ উত্তি গ'ল।

কামাৰে ক'লে —

— "এই শক্তিকাৰ আৱতপিত ছিলাপুৰ এই মালয় ষ্টুটি বৰ কেলেঙাৰীৰে ভৰা  
আছিল। ইউৰোপীয়ান বাৰকনিভাৰেৰ মনৰ শিপা আছিল .. বতৰো পতৰ দৰেই আছিল।  
তনা যায় দিন দুপৰতে সিহঁতে বাক আলিলে ওলাই সৈ কজিয়া কৰিছিল, চুসিয়া-চুসি,  
দৰকা-দৰকা। . চীনাসকলে ভয় খালে আৰু বৃটিছে হেনো বগা ডিৱেজাবোৰক চাইনা  
টাউনৰ মালয় ষ্টুটিৰ পৰা গতিয়াই পঠিয়ালে। শেষত এওঁলোকৰ ঠাই ললে জাপানৰ  
শিকিত বাৰ বনিতাইতে।"

আমাৰ ওচৰত বহি থকা তিবোতা কেইগৰাকীৰ হাঁহি - ভান্ধা বাঢ়ি আছিল।  
সত্তৰ বি কেইজন পুৰুষৰ বাবে সিহঁতে অপেক্ষা কৰিছিল সিহঁত আহি পালে ! এই

উঠিব খুজিলো। কামাৰে কিন্তু নেবিলে

— “শুনক দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত এই তিবোতাবোৰে মহানগৰত পিয়াপি দি ফুৰিছিল — বিশেষকৈ লাভেণ্ডৰ ষ্ট্ৰীটত সিহঁতৰ আঙা আছিল তেতিয়া ‘ছাংহাই গাউন’ পিন্ধি সিহঁতে নিজৰ নিজৰ বিক্ৰাত বহি গ্ৰাহকৰ বাবে অপেক্ষা কৰিছিল।”

— “বিক্ৰাত ?”

— এৰা বাতিৰ সেই ‘বিক্ৰা পেৰেড’ বৰ বিচিত্ৰময় কথা আছিল সেইবোৰ

— “কিন্তু কি শুনা যায় জানে ?”

— “কি ?”

— “ব’গালে কোৱা মতে ছিঙ্গাপুৰৰ সেই হালধীয়া সভ্যতাৰ সময়ত পি-এ-পি চৰকাৰে এই বাৰবনিতা আৰু মগনীয়াবোৰক আলিবাটৰ পৰা খেদি পঠিয়ালে। এতিয়া কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ লগতে সেই লেভেণ্ডৰ ষ্ট্ৰীটৰ ‘ছাংহাই গাউন’ পিন্ধি গ্ৰাহকৰ বাবে বিক্ৰাত বহি অপেক্ষা কৰা তিবোতাবোৰো উধাও হৈ গৈছে।



এদিন ‘বি-বি-চি’ৰ ফটোড্ৰাফাৰ মিষ্টাৰ আৰু মিছেছ শৰ্মা আৰু মই ছিঙ্গাপুৰৰ বিখ্যাত বজাৰ ‘চেঞ্জ-এলে’ উদ্দেশ্য কৰি বাওনা হলো। সমগ্ৰ পৃথিৱী ঘূৰি ফুৰা শৰ্মাৰ সেই ঠাইৰ বিষয়ে বহুত বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতা আছে। আহিবৰ সময়ত তেওঁ কৈছিল —

— “আপোনাৰ ইণ্ডিয়ান কাৰেছি ইত্যাদি কিবা যদি আছে লগত লওক। মানি ‘চেঞ্জাৰ’বোৰ চুকে-কোলে পিয়াপি দি দি ফুৰে সিহঁতে বহুতক বিপদৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰে।”

ব’ম্বেৰ বহু এজনে ছিঙ্গাপুৰত জমা ৰখা কিছু ছিঙ্গাপুৰী ডলাৰ ড্ৰাফট এখন দিছিল। অসুবিধাত পৰিলে সেইখন ভঙাই লব পাৰিম বুলি কৈছিল। কিন্তু বহুত ঠাইত ঘূৰিও কেইটামান ক্ৰুটীৰ বাবে মই সেইখন ভঙাব পৰা নাছিলো। এই ‘ক্ৰুটী’খন মই ভেনেটি বেগৰ ভিতৰত সুমুৱাই লৈছিলো।

এটা সময়ত পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ ঠেক — অথচ আটাইতকৈ আকৰ্ষক এই গলিত ভৰি দিলো।

মানুহৰ ভিতৰ ভিতৰত সোমোৱাই একপ্ৰকাৰ অসন্তৰ। বিচিত্ৰ বস্তুৰে ঠাহ খাই আছে।

— “কি নাই ইয়াত ? চেঞ্জ এলেত চৰ আছে আৰবৰ উটৰ গাদীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কেনিয়াৰ ড্ৰাম ব্ৰকদেপ্ৰ ৰবী শান প্ৰদেপ্ৰ হাতৰ কাম কৰা জোলোঙা, গিয়েনা আৰু চীনৰ ৰ’জ উডৰ গৰখীয়া আৰু ম’হণ্ডাবালৰ প্ৰতিমূৰ্তি, ফেলোচনৰ মাছমৰীয়াৰ প্ৰতিমূৰ্তি আৰু জাপানৰ সেই পুতলাবোৰ ?”

কি নাই ইয়াত ?

দৰ্শকৰ বেহকাপ চাই থকা মানি চেঞ্জাৰ কিছুমান দেখা পালো। তাম বৰগীয়া দেখা ধূত চকুৰ দৃষ্টি। ভাৰতীয় নে আৰবৰ মানুহ ভালদৰে ধৰিব নোৱাৰিলো।

এটাৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ'লো।

সি বৰ আগ্ৰহেৰে সুধিলে

— “কিবা সহায় কৰিব পাৰিম নে ?”

— এইখন ‘হতী’ মই ক’তো ভঙাব নোৱাৰিলো একাউণ্ট থকা মানুহৰ নামতহে জমা হ’ব।

এটা দুটাকৈ মৰাশৰ গোন্ধ লৈ ফুৰা শওণৰ দৰে আৰু কেইটামান ‘মানি চেঞ্জাৰে’ আহি মোক বেৰি ধৰিলে। সকলোৱে হতীখন পৰীক্ষা কৰি চালে।

— “আমি ‘হতীখন’ ভঙাই দিম — কিন্তু আমাক অলপ সবহকৈ কমিচন দিব লাগিব।”

মই মান্তি হলো। বাকীখিনি কামৰ বাবে সিহঁতৰ এক মুহূৰ্ত্তও সময় নেলাগিল।

চেঞ্জ এলেক এই পৃথিৱী বিখ্যাত গলিলৈ আমি আগবাঢ়ি গ'লো। আহ্ কিহৰ গোন্ধ এয়া সিহঁতৰা গাহৰীৰ মাসেৰ গোন্ধ কেঁচা আদাম গোন্ধ জলকীয়াৰ ‘চচ’ৰ এক অনন্য সংমিশ্ৰিত সুবাস। কি নাই ইয়াত ?

এৰা কি নাই ইয়াত ?

‘ডিপাৰ্টমেন্টল ষ্টৰ’ এখনলৈ গৈ নিজকে একপ্ৰকাৰ হেৰুৱাই পেলোৱাৰ দৰে হ’ল।

এৰা কি নাই ইয়াত ?

আফগানিস্থান দক্ষিণ পাৰ্ছিয়াৰ ৰায্যকৰ সকলৰ হাতী আৰু ঘোঁৰাৰ চিহ্ন অঙ্কিত পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ প্ৰাচীন বুৰাৰা, দলিচা, চীনৰ প্ৰখ্যাত টিয়েণ্টচিন দলিচা। ‘প্ৰিলেছ থাই’ ‘কোৱান ইন,’ চুলভন, ‘হিলাপুৰ গাৰ্ল ৱে লিভকে’ আদি কৰি হিলাপুৰত তৈয়াৰী হ'লো অধিক আভৰ! নানা বিচিত্ৰ ‘উইগ’ কিন্তু ক’ত সেই ‘ছাংহাই গাউন’ ?

এৰা ক’ত সেই ‘ছাংহাই গাউন’ ?

লাহে লাহে মানুহৰ কলকৰ ৰাঢ়ি আহিছে। পেট টিপি বিলে বিলবিলকৈ ঢেকঢেককৈ ইহা লাফি বুদ্ধৰ অট্টহাস্যৰ ধ্বনিক চেৰ পেলাই বিভিন্ন জাতি উপ জাতিৰ কলকৰও এতিয়া ‘চেইজত প্ৰলে’ মুকৰ হৈ উঠিল।

ডিপাৰ্টমেন্টল ষ্টৰ’ এখনলৈ গৈ মই চীনত কৰা ট্ৰাণ্টিঙৰ কিছুমানৰ দাম সুধিলো

— “পাঁচ ডলাৰ।”

— পাঁচ হিলাপুৰী ডলাৰ অৰ্থাৎ কুৰি টকা! এই হাত ৰঙীবোৰ ..

— ‘চীনত কৰা এই ৰঙীবোৰ আৰু সজা দুকুৰি টকাতেই আপুনি এটা সুন্দৰ

হাত ঘটা কিনিব পাৰিব।’

— “আৰু সৌবোৰ কেমেৰা? যাচিকা ইলেকট্ৰো থাট কাইড, আছাই পেনটেক্স, নিকন, পলাৰইড, মিনলটা, ফুজিকা, ব্ৰাউন নিজো আৰু অন্যান্য নাম। বি বি চিৰ ফটোগ্ৰাফাৰ মিষ্টাৰ আৰু মিছেছ শৰ্মাই কেমেৰাৰ দোকান এলানিৰ মাজত সোমাই ক’ত যে অদৃশ্য হৈ গ’ল মই একো গম নেপালো।”

কিন্তু ‘ছাংহাই গাউন’ ক’ত পাম মই? কেইবাখনো দোকানত বিচাৰি লোৱাৰ পাছত এটি বেপাৰীয়ে ক’লে —

— “আপুনি হাই ষ্ট্ৰীটলৈ যাওক নাইবা ৰাফেল প্লেচ — আৰু চেৰানগুণ টুডলৈ যাওক সেইবোৰ ঠাইত ‘এছকেলটৰ’বোৰে সাপৰ দৰে ক’ত গৈ আঁক-পাক খাইছে জানে নে? আপুনি নিশ্চয় ‘ছাংহাই গাউন’ তাত বিচাৰি পাব।”

‘হুণী ভঙোৱা’ টকাৰে মোৰ জোলোঙা পৰিপূৰ্ণ হৈ আছিল। মই ‘ছাংহাই গাউন’ বিচাৰি আগবাঢ়ি গ’লো।

## পোতাশ্রয়ত মানৱ সৈনিকৰ আত্মাৰ প্ৰতিধ্বনি

অষ্টোৰৰ মাহৰ দুপৰীয়া। প্ৰাচীন ‘চীনা জাহাজ’ আৰ্হিৰে সজা বিলাস-নৌক। এখনত উঠি আমি পৃথিৱীৰ এই চতুৰ্থ বৃহত্তম পোতাশ্ৰয়টি ঘূৰি - পকি চাবলৈ সাজু হ’লো। আমাৰ লগত স্বাণ্ডিনেভীয়া আৰু আমেৰিকাৰ টুৰিষ্ট এদলো আছিল।

পশ্চিমীয়া সাজ-পাৰ পিন্ধা দুজনীমান আপানী ছোৱালীকো মেকবাই থোৱা সুবৃহৎ পালৰ তলত বহি থকা দেখিলো। সিহঁতৰ কাছত কাকৰুখ কৰা টুৰিষ্ট বেগ। আমেৰিকান যুৱক টুৰিষ্ট কেইজনমানৰ সংগী হৈ আহিছে সিহঁত।

ওখ শ্ৰেটফৰ্মৰ ওপৰত এটা হাইক সজাই থোৱা আছে।

আমি কাঠৰ বেঞ্চ বোৰৰ ওপৰত সহজ হৈ বহিলো। অলপ আঁঠুৰত মহম্মদ মুছা আৰু তেওঁৰ ছাত্ৰ বন্ধুটিক বহি থকা দেখিলো। ছাত্ৰটি তেনেই কোমল বয়সীয়া যেন ভাব হ’ল।

মাইকৰ ওচৰলৈ এজনী হাট-পুট চীনা ছোৱালী উঠি গ’ল। এই ‘ফেয়াৰ উইণ্ড’ নামৰ ‘বাটাৰ টুৰ’টি তায়েই চাগৈ পাৰিচালনা কৰিব।

‘চাইনিজ জাহাজ’খন ইতিমধ্যে টুৰিষ্টেৰে ভৰি পৰিল।

সকলোকে স্বাগতম জনাই চীনা ছোৱালীজনীয়ে ক’লে —

“The Fairwind is an authentic junk, modelled on traditional Chinese junks equipped with auxiliary engines, full safety facilities and modern comforts. The deck is specially laid out and converts for dancing



সাগৰৰ এই কৰ্চা প্ৰাণেল বৰশীয়া পানীৰে 'ফেয়াৰ উইণ্ড' আগবাঢ়ি গ'ল। চীনা পৰিচালিকাটো মাইকৰ ওচৰত থিয় হৈ নানা ধৰণৰ বাতৰি দিব ধৰিলে —

— পৃথিৱী বিখ্যাত এই পোতাশ্ৰয়ত প্ৰায় দহ হেজাৰ পাঁচশ মানুহে দিনে-নিশাই কাম কৰে। আমি দক্ষিণৰ দ্বীপসমূহ আৰু এয়া-পোলাউ কুচ নামৰ দ্বীপৰ পিনে চাপলি মেলিছো

“সোঁটা দ্বীপ দেখিছে নহয়? দুটা দ্বীপ জোৰা লাগি থকাৰ দৰে সোঁটা কুচ পোলাউ দ্বীপ।

মই কাছৰ দৰে আকৃতিৰ এই দ্বীপটিলৈ মূৰ তুলি চালো।

— “তুনক চীনা সকলৰ মাজত এটা কিয়দন্ত আছে — এইখিনিতে এবাৰ সাগৰৰ জাহাজ এখন ডুব গৈছিল। এটি ডাঙৰ কাছই নাৱিক সকলক উদ্ধাৰ কৰি এইখিনিতে শিলাময় দ্বীপ এটি হৈ পৰি আছে। প্ৰাচীন 'ইকিনছ সকলে' সেই ঠাইত এটা মন্দিৰ সাজি দিলে। চীনা সকলে তেওঁলোকৰ উৎসৱ সমূহত কাছৰ আকৃতিৰ পিঠা কৰি এই মন্দিৰত উৎসৰ্গা কৰে”

অন্তগামী সূৰ্যৰ পোহৰে সাগৰক পকা ডিমৰুৰ দৰে বহন সানি দিলে। বৰ বাস্তৱ এই পোতাশ্ৰয়। নানা বিচিত্ৰ বৰণৰ 'চি টেক্সি' নাওবোৰে নাৱিক সকলক তদাৰক কৰি সাগৰৰ বুকুৰে দ্ৰুত গতিৰে অহা-যোৱা কৰি ৰখা দেখা গৈছে। 'ড্ৰাই ডক'ত বহুত জাহাজ পৰি থকা দেখিলো — মেৰামতিৰ কাৰণে বোধকৰো সেইবোৰ জাহাজৰ তেনেকৈ পেলাই থৈছে। সাগৰৰ মাজত মই ভাৰতীয় জাহাজ 'জল-জ্যোতি'কো স্থিতি হৈ থকা দেখা পালো।

চীনা মহিলাই মাইকৰ ওচৰলৈ গৈ বৰ মনোমোহা ইংৰাজী উচ্চাৰণেৰে ক'লে—

— “সোঁটা সমুদ্ৰৰ ফালে চাওক — সোঁটা 'ছেইট জন' দ্বীপ। এই সৰু সৰু দ্বীপবোৰক এতিয়া ভ্ৰমণকাৰীৰ স্বৰ্গ কৰি তুলিবলৈ সকলো ধৰণৰ প্ৰচেষ্টাকে হাতত লোৱা হৈছে।

এতিয়া তাত আকিং সেৱন কৰা লোকসকলৰ চিকিৎসাৰ কেন্দ্ৰ খোলা হৈছে। আপোনালোকে আমাৰ প্ৰখ্যাত চাইনা টাউনলৈ যদি গৈছে নিশ্চয় আকিঙৰ সুবাস উপভোগ কৰিছে।”

জাপানী ছোৱালী লগত লৈ অহা আমেৰিকান টুৰিষ্ট কেটাই ডেকডেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে —

— আকৌ চাওঁক — সোঁটা ফেনটা বাওঁহাডৰ পিনে মূৰ তুলি চাওঁক ! দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ মামৰে ধৰা কামান কিছুমানো আপোনালোকৰ চকুত পৰিব। এই কামানবোৰ 'ফেনটাচ' সাজু কৰি ৰখা হৈছিল। কিন্তু জাপানী সৈন্যৰ কথা আপোনালোককতো আৰু নতুনাক কোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। সেই দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত জাপানী চোৰাংচোৰাই 'চাইনা টাউন'ত পিয়াপি দি ফুৰিছিল। ওনা যাৱ ক্লব ষ্ট্ৰীটে সেই প্ৰখ্যাত জোতা ভাঙা কৰা

মুছিয়াৰটোও জাপানী চোৰাংচোৰা আছিল। পিছলৈ সি হেনো সেনাধ্যক্ষ হৈছিলগৈ আমেৰিকান টুৰিষ্ট কেইটাই আকৌ ঢেংঢেংকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

— “গুনক — ছেনটচাৰ পুৰণি নাম আছিল ‘ব্লাক্স মাটি’ অৰ্থাৎ মৃত্যুৰ গহবৰ। সেই নামেৰেই সোতৰ শতিকাত এই দ্বীপটি প্ৰখ্যাত আছিল। সোতৰ শতিকাৰ পৃথিৱীৰ মানচিত্ৰত আপোনালোকে ‘ব্লাক্স মাটি’ বোলা এই দ্বীপটি স্পষ্টভাৱে দেখা পাব। মানুহৰ তেজ আৰু অস্থি-পুণ্ণেৰে অহৰহ এই দ্বীপটি ৰক্তাক্ত হৈ পৰিছিল।”

আমেৰিকান টুৰিষ্টে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “কি কাৰণে ?”

— “ব্লাক্স মাটি জলদস্যুৰ আড্ডা আছিল। নানয়াক্ষৰ পিনে আগবঢ়া চীনা বনিকৰ জাহাজবোৰৰ ওপৰত সিহঁতে জপিয়াই পৰিছিল — জলদস্যুহঁতে ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ অজস্ৰ নাবেৰে গৈ এই মছৰ গতিৰে আগবাঢ়ি যোৱা চীনা বনিকৰ বৃহৎ জাহাজবোৰ আক্ৰমণ কৰিছিল। সেই বাবে বেছি ভাগ বনিকে এই ‘ব্লাক্স মাটি’ৰে যাবলৈ সাহ নকৰিছিল — সিহঁতে জহোৰ ষ্টেইটেৰেহে দীঘলীয়া বাট ধৰি বানিজ্যলৈ গৈছিল। জলদস্যুহঁতৰ হাতত বলি হোৱা মানুহৰ লাওখোলা আৰু জকাবোৰ সৌ সিদিনালৈ প্ৰদৰ্শনৰ বাবে থোৱা হৈছিল।”

আমেৰিকান টুৰিষ্ট এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “প্ৰথম চৰকাৰী জলদস্যু চিকাৰী কোন আছিল ?”

বৰ উৎসাহিত হৈ চীনা মহিলাই ক’লে —

— “কেপল চাহাব আছিল প্ৰথম চৰকাৰী জলদস্যু চিকাৰী পিছলৈ তেওঁ ‘ফ্লিট ছাৰ হেৰি কেপল’ নামৰ জাহাজৰ এডমিৰেল হৈছিল। ১৮৪৩ খৃষ্টাব্দত তেওঁ চীনৰ ‘কানিৰ যুদ্ধ’ সমাপ্ত কৰি এই ছিলাপুৰ আৰু ৰ্শিয়ৰ পানীত সন্ত্ৰাসৰ সৃষ্টি কৰা জলদস্যু চিকাৰৰ বাবে বদ্ধ পৰিকৰ হৈছিল। পিতলৰ কামান ব্যৱহাৰ কৰা এজাক জলদস্যু তেওঁৰ জালত পৰিছিল। কেপল চাহাবে পোতাশ্ৰয়ক এটি আধুনিক ৰূপদান কৰিছিল — তেওঁৰ নামেৰেই এই পোতাশ্ৰয় নামাকৰণ হৈছিল।”

দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোক এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “তেনা যায় দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত এই দ্বীপটিৰ যথেষ্ট মহত্ব আছিল ?”

— বহুত অষ্ট্ৰেলিয়ান, ব্ৰিটিছ আৰু ভাৰতীয় সৈনিক ১৯৪৫ চনলৈ তাত যুদ্ধ-বন্দী ৰূপে বাস কৰিছিল।

সৌ সিদিনাহে অৰ্থাৎ ১৯৬৭ চনৰ আগষ্ট মাহতহে যুদ্ধৰ স্মৃতিৰূপে বাকী ৰোৱা বন্দুক দুটা ইংলণ্ডৰ ‘উল উইচ আৰ্ছেনাল’লৈ জাহাজত তুলি লৈ যোৱা হ’ল। দুয়োটা বন্দুক তাৰ মিউজিয়ামত ৰখা হ’ব। যুদ্ধত এই দ্বীপত বোমা পেলোৱা হৈছিল। তলীৰৰণেৰে ক্ষত-বিক্ষত হৈ পৰিছিল ‘ব্লাক্স মাটি’ৰ দেহ।

আমি ছেণ্টচাৰ ওচৰ পালোহি। 'ব্ৰাক্স মাটি'ৰ নাম সলনি কৰি কেতিয়াবাই ছেণ্টচা বৰা হ'ল। 'ছেণ্টচাৰ' অৰ্থ হ'ল প্ৰশান্তিৰ বীণ। এসময়ত জলদস্যু আৰু যুদ্ধই বক্তান্ত কৰা 'ব্ৰাক্স মাটি'ৰ নাম ছেণ্টচা ৰাখি প্ৰাচীন ভয়ঙ্কৰ ইতিহাসক ছিলাপুৰবাসীয়ে পাহৰি থকাৰে প্ৰবৃত্ত কৰা দেখা গ'ল।

আমি ছেণ্টচাৰ ওচৰ পালোহি — কেঁচা অমিতা বৰীয়া এক অপূৰ্ব সেউজীয়া বগে ছাতি এটি হৈ বীপটিক শান্তিৰ ছাঁয়া দি আছে। সাগৰৰ পিনে মুখ কৰি থকা কামানবোৰ শেলুৱৈ আৰু বনৰীয়া লতাই যেন গুকাই বৰাবহে প্ৰচেষ্টা কৰিছে।

এই বীপটিক টুৰিষ্টসকলৰ আকৰ্ষণৰ কেন্দ্ৰ কৰি তুলিবৰ বাবে ছিলাপুৰ চৰকাৰে কোনো প্ৰচেষ্টাকে বাদ দিয়া নাই। ছুইমিং লাণ্ডন শামুকৰ প্ৰদৰ্শন আৰু সৌ ২৯০ হেটৰ মাটিৰ সেউজীয়া বাঁহনি আৰু সেই হাহকণী বৰীয়া বালি ওহো, কোনেও আৰু অতীতৰ ভয়ঙ্কৰ স্মৃতি বোম্বুই নকৰে।

ফেয়াৰ উইণ্ড' জাক আকৌ আগবাঢ়ি গ'ল। নিৰ্জীৱ চিতল মাহৰ পিঠিৰ দৰে লাগিল এই সময়ৰ সাগৰৰ বুকু! কোকাক'লা ছেভেন আপ (দক্ষিণ-পূব এচিয়াৰ প্ৰত্যেকখন ঠাইতে এই কোকাক'লা জাতীয় ছেভেন আপ ড্ৰিঙটি বৰ জনপ্ৰিয় যেন ভাব হ'ল) বটলৰ ঠুংঠাং শব্দেৰে চীনা জাক মুখৰ হৈ উঠিল।

ইতিমধ্যে আধুনিক ছিলাপুৰৰ এক অপূৰ্ব দৃশ্য উন্মোচন হৈ উঠিল। মাইক হাতত লৈ চীনা মহিলাই ক'লে —

— “চাওক আপোনালোকৰ সমুখত সৌন্দৰ্য মালয় মাহমবীয়া গাঁও।”

মুখ তুলি চাই দেখিলো সৰু সৰু নাও কিছুমান স্নাত্তৰ মাহৰ গতিৰে অহা-যোৱা কৰি আছে। নাবিকল গছৰ ছাঁ পৰা বালি এইখিনি সময়ত এখন মাহ মৰা জালৰ দৰে তল-মল কৰি আছে।

— চীনা মহিলাৰ কঠত আকৌ ওনা গ'ল —

— “এতিয়া কিছু সময় ইঞ্জিন বন্ধ কৰ আমি এই জাহাজৰ পাল তৰিয় . আপোনালোকেও ইচ্ছা কৰিলে আমাৰ এই চীনা নাবীয়া কেইজনক পাল ভৰাত সহায় কৰিব পাৰে ”

আমেৰিকান টুৰিষ্ট, জাপানী ছোৱালী - সকলোৱে লগ হৈ জাহাজৰ পাল খোলা দৃশ্যটি অতি মনোমোহা কৰি তুলিলে। লগে লগে 'ফেয়াৰ উইণ্ডে' সুৰ্ভ অস্তৰ সংগীত অবন্ত কৰি দিলে।

চীনা মহিলাই মাইকৰ ওচৰলৈ গৈ এইবান উদাত্ত কঠেৰে কলে — আমাৰ যাহা লাহে লাহে শেষ হৈ আহিছে — আমি প্ৰিফেল্ড পীয়েকৰ ওচৰ পাইছোহি ..... আপোনালোকৰ সোঁহাতে সৌটো বীণ দেখিছেন? তাত বিতীৰ মহাবুদ্ধত বসি ছোৱা মালয় সৈনিক এজনৰ প্ৰেভাঙ্কা ঘূৰি বুৰে বুলি ছিলাপুৰৰ সন্মুখৰ বক্তব্যল ধৰণ্য!

সূৰ্য প্ৰভু গৈছে। ধোবা আৰু কুঁহলীৰ মাজত মালয় সৈনিকৰ প্ৰেতাছা বিচৰণ কৰা দ্বীপটিয়ে এক বহুসাময় ৰূপ লৈছে। অকল তাতহে প্ৰেতাছাই বিচৰণ কৰে নে? ছেনটচাত? চাইনা টাউনৰ চীনা সকলে কয় ছেনটচাতো বৃটিছ আৰ্টিলেৰীৰ সৈনিক, বুগিছ বাজাও আৰু ইআনাম নামৰ জলদস্যুৱে হত্যা কৰা চীনা বণিকৰ প্ৰেতাছায়ে ঘূৰি ফুৰে

বাস্তৱ পোতাশ্ৰয় এৰি আমি 'ক্ৰিফোৰ্ড পীয়েৰ'ৰ পিনে আগবাঢ়ি গলো। সেই 'ড্ৰাই ডক'ত পৰি থকা জাহাজ সমূহ সৰু সৰু সাগৰ টোৱা সমূহ এৰা এই সকলোবোৰ এৰি আমি ক্ৰিফোৰ্ড পীয়েৰৰ পিনে আগবাঢ়ি গলো। মালয় সৈনিকৰ আত্মাই বিচৰণ কৰা দ্বীপটি লাহে লাহে অদৃশ্য হৈ আহিল।

## টকিঅ' : টকিঅ' সোনালী

ছিঙ্গাপুৰৰ বিমান বন্দৰত মই মহম্মদ মুছাক তেওঁৰ সেই কোমল বয়সীয়া ছাত্ৰ বন্ধুটিৰ লগত লাউঙত বহি থকা দেখিলো। এটা দুটাকৈ দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোক সকলো আহিল। টি চি আইৰ' পৰিচালক মিস্টাৰ ৰাজাই সকলোকে সম্বোধন কৰি ক'লে —

— “আমাৰ ফ্লাইট নম্বৰ হ'ল টি, জি 'ফৰ জিৰো চু'। প্ৰায় দুই ঘণ্টাৰ মূৰত আমি থাইলেণ্ডত উপস্থিত হৈ বেঙ্গক বিমান বন্দৰত উৰাজাহাজ সলনি কৰিম। ফ্লাইট নম্বাৰ এ-আই থ্ৰি, জিৰো, টুৱে আমি টকিঅ' অভিমুখে ৰাওনা হম।”

সকলোকে তন্ন তন্নকৈ পৰীক্ষা কৰি ৰাজাই কলে —

— “আপোনালোক সকলোৱে মোৰ হাতত এযাৰ প'ৰ্ট ট্ৰেন দিলে নহয় নে?”  
আমি সকলোৱে হয়ভৰ দিলো।

বোৰ্ডিং কাৰ্ডবোৰ হাতত দি তেওঁ ক'লে —

— “যাওক ছিকিউৰিটি আৰু কাষ্টমছ পাৰ হওঁক।”

ছিকিউৰিটি কাষ্টমছ আদি পাৰ হৈ আমি শেষৰ লাউঙত আহি বহিলো। আমাৰ দলৰ সকলোৱে হাতত তেতিয়া নতুন হাতঘড়ী জিক মিকাই আছিল। দক্ষিণৰ মহিলা সকলৰ গাত নতুন লাইনৰ শাৰী। সকলোৱে কান্ধত ওলমিছে নতুন কেমেৰা। দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকলে আকৌ ডিউতি থ্ৰী দোকানবোৰত টহল দিব ধৰিলে।

এইবাব সকলোৱে আকৰ্ষণ পঞ্জীভূত হ'ল আতৰৰ কিছমানৰ ওপৰত সৌৱা পেৰিছৰ ষ্টিয়ান ডায়ৰ বিচি, কাছ, চেনেল, ডানহিল। আহ কি নিয়া যাব?

দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোক সকলৰ কেইজনমানে গ্লেনৰ ফাৰ্ণক্লাছ কেবিনত বহিল। আমি 'ইকনমী ক্লাছ'ৰ পিনে' আওৱাই গলো। মোৰ সন্মুখত মহম্মদ মুছা আৰু সেই

ছাত্ৰজন বহিল। ছিটৰ তলৰ পৰা আলোচনী কেইখনমান উলিয়াই দুয়ো মছণ্ডল হৈ পৰিল।  
মোৰ কাবৰ ছিটত কামাৰ আৰু কুমাৰস্বামী বহিল। ফটোগ্ৰাফাৰ শৰ্মা আৰু তেওঁৰ  
পত্নীকো পাছৰ ছিটত বহি থকা দেখিলো।



এটা সময়ত পৃথিৱীৰ গছ-লতা ক্ষুদ্র ক্ষুদ্র হৈ পৰিল। সৰু সৰু দ্বীপবোৰ আকৌ  
পেট পেলাই থকা ঘৰিয়ালৰ দৰে দেখা গ'ল। ঠিক এইখিনি সময়তে সেই ভয়ঙ্কৰ ঘটনাটো  
ঘটিল। শিকীৰীৰ কাঁচেৰে মই মছৰ গতিৰে যোৱা মেঘৰ পাল দেখা পাইছিলো, এই  
মেঘৰ গতি এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে দ্ৰুত হৈ আহিল।

এক প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি ডেৰ কুৰি ফুট তললৈ বিমানখন নামি গ'ল। যিবোৰ যাত্ৰীয়ে  
'ছিট বেষ্ট' বন্ধা নাছিল তেওঁলোকে ছিটৰ সন্মুখত হামখুৰি ৰাই বাগৰি পৰিল।

এক মুহূৰ্তৰ পাছত আকৌ সেই কাণ্ড ঘটিল। তাৰ পাছত আকৌ তাৰ পাছত

আৰ্তনাদ! হাহাকাৰ!

উঃ এয়া কি বিস্ময়কৰ পৰিস্থিতি! টাইটন ইয়'ৰ ছিট বেষ্ট।

'নো' স্মৰ্কিং'

হঠাৎ জিলিকি উঠা এই বঙা আখৰ কেইটাই পৰিস্থিতি আৰু ভয়াবহ কৰি  
তুলিলে।

সাত্ত্বক্ৰুদ্ধ বিমান বন্দৰত অষ্টোবৰৰ বাৰ তাৰিখে ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হোৱা 'কাৰাভেলে'  
খনৰ সিঁচৰিত হৈ পৰি থকা জাবৰ-জোখৰ সমূহ তেতিয়াও সম্পূৰ্ণৰূপে পৰিষ্কাৰ কৰা  
হোৱা নাছিল। আৰু সেই চিনাক্ত কৰিব নোৱাৰা বৃত্তদেহ সমূহ?

কি হব? কি হব এতিয়া?

আকৌ প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি ক্ৰিশ ফুট তললৈ বিমানখন নামিল। লগে লগে ছিটৰ  
ওপৰৰ 'ছেল্ফ'ৰ কাগজ-পত্ৰ, বাকচ, বেগ ইত্যাদি চাৰিওফালে উৰি পৰিল।

আৰ্তনাদ, হাহাকাৰ !!

শৰ্মাই তেওঁৰ পত্নীক সাৱটি ধৰিলে — মহম্মদ মুছাই তেওঁৰ ছত্ৰ বন্ধুটিক  
আকোৱালি ললে।

কইকলউছে বোক বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে —

—“কৰ বেয়া বক্তব্য বাবে 'এয়াৰ পকেট' কিছুমানৰ সৃষ্টি হৈছে, কোনো কোনো  
ঠাইত 'এয়াৰ শ্ৰেছৰ' একেদৰে কম হৈ গৈছে। ”

নাই নাই তেওঁৰ কথা শুনাৰ মন অৱস্থা এতিয়া নাই। 'এতিয়াক্ষন'ৰ এয়া কি  
হৈছে মই একো নাজানো।

কি কৰা যায় ?

‘অগ্নিজন মানুহ’ ছিটৰ তলৰ ‘লাইফ বেণ্ট’ ইমৰাজেপৰি বাবে আৰু  
কি কৈছিল ‘কে’ৰাভেল’ৰ ধ্বংসস্থল চিনাক্ত কৰিব নোৱাৰা মৃতদেহ ।

কি কৰা যায় ? কি কৰা যায় ?

সৌ সিদিনালৈ নিজকে জানো সাজু কৰি ৰখা নাছিলো ? চব পৰিস্থিতি  
স্বীকাৰ কৰি লম

চোৰৰ দৰে পিছে পিছে ঘূৰি ফুৰা মৃত্যুৰ ছাঁয়াক তেনেই চিনাকি বুলিয়েই স্বীকাৰ  
কৰি লম ।

কিন্তু কি হল এয়া ?

মনৰ চব আয়োজন এই মুহূৰ্তত একেবাৰেই বৃথা হৈ গ’ল ।

সৰ্বশৰীৰ কঁপি উঠিল ।

বৰ বিকৃত কঠেৰে কোনোবাই এনাউল কৰা ওনা গ’ল —

“আমি বৰ বেয়া বতৰৰ মাজেৰে পাৰ হৈছো । আমি সকলোৱে ? আমি  
দুটা ছিটৰ আগত বহি যোৱা ভদ্ৰলোক এজন ধলি পৰিল ।

বিমানত উঠাৰ সময়ত এই বৃদ্ধ ভদ্ৰলোকজন মোৰ আগে আগে আগবঢ়াৰ কথা  
মনত পৰিল ।

কিয় ঢলি পৰিল তেওঁ ?

কিন্তু এই মুহূৰ্তত কোনে কাক চাব ?



বেতিয়া এটিয়ে আনটিৰ মুখলৈ সুৰ ডুলি চোৱাৰ অৱস্থা উভতি আহিল — ভেতিয়া  
অৱশ্যে বহুত পলম হৈ গ’ল । ছিটৰ তলত ঢলি পৰা মানুহজনক কেবিনৰ ‘কু’সকলে ধৰা-  
মেলোকে অহা-যোৱা কৰা ঠেক বঢ়িটোত ওৱাই দিলে ।

উদ্বেজিত হৈ কোনোবাই এনাউল কৰা ওনা পালো —

—“ইকনমী ক্লাছৰ যদি কোনোবা ডাক্তৰ আছে তৎক্ষণাত্তে আগবাঢ়ি আহক !”

দক্ষিণৰ পৰা অহা টুৰিষ্ট সকলৰ মাজত কেইবাজনো ডাক্তৰ আছিল । তেওঁলোকে  
পৰি থকা মানুহটোৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ’ল ।

এজনে তেওঁৰ বুকুত বহি মালিহ কৰিব ধৰিলে । ... যাবী সকলৰ মাজত প্ৰচণ্ড  
উদ্বেজনাৰ সৃষ্টি হ’ল ।

এই উদ্বেজনাৰ মাজতো মই দেখা পালো — ঢলি পৰা ভদ্ৰলোকৰ কাষত বহি  
অহা আমেৰিকান ভদ্ৰলোক এজনে টোপনিয়াই আছে ।

এই মহান্নদ বুছাই ডাক্তৰ কেইজনক সহায় কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গ’ল ।

কিন্তু ইতিমধ্যে চৰ শেষ হৈ গ'ল। বগা কাপোৰ এখনেৰে মৃতদেহ ঢাকি দিয়া হ'ল। বিশ্বয়কৰ কথা এয়ে যে নিচেই কাৰৰ সহযাত্ৰীৰ মৃত্যু হোৱা বুলি জানিও আমেৰিকান ভদ্ৰলোকজনে টোপনিয়ায়ে থকিল।

এনে অদ্ভুত নিৰ্লিপুতাত বিশ্বয়াভিত্ত নোহোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলো !

ৰাতিৰ টকিঅ'ৰ বঙা-নীলা লাইটৰ সমাবোহ দেখা গ'ল।

এটা সময়ত আমি নিৰাপদে টকিঅ' আন্তৰ্জাতিক বিমান বন্দৰত উপস্থিত হ'লো !

আমাৰ হেলথ কাৰ্ড পাছপৰ্ট ইত্যাদি তত্ত্ব-তত্ত্বকৈ পৰীক্ষা কৰা হ'ল। ছিকিউৰিটি কাউণ্টাৰৰ ওচৰত লিখি থোৱা দেখিলো — “বাংলাদেশ আৰু আফ্ৰিকাৰ পৰা অহা যাত্ৰীসকল তৎক্ষণাতে হেলথ কাউণ্টাৰত উপস্থিত হওঁক !”

টুৰিষ্ট গাইড মিছেছ মাচাই আমাক সত্ৰাষণ জনাবলৈ ইহিমুখে থিয়হৈ আছিল। মাচাৰ গাত অৱশ্যে মই কিম'নো দেখা নেপালো। তাই পশ্চিমীয়া সাজ-পাৰ পিন্ধি আহিছে। চুটি-চাপৰ মানুহ। বৰ উৎফুল্ল হৈ আমাক সত্ৰাষণ জনালে যদিও চকুৰ ওৰিৰ বেৰা কেইডালে যেন সোঁৱৰাই দিলে — তাই কিছু ভাড়াহীন !

নীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰিত টুৰিষ্ট বাহেৰে আমি পৃথিৱীৰ এই দ্বিতীয় বৃহত্তম চহৰৰ মাজেৰে গ্ৰেণ্ড হোটেল অভিমুখে ৰাওনা হ'লো। লাইটৰ মালা সোঁৱৰাৰ ‘কংক্ৰিটৰ জগৎ’ৰ মাজত যেন জোনাকী পৰুৱা।

মাইকৰ সন্মুখত মিছেছ মাচা থিয় হ'ল। ক'লে —

— “টকিঅ' বৰ জনপ্ৰিয় চহৰ। আমাৰ জাপানী সকলৰ মাজত এই টকিঅ' কিহৰ বাবে প্ৰখ্যাত জানেনে ?”

সকলোৱে সমন্বৰে চিঞৰি উঠিল —

— “কিহৰ বাবে ?”

জাপানী সকলৰ অল্প সংখ্যক লোকেহে শুদ্ধ উচ্চাৰণেৰে ইংৰাজী কৰ পাৰে। মাচাই কিন্তু শুদ্ধ ইংৰাজীৰে কলে —

— “টকিঅ'ক বিশেষকৈ চাৰিখন সাগৰৰ মহানগৰ বোলে ... চিটি অব কনফিউছন, কনজামৰ্ছন। কাৰ'ছ আৰু কেলক'লা

সকলোৱে সমন্বৰে ঢেকঢেকাই ইহিবি ধৰিলে।

মহম্মদ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “ইয়াত ‘ছেভেন আপ’ নচলে ?”

— “চলে ‘ছেভেন আপ’ চলে। আকৌ কলে মাচাই

— “১৬০০ খৃষ্টাব্দৰ পৰা টকিঅ' জাপানৰ ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক

কেন্দু স্বৰূপ হৈ আহিছে।”

কোনোবা এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “লোক সংখ্যা ?”

— “এঘাৰ ‘মিলিয়ন’ অৰ্থাৎ এককোটি দহ লাখ। ‘কংক্ৰিট’ৰ অৰণ্যৰে এয়া

আমি কোনদিনে আগবাঢ়িছো একো ধৰি নোৱাৰিলো।

কিন্তু বাতিৰ টকিঅ’ ?

এক অনন্য কাহিনী।

— মহম্মদ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে।

— “হাৰাকিৰি কৰি মৰা দুকুৰি সাতটা বৰ্গৰ অস্থিসমূহ বৰা মন্দিৰটিলৈ আমি  
যাব পাৰিমনে ?”

মহম্মদ মুছাৰ প্ৰশ্ন শেষ নৌহওঁতেই আন এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে ..

— “হাৰাকিৰি কি ?”

মাচাই ক’লে —

— “কাহিনী বহুত দীঘল। আপোনালোকে এইখিনিকে জানি থওক যে এই  
হাৰাকিৰি অৰ্থাৎ আত্মহত্যাৰ অন্তৰালত এক অবিস্মৰণীয় আয়োজসৰ্গৰ কাহিনী বিৰাজমান।

মহম্মদ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “কাহিনীটো চমুকৈ ক’ব নোৱাৰিনে ?”

— “১৭০১ খৃষ্টাব্দত ঘটিছিল সেই ঘটনা। এজন সাধাৰণ ‘ডাইমিঅ’ অৰ্থাৎ  
সেনাধ্যক্ষক সহগৰ (সহাৰ্চ) ৰাজসভাৰ বিষয়া এজনে এদিন বৰ বেয়াকৈ অপমানিত  
কৰিলে। অপমানিত হৈ সেনাধ্যক্ষই তৰোৱাল উলিয়াই বিষয়াজনৰ বাহুত ঘাপ মাৰি  
দিলে। ইডো, অৰ্থাৎ প্ৰাচীন টকিঅ’ৰ ৰাজসভাৰ ভিতৰত তৰোৱাল উলিওৱাৰ গুৰুতৰ  
অপৰাধত দণ্ডিত হ’ল সেনাধ্যক্ষ — অৰ্থাৎ ‘ডাইমিঅ’। সমগ্ৰ বিষয়-ৰিতাপ কাটি লৈ  
কৰ্তৃপক্ষই তেওঁক আত্মহত্যা কৰিবলৈ আদেশ দিলে।

— “আত্মহত্যা ?”

— “হয় হয় আত্মহত্যা! তেওঁৰ তলত থকা সুসজ্জিত ছামুৰাই (সৈনিক) সকলে  
প্ৰভুৰ এই শোকাবহ পৰিশিতি দেখি স্তম্ভিত হ’ল। লগে লগে সিহঁতে সমাজত নিজৰ  
প্ৰতিপত্তি আৰু স্থান হেৰুৱাই বৰ্ণিত পৰিশিত হ’ল। (গৰাকী হেৰুৱা ছামুৰাইক ‘বৰ্ণিত’  
বুলি কোৱা হৈছিল।) সিহঁতে প্ৰতিশোধ লবলৈ উদ্যত হ’ল। এই গোপন প্ৰতিশোধৰ  
আয়োজন দুবছৰ ধৰি চলিল। ইঠাৎ এদিন বাতি এই দুকুৰি সাতটা বৰ্ণিত প্ৰভুৰ শত্ৰু  
ঘৰত সোমাই তেওঁৰ বুকু ছিৰাহিৰি কৰি পেলালে। তেওঁৰ ছামুৰাই সকলকো কাটি মাৰি  
পেলালে। প্ৰভু ভক্তিৰ এই অপূৰ্ণ নিদৰ্শন দেখি সকলোৱে সমন্বৰে এই বৰ্ণিতক জাতীয়  
বীৰ ৰূপে পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে।”



আকৌ মহম্মদ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে —

— “সিহঁতৰ শাস্তি ?”

— “হয় হয় সিহঁতে নিজৰ খুবৰ ওপৰত কফিন ওলনি আছে বুলি বৰ ভালদৰে জানিছিল। সিহঁতক কি শাস্তি দিয়া হ’ব — এই বিষয় লৈ চৰকাৰৰ মাজত বক্তৃতকৰণ বিতৰ্ক চলিল। (শেষত সকলোৰে একমত হৈ ক’লে) সিহঁতে ছোপাকু ক্ৰিয়াৰে সম্মানিত মৃত্যু বৰণ কৰক।”

— “ছোপাকু ?”

— “এবা সেয়ে ‘হাৰাকিৰি’ — নিজৰ পেট নিজে ফালি নাৰী ভুক উলিয়াও কৰা আত্মহত্যা ? এতিয়াও টকিঅ’ৰ এক জনশূন্য মন্দিৰত এই দুকুৰি সাতটা ‘বনিন’ সমাধি শাৰী পাতি সজাই থোৱা আছে ”



ইতিমধ্যে ৰাছ আহি গ্ৰেণ্ড হোটেলৰ দুৱাৰ মুৰত উপস্থিত হ’ল। মাচাই ক’লে

“আমি ৰাতিপুৱা হোটেলৰ লাউণ্ড্ৰত উপস্থিত হ’ম। পুৱা আনি ডায়েট (অৰ্থাৎ পাৰ্লিয়ামেণ্ট) আৰু ১৯৬৯ ত কৰা যুৱৰাজৰ ৰাজপ্ৰসাদ, মেইজি মন্দিৰ, ছিলজুকু বজাৰ, নেচনেল মিউজিয়াম আৰু আচাৰ্যকোচাৰ প্ৰখ্যাত মন্দিৰৰ দৰ্শন কৰিম। শেষত আপোনালোকে ৰাতিৰ টকিঅ’ত বিহাৰ কৰিব পাৰিব ?”

প্ৰায় সকলোৰে সম্বন্ধেৰে ডিএবি উঠিল —

— “হয় হয় আমাৰ ৰাতিৰ টকিঅ’ চোৱাৰহে অভিযন্ত হেপাহ।”

কামাৰে ক’লে —

— বিশেষকৈ আকাচাকা আৰু ‘ৰোপাঙ্গিৰ’ যুৱক সকলৰ সেই নতুন বিনোদৰ কেন্দ্ৰসমূহ পৰিদৰ্শনৰ বাবে — আমাৰ অকুৰন্ত আগ্ৰহ।”

মাচাই এটা মধুৰ হাঁহি মাৰি হোটেলৰ এচুকত সজাই থোৱা ‘টকিঅ’ নাইট’ টুৰৰ কাগজ কিছুমান উলিয়াই দিলে। পথৰ ক্ৰান্তি পাহৰি মই ‘টকিঅ’ গণ্ডেন নাইট’ আৰু ‘টকিঅ’ ছিলভাৰ নাইট’ৰ বৰ্ণনা পঢ়িলো। ‘টকিঅ’ গণ্ডেন নাইট’ৰ বাবে লাগিব ন হেজাৰ আঠশ যেন, ‘টকিঅ’ ছিলভাৰ নাইট’ৰ বাবে লাগিব আঠ হেজাৰ সাতশ যেন।

প্ৰায়বোৰ মানুহেই কামাৰৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। সকলোৰে জানে কামাৰে বিদেশী মুদ্ৰাৰ গধুৰ টোপোলা এটা লগত লৈ ফুৰিছে।

মহম্মদ মুছা আৰু ছাত্ৰ বন্ধুটোৰে ক’ৰা পতা শুনা গ’ল—

— “কামাৰৰ কপাল ফুলিল।”

— “কামাৰৰ ব্যৱসায় বৰ ভাল হ’ব এতিয়া।”

— “ব্যৱসায় ?”

— কিয় চিনি পোৱা নাই ?

এতিয়া তেওঁ কি কৰিব জানে ?

বিমান বন্দৰত এটা আমেৰিকান ডলাৰত দুশ নকৈ যেনকৈ পোৱা যায়। তেওঁ এটা ডলাৰত প্ৰায় এহেজাৰ যেনকৈ গ্ৰহণ কৰিব চাই থাকক আপোনালোকে ?

— ‘ভেঙিয়াহ’লৈ ঘৰলৈ ওভতাৰ সময়ত ?’

— ‘বজা হৈ উভতিব ?’

— ‘কিন্তু কামাৰে কাউন্সলত সাৰি যাব পাৰিব নে ?’

— ‘সাৰি নেযাব কিয় ?’

এনেকুৱা মানুহ সদায়ে আহে সিহঁত বজা হৈ উভতি যায়।

চনচন চনচন শব্দ শুনা গ’ল বোধহয় বতাহে ‘গিছু’ গছবোৰ কোবাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

মাচাই ক’লে —

— টামচাবাত চাগৈ বৰফ পৰিছে। যাওঁক, আপোনালোকে কাউণ্টাৰৰ পৰা চাবি লৈ যাওঁক বেছিকৈ শীত পৰাৰ আগেয়ে আপোনালোকে নিজৰ নিজৰ কোঠালৈ গৈ বিশ্রাম কৰকগৈ।

ওনক প্ৰত্যেকৰে কোঠাত ‘মালটিচেনেল’ৰ কালাৰ টেলিভিছন আছে। চকিয়ল ঘণ্টা প্ৰগ্ৰেম থাকে। গোটেই বাতি টেলিভিছন চোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই, কাৰণ কাইলৈ আমাৰ হাতত এটা বীঘলীয়া দিন আছে কাউণ্টাৰৰ পৰা চাবি লৈ তৃতীয় ফ্ল’ৰলৈ উঠিবলৈ লিফ্টৰ নিচে আগবাঢ়ি যোৱাৰ সময়ত মই হোটেলৰ একাষে থকা বাৰখনলৈ তুমুকিয়াই চালাই। ( এটা আৰ্টিফিচিয়েল পাহাৰৰ মাজত অভিনয় ধৰণে সজা হৈছে এইখন ‘বাৰ’ সোৱা সোবোৰ ভৰপূৰ ‘গিছু গছ’ সঁচাকৈয়ে সেইবোৰ নকল গছ নে ? )

বাতি এক বাজিছে। বৰ অন্তৰৰ হৈ বহি পানীৰ সেৱন কৰি থকা জাপানী দম্পতিৰ দল কিছুমান দেখা গ’ল। সোৱা অভিনয় ধৰণে সজাই থোৱা ‘কিং অব কিংছ’ — ‘জনীৱাকৰ ছুইং’ ফটছ অণ্ড শ্ৰেণ্ড ডাড জেক ডানিয়েল কানাডিয়ান হুইষ্কি, ছিগ্ৰাম ‘ছবট নেপলিয়ান’ কনেগ .. আহ আৰু কি সেইবোৰ ? এই মোডাৰ্ণ বাতি টকিঅ’ শ্ৰেণ্ডৰ এইবোৰ বটল একোপৰি বস্তু হৈ জিলিকিছে আৰু সোঁ মানুহবোৰ সিহঁতে বেছি নীৰৱ হৈ আছে, কেন ভাৱ হয় সকলোৱে এই বস্তুৰ পোহৰত বহি কিবা মন্ত্ৰহে উচ্চাৰণ কৰিছে। . পূজা কৰিছে।

. যেন কোঠাটি ফুলিলো। ভিতৰৰ দৃশ্য অপূৰ্ণ। স্লিপিং ফুট জাপানী টাইলৰ নাইট গাউন, বেডকম স্লিপাৰ চৰ পৰিপাটিক সজোৱা আছে। পৰিহাৰ পৰিহাৰতাৰ তুলনা নাই। ... বিৰিকী খেলাৰ লগে লগে আকৌ টকিঅ’ মহানগৰীৰ দৃশ্য চকুত পৰিল।

কংক্ৰিটৰ অৰণ্যত' জোনাকী পৰুৱাৰ দৰে চিত্ৰ-বিচিত্ৰ লাইট। ক'ত গৈ শেষ হৈছে এই অৰণ্য? টকিঅ'ত দোভাগ ৰাতি। অপূৰ্ব।

নবেম্বৰ মাত্ৰ চাৰি তাৰিখ। পুৱাৰ আহাৰ কৰি আমি শীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰিত বাছত উঠিলো। মাচাই ড্ৰাইভাৰ আৰু আমাৰ মনোৰঞ্জনৰ কাৰণে ড্ৰাইভাৰৰ সহায়িকা হৈ অহা কপৰ্হী ছোৱালী এজনী পৰিচয় কৰাই দিলে, — তাইৰ নাম মিচিকো। তাই হ'কাইতো আৰু হিৰোছিমাৰ বেলেড সমূহ সুৰ লগাই গাব পাৰে। তাইৰ পিনে মূৰ তুলি চাই জাপানী ভাষাত ক'লো — 'জেন কি ৰাগ শী দেচ নেহ'।

(তুমি বৰ ধুনীয়া)

মাচাই ঢেকঢেকাই হাঁহি ক'লে —

—“উজ্জ্বলগবোৰ ঠিক হোৱা নাই যদিও শুনিবলৈ বৰ ভাল লগা হৈছে।”

মিচিকোৱে ধন্যবাদ দি ক'লে — 'আহৰি গাহটোহ'। আমি আচাকোচাৰ ছেনচুজি মন্দিৰৰ পিনে আগবাঢ়িলো। আচাকোচাৰ বজাৰসমূহ 'শুটমাচৰ' বাবে আটকধুনীয়াকৈ সজোৱা হৈছে। বেলুন, পতাকা, ৰং বিৰঙন 'য়শিটুকু পুতলা' আৰু লাফিং বুদ্ধৰ খিলখিলনি

ছেনচুজি মন্দিৰৰ গেটৰ ওচৰত স্বাগতম চিহ্ন অংকিত কিছুমান প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড লেম্প দেখা পালো। মন্দিৰ প্ৰাঙ্গণৰ দুয়ো পিনে দুলানি দোকান এইবোৰ দোকানতো যশিটুকু পুতলা, ছাপুৰাইৰ হেলমেট ভাৰতৰ গুৰু চিহ্ন লিখি থোৱা পতাকা জৰুৰকৈ আছে।

মন্দিৰ প্ৰাঙ্গণৰ একালে হাত ধুবলৈ লোহাৰ পাত্ৰ এটিও থোৱা আছে।

এই পাত্ৰৰ চাৰিওফালে জাপানী ভাস্কৰ দল কিছুমানে হাত ধুই থকা দেখা গ'ল।

প্ৰাঙ্গণৰ সোমাজন্ত প্ৰকাণ্ড ধূপদানি এটা জৰুৰকৈ আছে। ভক্তসকলে নিজ ইচ্ছামতে পাহাৰ সদৃশ ধূপৰ দম সমূহৰ পৰা একোয়টি ধূপ লৈ ভগবান বুদ্ধক উদ্দেশ্য কৰি জ্বলাই দিছে।

মন্দিৰৰ ভিতৰত সোমাই দেখিলো গেৰুৱা কাপোৰ এখনেৰে বুদ্ধৰ প্ৰতিমূৰ্তি ঢাকি থোৱা হৈছে।

ওনা যায় বুদ্ধৰ এই দুই ইঞ্চি দীঘল সোণৰ মূৰ্তিটি আচাকোচাৰ মাহমহীয়া কিছুমানে জ্বাল মাৰোতে পাইছিল। কিন্তু এই মূৰ্তিটি এটিয়াও ৰহস্য হৈ আছে। আঙুলিকো কোনেও এই মূৰ্তিটো নিজ চকুৰে দেখা বুলি ঘোষণা কৰিব পৰা নাই।

বেঙুনীয়া সাজেৰে সজ্জিত মন্দিৰৰ বৌদ্ধ ভিক্ষু সকলৰ পৰা আশীৰ্বাদ লৈ টকিঅ' চহৰ ফুৰিবলৈ আমি আকৌ বাছত উঠিলো।

আমি বাজৰীয়া বাগিচাৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি গলো —

মাচাই ক'লে --

“পূৰ্ণৰ কুয়োফালে থকা ‘গিছু’ গছবোৰ চাওক এয়া নবেম্বৰ মাহ, এতিয়া এই গছবোৰে হালধীয়া বৰণ ধৰিছে এই গছৰ ওটিবোৰ তেলত ভাজি খাবলৈ আমাৰ জাপানী মানুহে বৰ ভাল পায়।”

সোণাৰ গছৰ দৰে সোণালী বৰণ লোৱা ‘গিছু’ গছবোৰ বৰ মনোমোহা দেখা গ’ল।

আকৌ ক’লে মাচাই

---“এইখন বাগিচা বৰ্তমান বজাৰ ককাকে সজা। জাপানৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় সম্ৰাট আছিল তেওঁ। এই বিস্তৃত বাগিচা সাজিবলৈ জাপানৰ জনসাধাৰণে তেওঁক মুক্তহস্তে দান কৰিছিল। সুমিদা নদীৰ পাৰে পাৰে আমি আগবাঢ়িলো

মাচাই কলে --

-- ‘চাওক, সুমিদা নদীৰ পানী চাওক। এসময়ত জাপানৰ গাইসাইতে এই সুমিদা নদীৰ পানীত নিজৰ সৌন্দৰ্যৰ প্ৰতিবিম্ব চাবলৈ আহিছিল আজি এই নদীৰ পানী গাইসাইতৰ দৰেই নিশ্চল।

সুমিদা নদীলৈ উভতি চালো। নদীৰ দুয়োপিনে কংক্ৰিটৰ সেই একেই অৰণ্য চকুত পৰিল। দুই-এজোপা উইলো গছ সঁজাত বন্দী কৰি ৰখা একোটা ভাটোৰ দৰে দেখা গ’ল।

আমি আৰু আগবাঢ়িলো। দুশ বৰ্গমাইল বিস্তৃত টকিঅ’ৰ গোটেইবোৰ অঞ্চল দুদিনৰ ভিতৰত পৰিদৰ্শন কৰা সম্ভৱ হ’ব নে?

কোনোবাই প্ৰশ্ন কৰিছিল। মাচাই উত্তৰ দি ক’লে --

‘অলিম্পিকৰ বাবে তৈয়াৰ কৰা ছুইমিং পুলটি আপোনালোকে চোৱা উচিত। টকিঅ’ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক টাক্সেৰে এই ছুইমিং পুলটিৰ নক্সা আঁকিছিল। শীতৰ দিনত এই পুল ‘আইচ স্ক্ৰেটিঙ’ৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। চৰকাৰী আলহীঘৰ কৰি ব্যৱহাৰ কৰা পুৰণি ৰাজ প্ৰাসাদতে আহি আলহী হৈছিল।

কোনোবা এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে,

— তুমি ৰাণীক চেৰীফুল দিছিলো নে মাচা?

আমি অধ্যাপক টাক্সেৰ ছুইমিং পুল চালো। টকিঅ’ টাৱাৰ দেখি স্তম্ভিত হোৱা গ’ল। শেৰিফ ইফেল টাৱাৰতকৈও উচ্চ টকিঅ’ টাৱাৰ। এয়াৰ ট্ৰেফিক ছিগনেল হিচাপে আমেৰিকাই বগা আৰু কমলা ৰং ব্যৱহাৰ কৰিছিল। টকিঅ’ টাৱাৰকো এই একেই ৰঙে শোভা কৰা দেখা গ’ল।

মাচাক সুধিলো,

‘কিহেৰে তৈয়াৰ কৰা হৈছে এই টকিঅ’ টাৱাৰ?’

‘নিপন ষ্টিল আৰু নিহন ককানৰ লোহাৰে। এইবোৰ লোহাৰ নাম দিয়া হৈছিল ‘এছ-এছ ফট’বান’। চাৰি হাজাৰ টন লোহাৰে টাৱাৰটি তৈয়াৰ কৰা হৈছিল।

আন এজন ডুকী ভদ্রলোকে মাচাক প্ৰশ্ন কৰা শুনা পাছো

– “How many electric waves does Tokyo Tower transmit?”

— কিছু সময় চিন্তা কৰি মাচাই ক’লে —

– “It transmits seven waves for TV broadcasting, 2 waves for F M broadcasting and some waves for the Japanese National Railways etc.”

আকৌ গ’ল তাই

“The tower is contributing to prevention of air pollution by supplying 24 hours a day, various data and informations on smog, sulphurous acid, gas density in the air etc

টাৱাৰৰ একেবাৰে ওপৰলৈ উঠি গ’লো। টকিঅ’ চহৰৰ এক অপূৰ্ব দৃশ্য চকুত পৰিল। চকু মুদি অনুভৱ কৰিলে ভাব হয় প্ৰাগঐতিহাসিক কালৰ পৰাই দম বান্ধি থকা সেইবোৰ যেন শিলৰ স্তূপ।

শিলৰ স্তূপ। ‘কংক্ৰিটৰ অৰণ্য’। আহু কি সংজ্ঞা দিয়া যায় টকিঅ’ টাৱাৰৰ ওপৰৰ পৰা দেখা পৃথিৱীৰ এই দ্বিতীয় বৃহত্তম নগৰক?

সোৱা টকিঅ’ পোতাশ্ৰয়।

এডাল বিবাক্ত সাপৰ দৰে পৰি আছে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ। মানুহৰ এই পুতলাৰ খেল দেখি কোনো জ্ঞানী পুৰুষৰ দৰে নীৰৱ নিশ্চুপ হৈ পৰি আছে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ।

টকিঅ’ চহৰক এক পুতলাৰ ৰাজ্যৰ দৰে দেখা গৈছে। প্ৰশান্ত মহাসাগৰে এক বৃদ্ধৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। মায়া প্ৰবন্ধ আৰু সত্যই হাতত ধৰাধৰীকৈ ধিয় হৈ আছে।

এক বিস্ময়কৰ দৃশ্য।

এটি কবিতা বায়ুমণ্ডল মুখৰ কৰি যেন উৰি ফুৰিছে জাৰ্মান কভি থ্ৰেণ্টে গাইছিল—

‘মই’ বেটসান্ট থ্ৰেণ্ট পথ হেৰুৱাই পেলাইছো এই চিনেণ্টৰ চহৰত। এইখিনিতে ‘আয়ে মোক অৰণ্যৰ পৰা তুলি আনিছিল— বহু বছৰ আগতে।’

তৃতীয় স্তৰৰ ৰাস্তা সংগ্ৰহালয়লৈ নামি গ’লো। এই ৰাস্তা সংগ্ৰহালয়ত জোহাফাইন টচাউদৰ এশটা ‘লাইফ ছাইজ’ৰ মানৱ মূৰ্তি থিয় হৈ আছে।

টকিঅ’ টাৱাৰৰ এই ভূতৰ দৰে মূৰ্তি সমূহে কি সোঁৱৰাইছে? জোহাফাইন টচাউদৰ এই মূৰ্তি সমূহে কি সোঁৱৰাইছে?

ৰাতি দহ বাজিল।

টকিঅ'ৰ ৰূপালী ৰাতিৰ অভিজ্ঞতা লবলৈ মই সাজু হলো। তৃতীয় ফ্ল'ৰ লাউঞ্জত থিয় হৈ দেখিলো কামাৰক লগত লৈ গোটেইজাক মানুহ আলোচনাত মন্ত হৈ আছে।

কামাৰৰ কণ্ট শুনিলো —

— 'আপোনালোক সকলোৰে মোক একোখনকৈ 'বেঙ্ক ড্ৰাফট' দিলে হ'ব?'

— 'বেঙ্ক ড্ৰাফট?'

— 'কাষ্টমছৰ সময়ত?'

কোনোবাই বৰ নিম্ন কণ্ঠেৰে প্ৰশ্ন কৰিলে কামাৰে একো উত্তৰ নিদিলে।

কামাৰে উত্তৰ দিয়া নিদিয়াৰ বিষয়ে কাৰো মূৰ ঘমোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই — টকিঅ'ৰ ৰূপালী ৰাতিৰ মোহ কোনে এবিধ?

এৰা কোনে এবিধ?

বাৰ লাউঞ্জৰ ছোফা এখনত মহম্মদ মুছা আৰু ছাত্ৰটি বহি আছিল।

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

— 'আপোনালোক নেযায়?'

— 'ক'লৈ?'

— 'মাটি চুবায় গাইসা হাউছ' — কেবাৰে মিকাদো — নাইট ক্লাব গম্ভেন গেছেকাই!

মহম্মদ মুছাই ক'লে

— 'মই দক্ষিণ-পূব এচিয়া ভ্ৰমণ কৰিবলৈ অহাৰ উদ্দেশ্য আগৈয়েই আপোনাক কৈছো।'

মোৰ উদ্দেশ্য 'বি হুং'।'

মাচাৰ আৰ্তনাদ শুনিলো

— 'তাত বৈ কি কৰিছা সময় পাখি লগা কাঁড়ৰ দৰে গতি কৰিছে।'

শীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰিত কাঁচ তুলাৰ দৰে কোমল গাঙ্গী। সহজ হৈ বহি পৰাৰ লগে লগে মহম্মদ মুছাৰ মুখখন মোৰ দৃষ্টিত ডাঙৰ হৈ উঠিল

বি হুংৰ স্মৃতিত টকিঅ'ৰ সোণালী ৰাতি উৎসৰ্গা কৰা মহম্মদ মুছা।

মই সঁচাকৈয়ে মহম্মদ মুছাক বুজি পাইছো নে?

কি আছিল মহম্মদ মুছাৰ সেই দৃষ্টিত? বহুত মহানগৰ দেখিছো। বহুত জন-বহুল পথেৰে নিসংগভাৱে ঘূৰি ফুৰোতে বহুত বিচিত্ৰ মুখ নিৰীক্ষণ কৰিছো

কিন্তু এনে দৃষ্টিৰ সৈতে কেতিয়াবা মুখামুখী হৈছিলো নে?

প্ৰেমিকাৰ স্মৃতিয়ে দূষকিত কৰি পেলোৱা টকিঅ'ৰ সোণালী ৰাতি?

প্ৰধান বজাৰ আচাকোচা গিনজা ঘাৰাকুচু, নিহনবাসীৰ সৌন্দৰ্য সেখুৱাই মাচাই আচাকোচাৰ এটি গলিৰ ওচৰত আমাক বাছৰ পৰা নামিব ক'লে।

— 'এই আলিটো পাৰ হওঁক — সোৱা 'কাৰাৰে মিকাদো' — পৃথিৱী বিখ্যাত কাৰাৰে '

বাহিৰৰ পৰা ভাব হয় আমি এক অট্টালিকাত পদাৰ্পণ কৰিছোঁ। চিৰিত কোমল দলিচা, ভাব হয় — গাইসাৰ কোমল চুলিৰে তৈয়াৰ কৰা হৈছে এই দলিচা।

মিকাদোৰ নিজস্ব 'উৰি' শিদ্ধা 'বয়'ইতে মূৰ দোৱাই অভিধান জনালে বিচিত্ৰ সিহঁতৰ সাজ-পাৰ। এয়া কুণ্ডলী পকাই থকা সাপৰহে কুণ্ডলী কেন খোল ৰাই পৰিল, আৰু পাক ৰাই ওপৰলৈ উঠি বোৱা চিৰিৰে গৈ আমি 'বেলকনিত' বহিলো।

এয়া এক অবিখ্যাস্য দৃশ্য। কলমেৰে ইয়াৰ ছব্ব বৰ্ণনা দিয়া অসম্ভৱ কথা। সোৱা তলত এখন নতুন পৃথিৱী।

পূৰ্ব-তিবোতাৰ এই ডিৰ — ?

মাচাই ক'লে —

— "পূৰ্বৰ লগত বহি কথা পাতি থকা সুন্দৰীহঁতক দেখিছা নহয়—?"

— "কোন সেইবোৰ?"

— সেইবোৰ 'হোটেছ'! পাঁচ হেজাৰ 'য়েন' দিলে সিহঁতে হোটেছ হৈ দুখণ্টাৰ বাবে সৰু দিব পাৰে

তললৈ ভুমুকিয়াই চাই দেখিলো অজ্ঞত হোটেছ — অজ্ঞত পূৰ্ব-ডেকা-বুঢ়া, আদহীয়া —

মাচাই ক'লে —

— "সৌবোৰ পূৰ্ব দেখিছা নহয়, — সবহভাগেই ব্যৱসায়ী বণিক। দিনত সিহঁতে হাড়ভাঙা পৰিশ্ৰম কৰে, ৰাতি এই পৃথিৱী বিখ্যাত কেবাৰে মিকাদোত "

— "সিহঁতে ৰাতি নোশোৱে?" মাচাই ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে —

— "সিহঁতে ৰাতি নোশোৱে আৰু নিজৰ তিবোতাক কেতিয়াও এইবোৰ ঠাইলৈ আহিব নিদিয়।"

সৰীতৰ প্ৰচণ্ড ধ্বনিৰে প্ৰাসাদৰ দৰে হলটো মুখৰ কৰি তুলিলে। এই সৰীতৰ তালে তালে একাৰে থকা বৰ্তীৰ পানীৰ কোৱাৰা কিছুমানে নৃত্য আৰম্ভ কৰিলে।

কোৱাৰাৰ এই নৃত্য বহুত সময় ধৰি চলিল।

তলত মানুহৰ ভিৰ আৰু বাঢ়ি আহিল। উত্তেজিত চকল মন। সুন্দৰী নাবীৰ সৰু আৰু মন-প্ৰাণ উতলা কৰা সৰীত!!

সোৱা এটি বৃদ্ধৰ দুখোকাৰে দুগৰাকী সুন্দৰীয়ে হাঁহি-বিকিন্মালি কৰি বৃদ্ধৰ মন যোগাবলৈ উদ্বিগ্ন হৈ আছে। আৰু সোৱা খুতুৰিত পল পৌক, শিৱালৰ দৰে জোতা

মুখৰ ভদ্ৰলোক সৌজন্য তেওঁকো পানীয় বাকি দিছে আন এগৰাকী সুন্দৰী হোটেছে, সংগীতৰ তালে তালে তাই শিয়ালমুৱা বৃদ্ধৰ দেহত ঢলি পৰিব বুজিছে। আৰু সেই আৰব সমূহ? মাছৰ আশাত জুপুকা মাৰি বহি থকা বগলীৰ দৰে লগা আৰবসমূহ? — সিহঁতৰ লগতো অন্তৰংগ হৈ বহি আছে কিছুমান ৰূপহী হোটেছে।

বাটি আহিল আৰবৰ দল।

বাটি আহিল শিয়ালমুৱা ভদ্ৰলোকৰ দল।

বাটি আহিল সাত সমুদ্ৰ পাৰ হৈ অহা থুলন্তৰ বপুৰ বণিকৰ দল।।

পৃথিৱী বিখ্যাত 'কেবাৰে মিকাদো'ত ৰাতিৰ জীৱন আৰম্ভ হ'ল।

মাচাই ক'লে —

— “তুমি এই মুহূৰ্তত খৰচ কৰা আঠ হেজাৰ সাতশ 'য়েন'ৰ পৰা সিহঁতে পানীয়ৰো যোগান ধৰিব। তোমাৰ ইচ্ছা আছে নেকি? মানে ইচ্ছা কৰিলে তুমি ইয়াতেই জাপানৰ বিখ্যাত ছানটৰি হুইস্কিৰ সোৱাদ লব পাৰা

কলো —

— “মোৰ অভ্যাস নাই।”

কামাৰ, — কোমল বয়সীয়া ছাত্ৰ ৰাজ, দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকল — সকলোৱে 'ছানটৰি হুইস্কি'ৰ ওপৰত যেন উবুৰি হৈহে পৰিল।

সংগীতৰ ধ্বনি এইবাৰ উদ্গাদ হৈ পৰিল।

ৰঙীন ফোৱাৰাৰ নৃত্য বন্ধ হ'ল।

এইবাৰ আকাশৰ দৰে সীমাহীন আৰ-পট লাহে লাহে ওপৰলৈ উঠিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে যেন এখন পৃথিৱী শেষ হৈ গ'ল আৰু এখন নতুন পৃথিৱী আহি আমাৰ সন্মুখত উপস্থিত হ'ল।

এজাক অক্ষয় অগ্নি-সদৃশ যুৱতী দৃষ্টিৰ সন্মুখত ভাস্বৰ হৈ উঠিল। সিহঁতৰ উন্মুক্ত বক্ষ। সৃষ্টি কৰ্তাই এই দেহক পকা বেলৰ মঙহৰ দ্বাৰাহে যেন তৈয়াৰ কৰিছে।

সংগীতৰ তালে তালে এই পকা বেল বৰশীয়া মঙহৰ নৃত্য আৰম্ভ হ'ল।

'ছানটৰি হুইস্কি' আহিল, — জাপানী ছেক গাই কিকান আহিল, মহিলাৰ বাবে 'বি ফিটাৰ ড্ৰাই জিন' আহিল, আমেৰিকান হুইস্কি 'জেক ডেনিয়ল' আহিল—

নগ্ন বক্ষৰ নৃত্য

সুৰাৰ ফোৱাৰা

সংগীতৰ ঝঙ্কাৰ

ক'তা, ক'লৈ গ'ল মাচা উঃ মোৰ ওচৰত এইজন কৰ ভদ্ৰলোক বহিলহি।

সন্মুখত জেক ডেনিয়লৰ বটল হাতত ৰূপৰ পিয়লা এই অচিনাকি মানুহজনৰ ওচৰত বহি এই উলঙ্গ নাৰীবোৰৰ নৃত্য চাই থকা সম্ভৱ হ'বনে?



কলৈ গ'ল মাচা ?

কলৈ গ'ল ?

দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকল আৰু মোৰ লগৰী কাইকাউছ কলৈ গ'ল ?

ষ্টেজটো এইবাৰ আশুৱাই আহিব ধৰিলে চকু মেলি চাই দেখিলো দুহাত আঁতৰত ষ্টেজ আহি থিয় হৈছে ষ্টেজত এইবাৰ মাত্ৰ দুগৰাকী একেবাৰে নগ্ন মহিলা থিয় হৈ আছে নাই নাই এয়াতো ষ্টেজ নহয় এয়া যে এটা সোণৰ সঁজা প্ৰকাণ্ড প্লাসাদটিৰ চাৰিওফালে উলস মহিলা দুগৰাকী লৈ এই সঁজাটিয়ে যেন পৰিক্ৰমাহে কৰিবলৈ ধৰিলে --

উঃ — কি কৰা যায় ভদ্ৰলোকৰ ডেনিয়লৰ বটল সাং হোৱাৰ উপক্ৰম হৈছে।

মাচা কলৈ গ'ল ?

মই থিয় হ'লো।

নিচাত উন্মুক্ত মানুহটোৱে হাত এখন আগবঢ়াই দি আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল

— “সুন্দৰী ক'ত থাকা তুমি

পাকিস্থানৰ নেকি ? ইমানবোৰ মানুহ থাকোতে এনেদৰে অকলশৰে বহি  
আছা ?”

কেতিয়া উঠি আহি বেলকনিৰ আনটো মূৰ পালোহি একো কব নোৱাৰিলো —

কাইকাউছ আহি এইবাৰ মোৰ ওচৰত বহিলহি । পানীয় সেৱন কৰা বেচেৰা  
কাইকাউছৰ অভ্যাস নাই।

এগৰাকী হোষ্টেছে ছানটৰিৰ বটল এটা হাতত লৈ গুণগুণাই উঠিল —

-- Suntory

The classic whiskies of Japan Old Suntory '

Suntory Special Reserve ' Suntory Royal please

এইবাৰ ষ্টেজটো যেন আৰু বহল হৈ পৰিল। এশতকৈও অধিক নগ্ন  
তিবোতাই এইবাৰ নৃত্য গীতত মগ্ন হৈ দৰ্শকৰ মাজত জলিয়াই পৰাৰ উপক্ৰম হ'ল ।

সিহঁতৰ বন্ধৰ টো যেন প্ৰশান্ত মহাসাগৰ হৈ পৰিল। সংগীতৰ ধ্বনিত গমগমাই  
থকা এই শব্দ জাহাজৰ শব্দলৈ ৰূপান্তৰ হ'ল।

মদিৰাৰ ফোৱাৰা । নৃত্য-সংগীত ।

জীৱন ইয়াত শুদ্ধ ।

এই মুহূৰ্ত্তত বেদৰ দান্তিক দেৱতাসকলৰ কঠোৰে কেন চাৰিওফালে বিচ্ছুৰিত হৈ  
পৰিছে — ‘মনুলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা জন্ম দিয়া বিব্যজনক কাৰণ আমাৰ  
পিতৃপুৰুষসকলে ধ্যান কৰি যি বিপুল জ্যোতি লাভ কৰিছিল ওনা আমি উদাৰজ্ঞেই  
ঘোষণা কৰিছো এয়া আমি সোম পান কৰিছো আমি অমৃতলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছো

জ্যোতিক বহন কৰি আমি দেৱতাৰ সন্মুখত উপস্থিত হৈছো ।’

এটা সময়ত আমি বাহিৰলৈ ওলাই আহিলো। বাহৰ দুৱাৰ খুলি মাচাই আমাৰ বাবে অপেক্ষা কৰি আছিল।

তাইক যথেষ্ট ভাৰাক্ৰান্ত যেন দেখা গ’ল।

“এইবাৰ কলৈ?”

তাই মাইকৰ ওচৰলৈ গৈ সকলোৰে ওনাকৈ শুদ্ধ ইংৰাজীত ক’লে —

“আমি এতিয়া নাইট ক্লাব গম্ভৈৰ গছকাইলৈ যাম — আকাছাকাৰ আটাইতকৈ ধনাঢ্য অঞ্চলত এই ক্লাব অবস্থিত। আপোনালোকে ইচ্ছা মতে পানীয় সেৱন কৰিব পাৰিব।”

কুমাৰস্বামীয়ে থৰক-বৰক খোজেৰে বাছত উঠিব খুজিছিল — এইবাৰ মাচাৰ কথা শুনি সি কিছু সংযত হ’বলৈ চেষ্টা কৰিলে। দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকলে কুমাৰস্বামীক লৈ কিছু বিব্রত হোৱাৰ দৰে দেখা গ’ল।

আকাছাকাৰ নাইট ক্লাব গম্ভৈৰ গছকাইতো মিকাদোৰ দৰে ব্যতাবৰণ দেখা পালো।

উন্মুক্ত বন্ধৰ যুৱতীৰ বৰ্বৰ নৃত্য।

সংগীতৰ হিম্মেল।

মদিৰাৰ ফোহাৰা সকলো একে মিকাদোৰ দৰেই।

কনৰীয়া পৰীক বন্দী কৰি থোৱা সঁজাৰ দৰে সঁজা এটা বেলুকনিৰ চাৰিওফালে ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। সঁজাৰ ভিতৰত অৰ্দ্ধশায়িত অবস্থাত এগৰাকী নগ্ন নৰ্তকী। দেহৰ ৰঙ-মাংসৰ পয়োভৰেৰে পুৰুষৰ হিয়া বিদীৰ্ণ কৰা নৰ্তকীক ইচ্ছা কৰিলে মানুহে হাতেৰে স্পৰ্শ কৰি চাব পাৰে। তাইৰ মূৰ শিতানত গৰ্ভত থাকোতেই পেট ফালি বাহিৰ কৰি অনা ভেডাৰ পোৱালিৰ নোমেৰে কথা দলিচা কবিয়ে কোৱাৰ দৰে বুখাবেটৰ পৰা আহিছে তাইৰ তপিনাৰ ক্ষুদ্ৰ শিকলি বেলজিয়ামৰ পৰা আহিছে তাই কিল্যাকুটিৰে ভৰ দি থকা গান্ধৰ কাকৰ্কাৰ ৰচিত লেহুবাৰ। আমটাবডামৰ পৰা আহিছে তাইৰ মূৰৰ মণি-মণিকা ৰচিত সেই ক্ষুদ্ৰ টুপিটো আৰু ব্ৰছেলছ চহৰৰ পৰা কি আহিছে তাই ?

“আহা আহা মোক স্পৰ্শ কৰি চোৱা। মোক স্পৰ্শ কৰি চোৱা।”

শাস্ত্ৰত পঢ়াৰ কথা স্নত পৰিলে — ‘মোৰ বিছনাৰ দলিচা সত্য, দয়া আৰু কমাৰে গঠিত সৌহাদ্য মোৰ গাৰ আচাৰ নীতি সেই বহুসময় আঠুৰা।”

ইয়াত খোলকাটিৰ ছাল হৈ পৰি আছে শাস্ত্ৰৰ সেই বাক্য।

মাচাৰ লগত বাহিৰলৈ ওলাই আহিলো। এই সময়ত বাহিৰৰ মুকলি বতাহখিনি

বৰ ভাল লাগিল । ক্লাবৰ বাহিৰৰ অকলশৰীয়া মেপল গছ এজোপাৰ তলত থিয় হৈ মাচাক প্ৰশ্ন কৰিলো —

“মোৰ বৰ ইচ্ছা আছিল পুৰণি ঐতিহ্যমতিত গাইসা সমূহৰ লগত কিছুসময় অতিবাহিত কৰাৰ

মাচাই ক’লে,

“নিশ্চয় নিশ্চয় কিছুসময়ৰ পাছতেই আমি মাট চুবুয়া গাইসা হাউছলৈ যাম । কাইলৈ স্বাগতনেতিয়াৰ পৰা অহা সাতটা দল লৈ মই আকৌ মাটচুবুয়া গাইসা হাউছলৈ যাম ।” মাচাই নোট-বুক লৈ আকৌ কিবাকিবি লিখিবলৈ ধৰিলে । মই বুজিলো তাইৰ সময় বৰ কম ।

কিছু সময় লিখাৰ পাছত তাই ক’লে —

— উঃ সিহঁতে যেন প্ৰশ্ন কৰিম বুলি একেবাৰে সাজু হৈ আহে ।

— আমেৰিকান সকলক লাগে ‘ৰয়কান’ৰ

(Roykan Japanese Style Hotel)

সুদীৰ্ঘ বিতৰ্ক । জাপানীজ ‘পাব্লিক বাথ’ৰ বিতৰ্ক । কি কাৰণে এই ‘পাব্লিক বাথ’ সমূহ (য’ত জাপানৰ শতকৰা পঞ্চাশ ভাগ মানুহে অংশ লৈছিল) বৰ্তমান নিষিদ্ধ হৈ পৰিল ?

কি কাৰণে সুমিদা নদীত নিজৰ মুখৰ প্ৰতিবিম্ব চাই আনন্দত হোৱা গাইসা সমূহ অন্তৰ্ধান হৈ পৰিল ?

লোহাৰ কৰখানা পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ গৃহ সমূহ আৰু পোতাশ্ৰয়ৰ বিষয়েও সিহঁতৰ প্ৰশ্নৰ সীমা নাই ।

বুট্টেইনৰ পৰা অহা মহিলা টুবিট সকলৰো অলেখ প্ৰশ্ন — “আচুকা আৰু ‘নাবা পিৰিয়ড’ৰ জাপানৰ বাসিচাসমূহ কেনে আছিল ?

মেকি অলঙ্কাৰ কেনেকুৱা ?

হেইয়ান পিৰিয়েল্লৰ কাব্য আৰু য়ামটু পেইণ্টিংসমূহ কেনে আছিল ?

এদিনৰ ভিতৰত ইকেমেনা অৰ্থাৎ ফুলসজ্জা শিকিৰ পৰা যাবনে ?”

ফ্ৰান্সৰ ছাত্ৰসকল ? — উঃ কি মাৰাত্মক বক্তা ! সিহঁতৰ প্ৰশ্ন — “গীত আৰু নাট্য সমিক্ষণ এই কাৰুকিৰ জন্ম সঁচাকৈয়ে ১৬০০ খৃষ্টাব্দত হৈছিল নে ? কাৰুকিৰ এই চুনি-মুখা লাওখোলা আৰু শিল্পীসকলৰ কিয় এনে ধৰণৰ দুখৰুৱা হ’ল ?”

জাপানত পৰ্জাপাত কিয় এতিয়াও আইনসম্মত কৰা হোৱা নাই ?

— “ট্ৰেকিক বাৰ” এই যোগানটি কেতিয়া আৰম্ভ হ’ল ?

১৯৬১ চনত আমেৰিকাৰ লগত স্বাক্ষৰিত হোৱা ‘ট্ৰিকিটবিট ট্ৰিটি’ৰ বিৰুদ্ধে জাপানৰ ছাত্ৰসকলৰ মতামত কি ? ছাত্ৰ অনুষ্ঠান ‘জেককলেক্ট’ বৰ্তমান সক্ৰিয় নে ? ...

উঃ কি পাকলগা প্ৰশ্ন সিহঁতৰ! আফ্ৰিকা আৰু ভাৰতৰ টুৰিষ্টৰ সদায়ে এটাই প্ৰশ্ন —  
হিৰোছিমা! — হিৰোছিমা! —

মাচাৰ কপালত ঘামৰ কণিকা বিয়পি পৰিল। কলেজৰ নতুন অধ্যাপকৰ দৰে সদায়ে  
মাচাই জ.পানৰ প্ৰাচীন আৰু আধুনিক বিষয়সমূহৰ প্ৰতি সজাগ হৈ থাকিব লাগে।



নাইট ক্লাব গল্ডেন গেছকাইৰ সঙ্গীতৰ ধ্বনি বাতি বাতি অহাৰ লগে লগে আৰু  
প্ৰশ্নৰ হৈ উঠিল। ভেনিটি বেগ খুলি মাচাই আকৌ নোট-বুকটি উলিয়াই ল'ব খুজিছিল  
ঠিক এই সময়তেই ক্লাবৰ পৰা ছবমুৰকৈ এটা মানুহ আমাৰ পিনে কো-কোৱাই আগবাঢ়ি  
আহিল।

বিশৃঙ্খল সাজপাৰ, আউল-বাউল চুলিৰে এয়া কুমাৰস্বামী। মদ খাই টং হৈ  
আহিছে

মাচাই আৰ্তনাদ কৰি উঠিল —

— “কি হ'ল -কি হ'ল তোমাৰ?”

মাচাৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদি তেওঁ মোৰ পিনে আঙুলিটোৱাই চিঞৰি উঠিল —

— “শুনক তাই মোৰ পৌৰুষত্বক লৈ উপলুঙা কৰে?”

— “কোনে?”

— “মোৰ স্ত্ৰীয়ে! — তাই গৰ্ভৱতী নহ'ল। মই মোৰ ছাত্ৰ বন্ধু এটিৰ লগত  
তাইৰ পৰিচয় কৰি দিলো - কৰক হলিগলি কৰক। উশীনৰ খবিয়ে খেতকেতু পুত্ৰক  
কেনেকৈ পাইছিল জানে নহয়? শুনক তাই সঁচাকৈয়ে হলিগলি আৰম্ভ কৰি দিছে  
আৰু তাই ”

কুমাৰস্বামীয়ে হাউ-হাউকৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

স্থলিত কঠেৰে আকৌ ক'লে —

— “মই নিজেই ছাত্ৰটিৰ লগত হলিগলি কৰিবলৈ দিছিলো - তাই যদি গৰ্ভৱতী  
হয় কি মোৰ কি মোৰ তাইৰ তাই মোৰ পৌৰুষত্বক লৈ ।”

পানীয়াৰ গোন্ধ চাবিওফালে বিয়পি পৰিল। ভেনিটি বেগৰ পৰা কমাল উলিয়াই  
মাচাই নাকত সোপা মাৰি ধৰিলে। তাই কুমাৰস্বামীক কিবা কব খুজিছিল কিন্তু  
কুমাৰস্বামীয়ে বেনেদৰে ছবমুৰকৈ আহিছিল ঠিক তেনেদৰে ছবমুৰকৈ ক্লাবৰ ভিতৰলৈ  
গোমাই গ'ল।

মাচাই ভোকভোকাই তেওঁৰ পিছে পিছে লৰি গ'ল —

— “ধৰা ধৰা অনুহটোক ধৰা — ভিতৰত গৈ কি কৰে ঠিক নাই ”

কিংকৰ্ত্তব্যবিমূঢ় হৈ মই অচাকোচৰ ‘নাইট ক্লাব গল্ডেন গেছকাইৰ’ সম্মুখত  
এই দোভাগ বাতি ৰিহ হৈ বুলো।

এটা সময়ত ক্লাবৰ ভিতৰত সোমাই গৈ এটা অন্ধৃত দৃশ্যৰ সন্মুখীন হলো  
সোৱা মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে মাচা আৰু দক্ষিণৰ ভ্ৰললোক সকলৰ মাজৰ পৰা উঠি গৈ  
কুমাৰস্বামীয়ে ষ্টেজৰ নৰ্তকী এগৰাকীৰ পিনে চোঁচা ল'লে

কি হ'ল এই মুহূৰ্তৰ ভিতৰত ?

চিঞৰ-বাখৰ হৈ-হাম্মা আহ পুলিচ আহি পাব নেকি ? পুলিচ ?  
পুলিচ ?



ৰাতিৰ শেষ প্ৰহৰত মাচাৰ সৈতে যেতিয়া মই মাট চুৱায়া গাইসা হাউছত  
উপস্থিত হলো আমাৰ সহযাত্ৰীৰ সংখ্যা বৰ কম আছিল। বেছি সংখ্যক টুৰিষ্টে নাইট  
ক্লাব গম্ভেন গেছেকাইক এৰি আহিবৰ ইচ্ছা নকৰিলে। এৰা কি কাৰণে আগ্ৰহ কৰিব  
সিহঁতে ? এসময়ৰ জাপানৰ শিল্প-কলা আৰু ভাস্কৰ্যৰ প্ৰাণস্বৰূপ এই গাইসা সমূহক মৃত  
শিল্পৰ লগতহে বহুত কবি সাহিত্যিকে তুলনা কৰে।

পশ্চিমীয়া জাক-জমকতা এৰি কিয় আহিব সিহঁতে 'মাট চুৱায়া' গাইসা হাউছলৈ ?  
বৃত্তাকাৰ শিল আৰু সৰু সৰু ফোৱাৰাৰে ভৰা এখন বাগিচা দেখা পালো। এই সৰু  
বাগিচাখনিত 'হেয়িন সময়ৰ' (১৯৫-১১৮৪) ছিনডেন ষ্টাইলৰ নৌকা ৰাখিব পৰা আহল  
বহল পুখুৰী নাই। কামকুৰা সময়ৰ (১১৮৫-১৩৩৩) জৈন বৌদ্ধ সকলে বিলম্ব লব  
পৰা মেপল আৰু উইলিং চেবীৰ মনোমোহা জোপোহা মূৰোমাচিৰ সময়ৰ (১৩৯৪ -  
১৪৬৬) নদীৰ বালি আৰু শেলুৱৈয়ে ধৰা শিলাময় পাহাৰ আৰু 'ইডো' অৰ্থাৎ প্ৰাচীন  
টকিঅ'ৰ সময়ৰ (১৬০৩ - ১৮৬৭) কোনো প্ৰখ্যাত ঐতিহাসিক দৃশ্যৰ সাজ-সজ্জা এই  
মাট চুৱায়া গাইসা হাউছত দেখা নাপালো।

ঠায়ে ঠায়ে বৃত্তাকাৰ ক'লা শিল —। ওচৰে পাৰ্শ্বৰে দুই এজোপা ফুলৰ জোপোহা।  
'মেইজি' সময়ত সজাৰ দৰে লগা কাঠৰ ঘৰটিয়ে এক অনন্য বাতাবৰণৰ সৃষ্টি কৰিছে !

মই যেন 'মেইজি' পুনৰুত্থানৰ সময়ত জাপানত উপস্থিত হৈছো'।

মাচাই জোতা খুলিবলৈ দি কলে —

—“প্ৰাচীন চীনা সকলে অভিযাদন কৰাৰ সময়ত এটাই প্ৰশ্ন কৰিছিল 'আজি তুমি  
পেট ভৰাই ৰাখ পাইছানে ?' আমাৰ জাপানী সকলে কিন্তু মুখেৰে কথা উচ্চাৰণ কৰাতকৈ  
কিঞ্চিত হাড়লি ঠিক এনেদৰে মূৰ ঘোৱাইহে অভিযাদন কৰিব। চোৱা এনেদৰে। ”

মাচাই মূৰ ঘোৱাই দেখুৱাই দিলে।

মাচাক অনুকৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলো।

—“তুনা আৰু এটা কথা তুনা। জাপানী সকলে নিজৰ পৰিচয়ৰ নাম আগতে  
লিখে, তাৰ পাছতহে নিজৰ নাম লিখে ”

ক'ত মিকাদোৰ জাকজমকতা আৰু 'গল্ডেন গেছেকাইৰ' আডম্বৰ ভাব হয় যেন আচাকোচাৰ এটা গলিতহে আহি প্ৰৱেশ কৰিছে।

মাট চুবায়া গাইসা হাউছ এটা গলিৰ ওপৰত অৱস্থিত। এই গলিত দুই এটি ডাষ্টবিনো মোৰ চকুত পৰিল। বিশেষকৈ এটা ডাষ্টবিনত কোনোবাই পেলাই দিয়া টেলিভিছ্যন ছেট এটা মোৰ চকুত পৰিল।

ভিতৰৰ পৰিবেশ একেবাৰে সাধাৰণ। কিম'নো পিন্ধা এগৰাকী বয়সস্থ মহিলাই আমাক মূৰ দোবাই অভিবাদন কৰিলে। ভিতৰত ভূমুকিয়াই দেখিলো চাং বঙলাৰ দৰে কাঠৰ ঘৰ। হল ঘৰটিৰ দুয়োপিনে দুলানি কাঠৰ 'ডায়েছ'। 'ডায়েছ'ৰ ওপৰত দুখন সাধাৰণ দলিছা পাৰি থোৱা আছে। দলিছাত বহি ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ এলানি সৰু সৰু টেবুল। চাৰিওফালৰ আৱহাৰা নিশ্চত। যেন এটি উদং স্কুলঘৰ। গাইসা হাউছৰ এই বাতাবৰণ দেখি বিস্ময় আৰু দুখ দুয়োটিই অনুভৱ কৰিলো। এয়েনেকি সেই প্ৰখ্যাত গাইসাৰ স্মৃতি? যি গাইছাৰ দৰ্শন পাবৰ বাবে ইডো অৰ্থাৎ প্ৰাচীন টকিঅ'ৰ ৱাচিয়াৰা অঞ্চলত, কিয়টৰ 'শিলবামা' অঞ্চলত

ওকাছাৰ শিমাছি অঞ্চলত,

নাগাছাকিৰ 'মাক্যামা' অঞ্চলত — ভাগৰুৱা ছামুৰাই ( সৈনিক ) সকলে আৰু সাতসাগৰ পাৰ হৈ অহা ভাডাক্ৰান্ত বণিকসকলে ভিৰ পাতিছিলহি . ?

এয়ে নেকি সেই প্ৰখ্যাত গৃহ? এয়ে নেকি আনন্দ উপভোগ আৰু বিশ্ৰামৰ গৃহ যত বণিক আৰু ৰাজনীতিজ্ঞ সকলৰ 'নিগচিয়েশ্যনৰ' স্থলী হৈ পৰিছিল?

— এয়ে নেকি সেই গৃহ যি গৃহই জাপানৰ মেইজি বংশৰ পুনৰুদ্ধাৰ সৌহাত স্বৰূপ টাকায়শি কিডোৰ বিশেষ শক্তি হৈ ভাঙৰ হৈ পৰিছিল?

সৌৱা ষ্টেজত দেখা দিয়া কিম'নো পৰিহিতা গাইসা সৌ গৰাকী তায়ে নেকি সেই ছাঁয়ামূৰ্তি — যি ছাঁয়ামূৰ্তিয়ে টকোগাৱা যুগৰ শিল্পী সকলক আনন্দ আৰু শ্ৰেণীৰে উন্নত কৰি তুলিছিল? কিয়টোৰ শিমাৱাৰা ওছাকাৰ শিমাচি অঞ্চল, ইডোৰ ৱশিৱাৰা অঞ্চলৰ ৰাজপথ সমূহ, এই শিল্পীসকলে প্ৰখ্যাত গাইসা সুন্দৰীতৰ ছবিৰে চিত্ৰ-বিচিত্ৰ কৰি তুলিছিল!

সিহঁতৰ ছবিৰে টকিঅ'ৰ ৰাজপথ সমূহ জকমকাই উঠিছিল . সৌৱা মোৰ দৃষ্টিৰ সন্মুখত টকিঅ'ৰ ৰাজপথক মোহাঙ্ক কৰি তোলা গাইসা এটিৰ ছাঁয়ামূৰ্তি নহয় নে? মুখত গভীৰ প্ৰসাধন। চুলিত অপূৰ্ব কাৰুণ্য, গাত কুলাম কিম'নো!!

মাচাই ক'লে —

— 'কিম'নোটি দেখিছে নহয়? আচাকোচাৰ মহিলাই তিনি-চাৰি বছৰ ধৰি বেজি সূতা লৈ শৰতৰ উইপিং চেৰীৰ গছবোৰ তাত তুলি দিছে। কিম'নোটি কিমান গছৰ দেখিছে নহয়? তাইৰ লিছে লিছে বোৱা দুগৰাকী লিগিৰীয়েহে সেইটো দাঙি নিবলৈ সমৰ্থ হৈছে, '

আকৌ ক'লে মাচাই —

— 'পুৰণি বৰ্ণকসকলে এনেকুৱা এটা কিম'নোৰ বাবে দুকুৰি পাঁচ লাখ ফেন দিবলৈ সাজু আছিল ।'

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

“বেশ্যা আৰু গাইসাৰ মাজত পাৰ্থক্য ?”

মাচাই আৰ্তনাদ কৰি উঠিল

— ফ্ৰান্সৰ টুৰিষ্টসকলৰ এই প্ৰশ্নটিৰ উত্তৰ দি দি মই এক প্ৰকাৰ ভাগৰি পৰিছো মোৰ নিজস্ব মত এয়ে যে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ আগেয়ে এজনী ছোৱালী গাইসা হ'বলৈ হ'লে বাৰ বছৰ সাধনা কৰিব লাগিছিল, — সঙ্গীত, সাহিত্য, সৌন্দৰ্যবিদ্যা ।

She also should now the sixty four arts mentioned by your Vatsayana in Kamasutra—

মই আচৰিত হৈ উঠিলো —

— 'ৰাজনীতি ?'

— “এৰা গাইসা ত নুবোৰতেই প্ৰাচীন টকিঅ'ৰ 'ইশাৱাৰা' অঞ্চলৰ ৰাজনীতিজ্ঞসকলৰ আড্ডা ৰহিছিল এগৰাকী ৰূপহী গাইসাৰ দৰ্শন লাভৰ বাবে একো-একোজন ৰাজনীতিজ্ঞ ধনাঢ্য বশিকে ছমাহৰো অধিক কাল অপেক্ষা কৰিব লাগিছিল ”

— “গতিকে তুমি সিহঁতক ঠিক বেশ্যা বুলি কেনেকৈ কৰা ?”

— “কিন্তু গাঢ়নাৰি কাৰাবাটাৰ নাইবা কাফটি নাগাইৰ উপন্যাসত গাইসা আৰু বেশ্যাৰ পাৰ্থক্য ক'ত ?”

মাচাই কিছু সময় চিন্তা কৰি ক'লে —

— “দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ পাছৰ নাৰী চৰিত্ৰ সেইবোৰ এই দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ পাছতেই এই গাইসা আৰু বেশ্যাই হাতত ধৰা-ধৰিকৈ 'ইডেৰ' ৰাজআলিত খোজ পেলালে ”

'টাকোগাৱা' যুগত এই গাইসা সকল কবি, সাহিত্যিকালৈও ৰূপান্তৰিত হৈছিল । সিহঁতৰ তদুত চীনা সাহিত্যৰো ওজন উঠিছিল !

ক'লোঁ,

— কিয় 'টোৰ ইছিয়ামা আশ্ৰমত লিৰা সাম্ৰাজী জোটা মোমিনৰ পৰিচাৰিকা লেডী মুৰাছাকিৰ চৌৱানখন গ্ৰন্থৰ সমষ্টি 'গেঞ্জি কোৱৰৰ সাধু' মোৰ হাতত ভাৰালৈও অনুবাদ কৰা হৈছে ।

মাচাই সম্ভটিৰ হাঁহি মাৰি ক'লে —

— “তাই পৰিচাৰিকাহে আছিল — ১০০৮ খৃষ্টাব্দত তাই সেইখন গ্ৰন্থ আবৃত্ত কৰিছিল । বহুত কাল জোৰা হাড়ভঙা পৰিশ্ৰমৰ ফল আছিল সেই সৃষ্টি. ”

টুৰিষ্টৰ গিৰ্জনিমৰা হাঁহিৰ শব্দত মই চমক ৰাই উঠিলো। সৌৱা ষ্টেজত এইবাৰ এটি নতুন দৃশ্য

মাইকৰ ওচৰত থিয় হৈ সূত্ৰধাৰৰ কাম কৰা জাপানীটোৱে চিঞৰি উঠিল —

— “এইবাৰ আপোনালোকৰ মাজৰ পৰা কোনোবা এজন উঠি আহিব।”

— “কেনে ধৰণৰ মানুহ উঠিব লাগিব?”

— “যুবক।”

আকৌ এবাৰ গিৰ্জনি মৰা হাঁহিৰ শব্দ শুনা গ’ল।

এজন তুৰ্কী, যুৱক ষ্টেজৰ ওপৰলৈ উঠি গ’ল।

মাইকৰ ওচৰত থিয় হৈ সূত্ৰধাৰে ক’লে —

— “যোৱা মহাযুদ্ধৰ আগতে গাইসা সকলে পালন কৰা এটি নিয়মৰ দৃশ্য দেখুওৱা হ’ব। চাওক আপোনালোকে তাইৰ হাতত ‘কামকুৰা’ সময়তে ব্যৱহাৰ কৰা এটি চাহৰ পাত্ৰ। গাইসাই এই পাত্ৰটি যুবকৰ ওচৰত দাঙি ধৰিব। যুবকে পাত্ৰটিৰ চাহত চুমুক দিব। গাইসাই যদি যুবকে চুমুক দিয়াৰ পাছতো সেই একেটা পাত্ৰৰ বাকী ৰোৱা চাহখিনি খাই শেষ কৰে, তেতিয়াহ’লৈ বুজিব লাগিব তাই যুবকৰ প্ৰস্তাৱত সন্তুষ্ট আৰু যদি তাই সেই উচ্ছিষ্ট চাহ গ্ৰহণ নকৰে তেতিয়াহ’লৈ —”

দৰ্শকৰ মাজৰ পৰা কোনোবা এজনে চিঞৰি উঠিল —

— “তেতিয়াহ’লৈ যুবকৰ কপাল মন্দ।”

সকলোৱে গিৰ্জনি মাৰি হাঁহি উঠিল —

ডায়েছৰ ওপৰলৈ গৈ তুৰ্কী যুবকটি সহজ হৈ বহিল। ময়ূৰীৰ দৰে আগবাঢ়ি গ’ল গাইসা সুন্দৰী — হাতত ‘কামকুৰা’ সময়ৰ ফুলাম চাহৰ পাত্ৰ।

এই পাত্ৰটি তাই তুৰ্কী যুবকজনৰ সন্মুখত দাঙি ধৰিলে।

যুবকজনে লাজত ৰঙা পৰি গ’ল। দৰ্শকৰ মাজৰ পৰা আকৌ কোনোবাই ক’লে—

— “সুন্দৰীৰ সন্মুখত বীৰহে হ’ব লাগে, লাজ কিহৰ?”

আকৌ হাঁহিৰ শব্দ।

এইবাৰ যুবকে হাত দুখন আগবঢ়াই দি পাত্ৰটি গ্ৰহণ কৰিলে। তাৰ পাছত চাহত সোহা মাৰিলে।

লিগিৰী দুজনীয়ে যুবকৰ হাত পৰা পাত্ৰটি আনি আকৌ সুন্দৰী গাইসাৰ হাতত তুলি দিলে।

কি হ’ব এতিয়া?

গাইসাই উচ্ছিষ্ট গ্ৰহণ কৰিব নে?

দৰ্শকৰ মাজত এটি চেপা উত্তেজনা বিয়পি পৰিল।



— “এৰা গাইসাই যদি উচ্চিষ্ট গ্ৰহণ নকৰে তেতিয়াহ'লৈ বেচেনা যুৱকজনে ‘ফেঁচাটি’ হৈ উলটি আঁতৰ লাগিব।”

[ইতিমধ্যে ‘মট চুবায়ী গাইসা’ হাউছলৈ আৰু দুটা টুৰিষ্টৰ দল আহিল। সৰহ ভাগেই বৃদ্ধ।]

আকৌ হাঁহিৰ গিজনি শুনা গ'ল।

এৰা গাইসাই যুৱকজনক নিৰাশ নকৰিলে। তাই পাত্ৰটি গ্ৰহণ কৰিলে আৰু বাকী বোৱা চাহখিনি সোহা মাৰি ৰাই পেলালে

— “কি হব? কি হব এতিয়া?”

সূত্ৰধাৰে মাইকৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে

— “এতিয়া এৰাতিৰ বাবে যুৱকজন গাইসাৰ স্ত্ৰ-

মাত্ৰ এৰাতিৰ বাবে ”

সকলোৱে অটুহাস্য কৰি উঠিল।

লাজত ৰঙা-চিঙা পৰা যুৱকজনে যন্ত্ৰ-চালিত মানুহৰ দৰে গাইসাৰ পিছে পিছে গৈ ভিতৰৰ কোঠাত সোমাল।

এইবাৰ আৰম্ভ হ'ল নাগাচাকিৰ এটি কৃষি নৃত্য। আমাৰ হাতত সময় কম। মাচাৰ সৈতে আমি বাহিৰলৈ ওলাই আহিলো।

ইতিমধ্যে ৰাতিপুৱাই আহিছে

সূৰ্য উদয়ৰ দেশত সৌৰ সূৰ্য উদয়ৰ আয়োজন এক অভিনৱ দৃশ্য।

ডিম্বকৰ ফুলৰ দৰে বৰণ লোৱা পুৱাৰ কুঁৱলীয়ে এই মট চুবায়ী গাইসা হাউছৰ আশে-পাশে এতিয়া এক ৰহস্যময় মায়াজালৰ সৃষ্টি কৰিছে —

আচাকোচাৰ জনশূন্য ৰাজ পথেৰে হোটেললৈ ৰোৱা দিয়াৰ সময়ত ১৯০৯ ব্ৰংড কাফু নাগাই গাইসাৰ বিষয়ে লিৰা কথা কেইটামানলৈ মনত পৰিল —

— “Under the law to-day, theirs is held to be an improper and unseemly profession, but it is they who make the donations by which the beauty of shrines and temples remains to decorate the city, and it is they who encourage the Japanese drama with gifts of curtains and the like. If, in this day of Europeanizing, we did not have the world of the pleasure quarters, the music and the drama of 'Edo' world have quite disappeared. We must be eternally grateful.”

কুঁৱলীয়ে আৱৰি থকা টকিঅ'ৰ পুৱাৰ প্ৰাচীৰৰ বুকুত প্ৰাচীন শিল্পীয়ে অঁকা

গাইসাব মনোমোহা ছবি কিছুমানৰ কথা কল্পনা কৰিলো

কিন্তু এই “কংক্ৰিটৰ অবগ্যৰ” প্ৰাচীৰত সেই চিৰন্তন সৌন্দৰ্যৰ ছবি এতিয়া বৰ অসজ্ঞা হ’ব যেন লাগিল। —

এই ডিমৰুৰ ফুলৰ দৰে বৰণ লোৱা কুঁৱলীৰ পোহৰত প্ৰাচীৰবোৰে এতিয়া মাংসৰ টুকুৰাৰ আকৃতি লৈছে —

টুকুৰা টুকুৰা মাংসৰ ৰূপ লোৱা টকিঅ’ৰ এই অভিনৱ প্ৰাচীৰসমূহ পাৰ হৈ আমি হোটেল অভিমুখে খোজ দিলো।

পূৱাৰ বতাহত উৰি অহা গিছু গছৰ সুবাস এটা মোৰ নাকত লাগিল। মই জানো এই সুবাস মাত্ৰ অলপ সময়হে থাকিব। কাৰণ এই ‘কংক্ৰিটৰ অবগ্য’ত ধুমুহা আৰম্ভ হ’বলৈ আকতো বেছি সময় নাই।

নবেম্বৰৰ পাঁচ তাৰিখ।

আমি কামকুৰা অভিমুখে ৰাওনা হলো।

মোৰ সন্মুখৰ ছিটটিত অত্যন্ত লজ্জিতভাবে কুমাৰ স্বামী বহিছিল। চকুৰ ওৰিত তেওঁৰ কলা ৰেখা, চুলি আউল-বাউল। ধৰা পৰা চোৰৰ দৰে ব্যৱহাৰ। মোৰ পিছত মহম্মদ মুছা আৰু তেওঁৰ ছাত্ৰ বন্ধুজন। ছাত্ৰটিয়ে কেইবাবাৰো একেটাই প্ৰশ্ন সুধিলে,

— “আমেৰিকান এম্প্ৰেছ’ৰ কোনোবা মানুহক আপুনি চিনি পায় নে? মোৰ বন্ধু এজন আফ্ৰিকাৰ পৰা কিছু বিদেশী মুদ্ৰা আমেৰিকান এম্প্ৰেছৰ যোগেদি হংকঙত থকা তেওঁলোকৰ ব্ৰাঞ্চলৈ পঠিয়াই দিব। মই ঠিক মতে সকলো ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিম নে? অৰ্থাৎ হংকঙত নিশ্চয় মোৰ কোনো আসুবিধা নহয়?”

মই ক’লো —

— “অসুবিধা হ’ব নেলাগে।”

— “জানে নহয় মোৰ ব্যৱসায় ফটোগ্ৰাফী। হাডভণ্ডা পৰিশ্ৰম কৰি জমা কৰা সমস্ত পুঁজি কি কাৰণে খৰচ কৰিলো জানে নে ”

কলো —

— ‘মই জানো তুমি ‘বাইডেলাৰ’ নাইবা ‘নিকন’ কেমেৰা এটা কিনিব পাৰিম বুলি বৰ আশা কৰি আছিছ। আৰু ফটোৰ কাৰ্য্যবাহত লগা অসংখ্য বন্ধ?’

কোমল বয়সীয়া ছাত্ৰজনৰ চকু দুটা উজ্জ্বল হৈ উঠিল —

— আহিবৰ সময়ত বন্ধু এজনে দটাই দটাই কৈ গৈছিল, —

— ‘কিয়’টোৰ ডায়মাক বজাৰত যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই —

ওছকাৰ নিপনবাসী নাইবা শিনচাই বাসীৰ বিখ্যাত আঙাৰ গ্ৰাউণ্ড বজাৰলৈও  
যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। ইয়াৰ কাউহাৰা কেমেৰা ষ্টৰলৈও যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই।’

— কলৈ যাব দিলে তেতিয়াহ’লৈ।

— ‘হংকঙৰ বজাৰলৈ।’

পিছ ফালৰপৰা দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোক এজনে মাত লগালে —

— ‘হংকঙৰ বজাৰ বৰ বহুসাময়। তাত ঠগ খোৱাৰ ভয় থাকে ।

এক অনন্য সুন্দৰ প্ৰান্তেৰে আমি আগবাঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলো।

শৈশৱৰ পৰা জাপানৰ প্ৰাকৃতিক দৃশ্যৰাজি সম্বন্ধে আমাৰ যি ধাৰণা আছিল টকিঅ’  
এবি অহাৰ পাছতহে সেই ধাৰণা সত্যত পৰিণত হ’ল।

সৌৱা সুন্দৰী গাইসাৰ কপালৰ দৰে আকৃতিৰ পাহাৰ অ’ত ত’ত উইনিং চেৰীৰ  
জোপোহা এপ্ৰিল মাহত এই চেৰীবোৰৰ নিশ্চয় ডাল ভৰি ভৰি ফুলিব, পুৱাৰ আকাশ  
আৰু চেৰীৰ ৰং একোটাৰ হৈ পৰিব।

যেতিয়াই পুৱাৰ আকাশ আৰু উইনিং চেৰীৰ ৰং একোটাৰ হৈ পৰিব, তেতিয়াই  
হয়তো কিয়’টোৰ গাইসাইতে বিলাস তনুৰ পৰা ওলাই আহি ‘মিয়াকো ওডৰি’ নৃত্য  
আৰম্ভ কৰিব।

সৌৱা আকৌ পাহাৰ

সেউজীয়া বাঁহ।

বাঁহৰ জোপোহাবোৰ অনন্য। প্ৰত্যেক জোপা বাঁহৰ মাত্ৰ এটা এটা ঠানি। চিৰিলি  
চিৰিলি পাত - ভাটো পাখিৰ দৰে ৰং। জাপানৰ এইখন ছবিয়েই মই হেইয়ান পিৰিয়েডৰ  
কাৰায়ে আৰু য়মাটোএ পেইণ্টিং আৰু মুৰমাচি যুগৰ জৈন বৌদ্ধ সকলে চিত্ৰাৱীৰে কৰা  
প্ৰখ্যাত ছবি সমূহত দেখিছিলো আৰু ক’ত? এৰা আৰু ‘ময়য়ামা’ আৰু ‘ইডো’ সময়ত  
বশিক আৰু অভিজাত শ্ৰেণীৰ মাজত প্ৰখ্যাত হৈ পৰা কানু পেইণ্টিং সমূহৰ মাজতো  
ভাস্বৰ হৈ উঠা দেখিছিলো

আঃ সৌৱা ভাটো কলীয়া বাঁহ।

— সৌৱা ভাটো কলীয়া বাঁহ।

গাইসাৰ কপালৰ দৰে আকৃতিৰ বুঢ়া মানুহৰ দৰে জুপুকা মাৰি বহি থকা ‘গিছু’

অপূৰ্ব। অপূৰ্ব।

আমি আওবাই গলো। আমাৰ গন্তব্য স্থল, — অতীতৰ ভয় স্থপ আৰু বিচ্ছুরিত  
স্মৃতিৰে ভৰপূৰ ‘কামকুৰা’ । বাৰ শতাব্দীত মিনামটো যুৰিটোমোৰে কামকুৰাত এক স্বচ্ছল  
ৰাজধানী গঢ়ি তুলিছিল।

আমি পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ বৃহৎ ব্ৰহ্মৰ বুদ্ধ চাবলৈ গাড়ীৰ পৰা নামিলো।

শিলেৰে বন্ধোৱা আলিৰে আমি মূৰ্তিটোৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ'লো।

মাচাই ক'লে —

— ‘চৈধ্য শতিকাত এই পৃথিৱী বিখ্যাত বুদ্ধৰ মূৰ্তিটো সজা হৈছিল। যেনেদৰে  
১৭০৭ খৃঃত ফুজিয়ামা উদ্‌গীৰণ হৈ টকিঅ’ চহৰ ছাইৰে পৰিপূৰ্ণ কৰি পেলাইছিল, ঠিক  
তেনেদৰে পোন্ধৰ শতিকাত সাগৰৰ জোৱাৰ ভাটাই এই মন্দিৰটো উতুৱাই নিছিল।  
ফুজিয়ামা উদ্‌গীৰণ মিহি মিহি ছাই আৰু সেই জোৱাৰ ভাটাই এই মন্দিৰলৈ — উতুৱাই  
অনা বালিৰ এক অজুত সামগ্ৰ্য্য আছিল।

পৃথিৱী বিখ্যাত এই প্ৰকাশ বুদ্ধ মূৰ্তিটোৰ সন্মুখত থিয় দিয়াৰ লগে লগে  
আপোনা-আপুনি মূৰ দো ৰাই আহিল।

টুৰিষ্টৰ সীমা সংখ্যা নাই।

কলা ইউনিফৰ্ম পিন্ধা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দল কিছুমান দেখা গ'ল। ফটোগ্ৰাফাৰৰ দল  
কিছুমানকো চাৰিওফালে পিয়াপি দি ফুৰা দেখা গ'ল।

মাচাই ক'লে —

— আহা মূৰ্তিটোৰ একেবাৰে ওচৰলৈ আগবাঢ়ি আহা মূৰ্তিটোৰ পাছফালে  
সোটি সুৰঙ্গৰ দৰে পথ দেখিছা নহয় — সেইপিনে ঘন ঘনকৈ সজা কিছুমান চিৰি আছে।  
এই চিৰিবোৰ বুদ্ধৰ বুকুৰে গৈ একেবাৰে মূৰ পাইছেগৈ জানা নহয় মূৰ্তিটোৰ ভিতৰখন  
একেবাৰে ফোপোলা যোৱা উঠি যোৱা

বহুতেই বুদ্ধৰ বুকু ভেদ কৰি যোৱা চিৰিৰে উঠি যোৱা দেখিলো।

মোৰ কিন্তু ইচ্ছা নহ'ল। কি কাৰণে ভৰি দুখনে আৰু আগবাঢ়ি যাবলৈ ইচ্ছা  
নকৰিলে মই ভালদৰে গম নেপালো।

এশা সেইবোৰ বুদ্ধৰ বুকু ভেদ কৰি যোৱা চিৰি সেইবাবেই চাগৈ

মহম্মদ মুছাক কিছু আঠৰত বুদ্ধৰ পিনে মুখ কৰি চিন্তা কৰি থকা দেখা গ'ল

এই প্ৰকাশ মূৰ্তিটোৰ ওচৰত থিয় হৈ মই এটাই প্ৰাৰ্থনা কৰিলো।

- হে ভগৱান বুদ্ধ। মহম্মদ মুছাই যেন তেওঁৰ প্ৰিয়জনৰ সৈতে সাক্ষাৎ লাভ

কৰিব পাৰে।’

মাচাৰ কণ্ঠ আকৌ শুনা পালো —

— ‘মই কৈছো নহয় এই প্ৰকাণ্ড বুদ্ধজনাৰ ভিতৰৰ পিনে একোবাৰে ফোপোলা একেবাৰে ভিতৰত এটা সৰু বুদ্ধৰ মূৰ্তি ৰখা হৈছে। আৰু চোৱা বুদ্ধৰ চুলিত কিমান ভাঁজ অৰ্থাৎ ‘কাৰ্ল’ আছে। জানা নে কিমান?’

— ‘কিমান?’

— ‘ছয়শ ছাপন্নটা ‘কাৰ্ল’ আছে!’ মই প্ৰশ্ন কৰিলো

— ‘বুদ্ধৰ ডিম্বৰ ওচৰত সেইটো কিহৰ ভাঁজ?’

— ‘১৯২৫ খৃঃ ত মূৰটো ভাঙি পৰিছিল আকৌ নতুনকৈ তৈয়াৰ কৰা হৈছে।

সৌৰা দুবৈত বিগি বিগি সাগৰ দেখিছা নহয় এই ঠাই এসময়ত প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ আটাইতকৈ আকৰ্ষণীয় ‘ছুইমিং বিচ’ আছিল।

বেচমৰ কাপোৰৰ বাবে বিখ্যাত ইয়কেশহামা আৰু টকিঅ’ৰ মানুহে ইয়াত সাতুৰিবলৈ আহিছিল ”

— “আমি কামকুৰাৰি আছোঁতে ইয়াকোহামাৰ সেই মনোমোহা পোতাশ্ৰয়ৰ কিছু অংশ দেখি আহিছো ”

ওচৰ-পাজৰে থকা গাওঁবোৰৰ পৰা অহা ফটোগ্ৰাফাৰ কিছুমানৰ পৰা আঁতৰ হবলৈ মই মাচাৰ লগত আৰু কিছু ভিতৰ সোমাই গ’লো ফটোগ্ৰাফাৰসকলৰ বোধহয় মোৰ এই অসমীয়া সাজপাৰ যথেষ্ট পছন্দ হৈছিল।

সৌৰা আকৌ লিডু আৰু পাইন গছৰ অৰণ্য। এইখিনিৰ বাতাবৰণ অনন্য।

ক’ত দেখিছিলো এই বাতাবৰণ?

চিদ্ৰকূটৰ মন্দাকিনীৰ তীৰৰ আবহাৱা একেই আছিল নে?

অজ্ঞাৰ কলক দুৰ্গা, ছালেবীৰ শিৱ মন্দিৰ দ্বাৰকাৰ সাগৰৰ পাৰৰ ৰাজশিৱী মন্দিৰ বৈষ্ণৱদেবীৰ নীৰৱ পৰ্বতৰাজি আৰু আৰু নৰ্মদাৰ উৎপত্তি-স্থল অমৰ কটকত থিয় হৈ মই ঠিক এনে ধৰণৰ বাতাবৰণৰ গোন্ধ সঁচাকৈয়ে পাইছিলো নে?

কামকুৰাৰ এই পৃথিৱী বিখ্যাত বৌদ্ধ মন্দিৰ চাৰিত্ৰিকালে সেই একেই বাতাবৰণৰ গোন্ধ পালো যি বাতাবৰণৰ গোন্ধ যোৱা বাৰ বছৰ ধৰি আমি কুবোতে ভাৰতৰ বিভিন্ন মন্দিৰসমূহৰ মাজত আৱিষ্কাৰ কৰিছিলো।

অপূৰ্ব সামঞ্জস্য!

উভতি আহি যেতিয়া বাহুত উঠিলো — দেখিলো কামাৰে ‘বি-বি-চি’ৰ

ফটোগ্ৰাফাৰ শৰ্মা আৰু তেওঁৰ পত্নীৰ লগত নোটবুক উলিয়াই বৰ ব্যস্তভাৱে কিবা লিখি আছিল।

মই বুজিলো শৰ্মাইতেও চাইগৈ হুণ্ডী লিখিবলৈ বাধ্য হৈছে

এৰা কোনে আৰু লোভ সামৰিব পাৰিব। ওছাকাৰ প্ৰখ্যাত বজাৰসমূহৰ আমি একপ্ৰকাৰ ওচৰ পাইছোহি

কামাৰৰ কঠ শুনা পালো,

— ‘ভয় কৰিছে কিয় ? এইবোৰ কামো সেই তৰোৱালৰ দাৰত চলা কামৰ দৰে। এবাৰ শিকিলে সেই তৰোৱাল তোমাৰ হাতলৈ আহি যাব আৰু শুনক এবাৰ এই তৰোৱাল হাতলৈ আহি যোৱাৰ পাছত ’

মাচাৰ কঠ শুনা গ’ল —

— কোনোবা বাকী ব’ল নেকি ?’

— ‘এৰা মহম্মদ মুছা আহি পোৱা নাই।’

— মহম্মদ মুছা। মহম্মদ মুছা।।

— মহম্মদ মুছা কবি। এইখিনি সময়ত মহম্মদ মুছা সেই প্ৰখ্যাত কবি ওলকাস ছুলো মনভেৰ হৈ পৰিল মহম্মদ মুছাই যেন ছুলো মনভেৰ কঠেৰে চিঞৰি উঠিল — “প্ৰাচীন ভগ্ন স্তূপৰ মাজত মই সেই ‘অস্তিবাচক’ উৎস বিচাৰিছো, যাক মহাফেজখানৰ নথিপত্ৰৰ মাজত ধৰি ৰখা হোৱা নাই। অলিৰিত ইতিবৃত্ত ইতিকথা, মুখৰ অনুষ্ঠ কথা-বাৰ্তাই মোক বিচলিত কৰে। কাজাখ কবি যেন গৱেষণাকৰ্মীও হব লাগে। কাৰণ সকলোতকৈ শেৰৰ উটে সকলোতকৈ সৰহ ভাৰ বহন কৰিব লাগে, — অৰ্থাৎ যি যাত্ৰীদল আশুৱাই গৈছে সিহঁতে পেলাই থৈ যোৱা সমস্ত সামগ্ৰীয়ে হেচি ধৰিছে তাৰ লিঠিৰ বোজা।”

আমি আশুৱাই গ’লো।

সাগৰৰ পাৰৰ মসৃণ পথ। গিছু আৰু পাইন গছেৰে ভৰা অৰণ্য। টাইফুনত ভাঙি যোৱা পাইন গছৰ মুঢ়া কিছুমানো দেখা পালো।

মাচাই ক’লে —

— ‘সোৱা বিশিকি বিশিকি বগা পেগোডাটো দেখিছা নহয়, তাত সৈনিকসকলক দাহ কৰা হৈছিল। কাঠ সংস্কাৰ ইয়াত বৰ্তমান ‘কম্পালছবি’ হৈ পৰিছে।

এটা সময়ত আমি ছাকানু পাৰ হলো। পৰ্বতৰ মাজে মাজে ‘চাৰ্ভিন’ বিনৰ দৰে ‘হায়াকাভা’ নদী বৈ যোৱা দেখিলো জাপানৰ। আটাইতকৈ উচ্চ শৃঙ্গবুজিক ঝুঁকলীয়ে

আবৰি থকা দেখিলো।

মাচাই কৈছিল —

— এই তিনি হেজাৰ সাতশ ছয়সত্তৰ মিটাৰ উচ্চ পৰ্বতটোৰ প্ৰায় এহেজাৰ পাঁচশ মিটাৰলৈ বাছ বাব পাৰে

— আকৌ কৈছিল তাই —

— ‘শুনক ফুজি বগোৱা বৰ পবিত্ৰ কথা, আমাৰ যুৱকহঁতে বগা কাপোৰ পিন্ধি ফুজি বগাবলৈ যায়। ফুজিত উঠি সূৰ্য পূজা কৰা বৰ পবিত্ৰ কথা যিসকল জাপানী যুৱকে যুদ্ধৰ সময়ত একেবাৰে ওপৰৰ আলপাইনৰ অৰণ্যলৈ গৈছিল — তেওঁলোক আৰু উভতি অহা নাই।’

— বৰ ভয়ঙ্কৰ ঠাই সেইখন!

এটা সময়ত আমি আহি সৰোবৰৰ পাৰত উপস্থিত হলো।

দৰ্পণৰ দৰে উজ্জ্বল ‘আশি’ সৰোবৰৰ পানী। ‘হেয়ান’ যুগৰ কবিয়ে এই পানীক কিয়টোৰ গাইসান উজ্জ্বল চকুৰ লগতহে অহৰহ তুলনা কৰি আহিছে। এই সময়ত কুঁৱলীয়ে আবৰি ৰাখিছে ‘আশি’ সৰোবৰৰ পানী। আমাৰ ইচ্ছা আছিল নাকত উঠি সৰোবৰৰ সৌন্দৰ্য আৰু ভালদৰে উপভোগ কৰিম

মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে জুইৰ ধোঁৱাৰ দৰে আগুৱাই অহা কুঁৱলীয়ে ‘আশি’ সৰোবৰৰ পানীৰ ওপৰত এখন পৰ্ণা টানি দিলে, যেন বুঢ়ী আইতাই তেওঁৰ ৰূপালী চুলিৰে ৰোপা খুলি পেলালে।

মাচাই ক’লে —

— ‘এতিয়া নাকত উঠা অসম্ভৱ কথা।’

নাৰে নাৰে বুনো ৰাব পাৰে আৰু বহুত দুখিনী ঘটিব পাৰে ।



আকৌ আমি আগুৱাই ৰাখিলে আৰম্ভ কৰিলো ইজো উপবীণৰ উত্তৰ পূব কোণত অৱস্থিত অটামি পানৰ হলো।

— ‘কিহৰ বাবে বিখ্যাত অটামি?’

মাচাই উত্তৰ দিলে —

— ‘সেই গৰম পানী কোৱাকোৰ।’ অসংখ্য কোৱাকো আৰু সিদ্ধ গছ.

সিদ্ধ গছৰ কাঁকৰে দুটামান ব্ৰহ্ম চিহ্ন দেখা পালো।

মাচাক প্ৰশ্ন কৰিলো

— ‘এই মাটিলৈ কোনে প্ৰথমে ক্ৰুছ চিহ্ন কঢ়িয়াই আনিছিল মাচা?’

মাচাই বিস্তৰ দৰে উত্তৰ দিলে —

— ‘১৫৪৯ খৃঃত এগৰাকী একেবাৰে নিসঙ্গ স্পেনিছ মিশ্যানেৰীয়ে এই ক্ৰুছ চিহ্ন কঢ়িয়াই আনিছিল। কাগেশিমাৰ মাটিত ভৰি দি তেওঁ এই ক্ৰুছ চিহ্ন আৰু এক নতুন সংস্কৃতি লগত লৈ আহিল যি সংস্কৃতি জাপানৰ মানুহৰ বাবে এক অভিনৱ বস্তু আছিল। তেওঁ মাত্ৰ দু বছৰ জাপানত আছিল। এই দুবছৰৰ ভিতৰত তেওঁ এই ক্ৰুছ চিহ্নটি জাপানৰ মাটিৰ বহুত দলৈকে পুতি থৈ গ’ল।

কিছু সময় মৌন হৈ থাকি আকৌ মাচাই ক’লে —

— ‘শুনক ক্ৰুছ চিহ্ন আমাৰ দেশলৈ অহাৰ আগৈয়ে এদিন এখন পৰ্তুগীজ জাহাজ আমাৰ কিউছু দ্বীপৰ বন্দৰত আহি লাগিছিল। এই পৰ্তুগীজ জাহাজে কঢ়িয়াই আনিছিল কিছুমান বন্দুক।’

— ‘বন্দুক?’

— ‘হয় হয় বন্দুক। ক্ৰুছ চিহ্নক যিমান আগ্ৰহেৰে পোতা হ’ল, তাতোকৈ দুগুণ আগ্ৰহেৰে আমাৰ মানুহে এই বন্দুক লৈ খোৱা-কামোৰা আৰম্ভ কৰি দিলে। মাত্ৰ ত্ৰিশ বছৰ পাছত জাপানী ছামুৰায়ে যুদ্ধক্ষেত্ৰসমূহত নিজে তৈয়াৰ কৰা বন্দুকেৰে চামুদা নদীৰ পানী তেজ্জৰে ৰাঙলী কৰি তুলিলে।



বিদ্যাৎ বেগেৰে যোৱা বুলেট ট্ৰেইনেৰে অটোমিৰ পৰা নাগয়া আৰু নাগয়াৰ পৰা উপস্থিত হলো কিয়টোত।

এয়া নবেম্বৰ মাহৰ ছয় তাৰিখ। ৰাতিপুৱা হোটেলৰ পঞ্চম মহলাৰ থি ৰিকী খুলি দেখিলো কিয়টো চহৰ শুই আছে। গাত লৈ আছে কামো নদীৰ পাৰৰ সুন্দৰীয়ে যোৱা ৰেচমৰ চাদৰৰ দৰে কোমল কুঁৱলী। মাচাই বাটত কৈ আহিছিল কিয়টোৰ ছোৱালীৰ সৌন্দৰ্যৰ তুলনা নাই। সিহঁতে কামো নদীৰ পানীক দৰ্পণ ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰে

এইবোৰ অৱশ্যে দিনৰ আগৰ কথা। সেই সময়ত কিয়টোৰ মুকলি পথাৰবোৰত ‘গল্ডেন ৰাগ’ বোলা ফুলবোৰ পানী মেটেকাৰ দৰে বিয়পি পৰা নাছিল।

জাপানী মানুহে এই ‘গল্ডেন ৰাগ’ বোলা ফুলৰ জোপোহাবোৰ আমেৰিকাৰ পৰা অহা বুলি আক্ৰেপ কৰে।

তাই কৈছিল —

— ‘কিয়টো বিশ্ববিদ্যালয়লৈ সময় হ’লে তুমি অকলেই যাবা। জাপানৰ দ্বিতীয়



বৃহত্তম বিশ্ববিদ্যালয় - ছাত্ৰ আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰস্থলকৈ কয় 'টো বিশ্ববিদ্যালয়'। এই আন্দোলনৰ ফলস্বৰূপে বহুতবাৰ এই বিশ্ববিদ্যালয় বন্ধ হৈ থাকিবলগীয়া হৈছিল।

টকিঅ' চহৰত মাছমৰীয়াসকলে কৰা এক শোভাযাত্ৰাৰ ছবি দেখা পাইছিলো সিহঁতৰ পছন্দত যোঁৱাবলগীয়া সাজ, হাতত শেঁতা বঙা পতাকা

মই প্ৰশ্ন কৰিছিলো -

— 'সেইবোৰ কমিউনিষ্ট নেকি?'

তাই উত্তৰ দিছিল

— 'নহয় নহয়, জাপানৰ আকাশ কমিউনিষ্টসকলৰ বাবে এতিয়াও মুকলি হোৱা নাই। ১৯৪০ ৰ পৰা ১৯৪৯ চনলৈ কমিউনিষ্টসকলে আঠৰ পৰা দহ 'পাৰচেণ্ট' ভোট লাভ কৰিছিল।

১৯৪৯ চনত ডায়েটত (পাৰ্লামেণ্টত) একুৰি পোন্ধৰটা আসনৰ গৰাকী হৈ সিহঁতে সকলোকে চমক লগাই দিছিল। তাৰ পাছত

আকৌ ভাঙোন।

কিন্তু ১৯৭২ চনৰ নিৰ্বাচনত চৈধ্যৰ পৰা আঠত্ৰিশটা আসন গ্ৰহণ কৰি সিহঁতে চেৰীফুল আৰু সূৰ্য উদয়ৰ সপোন দেখিছিল।

— এতিয়া কি হ'ব? নিৰ্বাচনলৈতো আৰু সৰহ দিন নাই? লিবাৰেল ডেমক্ৰেটিক' পাৰ্টি আকৌ 'পাৰাৰ লৈ আহিব নে?'

মাচাই বৰ দৃঢ় কঠোৰে কৈছিল —

— 'আহিব আহিব সেই লেতেৰা কৰাপশ্যন বোৰ থাকিলেও মিকি চৰকাৰৰ আকৌ জয় হ'ব —

(মাচা অৰ্থাৎ টুৰিষ্ট গাইড গৰাকীৰ এই উক্তি ১৯৭৬ খৃঃ নবেম্বৰ মাহৰ আছিল। মিকি চৰকাৰৰ পতন এতিয়াও হোৱা নাছিল।)

সূৰ্য উদয়ৰ সোণালী পোহৰে কিয় 'টো' চহৰ প্ৰাৰিত কৰি পেলালে সেই কুঁৱলী এৰা গাইসাৰ কিম'নোৰ আচল বৰলীয়া কুঁৱলীয়ে এইবাবৰ আকৌ 'কাৰো' নৰীৰ পানীত উবুৰি হৈ পৰিল।

পুৱাৰ আহাৰ কৰিবলৈ প্ৰধান 'লবী' হৈ 'লি কক' কামলৈ সোমাই গলো। তৃতীয় ফ্ৰন্সৰ এই ডাইনিং হলটোৰ ওচৰত এটা অল্পত বস্তু দেখি কিছু সময় মই হতভম্ব হৈ বসো। প্ৰদৰ্শন কৰি থোৱা বহুত ক'লা কীৰ্তিৰ উপৰিও এখন প্ৰকাণ্ড গৰুৰ গাড়ী সজাই থৈ দিয়ে। গাড়ীৰ 'হে'ৰ ওপৰত এটা পুৰণি লঠন ওলমি আছে। দৃশ্যটিয়ে বৃটিছৰ দিনৰ ভাৰতীয় গাঁও এখনৰ কথা মনত পেলাই দিলে।

মহম্মদ মুছা, ৰাজ, কামাৰ, মুছাৰ ছাত্ৰ বন্ধুজন, দক্ষিণৰ শিক্ষিত ভদ্ৰলোক সকল  
এৰা সকলোৰে এই গৰু গাড়ীখনলৈ আঙুলিয়াই ঢেকঢেকাই হাঁহিব ধৰিলে।

এটা সময়ত আমি ৭৯৪ খৃঃ ত সজা মিয়টোৰ প্ৰাচীন ৰাজপ্ৰাসাদটিৰ প্ৰাঙ্গণত  
উপস্থিত হলো। ৭৯৫ খৃঃ ৰ পৰা ১৮৬৮ খৃষ্টাব্দলৈ কিয়টো জাপানৰ ৰাজধানী আছিল।  
এসময়ত এই ৰাজপ্ৰাসাদৰ প্ৰাঙ্গণ 'নিশি জন টেম্পটাইলছ' প্ৰদৰ্শনৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল।

প্ৰাসাদৰ বাটচ'ৰাৰ 'ছাউনিত' বন্ধুকধাৰী চিপাহীয়ে পহৰা দি আছে। কলা ইউনিফৰ্ম  
পিন্ধা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভিৰ দেখা গ'ল।

আমি বাটঘৰ অৰ্থাৎ 'ওককমায়ছ'লৈ সোমাই গলো।

— মাচাই ক'লে —

— 'এই বাটচ'ৰাটি বাহিৰৰ পৰা অহা বিষয়া যুৱৰাজ ইত্যাদিৰ গাড়ী আৰু  
গাড়োৱানৰ বাবে 'জেলকভা' কাঠেৰে সজা হৈছিল। ইয়াতেই সেই বিখ্যাত 'গিছাহ' অৰ্থাৎ  
সেই সময়ত বলদেৰে টনা জাপানী গাড়ীবোৰ ৰখা হৈছিল।'

বাটচ'ৰা পাৰ হলো —

— চাওক এই ঘৰটোক ছোডায় — কুন'মা বুলি কোৱা হয়। সৌ তিনিটা ভাগ  
দেখিছে নহয়? প্ৰত্যেকটো ভাগত চেৰীফুল, কগলী আৰু বাঘৰ ছবি অঁকা আছে। কোঠাবোৰৰ  
নামাকৰণো এই ছবিবোৰৰ নামেৰে কৰা হৈছে। বিষয়াসকলে নিজৰ বিষয়ৰ গুৰুত্ব অনুসাৰে  
এইবোৰ কোঠা ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কিন্তু সৌ বাঘৰ ছবি থকা কোঠাটো দেখিছে নহয় —  
সেইটো 'নাইট ডিউটি চেম্বাৰ' হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

আমি আকৌ আগবাঢ়ি গলো,

— চাওক সৌটো 'ছত্ৰি' মহাৰাজ টাউলুৰ অভিষেকৰ বাবে 'জেলকভা' কাঠেৰে  
ভৈয়াৰ কৰা হৈছিল। সৌৰা প্ৰধান সিংহদ্বাৰ চালৰ কৰাবোৰ চাইপ্ৰাছৰ কাঠৰ ডালেৰে  
কৰা হৈছে। ৰাজসভাৰ ভিতৰেদি এটা কাঠৰ 'কৰিডৰ' দেখিছে নহয় তাতেই সম্ৰাট  
আৰু মন্ত্ৰীসকলে গুৰুত্বৰ বিষয়ৰ 'মীমাংসা' কৰিবৰ বাবে একগোট হৈছিল।

পাক এটা বুলি আমি ছিছিনডেনত উপস্থিত হলো। এইটোৱেই ৰাজপ্ৰাসাদৰ  
প্ৰধান 'এভিঞ্চি'।

মাচাই ক'লে —

— 'ছিছিনডেনত ব্যৱহাৰ কৰা কাঠকোবত কোনো 'পেইণ্ট' ব্যৱহাৰ কৰা হোৱা  
নাই। চালৰ কৰাত চাইপ্ৰাছৰ ঠানিৰে প্ৰায় দুকুৰি ঢকনি দিয়া হৈছে। সম্বন্ধৰ এই বঙ্গা

বালিৰ মজিয়ালৈকে বিয়পি আছে চেৰীফুল ‘মন্দাকিনী কমলা’ আৰু ‘শাকুৰাৰ’ জোপোহা  
”

কলা সাজপাৰ পিন্ধা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভিৰটিয়ে মজিয়াৰ সান্ধহৰ গুৰিৰ দৰে লগা  
বালিত উমলিব আৰম্ভ কৰিলে।

এইবাৰ আমি ‘ছেৰিঅ’ ডেন’ উপস্থিত হলে। শীতল প্ৰাসাদ নামে ছেৰিঅ’  
ডেন বিখ্যাত। ‘হেয়ান’ কালৰ মধ্য ভাগলৈকে সম্ৰাটৰ ব্যক্তিগত প্ৰাসাদ ৰূপে ইয়াক  
ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পাছলৈ ইয়াক অবশ্যে ৰাজসভাৰ উৎসৱ অনুষ্ঠান আদিৰ বাবেহে  
ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল

মাচাই ক’লে —

— “ৰাজ সিংহাসন ৰখা ঠাইখনৰ নাম ময়া। সিংহাসনক আমি মিকাডাই বুলি  
কওঁ চোৱা ভালদৰে চোৱা ৰাজ আসনৰ দলিচাবোৰ কিমান মোটা লক্ষ্য কৰিলে নে ?  
সেইবোৰ চব টাটামি মেটেৰে তৈয়াৰ কৰা হৈছে।

আগবাটি গৈ মই চীনা শিল্পকলাৰ অলেখ নিদৰ্শন দেখিবলৈ পালো। কবিডকৰ  
শেষত এখন আইনাৰ পৰ্দা চকুত পৰিল; ইয়াত ৰাজসভাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ঘটনাসমূহ সিনিবদ্ধ  
কৰি ৰখা হৈছিল।

কিছুদূৰ আগবাটি গৈ পূব ফালৰ চোতালত কিছুমান বিচিত্ৰ কৰ্মীয়া বাঁহ গছৰ  
জোপোহা দেখা গ’ল।

মাচাই ক’লে —

— “সৌবোৰ বাঁহ গছ দেখিলে নহয় ? সেইবোৰক দুটা চীনা ৰাজবংশৰ নামেৰে  
নামাকৰণ কৰা হৈছে — সৌৱা প্ৰথম বিশ্বৰ নাম হান আন বিশ্বৰ নাম হু বাঁহ।

মাচাৰ সৈতে দ্বিত্ব ধৰ্ম্মকলসী ৰজাৰ পৰিৱৰ্ত্তি আইনা ৰখা গৃহ ‘তংকু ডেন’ বাহেৰীয়া  
কবিতা পঢ়া টাটামি মেটেৰে সজোৱা গোপাকুমানজো চাই পূব ফালৰ ৰাজকীয় বাগিচাৰ  
পিনে আগবাটি গলো।

বাগিচাৰ মাজেৰে বৈ গৈছে এটি সৰু নিজৰা। নিজৰাৰ কাষত এটি ক্ষুদ্ৰ  
শিবিৰ। শিবিৰটিৰ নাম ৰখা হৈছে জিহিন ডেন। এই বাগিচাত বিভিন্ন ৰক্মেতে হঠাতে বৰি  
ভূমিকম্প আহে সম্ৰাটে বাহে আশ্চৰ্য লব পাৰে তাৰ বাবেই সজা হৈছিল এই শিবিৰ।

বাগিচাৰ একেদৰে পাহাৰটিৰ ওপৰত এটি টি হাউছ আছিল। সম্ৰাট হেইজীং ৰ  
শিয়ৰ আছিল এই ‘টি হাউছটো’।

মহম্মদ মুহম্মদ নিজৰাটো পাব হৈ এই টি হাউছত বহি আছিল।

ভেওঁ ক’লে —

— তোক আমি হেইয়ান ৰক্ষিণটো সোন্দললে চাই অহা উচিত। নহ’লে ‘মিডিয়া

গান্ধন (পাৰ্ভালিয়ন) চাবা নহব — গধূলি হৈ আহিব। তদুপৰি এটা কথাত মোৰ বৰ সন্দেহ হৈছে

— কিহৰ সন্দেহ।

— কামাৰে এইবাৰ পাকিস্থানী টুৰিষ্টৰ দল এটিৰ পিছ লৈছে। গতিকে কেতিয়া কি হয়?

— কেতিয়া কি হয় মানে?

— সেইখন মই আপোনাক বুজাই ক'ব লাগিব নে?



এয়া হেইয়ান মন্দিৰ।

কিয়'টো চহৰৰ মাতৃ স্বৰূপ এই মন্দিৰ। কিয়'টো ৰাজধানীৰ এহেজাৰ এশ বছৰীয়া স্মৃতি চিৰস্মৰণীয় কৰিবৰ বাবে এই মন্দিৰ সজা হৈছিল। কিয়'টো ৰাজধানীৰ জন্মদাতা সম্ৰাট কামু আৰু শেষ সম্ৰাট কোমেইৰ নামেৰে এই মন্দিৰ উৎসৰ্গা কৰা হৈছিল।

নীলা ইটা আৰু ৰঙা ৰং দিয়া কাঠেৰে কৰা শিসন দৰ্জা পাৰ হলো — চাইপ্ৰাছ কাঠেৰে কৰা প্ৰধান মহল পাৰ হলো।

গিচ্চিকাইডেন অৰ্থাৎ বিবাহ মণ্ডপো পাৰ হলো।

আশী বছৰীয়া উইপিং চেৰী গছেৰে শোভিত বাকোৰো আৰু চুকুও মহল পাৰ হলো।

চাহ উৎসৱ পালন কৰা চোশিন টেই পাৰ হলো।

সৰল গছ প্ৰাম গছ বাঁহৰ জোপোহা আৰু বগলীৰ চিত্ৰেৰে অংকিত ছোফ্ৰিকান প্ৰাসাদো পাৰ হলো।

এঠাইত মোৰ দৃষ্টি স্থবিৰ হৈ ৰ'ল ১৮৯৫ চনত এই মন্দিৰটি তৈয়াৰ কৰাৰ সময়ত যিখন 'ষ্ট্ৰীট কাৰ' ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল সেইখন বৰ পৰিপাটিকে সজাই থৈছে

মহম্মদ মুছাৰ ছাত্ৰ বন্ধুজনে লৰি গৈ হেইয়ান মন্দিৰৰ ত্ৰিশ হেজাৰ মিটাৰ জুৰি থকা বাগিচাখনত যেন নৃত্যহে কৰিব ধৰিলে।

সি আৰ্তনাদ কৰি উঠিল।

— এইখন বাগিচা চাবলৈ পোৱাটো বৰ সৌভাগ্যৰ কথা। জানে মাৰ্শিন ব্ৰাভো আৰু জাপানী অভিনেত্ৰী মিকি টাকাই কৰা সেই বিশ্ববিখ্যাত চিনেমা 'মুয়নাৰাৰ' ছটিং ঠিক এইখিনি ঠাইত হৈছিল।

মহম্মদ মুছা আৰু মই ইটিয়ে সিটিৰ মুখলৈ চালো।

বাগিচাৰ সৌন্দৰ্যই দুয়োকে বাংময় কৰি তুলিলে।

সৌৱা বিভিন্ন জাতীয় চেৰী ফুলৰ গছ কি নাম, এৰা কি নাম এইবোৰৰ ?

পিছে পিছে আহি থকা মাচাই ক'লে হোমেইয়াছিনো য়মাজাকুৰা আৰু আটছুমনোজাকোৰা। বছৰৰ গোটেই কেইটা মাহ এইবোৰ চেৰী ডাল ভৰি ভৰি ফুলে।

সৌৱা চোৱা পুখুৰীৰ পাৰত ইবিছ ফুলবোৰ এতিয়া ফুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে আৰু এই মেপলবোৰ ? হালধীয়া আৰু ৰঙা পাতেৰে শৰৎ কালত এই মেপল হেইয়ান বাগিচাত যেন জুইহে জ্বলাই দিয়ে।

মহম্মদ মুছাই মাচাক প্ৰশ্ন কৰিলে

— 'শীতৰ দিনত কি হয় ?'

— বৰফ পৰি এই ফুলৰ জোপোহাবোৰ একোটা ভেড়াৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে। দূৰৈৰ 'হিগাছিয়ামা' পৰ্বতৰ দৃশ্যৰাজিৰ সৈতে এই দৃশ্য একাকৰ হৈ যায়। হিগাছিয়ামা পৰ্বতেও সেই গাভিনী ভেড়াৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে আৰু এই সৰু সৰু জোপোহাবোৰ তাইৰ পোৱালি হৈ পৰে।

সংগ্ৰহালয়লৈ গৈ আমি সত্ৰাট মেজিৰ স্বাক্ষৰ, সত্ৰাঙ্গী কৈইমেইৰ অলংকাৰ, সত্ৰাট কোমেইৰ হোকা আৰু সাজৰ এক বিচিত্ৰ সমাবেশ দেখা পালো।

)

— কামাৰৰ বাবে আমি নিশ্চয় বিপদত পৰিবলগীয়া নহব — নহয় নে ?

মহম্মদ মুছাৰ উৎকণ্ঠাৰ কাৰণ মই বুজি পালো। তেওঁ হংকঙত উপস্থিত হবৰ বাবে একপ্ৰকাৰ উত্ৰাৱল হৈ পৰিছে

কি উত্তৰ দিব মহম্মদ মুছাক ? তৰোৱালৰ থাকৰ ওপৰেদি ফুৰা মানুহৰ বিষয়ে কৰা প্ৰশ্নৰ কি উত্তৰ দিব পাৰি ?

বাহুত উঠালৈকে মুছাৰ ছাত্ৰ বন্ধুটিৰো সেই একেই প্ৰশ্ন।

— আমেৰিকান এগ্ৰপ্ৰেছে নিশ্চয় মোক অসুবিধাত নেপেলাব নহয় নে ?

মহম্মদ মুছা

ছাত্ৰ বন্ধু !!

কামাৰ ?

দক্ষিণৰ ভৱলোক সকল ? আৰু এই হেইয়ান মন্দিৰৰ বিচিত্ৰ আকাশ ? উঃ !! সকলোৰে মুখত নানা ধৰণৰ মুখা !

মাকো মিচিমা। আৰু কাৱাৰাটা। দুয়ো জাপানৰ অটাইতকৈ জনপ্ৰিয় শিল্পক !

দুয়ো নিজৰ পেট নিজে কাটি পৰম পুৰুষৰ ওচৰত আত্মোৎসৰ্গ কৰা বুলি ঘোষণা কৰি থৈ গ'ল। আত্মহত্যা নহয় এয়া আত্মোৎসৰ্গ?

সেই দুকুৰি সাতটা মমিনে আত্মহত্যা কৰি দেখুৱাই যোৱা প্ৰভু ভক্তিৰ পাছৰ পৰা আত্মহত্যা আৰু পাপ হৈ থকা নাই। এয়া এক চৰম ত্যাগ।

এইবাৰ আমিৱাকো মিচিমাৰ্ছ অমৰ কৰি থৈ যোৱা গল্ডেন পেভেলিয়নৰ পিনে আগবাঢ়ি গলো।

মিচিমাৰ টেম্পল অব গল্ডেন পেভেলিয়ন পঢ়াৰ পাছত সঁচাকৈয়ে যে এদিন 'গল্ডেন পেভেলিয়ন'ত উপস্থিত হব পাৰিম ভবা নাছিলো।

পাইনৰ গভীৰ অৰণ্যত তেতিয়া শেষ সূৰ্য্যৰ পোহৰে লুকাভাকু খেলিছিল। এই অৰণ্য যেন এটি শুই থকা নাহৰফুটুকী বাঘলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল।

মোৰোমাচি যুগৰ (১৩৯২-১৫-৭৩) তৃতীয় সম্ৰাট য়ছিমিটসু আছিকাকাগাই বিলাস-বিনোদনৰ বাবে কিনকাউজিৰ এই 'গল্ডেন পেভেলিয়নটি' সাজিছিল।

পাইন আৰু উইলিং চেৰীৰ এই অনন্য অৰণ্যৰে আমি আওতাৰাই গ'লো। এই পেভেলিয়নটি হেইয়ান সময়ৰ 'ছিনডেন জকুৰি' টাইলত সজা। কাঠত সোণৰ প্ৰলেপ। চূড়াত এটি ফিনিক্স পৰী।

হেইয়ান বাগিচাৰ চূড়াটো ঠিক এনে ধৰণৰ ফিনিক্স পৰী এটি থিয় হৈ থকা দেখিছিলো।

— এয়ে সেই ফিনিক্স পৰী।

আধুনিক কবিতাৰ বুকুত বৰ্তমান অমৰ হৈ পৰা ফিনিক্স পৰী — বেদৰ 'গোমা পৰী' সৈতে অভেদ্য এই পৰী।

তেনা বায় এই পৰী জাপানলৈ আহে সাত শ বছৰ আগেয়ে।

তাৰ পাছত ৰিকাই মণ্ডল, পূজাৰ বেদী — সকলোতে এই পৰীয়ে মুক্ত বিহাৰ আৰম্ভ কৰি দিলে। পৃথিৱীৰ ধূলি-বালিৰ ওচৰলৈ আহিও পৃথিৱীৰ এই ধূলি বালি স্পৰ্শ নকৰা পবিত্ৰ পৰী — গোমা পৰী।

ফিনিক্স পৰীৰ সৈতে এককাল হৈ যোৱা গোমা পৰী।

নীলা পাৰীৰ ওপৰত ওপঙি থকা 'গল্ডেন পেভেলিয়নক' এই সুহৃদত মোৰ এখন সোণালী জাহাজৰ লগত তুলনা কৰিবৰ ইচ্ছা হ'ল।

এয়ে নেকি যাকো মিচিমাৰ্ছ নায়ক 'মিজুগুচি' অভিযুক্ত হোৱা সেই সোণালী সপোন!

ইংৰাজ টুৰিষ্ট এনালক লৈ কুৱেজা গাইডৰ বসপনীয়া কঠ তেনা গ'ল — সিও মিচিমাৰ্ছ নায়ক 'মিজুগুচি' বিকৰে কৈছিল —

"Mizogushi that zen acolyte, a stammering, grotesquely ugly youth who was obsessed by a vision of beauty the shimmering golden Temple, more fascinating than a woman, more eternal than love And because he was ugly, evil, impotent he determined someday to possess it by destruction"

অনুভূতিপ্ৰসঙ্গ এই জাপানী যুৱকজনে জাপানৰ যুৱকসকলৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে নে? মই যেন নিজকেই প্ৰশ্ন কৰিলো।

মিজুগুচিৰ কুৎসিত মুখখন মোৰ চকুৰ আগত তাঁহি উঠিল। বাপেকৰ ওপৰত কেতিয়া আস্থা হেৰুৱাইছিল 'মিজুগুচিয়ে'?

একেখন আঠুৱাৰ তলত মাকক যেতিয়া এজন আলহীৰ সৈতে মিজুগুচিয়ে আৱিষ্কাৰ কৰিছিল তাৰ মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া কেনে হৈছিল?

এয়ে সেই 'সোণৰ ৰতা'। ইয়াতেই মিজুগুচিয়ে বিহাৰ কৰিছিল। ক্ষমতা ভংগ ৰোগী মিজুগুচিয়ে এই 'গল্ডেন পেভেলিয়ন'ত এদিন জুই লগাই দিছিল। কাল পৃথিৱীৰ সমস্ত সৌন্দৰ্যৰ প্ৰতীক আছিল—এই গল্ডেন পেভেলিয়ন।

ইয়াৰ পাছত মিজুগুচিৰ আত্মহত্যাৰ প্ৰচেষ্টা আৰু বিফলতা সেয়া এক অন্য কাহিনী। মিজুগুচিৰ আত্মসমৰ্পণ সিও এক অন্য কাহিনী। জাপানৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় কাহিনী।



এইবাৰ 'কিয়টো বিশ্ববিদ্যালয়' অভিমুখে বাহুত উঠিলো।

মাইক হাতত লৈ গাইডৰ ছিটত বহি থকা মাচাৰ হাতত আছিল 'চাজু' ফুলৰ ওচ্চ এটি। এই 'গল্ডেন পেভেলিয়ন'ত ডাল ভৰি ভৰি ফুলে এই ফুল।

মই মাচাক গোপনে প্ৰশ্ন কৰিলো

"মাকো যিচিয়া — অৰ্থাৎ জাপানৰ এই প্ৰখ্যাত সাহিত্যিক গৰাকীৰ মৃত্যুৰ বিষয়ে বহুত মুখবোচক কথা শুনা যায়।

শুনা যায় ছেইট ছেবাটানৰ ক্ৰছবিদ্ধ শৰীৰ দেখি তেওঁৰ বোন চেডনা আগুত হৈছিল। শুনা যায় তেওঁৰ আত্মহত্যা 'সমকামী প্ৰেমৰ' অবসান প্ৰচেষ্টা মাৰ্গে।

মাচাই চকু কপাললৈ তুলি ক'লে

"— যোৱা বছৰ পাছত প্ৰায় কুৰি বছৰলৈ বাজডক্কৰ প্ৰতি জাপানী সকলৰ আস্থা সম্পূৰ্ণৰূপে হেৰাই গৈছিল, বছৰ নিৰ্মম কলাকলে জাতীয় ভাৱে দুঃখিত কৰি তুলিছিল।"

মাচাই এইবাৰ মাইক হাতত লৈ সকলোৱে ওচৰি পৰাকৈ ইংৰাজীত টিএবি উঠিল —

"Popular novelist Mishima who on November 25, 1970 after ha-

ranguing elements of the Self-Defence Forces in a vain effort to stir them to political action committed suicide by the traditional method of feudal times His act did have a deep significance, for it was a surface manifestation of the longing of most Japanese for a clear national self identity "

আমি কিয় 'টো বিশ্ববিদ্যালয় অভিমুখে আগবাঢ়ি গলো। মাচাই ক'লে —

— 'সময় বৰ কম। আপোনালোকে বিশ্ববিদ্যালয়টো মাথোঁ ভুলুকিয়াই চাব পাৰিব।'

গাভী আগবাঢ়িল।

এইবাৰ মহম্মদ মুছাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

— 'তিনিছিলো 'কিয়'টো বিশ্ববিদ্যালয়ত ছাত্ৰ অনুষ্ঠান জেনগাকুৰেণে যথেষ্ট প্ৰভাৱ পেলাইছিল।'

মাচা উৎসাহিত হৈ উঠিল।

— হয় হয় ছাত্ৰ আন্দোলনৰ গুৰি স্বৰূপ 'জেনগাকুৰেণ' ১৯৪৮ চনলৈ কমিউনিষ্টসকলৰ তত্ত্বাবধানত আছিল। বৰ কম সময়ৰ ভিতৰত ই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰাজনীতিৰ কেন্দ্ৰস্বৰূপ হৈ পৰিল। ১৯৫৭ চনত সেই 'autonomous movement' ও লৈ কপাত্তৰিত হ'ল।

লগে লগে ই ভয়ানক ৰূপ ধাৰণ কৰি পেলালে — They moved towards trotskyism

সেই সময়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক কিছুমানেও জেনগাকুৰেণৰ সৈতে চামিল হৈ পৰিল। সেই বছৰে ১৫ জুনৰ দিন। টকিঅ' বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাংগণত ভয়ঙ্কৰ নাটকৰ সৃষ্টি হ'ল, তাৰ ফলস্বৰূপে এগৰাকী ছাত্ৰীক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাংগণত টুকুৰাটুকুৰ কৰি পেলাৱা হ'ল। ১৬ জুনৰ দিনা হবলগীয়া শ্ৰেছিডেণ্ট আইছেনহাৱাৰৰ ভ্ৰমণ বাতিল কৰিবলগীয়া হ'ল। অৱশ্যে জেনগাকুৰেণে চৰকাৰক পেৰেলাইজ কৰিবলৈ সন্মত নহ'ল।

আমাৰ ভ্ৰমণকাৰী সকলৰ সৰহ সংখ্যকে বিশ্ববিদ্যালয়লৈ যাবলৈ মান্তি নহয়। তেওঁলোকে জাপানৰ প্ৰাচীন ৰাজধানী নাৰাৰ প্ৰতিহে আগ্ৰহান্বিত হৈ পৰিল।

আমি নাৰাৰ পথেৰে আগবাঢ়িলো। এইবাৰ ৰাজ্য প্ৰশ্ন কৰিলে —

— ছাত্ৰ আন্দোলনৰ মূল কাৰণ কি আছিল ?

মাচাই আকৌ উৎসাহিত হৈ পৰিল —

— যুদ্ধৰ পাছত ১৯৬০ চনলৈ জাপানৰ বিশ্ববিদ্যালয় সমূহৰ শিক্ষাৰ মানদণ্ড নিম্নগামী হৈ পৰিছিল। পুৰুষৰ অভাৱত প্ৰাইভেট বিশ্ববিদ্যালয় সমূহ ধাৰত পোত গৈ আছিল। নানান সুবিধাৰ পৰা ছাত্ৰসকল বঞ্চিত হৈছিল।



তদুপৰি আমেৰিকাৰ প্ৰতি বিৰূপ মনোভাৱ। দক্ষিণৰ ভৱলোকসকল উচপ খাই উঠিল।

— ‘আমেৰিকাৰ প্ৰতি বিৰূপ মনোভাৱ’

— হয় হয় ১৯৬১ চনত আমেৰিকাৰ লগত হোৱা ‘ছিকি উৰিটি ট্ৰিট লৈ ছাত্ৰসকলৰ মাজত অনন্তোষে দেখা দিছিল। ১৯৭০ চনত এই ট্ৰিটি যেতিয়া আকৌ নতুন কৰা হ’ল, ছাত্ৰসকলৰ মাজত ভয়ঙ্কৰ ক্ষোভে দেখা দিলে। ভিয়েটনামৰ যুদ্ধৰ সময়ত আহত আৰু লোগপ্ৰস্ত ভিয়েটনামী সৈনিকসকল টকিঅ’ৰ ‘আমেৰিকান মিলিটেৰী’ চিকিৎসালয়ত ৰখা হৈছিল। এইবোৰ ৰোগীয়ে ভয়ঙ্কৰ ৰোগৰ বীজাণু বিয়পাব বুলি ছাত্ৰসকলৰ মাজত ত্ৰাসৰ সৃষ্টি হৈছিল।

তদুপৰি ১৯৬৮ চনত আণৱিক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰেৰে সজ্জিত উৰা জাহাজ কটিওৱা আমেৰিকান জাহাজ এখনৰ আগমনে এই অসন্তুষ্টি আৰু বঢ়াই তুলিলে।

মাচাই এইবাৰ মাইকটো হাতত লৈ থিয় হ’ল। এৰা, কোনোৱে আমনি গোৱা নাই সকলোৱে তাইৰ কথা আগ্ৰহেৰে শুনি আছে।

— গুনক ১৯৬০ৰ পৰা ১৯৬৯ ভিতৰত জেফাকোৰেন তিনিটা ভাগত বিভক্ত হৈ পৰিল। প্ৰত্যেকেই নিজৰ মাজত খোৱা কামোৰা আবন্ত কৰি দিলে।

সিহঁতে কি কৰিছিল জানে নে?

— ‘কি’

— প্ৰত্যেকেই একোটা প্ৰাণিক ‘হেলমেট’ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ষ্টীলৰ পাইপ আৰু কাটৰ দাণ্ডা হাতৰ মুঠিত ৰাখিছিল। ইহঁতৰ এটা শাখাক কমিউনিষ্ট আন এটা শাখাক ছচিয়েলিষ্ট আৰু তৃতীয় শাখাটি ‘কমেটাই’ (Offshoot of Buddhism) নিয়ন্ত্ৰিত কৰিছিল—

হতাহতি। পুলিচৰ গুলী।।

চৰকাৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ।

বেড আৰ্মী গঠন। ‘টেল অভিভ’ৰ ঘটনা আৰু

কোনোবা এটিয়ে প্ৰশ্ন ক’লে —

— ‘সোঁৱা আমি নাৰাৰ টোডাইজি মন্দিৰত উপস্থিত হৈছো’

\*\*\* আমি গাডীৰপৰা নামিলো। কাইকাউছে ক’লে —

— তুমি নাচাৰ গোট্টেইৰিনি কথা লিপিবদ্ধ কৰি ৰাখিব পাৰিলা নে? যদি পৰা নাই নিয়া মোৰ পকেটত এখন নোটবুক আছে — মই গোট্টেইৰিনি কথা লিপিবদ্ধ কৰি ৰাখিছোঁ।

কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰি কাইকাউছৰ পৰা মই নোটবুক গ্ৰহণ কৰিলো। তাৰ পাছত পৃথিবীৰ আটাইতকৈ বৃহৎ কাঠৰ ঘৰটিৰ পিনে আগবাঢ়ি গলো।

মাচাই ক'লে —

— এই বিশ্ববিদ্যালয়ত কাঠৰ ঘৰটিতে আছে নাৰা সময়ত (৭৫২ খৃঃত) সজা 'বৈৰোচনা বুদ্ধ'ৰ এটি বৃহৎ মূৰ্তি। কেগন সম্প্ৰদায়ৰ জন্মদাতা 'বৈৰোচনা বুদ্ধ'।

বহুতবাৰ এই মন্দিৰ জুয়ে পুৰি ছাৰখাৰ কৰি পেলাইছিল।

কিন্তু টোডাইজি মন্দিৰৰ মৃত্যু নাই।

প্ৰত্যেক বাৰেই আকৌ নতুন ৰূপেৰে এই মন্দিৰ জাতিষ্কাৰ হৈ উঠিছে।



এটা সময়ত আমি নাৰাৰ কাছুগা মন্দিৰৰ অভিমুখে আগবাঢ়ি গলো। পুজিবাৰা পৰিয়ালে সজাইছিল এই কাছুগা মন্দিৰ। ফুজিবাৰা জাপানৰ এটা ৰাজপৰিয়াল আছিল। এই পৰিয়ালৰ দুটি সেনাপতিৰ বীৰত্বৰ কাহিনী বৰ্তমানে কিম্বদন্তীলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে।

কাছুগা মন্দিৰৰ চাৰিওফালে এক অনন্য নীৰৱতাই বিৰাজ কৰি আছে। চাৰিওফালে গিছু 'মেল' আৰু পাইন গছৰ হাবি।

সিংহদ্বাৰ পাৰ হৈ মন্দিৰ অভিমুখে যোৱা পথছোৱাৰ দুয়ো পিনে শাৰী পাতি থকা অজস্ৰ শিলৰ লেম্প দেখা পালো। শুনা যায় ফুজিবাৰা পৰিয়ালৰ প্ৰত্যেকটি সভাই একোটাকৈ শিলৰ লেম্প দান কৰি গৈছে। কাছুগা মন্দিৰত তিনি হেজাৰ শিলৰ লেম্প আছে।

এই লেম্পবোৰ বৃটিছ যুগৰ ডাৰভীয়া ভিক্টোৰিয়া নাইবা টাক্সাসমূহত ওলমি থকা লেম্পাৰ্ণৰ দৰে লাগিল।

শিলৰ লেম্পবোৰৰ আশে - পাশে হৰিণা কিছুমান ঘূৰি ফুৰা দেখা গ'ল। 'ছিন্ডো' ধৰ্মমতে হৰিণা স্বৰ্গীয় দূত। হৰিণা বধ কৰা মহা পাপ। নাৰা যুগত হৰিণা বধ কৰিলে মৃত্যু দণ্ডেৰে দণ্ডিত হ'বলগীয়া হৈছিল।

দুয়ো পিনৰ এই প্ৰাচীন লেম্পৰ শাৰী পাৰ হৈ মই 'কাছুগা' মন্দিৰ অভিমুখে আগবাঢ়ি গলো।

— মন্দিৰৰ দুৱাৰ মুখৰ গিছু গছত বহুত ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ কাগজৰ টুকুৰা বান্ধি থোৱা দেখিলো।

মাচাই ক'লে—

— এইবোৰ চৰ ভাগ্য চোৱা কাগজ। অৰ্থাৎ তুমিও মন্দিৰৰ প্ৰাৰ্থনাত বাঁহৰ পাত্ৰ এটাত হাত ভৰাই নিজৰ ভাগ্যৰ কথা লিখা কাগজ এখন উলিয়াই আনিব পাৰিব। আৰু

কুদ্ৰ কাগজ খিলাত যদি তোমাৰ দুৰ্ভাগ্যৰ কথা লিখা থাকে তেতিয়াহঁলে তুমিও তেনেদৰে গিছু গছৰ ঠানিত এই কাগজখিলা বান্ধি থবা। কাৰণ জাপানীসকলৰ বিশ্বাস বতাহে দুৰ্ভাগ্যক উৰুৱাই লৈ যায়।

চকুত পৰিল বহুত কাগজ। বহুত গিছু গছ।

আৰু এই ক্ৰছ চিহ্নৰ দৰে অলেখ অজ্ঞান লেম্প

মন্দিৰৰ প্ৰাক্ৰণত ক্ৰছ চিহ্নৰ আকৃতিৰ এই শিলৰ লেম্প কিছুমান পোহনীয়া চৰাইৰ বাহৰ দৰে ওলমাই থৈ দিছে। ভিতৰত জাপানী কিংবদন্তিৰ কাহিনীৰ মিছিল।

মন্দিৰৰ কাঠৰ ৰং ৰঙা আৰু হালধীয়া। নামকৰণ কৰিব অহা ছিত্তো ধৰ্মী জাপানী শিশু দুটামানক জাতীয় পোছাক গিন্ধি মন্দিৰ প্ৰাক্ৰণত বৈ থকা দেখিলো। ছত্ৰীৰ ভিতৰত দুখনমান পবিত্ৰ দৰ্শণ জৰুমকই আছিল। চকুৰ সন্মুখত থিয় হৈ আছিল 'ছিত্তো' ধৰ্মী লোকৰ এটি ভিৰ। এই ধৰ্মী প্ৰকৃতিক পূজা কৰিব শিকায়।

পূৰ্বপুৰুষসকলক পূজা কৰিব শিকায়।।

প্ৰাগঐতিহাসিক যুগৰ পৰা আজিলৈকে এই ধৰ্মৰ কোনো পৰিৱৰ্তন হোৱা নাই।

যোৱা এহেজাৰ তিনিশ বছৰ ধৰি এই ধৰ্মলৈ নতুনত্ব অনাৰ বিষয়ে যিহেৰ গৱেষণাৰ সৃষ্টি হৈছিল, চব ৰোলাকটিৰ তাললৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে

এতিয়াও ছিত্তো এক ৰহস্যময় ধৰ্ম। সূৰ্য তেওঁলোকৰ আদৰ্শৰ দেৱতা।

মাচাৰ আৰ্জনাৰ ওলিলো —

— আহা সময় নাই। এতিয়াও আমাৰ হকিলাৰ ৰম্য ভূমি চাবলৈ বাকী!

আকৌ তাহিৰ কঠ তনা গ'ল —

— 'আমেৰিকান পণ্ডিত ৱাকনাৰে কিয়'টো আৰু নাৰাত গৱেষণা কৰি বহুত দিন অতিবাহিত কৰিছিল। কিয়'টো আৰু 'নাৰাত' জাপানৰ সমস্ত ঐতিহ্য বৰ্ণিত আছে বুলি তেওঁ মুক্ত কণ্ঠে ঘোষণা কৰিছিল।

— যোৱা যুদ্ধত আমেৰিকান জেনেৰেল মে'ক আৰ্থাৰক তেওঁ অনুন্নয় কৰি পত্নী লিখিছিল যাতে গোলাবৰ্ষণ কৰি কিয়'টো আৰু নাৰাত ধ্বংস কৰা নহয়।'

— 'এই বাবেই হিৰোহিমাৰ দৰে অৱস্থা কিয়'টো আৰু নাৰাত নহ'ল।'

মহ'ম্মদ মুহম্মদ তেতিয়াও ক্ৰছ চিহ্নৰ দৰে লগা শিলৰ লেম্পসমূহৰ ওচৰত থিয় হৈ আছিল।

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

— 'মহ'ম্মদ শিলৰ লেম্পবোৰৰ ওচৰত কিবা কিচাৰি পাইছা নে?'

— ‘মেডাম— কি ভাব হয় জানে?’

— ‘কি?’

— এইবোৰ শিলৰ বস্ত্ৰৰ শলিতা সেই পৰম পুৰুষজনে যাতে জ্বলাই দিয়ে  
চৰ কথাই যে অন্ধকাৰৰ মাজত লুকাই আছে আমাৰ এই মন —

আৰু শাস্ত্ৰৰ সেই মণি-মাণিক্য-ৰচিত কথাসমূহ

এৰা চৰ কথাই যে অন্ধকাৰৰ বুকুত লুকাই আছে?

ছামুৰাই তৰোৱাল,

হিৰোছিমাৰ কথা মনত নেপেলাবা,

য়ডো নদীৰ পাৰত কল-কাৰখানাৰ ধোঁৱাই ঢাকি বখা ওছাকা চহৰ।

ভাব হয় যেন মেঘৰ মাজত উটি ফুৰিছে এক অগ্নিৰ সাস্ত্ৰাজ্য।

কাইকাউছ, মই আৰু মাচা!

আমি ওছাকা দুৰ্গ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলো —

মহম্মদ মুছা হোটেলতে থাকিল।

সহযাত্ৰীসকলৰ সৰহ ভাগেই ‘দুহেজাৰ নশ য়েন’ ৰৰচ কৰি এই যাত্ৰাত চামিল  
হোৱাৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ নকৰিলে

যাত্ৰীসকলৰ প্ৰধান আকৰ্ষণৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিল ‘নিপন’ বাসীৰ প্ৰখ্যাত আগুৰ গ্ৰাউণ্ড  
মাৰ্কেট।

এটা সময়ত আমি সোতৰ শতিকাত সজা ওছাকা দুৰ্গৰ প্ৰাঙ্গণত থিয় হলো।  
আমাৰ ‘গাইড’ কৰিবলৈ লৰি আহিল টুৰিষ্ট গাইড মিছ কেইকি। তাই জাপানী ছোৱালী,  
সাজপাৰ কিন্তু পশ্চিমীয়া।

মিছ কেইকিয়ে দুৰ্গৰ তলৰ মহলটো দেখুৱাই ক’লে —

— ‘এইবোৰ চৰ ৰঙ শতিকাৰ বস্তু।

এই দুটা শিশুৰ কফিন।’

কফিন দুটা আমাৰ মাটিৰ কলহৰ দৰে আকৃতিৰ। বিবৰ্ণ হৈ গৈছে যদিও বৰ  
যত্নেৰে ৰখা হৈছে।

যুদ্ধ বীৰ হিদেয়সীৰ জীৱনৰ বহুত কাহিনী অঙ্কিত কৰি ৰখা হৈছে।

শিলৰ চিৰিৰে খুশি খুশি আমি ওপৰ মহলালৈ উঠি গলো। বিৰিকীৰে চাই দেখিলো  
দূৰৈত ওকাই যোৱা এখন নদী।

মিছ কেইকিয়ে ক’লে —

— ‘সৌ শুকাই যোৱা নদীৰ ওচৰত ডলফিনৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি দেখা পাইছে নে ?  
— জাপানীসকলৰ বিশ্বাস আছিল নদীৰ পানী ডলফিনে শুহি পেলাব। এই পানীয়ে দুৰ্ণ  
স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে।’

দ্বিতীয় মহলাত বহুত বিচিত্ৰ বস্তু সজাই থোৱা দেখিলো।

কোৰিয়া আৰু চীনৰ জাপান আক্ৰমণৰ চিত্ৰ।

চীনৰ দূতৰ ছবি।

চেৰীফুল ফুলাৰ সময়ত হিঙ্গলহীয়ে সত্ৰাটক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ থোৱা চিত্ৰ।

প্ৰভুৰ যুগ আৰু ‘টুকুগয়া’ সময়ৰ অলঙ্কাৰ।

জাপানী ছামুৰায়ে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰথম বন্দুক।

পত্ৰ-সন্দেশ ৰখা কাঠৰ বাকচ।

ৰথৰ চকলৰ দৃশ্য থকা প্ৰাচীন ইটা।

দুহেজাৰ বছৰ পুৰণি কাঠৰ নাও মোৰ দৃষ্টি কিন্তু ছবিৰ হৈ ৰ’ল এখন প্ৰকাণ্ড  
‘ছামুৰাই তবোৱালৰ’ ওপৰত।

যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত জিৰণি লোৱা চকী এখনৰ ওপৰত এই তবোৱাল ভেঁজা দি থোৱা  
হৈছে —

‘কনা’ লিপিৰে লিখা সেয়া তবোৱালখনৰ নাম চাগৈ। মোৰ কিতাপত পঢ়া মনত  
পৰিল ৰাৱণৰ তবোৱালৰ নাম আছিল চন্দ্ৰহাস।

ৰামৰ তবোৱালৰ নাম আছিল অসিঞ্চল।

কৃষ্ণৰ দুয়ো পিনে থাৰ থকা তবোৱালৰ নাম আছিল নন্দক।

তাৰোঁকৰ বজাৰ তবোৱাল ‘জুলিক কৰ’ আছিল সাপৰ জিতাৰ দৰে তীক্ষ্ণ।

ঔৰংজেবৰ ব্যক্তিগত তবোৱালৰ নাম আছিল ‘আলমগীৰ’ য’ত কোৰাণৰ  
পংক্তিসমূহ লিপিবদ্ধ কৰি ৰখা হৈছিল।

এইখন কেনে ধৰণৰ তবোৱাল।

কি নাম আছিল এইজনা ছামুৰাইৰ ? মনত পৰিল এনে এখন ছামুৰাই তবোৱাল  
সোতৰ বছৰীয়া ছাত্ৰ অটোৱা ইমাওচিয়ে ‘ছিকিউৰিটি ট্ৰিট’ৰ বিৰোধিতা কৰা প্ৰৌঢ় নেতা  
আসানুমাৰ বুকুত বজাই দিছিল।

ছামুৰাই তবোৱাল বুকুত লৈ আসানুমা ঢলি পৰিছিল। মিহ কেইকিয়ে ক’লে—

— ‘প্ৰাচীন জাপানলৈ চীনৰ পৰা তবোৱাল আহিছিল।

জাপানী তবোৱালৰ জন্ম হ’ল হেইয়ান যুগত। জাপানী সৈন্যই ভাবিছিল —  
তবোৱালৰ আত্মা আছে।

যিজনা ছামুৰায়ে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰে তেওঁৰ আত্মা ইয়াত প্ৰৱেশ কৰে।’

‘ইডো’ যুগত তবোৱালসমূহ বিচিত্ৰ ৰূপ-মানিক্যৰ অলঙ্কৃত কৰা হৈছিল।’

মিছ কেইকিৰ লগত আমি আগবাঢ়ি গ'লো —

— 'চাওঁক এইবোৰ তিৰোতাই ব্যৱহাৰ কৰা তৰোৱাল ! আৰু সৌবোৰ তিৰোতাই যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা যুদ্ধৰ সাজ । — 'ছিত্তে' ধৰ্মই আমাৰ তিৰোতাবোৰকো মাতৃভূমিক বন্ধা কৰিবৰ বাবে যুদ্ধক্ষেত্ৰত জপিয়াই পৰিবলৈ উদগনি দিছিল ।'

এই 'ছামুৰাই তৰোৱাল' সমূহৰ পৰা দৃষ্টি আঁতৰাই অনা টান হৈ পৰিল । হিমেয়ছীৰ 'ছামুৰাই তৰোৱাল'ৰ ঝঙ্কাৰে ওছাকা দুৰ্গ যেন মুখৰ কৰি তুলিলে ।



এটা সময়ত আমি 'হাটৰি গ্ৰীণ লেণ্ড' পাৰ্কত সংৰক্ষিত কৰি ৰখা জাপানী কৃষকৰ ঘৰ এলানি চাবলৈ গলো —

ধানৰ ভডাল, বাটঘৰ, শিশু থোৱা বৃহৎ পাচি, বাৰাতাৰ কাঠ-খুঁটি নেয়াবলৈ কৰা নিমখৰ কুণ্ড আৰু সেই টাটাৰ্মি মেট' পাৰি যোৱা জুহালসমূহ ? ? সুকলোতে সেই প্ৰাচীন গোক্ৰ বিয়পি আছে । এই গোক্ৰ অহিতাকৰ বুকুত কুককি কুককি সোমোৱা শিশুৱে অনুভৱ কৰে — এই গোক্ৰ তেল চিকটি লগা ককাৰ গাৰুত পোৱা যায়

গিছু গছ — উইলিং উইলো



এদিন ওছাকাৰ নিপনবাসীৰ প্ৰখ্যাত আণ্ডাৰ গ্ৰাউণ্ড বজাৰত পৃথিৱী বিখ্যাত কিতাপৰ দোকান 'কিনো কেনিয়াত' মই হিৰোছিমাৰ বিষয়ে লিখা কিতাপ এখনৰ বিচাৰ ললো ।

জাপানী ভদ্ৰলোক দুজনে কপাললৈ চকু তুলি প্ৰশ্ন কৰিলে —

— 'কিয় লাগে ?'

-- 'মই ক'লো' —

— 'এনেয়ে ।'

ভদ্ৰলোকৰ কপালত ঘামৰ কণিকা বিয়পি পৰিল । ক'লে —

— 'আমি বৰ দুঃখিত - এই বিষয়ে আপোনাক আমি সহায় কৰিব নোৱাৰিম । কাৰণ আমাৰ ইয়াত 'হিৰোছিমাৰ' বিষয়ে কোনো কিতাপ নাই ।'

মই হতভম্ব হৈ পৰিলো ।

জাপানৰ আটাইতকৈ প্ৰখ্যাত কিতাপৰ দোকানত 'হিৰোছিমাৰ' বিষয়ে কিতাপ নাই ? এই কথা সত্তৰ হব পাৰে নে ।

অসহায় হৈ মই ভদ্ৰলোক দুজনৰ মুখলৈ চালো । তেওঁলোকে ক'লে —

'কিতাপ নোহোৱা নহয় । কেইবাখনো কিতাপ আছিল । শেষ হৈ গৈছে । আমি

নতুনকৈ ছপা কৰাৰ চেষ্টা কৰা নাই।’

কিবা খবৰ লাগিলে আপুনি এয়েহি সমূহৰ পৰা যোগাৰ কৰিব পাৰিব।

বাহিৰলৈ ওলাই আহিলো — বাহিৰৰ এই জাক-জমকতা, গাড়ীৰ ডিব, মানুহৰ বিলাস — এৰা সকলোৱে কেনে কৰিলে খোজে হিবোৱিমাৰ কথা আৰু নোসোঁৱৰাবা

‘নিপনবাসীৰ’ এইখন কলমতলৈ অহাৰ আগেয়ে মাচাই ঠিকেই কৈছিল —

— ‘সেই ‘আতাৰ প্লাউণ্ড কলম’ত সাপৰ দৰে পাক লৈ ‘এককলেনট’বোৰে কৰা পৰা ক’লৈ গৈছে একো উল্লিখ নোপাবা।’

— ওনা তুমি ‘হিবোৱিমা’লৈ যাব খুজিছা — কিয় যোৱা তালৈ? . তাত সেই ‘খা-খা’ কৰা নীকততা। ১৯৪৭ চনৰ সেই দুই লাখ মানুহৰ কবৰস্থানলৈ গৈ কি কৰিবা?

আৰু সেই ‘এটমিক বম্ব মেমবিয়েল ডুম’ৰ বাহিৰে কি আছে তাত? ‘পিচ পাৰ্ক আৰু স্মৃতি স্তম্ভটো।’ কিবাস কৰা একো নাই তাত . মিউজিয়ামটোৰ সেই কটোবোৰ— সেইবোৰৰ মাজৰ পৰা ভৱিষ্যত কটো সমূহ ইতিহাসে আঁতৰ কৰি পেলোৱা হৈছে।

— ওনা আমেৰিকান টুৰিষ্টসকলে এই মিউজিয়ামলৈ গৈ কি কৰে জানানে?



— ‘আঃ কি যে মাৰাত্মক নাছিল সেই ভাষনা পুৰণি ‘ইম্পিৰিয়েল আৰ্মী’ৰ প্ৰভু-ভক্তি? সেই অতিনয় বিশ্বায়নক প্ৰভু-ভক্তি?’

— ‘বুদ্ধ শেষ হৈ যোৱাৰ ডেককুৰি বছৰ পাছতো এই পুৰণি ‘ইম্পিৰিয়েল আৰ্মী’ৰ সেনাপতিহঁতে দক্ষিণৰ অকণ্ঠময় ৰীপ সমূহত বুদ্ধ কবিয়েই আছিল। — সৌ সিনিয়া - অৰ্থাৎ জানুৱাৰীৰ ২৪ তাৰিখে হাৰজেন্ট ‘ৱৰই’ গোৱামৰ পৰা উভতি আহিল।

তেওঁৰ ইউনিকৰ্মৰ পৰা ধূলি-বালি জোকৰি দি জাপানী জনতাই অকৃতপূৰ্ব স্বাগতম জনালে

কিলিপাইনৰ এক নিৰ্জন ৰীপত বুদ্ধৰ সময়ত চোৱাচোৱাৰ কাম কৰা লেকটোনাণ্ট ওনোডাক বোৱা ১৯৭৫ চনৰ মাৰ্চ মাহত কমাণ্ডিং অফিচাৰ পৰাকীয়ে ২৯ বছৰ আগেয়ে দিয়া অৰ্ডাৰটো বৰ্তমান উঠাই দিয়া বুলি ঘাতি কৰাৰলৈ নিজে কিলিপাইনলৈ যাবলগীয়া হৈছিল।

— বুদ্ধ কেতিয়া শেষ হৈ গ’ল?

এতিয়া ওনোডাই কেনে ধৰণৰ পৃথিৱীত ভৰি দিছে? এইবোৰৰ প্ৰয়োজন নাই? দেহৰ শেষ কিছু বস্তু থকালৈ যাবোঁ কৰ্তব্য কৰি গৈছিল ওনোডাই।

\*\*\* মাজৰ কঠ স্বলিত হৈ পৰিছিল — যেন ভৱ হৈছিল —

— ‘কেনে ধৰণৰ প্ৰভু-ভক্তিৰ উদাহৰণ এইবোৰ?’

— ‘কি পাইছিল এই প্ৰভুভক্ত ৰীপ সকলে?’

হিৰোছিমাৰ বিস্ময় আৰু গ্ৰানিৰ কাহিনীক কালৰ গহুৰত পুতি থোৱাৰ প্ৰচেষ্টা  
এইখিনি সময়ত কিছু স্বাভাৱিক যেন ভাব হ'ল।

এটা ৰাতি মাথোঁ হাতত আছে।

পিছদিনা ৰাতিপুৱাই আমি হংকং অভিমুখে ৰাওনা হ'ম।

ৰাতি ভালদৰে টোপনি নাহিল। ভাব হ'ল একোৱেই যেন চোৱা নহ'ল।

এটা সময়ত হোটেলৰ বিৰিকী বুলি মই বাহিৰলৈ ভুমুকিয়াই চালো। নিঃপাল  
দি ওলুকা চহৰ শুই আছে। ইডো নদীৰ পৰা অহা দুই-এছাটি শীতল কতাহ মোৰ গাত  
ঠেকা খালেহি।

'এছকেলেটৰ' বগাই হোটেলৰ হাউচলৈ উঠি আহিলো। বাৰৰ পৰা উঠি অহা  
দুই এগৰাকী ভয়লোকে লাউজত ঘুমুটিয়াই ফুৰা দেখা পালো।

এটা অদ্ভুত দৃশ্য দেখি হঠাৎ মই থমক ৰাই ৰ'লো — মাচাৰ কোলাত মূৰ থৈ  
সোৱা কুমাৰস্বামী।

ওচৰলৈ গৈ মই মদৰ গোল্ধ পালো।

মাচাই কমালেৰে মাজে মাজে কুমাৰস্বামীৰ কপালৰ বাম মছি আছিল।

— 'কি হ'ল মাচা?'

— 'কি হ'ব জানাই দেখোন।'

মাচাৰ দুয়ো নয়ন ভৰি অহা মই স্পষ্ট লক্ষ্য কৰিলো।

তাইৰ নিচেই ওচৰত পৰি আছিল নোটবুক এটা ! সন্ধৰ পোটেই ৰাতি তাই কিবা  
কিবি টুকি ৰাখিছিল।

এবা ক'ত ধৰণৰ বিচিত্ৰ ধৰণৰ প্ৰয়োজন হয় - বোৰাৰিষ্টৰ পৰা আৰম্ভ কৰি  
কোপেনহেগেনৰ পৰা অহা টুৰিষ্ট সকলৰ। বোধহয় কাইলৈ তাই আমাক বিদায় দি আকৌ  
এটি নতুন টুৰিষ্টৰ দলৰ লগত চামিল হ'ব লাগিব। তাইৰ বয়স হৈছে। এনেদৰে ঘূৰি  
ফুৰোতে তাইৰ গাৰ ছালে পকি ওকাই বোৱা ডিমকৰ বন্ধৰ সৈতে একাকৰ হৈ গৈছে।

— 'তোমাৰ বেগত সৌ দুখন কাৰ কিতাপ মাচা?'

— 'জাপানৰ প্ৰিয় আধুনিক কবি টেৰায়ামাৰ কবিতাৰ পুথি।'

— 'ছুওজি টেৰায়ামা।'

— হয় হয় - ছুওজি টেৰায়ামাই মানুহৰ গীত গায়, — মানুহক ভাল পাব শিকায়  
মানৱীয় গুণ বাণিক ইন্দ্ৰকৰ সৈতে তুলনা কৰে — মই কবিতাৰ পুথিখন কুমাৰস্বামীৰ  
বাবে আনিছিলো

— 'কুমাৰস্বামী?'



— এৰা কুমাৰস্বামীৰ দৰে মানসিক অৱস্থা আমাৰ অৰ্থাৎ ভালদৰে শুনা —

"Every fifth sick man in Japan is mentally ill"

উঠি অহা যুৱকসকলক ধ্বংসৰ পৰ্খলৈ নিয়া মাদক দ্ৰব্য সমূহ জাপানৰ এক সমস্যালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে।

— আমাক বিদায় দিবলৈ তুমি টকিঅ' বিমান বন্দৰলৈ যাবা ?

— 'বিমান বন্দৰ ?'

— উচপ খাই উঠিল মাচা।

— 'তুমি মোক বিমান বন্দৰলৈ যোৱাৰ কথা নকবা ?'

— 'কিয় ?'

কিছু সময় আকৌ নীৰৱ হৈ ব'ল মাচা।

— 'ইটালীৰ পৰা আহিছিল সেই ধৰ্মভীক অথচ ৰসিক টুৰিষ্ট দলটি — এমাহ সিহঁতৰ লগত মই ঘূৰি ফুৰিছিলো হাকানুৰ পৰা ফুজি পৰ্বত ফুজি পৰ্বতৰ পৰা 'বিৰা' সৰোবৰ

— শুনা তেতিয়া মোৰ বয়স হোৱা নাছিল-- মই তেতিয়া ফুজি পৰ্বত বগাব পাৰিছিলো—

এদিন সিহঁতৰ সৈতে মই এক হৈ পৰিছিলো।

— 'টকিঅ' বিমান বন্দৰত সিহঁতক বিদায় দিবলৈ গৈছিলো।

আকৌ যৌন হৈ ৰল মাচা।

— 'তাৰ পাছত ?'

— ল'ৰাৰ পৰা বুঢ়ালৈ সকলোৰে মোৰ গাল চুমাৰে ওপচাই দিছিল।

— 'তাৰ পাছত ?'

— 'তাৰ পাছত মাত্ৰ এটা মুহূৰ্তৰ কাহিনী — উৰা জাহাজ আমাৰ দৃষ্টিৰ পৰা আঁতৰ হোৱা নাছিল — আহ, তাৰ পাছত সেই কাণ তাল মৰা শব্দ। জুই !! অন্ধ সেই হাহাকাৰ !!

— 'ধ্বংস হৈ যোৱা উৰা জাহাজত 'ছিট বেন্ড' পৰ্যন্ত খুলিবলৈ সময় নোপোৱা শব্দৰ।'

ইটালীয়ান এয়াৰ লাইনছৰ 'আলিটালিয়া-ছেভেন জিৰো ছেভেন'ৰ ধ্বংস কুপ !!

চিনাক্ত কৰিবলগীয়া হৈছিল — মৰাশবোৰ উঃ কি ভয়ানক !! কি ভয়ানক

— বিন্ধৱকৰ। — বিন্ধৱকৰ !! সেইদিনাৰ পৰা মই 'টকিঅ' বিমান বন্দৰলৈ কোনো টুৰিষ্টক বিদায় দিবলৈ যোৱা নাই ? 'আলিটালিয়া ছেভেন জিৰো ছেভেন'ৰ পাহৰপৰা

— 'মাক কৰিবা।'

## ছিকিউৰিটি হঠাতে।

টি-চিআইৰ নেতা ৰাজাই পুৱাই আমাক সোঁৱৰাই দিলে — ‘আপোনালোকে কোনো ‘মেটেল’ ইত্যাদি লগত নেৰাখিব। ‘মেটেল ডিষ্টেটৰ’ৰ হাতত পৰিলে মাৰাত্মক কথা হ’ব। তদুপৰি আজি এটা উদ্দেশ্যযোগ্য দিন। আজি নবেম্বৰৰ দহ তাৰিখ, আজি সন্ধ্যাট হিৰোহিটোৰ ৰাজত্বৰ ৫০ তম বাৰ্ষিকী। জাপানী ৰেড আৰ্মীৰ টেব’ৰিষ্ট এদল হংকঙলৈ আগবাঢ়ি যোৱা বুলি খবৰ আহিছে।

গতিকে এয়াৰ প’ৰ্ট সমূহত ‘ছিকিউৰিটি’ অত্যন্ত ‘টাইট’ হৈ পৰিছে। আপোনালোক কিছু সাৱধান হ’ব।

টকিঅ’ এয়াৰ প’ৰ্টত নীলা ইউনিফৰ্ম পিন্ধি পিয়াপি দি ফুৰা ছিকিউৰিটি পুলিচ এজ্জাকক দেখা পালো। সকলোৰে মুখত ৰুক্ষ ভাব - শওণৰ দৰে কৌতূহলী দৃষ্টি।

এটা সময়ত ছিকিউৰিটি চেক আপৰ বাবে আমি শাৰী পাতি থিয় হলো। ‘মেটেল ডিষ্টেটৰ’ৰ বৃত্তাকাৰ মুখেৰে আমি বগুৱা বাই সোমাই যাব লাগিব। কোনাবাই যদি অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লগত আনিছে এটা প্ৰচণ্ড ‘আৱাজে’ ধৰা পেলাই দিব।

‘হিৰোহিটোৰ ৰাজত্বৰ আজি ৫০ বছৰ পূৰ্ণ হৈছে।’

ৰেড আৰ্মী আজি সজাগ হৈ পৰিছে। মেটেল ডিষ্টেটৰৰ দুয়োপিনে সশস্ত্ৰ সৈন্যৰ ভিৰ।

শিয়ালৰ দৰে মুখ

বাঘৰ দৰে দৃষ্টি।

সৌৱা প্ৰথমে কামাৰ পাৰ হ’ল। বি বি চিৰ ফাটোগ্ৰাফাৰ মিষ্টাৰ আৰু মিছেছ শৰ্মাও পাৰ হ’ল।

কোনো শব্দ নহ’ল।

কটমটকৈ চাই আছে সৈনিকহঁতে। এটা সামান্য শব্দও সিহঁতৰ কাণৰ পৰা সাৰি যাব নোৱাৰে।

দক্ষিণৰ ভয়ালোকসকল এজন এজনকৈ পাৰ হ’ল।

নাই কোনো শব্দ নহ’ল।

কাইকাউছ আৰু মহম্মদ মুছাও পাৰ হৈ গ’ল।

এয়া মই আগবাঢ়ি গলো।

বুকু ঢপঢপাব ধৰিলে।

এয়া পাৰ হলো, পাৰ, হলো কিন্তু কি হ’ল — কি হ’ল এয়া?

‘ছিকিউৰিটি’ পুলিচৰ দয়া-মমতাহীন সেই ভয়ঙ্কৰ দৃষ্টিলৈ চাই থকা মোৰ বাবে অসম্ভৱ হৈ পৰিল।

— ‘আকৌ মেটেল ডিষ্টেটৰ’ পাৰ হওঁক।

মই পাৰ হলো।

আকৌ সেই শব্দ।

— ‘কি কৰা যায়? দামত মই নিকি থকা ব্ৰাউজটো সম্পূৰ্ণৰূপে তিতি যোৱা অনুভৱ কৰিলো।’

পুলিচে মোৰ হাতৰ পৰা ছুটকেছটো টানি লৈ গ’ল। কাপোৰ-কানি তছ-নছ কৰি চাবলৈ ধৰিলে।

এই অবিশ্বাস্য নাটক বহুত সময় ধৰি চলিল। কামাৰ, কাইকাউছ, মহম্মদ মুছা, দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকল নাই নাই তেওঁলোকৰ দৃষ্টিৰ পিনে মই মুৰ তুলি চাব নোৱাৰা হ’লো। কি হ’ল এয়া? এটি মুহূৰ্ত পাৰ হৈ গ’ল। এই মুহূৰ্তৰ ভিতৰত সিহঁতে মোৰ ছুটকেছৰ পৰা এখন কটাৰী বিচাৰি উলিয়ালে। সেইখন হাতীৰ দাঁতৰ নাল খুওৱা এখন ডাব কটাৰী আছিল। এবাৰ ঘৰলৈ যাওঁতে বাটত প্ৰয়োজন হ’ব বুলি আয়ে ছুটকেছৰ এচুকত সুমুৱাই দিছিল। পাঁচ-ছয় বছৰ আগৰ কথা এইবোৰ।

কটাৰীখন ছিকিউৰিটিৰ গাৰ্ডজনে মেলি ধৰিলে—

মামৰে ধৰি সেইখন ভয়ঙ্কৰ হৈ পৰিছিল।

মোৰ নিজৰে বিশ্বাস নহ’ল এই ভয়ঙ্কৰ ৰূপ ধাৰণ কৰা ডাব কটাৰীখন মোৰ ছুটকেছৰ ভিতৰত সঁচাকৈয়ে আছিলনে? যোৱা পাঁচ বছৰ ধৰি মই সেইখন বুলি চোৱা নাছিলো কিয়?

তৰ্কাতৰ্কি চলিল।

উদ্ভেজনা আৰু ত্ৰাসত মই কি কৈছিলো এতিয়া আৰু ভালদৰে মনত নাই।

ব্ৰাকুটি দেখুৱাই ‘ছিকিউৰিটি’ অফিচৰ এজনে ক’লে—

— ‘এইখন লৈ ফুৰা আপোনাৰ উচিত হোৱা নাই — এইখন আপোনাক লগত লৈ যাব দিয়া নহ’ব।’

— ‘কিন্তু মই এতিয়া হংকঙলৈ যাম বুলি আহিছো — মোক যাব দিয়া হ’ব নে নহয়?’

আকৌ তৰ্কাতৰ্কি চলিল। লিখা-পঢ়া চলিল।

আজি হিৰোহিটোৰ ৰাজত্বৰ ৫০ বছৰ পূৰ্ণ হৈছে! কেড আৰী সজাগ হৈ আছে — কোন মুহূৰ্তত কোনখন উৰাজাহাজ ওলীয়াই উৰুৱাই পেলায় কোনে জানে? মই আজি সাৰি যাব পাৰিম নে?



## হংকঙত ৰাতিৰ চীনা বজাৰত

কাইকাউছে কৈছিল — হংকঙত তুমি অকলশৰে বুলি কুৰি পাৰিবা। কাউলুন উপদ্বীপৰ দুকুৰি মাইলৰ ভিতৰত কোনেও পথ হেৰুৱাব ভয় নাই।

ওপৰতলৈ হংকঙৰ ৰূপৰ। ৰূপৰ চাকিওকলে চীনা বসিবৰ ভিৰ। সবহ ভাপেই

‘সাংহানিজ’ আৰু ‘মাণ্ডাৰিণ’ ভাষী।

আকৌ ‘কংক্ৰিটৰ অৰণ্য’।।

ভাৱ হয় এই কংক্ৰিটৰ ঘৰসমূহে এদিন মানুহক হেচি ধৰিব।

এদিন অকলশৰে ঘূৰি ঘূৰি দেখিলো কিছুমান সৰু সৰু টিলাৰ ওপৰত টাপুলিনৰ অসংখ্য জুপুৰি।

দিল্লীৰ ওখলা অঞ্চলৰ ‘ব্লাম’ সমূহৰ দৰে বাতাবৰণ। জুপুৰিবোৰৰ ওচৰলৈ গৈ দেখিলো মলিয়ন সাজ-পাৰ লিচ্চা কিছুমান চীনা ‘বিফিউজী’। পুৰুষৰ গাত কলা হাফপেণ্ট, কলা বনিয়ন। চাৰিওফালে এক অদ্ভুত দুৰ্গন্ধ। ‘ছাংহাই কে কোৰা’ আৰু পচা ভাতৰ গোন্ধ। জুপুৰিৰ ওপৰত বঙা পতাকা উৰি আছে।

‘কমিউনিষ্ট চীনৰ’ পৰা পলাই অহা বিফিউজী সিহঁত! যোৱা মহাযুদ্ধৰ পাছত হংকঙত বৃটিছ ৰাজত্ব আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে মাহে এক লাখতকৈও অধিক বিফিউজী আহি হংকং ভৰি পৰিল। ১৮৯৮ চনত ‘স্পেনিছ আমেৰিকান’ যুদ্ধৰ সময়ত বৃটিছে চীনৰ পৰা ‘লিজ’ত লোৱা ইউনিয়ন টেৰিটৰী আৰু সৰু সুৰা দ্বীপবোৰত এই চীনা বিফিউজী ঠাহ ৰাই পৰিছিল।

এই নিবানকৈ বছৰীয়া ‘লিজ’ আৰু কুৰি বছৰ পাছত শেষ হ’ব। কি হ’ব কুৰি বছৰ পাছত?

কি হ’ব?

কি হ’ব দুই কোটি তিনি লক্ষ মানুহৰ?

কমিউনিষ্ট চীনৰ সৈতে চামিল হৈ পৰিবনে সিহঁত? নে দক্ষিণ চীনা সমুদ্ৰৰ পানী আকৌ তেজোৰে ৰাঙলী হৈ পৰিব?

এৰা কোনে জানে এইবোৰ কথা? কয়লা ভাঙি থকা চীনা মহিলা এগৰাকীক সুধিলো, —

“বিফিউজী?”

“হয়-হয়!”

“বজাৰ হাট ক’ত কৰা হয়?”

“ৰামচী ৰ’ড আৰু নাথান ৰ’ডৰ ‘ওপেন এয়াৰ নাইট মাৰ্কেট’ত।”

কামাৰে কোৱা কথা এয়াৰ মনত পৰিল। এই ৰাতিৰ বজাৰ ‘দুখীয়া মানুহৰ ৰাতিৰ ক্লাব’ Poor Men's Night Club নামেৰেহে জনাজাত।

কয়লা ভাঙি থকা চীনা মহিলাই কথা কোৱাৰ ইচ্ছা নকৰিলে। ভাৱ হ’ল, ভাৰতীয় লোকৰ প্ৰতি সিহঁতৰ বৰ বেছি আগ্ৰহ নাই।

বি হতুক মহানন্দ মুছাই লগ পাবনে? কত বে উধাও হ’ল মহানন্দ মুছা? আৰু তেওঁৰ ছাত্ৰ বন্ধু?

কাইকাউছ—কামাৰ আৰু দক্ষিণৰ দুজনমান ভ্ৰাতৃলোকৰ লগত মই নাথান ব'ডৰ ৰাতিৰ বজাৰলৈ ৰাওনা হ'লো। বামচী ব'ডৰ এই খণ্ডত অলপ আগেয়ে বিচিত্ৰ গাভী কিছুমানৰ ভিৰ আছিল—এতিয়া এইবোৰৰ কোনো চিন-চাব নাই। ৰাতিৰ এই চীনা বজাৰৰ এক অনন্য ৰূপ মোৰ চকুৰ আগত জিলিকি উঠিল। বিচিত্ৰ হাট এইখন।

'কেচেটে টেপ ৰেকৰ্ডাৰ বেপাৰী — চৰাইৰ সঁজা লৈ ঠিকনা চোৱা বনিক চীনা চাৰণ-গায়কৰ দল (আঠ শ বছৰ আগেয়ে ৰাজত্ব কৰা চীনাৰ শিশু সম্ৰাট নিঙে একেলগে আঠটা দৈত্য মৰাৰ কাহিনী গীত সিহঁতে গাই আছিল।)

ডকৰ হাফপেণ্ট পিন্ধা বনুৱা এজাকে সাধুকথা শুনোৱা চীনা এটাৰ চাবিওফালে বৃত্তাকাৰ হৈ বহি আছিল। পাঁচ আৰু দহ চেণ্টৰ মুদ্ৰাবে ভৰি পৰিছিল তাৰ সন্মুখৰ কাঠৰ বাটি এটি। অন্ধ গায়কৰ দল এটিকো জুপুকা মাৰি বহি থকা দেখিলো।

গেছলাইটে পোহৰ কৰি ৰখা সস্তীয়া মদিৰাৰ দোকানত এদল যুৱকৰ ভিৰ দেখিলো, সিহঁতৰ সন্মুখৰ কাঠৰ টেবুলত এক চৰিয়া শামুকৰ খোলা।

উদং গাৰে বহি থকা এদল যুৱকৰ সন্মুখত এক চৰিয়া জীয়া শামুক দেখিলো। এই যুৱক দলৰ গাৰ বৰণ পাণ্ডু ৰোগীৰ দৰে। মদৰ বটল লৈ সিহঁতে হাঁহি - তামচা কৰিছিল আৰু চুহি এৰা শামুকৰ খোলাবোৰ মানুহৰ গালে দৰি,য়াইছিল।

সৌ চীনা চাৰণ গায়কজনে কি গাইছে বাক? মই তাৰ ওচৰত গৈ বহিলো —কামাৰে মোক অৰ্থ বুজাই দিলে — সি মাওৰ সঙ্গীত গাইছে — ৰাতিৰ এই চীনা বজাৰত মাওৰ সঙ্গীত বৰ জনপ্ৰিয় — আঃ এই সঙ্গীত মাও-ছে-টুঙৰ সঙ্গীত 'ডাৱৰৰ ওচৰত উপস্থিত হোৱাৰ মোৰ এক পুৰণা ইচ্ছা আছে।

আকৌ এবাৰ মই বহুত দূৰৈৰ পৰা — 'চিঙ্গ কাঙ্গ শন'ৰ ওপৰলৈ বগাই আহিলো। চিঙ্গ কাঙ্গ শন আমাৰ পুৰণা বাসস্থান। এতিয়া সেই দৃশ্য সলনি হৈ গৈছে।



ওআংছ য়াঙ্গ চীৰ পাছত আৰু কোনো ভয়ানক ভাজ নাই। বতাহ আৰু বিজুলীয়ে কান্ধ ভাঙাকান্ত কৰি তুলিছিল।

ষ'তেই মানুহ বহিছিল ত'তেই ৰাতা আৰু পতাকাই লহৰ তুলিছিল।

আঠত্ৰিশ বছৰ পাৰ হৈ গ'ল। আমি নতুন আকাশত থকা চক্ৰ চুব পৰা হ'লো। সমুদ্ৰৰ গহনত বুৰমাৰি সেউজীয়া কাঁচত চুব পৰা হলো।

পৃথিৱীত একোৱেই অসম্ভৱ নহয় — মাথোঁ সাহসৰ প্ৰয়োজন.. ”

সুৰ লগাই চীনা গায়কজনে গাই আছিল — , হৰুৰ, কুলি আৰু ৰালাচী জাতীয় লোকৰ ভিৰ এটা তাৰ চাবিওফালে পেটি ৰাইছিল।

শহা আৰু গৰুৰ মূৰ উতলাই আছিল এগৰাকী বৃদ্ধ চীনা মহিলাই। মাজে মাজে তাই নাবিকলৰ কোৰোকাৰ দৰে আকৃতিৰ হেতা এখনেৰে এই উতলি থকা পানীৰবোৰ আনি সজাই থোৱা সিলচত ঢালি আছিল। এই সিলচবোৰ যুতুৰ্ত্ত ভিতৰতে ক'ত উল্লং

হৈ গৈছিল মই একো গম পোৱা নাছিলো।

পুইশাক জাতীয় শাকৰ লগত সেই শামুকৰ খোলা বেচি থকা বুঢ়ি এগৰাকীয়ে বৰকৈ অনুৰোধ কৰিলে তাইৰ আঞ্জাৰ সোৱাদ লৈ যাবলৈ

‘পৰ্ণগ্ৰাহী লাইন’ বুলি বিখ্যাত অলীল কিতাপৰ দোকানৰ শাৰীবোৰ পাৰ হলো।

সক ডাঙৰ ট্ৰাঞ্জিষ্টৰ কিছুমান দ’ম কৰি ৰখা চীনা এটাই ক’লে—

“নিয়ক চীনত কৰা ট্ৰাঞ্জিষ্টৰ নিয়ক, মাত্ৰ চাৰিটা হংকংগৰ ডলাৰ দিলে হব।”

দক্ষিণৰ ভদ্ৰলোকসকল এই ট্ৰাঞ্জিষ্টৰবোৰৰ ওপৰত উবুৰি ৰাই পৰিল।

আঃ সৌবোৰ টেবিলিনৰ ছাৰ্ট, ঘড়ী, হেয়াৰ ডাইয়াৰ, বেডিঙ, ফেমেৰা, টেলিভিছ্যন ছেট। চীনৰ পৰা অহা বস্তু এইবোৰ।

আৰু দাম?

এৰা দাম যেন একোৱেই নাই?

ঘড়ীৰ দোকান এখনৰ ওচৰত থিয় হৈ মই দামদৰ আৰম্ভ কৰি দিলো—

কামাৰে ক’লে

—“ওনক এই টাইমপিচবোৰৰ বাহিৰৰ জাক জমকতা দেখি লোভ নকৰিব—

এইবোৰৰ ভিতৰৰ মেকানিজম’ৰ একো পাস্তা নাই।”

—“একো পাস্তা নাই?

—“হয় হয় একো পাস্তা নাই।”

—“আজি আপুনি কিনি লৈ যাওঁক কাইলৈ গম পাব।—হংকঙৰ এইখন বজাৰ ‘ঠগ বজাৰ’ বুলি প্ৰখ্যাত।”

কামাৰৰ কথালৈ ক্ৰক্ষেপ নকৰি মই দুটা টাইমপিচ তুলি লালো।

গোটেই ৰাতি আমি এই অদ্ভুত বজাৰখনৰ চাৰিও ফালে ঘূৰি ফুৰিলো

পুইশাক, শামুক, মাংস সিজোৱা গৰম পানী, বিভিন্ন সন্তীয়া মদিৰাৰ গোন্ধ লৈ গোটেই ৰাতি এই নাথান ৰ’ডৰ বজাৰত ঘূৰি ফুৰিলো।

মোৰ হাঁ হৈ ঘূৰি ফুৰা কাইকাউছে কলে—“মহম্মদ মুছাৰ খবৰ নোলোৱা? আহা।”

উঃ- এই দুৰ্গন্ধ কেনেকৈ সহ্য কৰি আছা ?

ভাৱ হ’ল—মই ডটয়ভাৰ ‘আতাৰ বৰ্ত্তত’ত ঘূৰি ফুৰিছো।

কাইকাউছৰ কঠিই চমক ভাঙি দিলে

—“এৰা মহম্মদ মুছাৰ খবৰ নোলোৱা প্ৰয়োজন।”

এয়া ৰাতি পূবাবৰ সময় হ’ল—মহম্মদ মুছাই যি হতুৰ সঁচাকৈয়ে লগ পালে নে? এই হংকঙতে মহম্মদ মুছাই তেওঁৰ শ্ৰেয়শীল লগ পোৱাৰ কথা আছিল।

হোটেললৈ আহি গম পালো মহম্মদ মুহম্ম উভতি অহা নাই।

তেওঁৰ ছাত্ৰ বন্ধুজনো উভতি অহা নাই।

কামাবে ঠিকেই কৈছিল—

ঠগ বজাৰেই আছিল সেইখন। ভালদৰে ছাবি দিয়াৰ চেষ্টা কৰোতে টাইমপিচ দুটাৰ স্পীণ্ডেই ছিঙি থাকিল। দুপৰীয়া কামাবে ক'লে—

— ভাল হৈছে বজাৰ কৰিব লাগিছিল হিমছাট ছুই মজক নাইবা চেণ্টেল ডিষ্টিক্ট আৰু ক'জবেৰেত বাতিৰ 'দুৰীয়া চীনা বজাৰত' বজাৰ কৰিবলৈ গ'লে এনেকুৱা হবই !!

—“ইচ্ছা কৰিলে আপুনি ঘড়ী দুটা ফিৰাই দিব পাৰে। যাব নেকি? মানুহটোক চিনি পাৰ?”

—‘চিনি পাম— কিন্তু?’

—“তেতিয়া হলে কোনো কথা নাই, সি নিশ্চয় এতিয়া নাথান ব'ডত জমা হোৱা ঘড়ীবোৰ পৰিষ্কাৰ কৰি আছে।



কাইকাউছৰ লগত মই 'টাইমপিচ' দুটা লৈ নাথান ব'ডত উপস্থিত হলো।

—পানীৰ ডোঙা কিছুমানৰ বাহিৰে বাতিৰ বজাৰৰ এতিয়া আৰু কোনো চিনচাব নাই।

হঠাৎ মই চিঞৰি উঠিলো—

— সৌটো —। আচৰিত কথা সি একেৰিনি ঠাইতে ওই আছে — তাৰ আশে-পাশে চাৰি পাঁচখন গাড়ী জমা হৈছে। মলিয়ন হাফশেণ্ট পিন্ধা চীনা বেপাৰীটো কুচি-মুচি ওই আছে। আমি দুয়ো তাক উঠাবলৈ যথেষ্ট চেষ্টা কৰিলো।

গাড়ী পৰিষ্কাৰ কৰি থকা আন এটা বুকে ক'লে—

—“সি আফিঙৰ নিচাত পৰি আছে,— আমনি কৰিছা কিয়?”

কাইকাউছে প্ৰশ্ন কৰিলে —

—“উঠিব কেতিয়া?”

—“অলপ সময় পাছত পুলিচ আহিব। তেতিয়াই সি ধৰ-কৰকৈ উঠি যিয় হব।”

কাইকাউছে মোৰ মুখলৈ চাই ক'লে —

—“আহা আমি 'ছেভেন আপ' একো বটল উপভোগ কৰি আহোঁ। উভতি আহোঁ মানে সি উঠি বহিব।”

আমাৰ সম্মুখত পকা জামু বৰপীয়া দুবটল 'ছেভেন আপ'। (ভাৰতত কোকাক'লাৰ যি স্থান দক্ষিণ পূব এচিয়াত 'ছেভেন আপ' ভেনে সমাদৰ)।

কাইকাউছে ক'লে —

— “হংকঙৰ বুৰঞ্জীত আফিঙে এক অবিখ্যাত স্থান অধিকাৰ কৰি আছে।”

— “মানে?”

— “১৮৩৯ ৰ চীনৰ প্ৰখ্যাত কানি যুদ্ধৰ কথা মনত নাই ?”

— “ভাৰতৰ পৰা অহা কানিৰ বাবে হৈছিল — এই যুদ্ধ।”

— “কেপ্টেনৰ পৰা সোতৰ মাইল দূৰৈৰ মাকাওত পৰ্তুগীজে অনা ভাৰতীয় কানিৰ সোৱাদ চীনে পাহৰিব নোৱাৰিলে। ‘কেপ্টেনত’ ব্যবসায় কৰি থকা বৃটিছ বণিকে এই সুযোগ কিয় এৰি দিব ?”

— ‘ছেভেন আপ’ত শেষ সোহা মাৰি ক’লে —

— “ভাৰতীয় কানিৰে বৃটিছে তেতিয়াহ’লে কেপ্টেনৰ বজাৰ দখল কৰি ল’লে ?”

— “স্বাগলিং চলিল। প্ৰচণ্ড গতিৰে চলা স্বাগলিং বন্ধ কৰিবৰ বাবে কানিৰ বজাৰ সত্ৰাটে বাজেয়াপ্ত কৰিলে। লগে লগে আৰম্ভ হ’ল এই কানিৰ যুদ্ধ- শেষত বৃটিছ বণিকৰ হংকং আৰু কাউলুন দখল — এইবোৰ চব পুৰণা কাহিনী



— “আমি আকৌ ময়দাৰ বস্ত্ৰ হৈ পৰি থকা চীনাটোৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গলো। কিন্তু মানুহটোৰ ওচৰত থিয় হৈ মোৰ মন বিষাদেৰে ভৰি পৰিল।”

দক্ষিণ-পশ্চিম এচিয়াৰ কোনো ঠাইত মই এনে দৃশ্য আৰু দেখা নাছিলো।

— “কেনেকৈ মই তাক ‘টাইমপিচ’ দুটা ওভটাই দিওঁ — বাক ?”

জাৰ্মান কবি ব্ৰেখটে এনেকুৱা এটা মানুহ দেখি এটা পংক্তি লিখিছিল — “তাপলি দিয়া কাপোৰ মোক নেলাগে। দিয়া যদি এটা সম্পূৰ্ণ কামিজ দিয়া ? এটুকুৰা কটীৰ মোৰ প্ৰয়োজন নাই — সম্পূৰ্ণ এখন কটী দিয়া। এটুকুৰা মাটিৰ প্ৰয়োজন নাই। মোক লাগে এটা সম্পূৰ্ণ কাৰখানা আৰু এই চৰকাৰ ?

এইবোৰৰ সলনি তোমালোকে আমাক ”

— “আহা কাইকাউছ আমি উভতি যাওঁ।”

— “কিন্তু তোমাৰ ‘টাইমপিচ’ দুটা ?”



মহম্মদ মুছাৰ অনুসন্ধানত হংকঙৰ জেদ বজাৰত তৃতীয় দিনাও মহম্মদ মুছা উভতি নাহিল। তেওঁৰ ছাত্ৰবন্ধুজনৰো কোনো খবৰ নাই। বি হস্তক বিচাৰি পালেনে বাক মহম্মদ মুছাই,

কাইকাউছে ক’লে —

‘তুমি ‘জেদ বজাৰত’ এবাৰ চাই আহিবগৈ পাৰা। কেপ্টেন ব’ডৰ সেই প্ৰখ্যাত জেদ বজাৰত অবশ্যে বিচাৰি পোৱাৰ চেষ্টা মূৰ্খাণিৰ নামান্তৰ।



জেদ বজাৰত মহম্মদ মুছাক বিচাৰি উলিওৱাৰ চেষ্টা মূৰ্খামি তথাপিও এটা সময়ত “মই জেদ বজাৰত” ভৰি দিলো।



আলিৰ দুয়ো কাষে দুলানি মাংসৰ দোকান দেখিলো। . জীয়াই জীয়াই ওলমাই থোৱা গাহৰী 'পিকিং ডাক' বোলা সেই সুবাদ খাদ্য ৰান্ধিবলৈ ওলমাই থৈছে কিছুমান হাহ। শহাপৰ, শামুক, গৰুৰ মগজু, ভাগে ভাগে সজাই থৈছে। যেতিয়া 'কেটন ৰ'ড'ৰ এই সুদীৰ্ঘ গলিত উপস্থিত হলো, ভাৱ হ'ল মুঠাক এনেদৰে বিচাৰিবলৈ অহা অকল মূৰ্খামিয়ে নহয়, বিপজ্জনকো।

'এয়ে সেই প্ৰখ্যাত জেদ বজাৰ'

মোৰ চকুত জিলিকি উঠিল জেদৰ কিছুমান বিচিত্ৰ অলঙ্কাৰ। ফুটপাথত বহা বেপাৰীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ডাঙৰ দোকানলৈ সকলোতে ভৰি আছে সেই অলঙ্কাৰ! জেদৰ পৰ্বত - সদৃশ টুকুৰা হিউৱেনচাঙে কৈ গৈছিল — চীনৰ টাঙ্গ বংশৰ সম্ৰাট এজনে তেওঁৰ প্ৰিয় ৰক্ষিতা এগৰাকীক এখন অতি মূল্যবান জেদৰ বিহুনা উপহাৰ দিছিল।

১৮ শতিকাৰ সম্ৰাট চিয়েন-লায়ে ৰাজকীয় বাণীসমূহ জেদৰ দ্বাৰা তৈয়াৰী গ্ৰহণত লিপিবদ্ধ কৰি থৈছিল।

চীনৰ মিজ বংশৰ সময়ত জেদৰ গুড়ি পানীয়ৰ লগত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

মৃতদেহৰ ওপৰত জেদৰ টুকুৰা থকা হৈছিল এইবাবে বাতে ই পচি নাযায় আৰু গোন্ধ নোলায়।

\*\*\* ক'ত বিচাৰি উলিয়াও মহম্মদ মুঠাক \* গনিৰ পৰা বাহিৰ হোৱাই সাংঘাতিক হৈ পৰিল।

দুই এগৰাকী চীনা ভ্ৰমলোকক মই বি হঙৰ কাহিনী পাকে প্ৰকাৰে বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলো সকলোৱে কান্ধ জোকোৰি আঁতৰ হৈ গ'ল।

প্ৰায়বোৰেই ইংৰাজী বুজি নেপায়। বিসকলে ইংৰাজী বুজি পায়, — তেওঁলোকৰ দৃষ্টিত সন্দেহ।

কেটন ৰ'ড শেষ হোৱা চাৰিআলিটিত মই এটা চীনা ভিক্ষাৰী বহি থকল দেখিলো। দক্ষিণ-পূব এচিয়া ভ্ৰমপত দেখা এইটোৱেই প্ৰথম ভিক্ষাৰী আছিল। .

কাউলুন উপদ্বীপৰ পৰা ফেৰীৰে 'ভিটোবিয়া হাৰবাৰ' পাব হৈ এদিন 'হংকং দ্বীপত' উপস্থিত হলো।

মহম্মদ মুঠাক আৰু তেওঁৰ ছাত্ৰ-বন্ধুজনৰ বাহিৰে — আমি সকলোৱে একেলগে প্ৰাচীন বুদ্ধ জাহাজৰ পোতাশ্ৰয় বিপালছ বে চালো।

লেডাৰ ষ্টাট!

কেট ষ্টাট!

টাইগাৰ বাম বাগিচা —

হেপিয়েলী!

কলহাছে ব্যৱহাৰ কৰা 'জাৰ'ৰ দৰে আকৃতিৰ চীনা জাহাজ উঠিলো।

ফলা অমিতাৰ দৰে আকৃতিৰ আছিল এই জাহাজ

আৰু বাতি ? এৰা বাতি ইণ্টাৰনেচনেল টপলেছ বাৰমেইডে আপ্যায়িত কৰা কোৱালিনৰ বেটুৰা এখনলৈ গৈ আহাৰ কৰিলো। তেতিয়ালৈকে মহম্মদ মুছা উভতি অহা নাছিল। তেওঁৰ ছাত্ৰ-বন্ধুজনো উভতি অহা নাছিল।

## শেষ অধ্যায়

হংকং বিমান বন্দৰত আমি মহম্মদ মুছাৰ বাবে অধৈৰ্য হৈ অপেক্ষা কৰিলো। তেওঁৰ ছাত্ৰ-বন্ধুজন ইতিমধ্যে উভতি আহিছিল। আমাৰ বস্ত্ৰ-বেহানি ওজন কৰি থকাৰ সময়ত মই মুছাৰ এই ছাত্ৰ-বন্ধুজনক একাষে মাতি আনি শুধিলো —

— “তুমি মুছাৰ কথা একো নেজানা ?”

— “আমেৰিকান এক্সপ্ৰেছে” মোৰ টকা আনি দিব নোৱাৰিলে।— মোৰ আশা একেবাৰে ছাৰখাৰ হৈ যাবলগীয়া হ’ল। মহম্মদ মুছা আৰু মই দুয়ো অশেষ চেষ্টা কৰি গম পালো —মোৰ বন্ধু গৰাকীয়ে টকা পঠিওৱা নাই।

মোৰ কেমেৰা কিনা নহব— আৰু মই নতুন ব্যৱসায় আৰম্ভ কৰিব নোৱাৰিম

—বুজিছে মেদাম মই সকলো সংযম হেৰুৱাই মহম্মদ মুছাক সাৱটি ধৰি হুকুৰ্কাই কান্দি দিলো।

—“তাৰ পাছত।”

—মহম্মদ মুছাই পকেটৰ পৰা কিছুমান হংকং ডলাৰ উলিয়াই মোৰ সন্মুখত দাঙি ধৰিলে। তেওঁৰ পকেট দুটা উদং হৈ পৰিল।

—“তুমি কেমেৰা কিনা আৰু নতুন ব্যৱসায় আৰম্ভ কৰি দিয়া ”

—“কিন্তু আপুনি ?” মুছাই আঙুলি টোৱাই ক’লে—

—ওনা তুমি নতুন কেমেৰা কিনি সৌ প্ৰাচীৰ খনৰ এখন ছবি তুলিবা।”

মই হংকং ৰীপৰ আমেৰিকান এক্সপ্ৰেছ ভৱনৰ প্ৰাচীৰখনলৈ মূৰ তুলি চালো—

হংকংৰ এই প্ৰাচীৰত ‘কৰাপশ্যনৰ’ বিৰুদ্ধে কিছুমান কথা লিখা আছিল। (দক্ষিণ-পূব এচিয়াত কৰাপশ্যনৰ এই বিচিত্ৰ ইতিহাস আছিল। থাইলেণ্ডত কৰাপশ্যন বেট ‘ফিল্ম’ হৈ থাকে — ব্যৱসায়ী বণিক কোনে কাক কিমান দিব লাগে সকলোৰে জানে। ব্ৰহ্মদেশ, ইন্দোনেচীয়া আৰু ফিলিপাইনছত এই বেট ‘ফিল্ম’ নথকা বাবে ব্যৱসায়ী বণিক দোখোৰ-মোখোৰত পৰা দেখা যায়।)

— “মহম্মদ মুছাৰ লগত মই একেলগে ভিক্টোৰীয়া পোতাশ্ৰয় পাব হ’লো।”

আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিলো মই

— “তাৰ পাছত ?”

— “মহম্মদে ক’লে — তুমি আগবাঢ়া। ”

মই প্ৰশ্ন কৰিলো —

— “তুমি ক’ল যোৱা ?”

মুছাই ক’লে —

— “সেইবোৰ তোমাৰ প্ৰয়োজন নাই -তুমি আগবাঢ়া ”

মহম্মদ মুছাৰ নাম বহুতবাৰ এনাউল কৰা হ’ল।

টি টি আইৰ এজেন্ট ৰাজা অধৈৰ্য হৈ পৰিল। সকলোৰে মুখত দৃষ্টিস্তাৰ বেখা ফুটি উঠিল। এৰা ইমান দিনে আমি সকলোৰে একেখন ঘৰৰ মানুহৰ দৰে ঘূৰি ফুৰিছিলো।

বি-হঙক মহম্মদ মুছাই বিচাৰি পালেনে নাই ক’ব নোৱাৰো —

মহম্মদ মুছা কিন্তু উভতি নাছিল।

বয়িং ছেভেন ও ছেভেন বায়েৰ সান্থক্লুজ বিমান বন্দৰ অতিমুখে গতি কৰিলে।

ছিট বেন্ট বুলি মই চাৰিওফালে চালো ‘নো স্মকিং’ ছাইন মছ পাই গৈছে। প্ৰায়বোৰ মানুহেই চিগাৰেট ধপিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। মহম্মদ মুছাৰ অন্তৰ্জ্ঞানে কাকো সুখী কৰা নাই।

দক্ষিণৰ মহিলাসকলে জাপানৰ বজ্জাৰত কিম্বা মূল্যবান মুক্তাৰ মালাবোৰ এতিয়া পিন্ধি লৈছে। বাকচবোৰ দলিয়াই পেলাইছে। ‘কাষ্টমছে’ এই মুক্তাৰ মালাবোৰক পুৰণা গহনা বুলিয়েই ভাবিব।

কিন্তু কামাৰে কি কৰিব ?

কাষ্টমছ ক্ৰিয়াবেলৰ ‘ৰেড্ চেনেলেৰে’ আমি পাৰ হ’ব লাগিব। ‘ষ্ট্ৰীণ’ নাইবা ‘হোৱাইট’ চেনেলৰ সুবিধা আমি নেপাওঁ।

আমি কি নিব পাৰিম ?

“A passport over 12 years old, may import free of duty bonafide baggage up to Rs 500 including liquor upto 32 oz 200 cigarettes of 50 cigar or 250 gms tobacco Television set, tape recorder other than battery operated, movie camera, movie projector however dutiable even though the value is less than Rs 500 ”Traveller’s cheques exceeding U S \$1,000/-

কি কৰিব কামাৰে কামাৰ সাৰি যাব পাৰিবনে ?

ভৰোৱালৰ থাকৰ ওপৰেদি কু বা মানুহ কামাৰ !!

‘কাষ্টমছ ক্ৰিয়াবেলৰ’ গ্ৰীণ চেনেলেৰে গৈ এটা সময়ত আমি শাৰী পাতি থকা  
কাষ্টমছ অফিচৰ সকলৰ সন্মুখত কিউ পাতিলো।

তছ-নছ কৰি বাকচ-পত্ৰ খুলি চোৱাৰ পৰ্ব আৰম্ভ হ’ল।

দাম নিৰাপণ!!

তৰ্ক-বিতৰ্ক।

আৰ্তনাদ

বাইফলধাৰী পুলিচ

কিউৰ মাজত ঘামি-জামি থিয় হৈ থাকোতে মই এটা অদ্ভুত দৃশ্য দেখিলো  
সৌৰা কামাৰ পাৰ হৈ গ’ল — কোনো ‘ডিউতি’ দিয়াৰ প্ৰয়োজন নহ’ল।

কিন্তু মহম্মদ মুছাৰ সেই ছাত্ৰ-বন্ধুজন? অফিচৰফালে তাৰ হাতৰ পৰা  
কেমেৰাটো নি ওপৰলৈ তুলি ধৰিলে —

— “কিমান দাম আছিল?”

— এই কম বয়সীয়া সবল ল’ৰাটোৱে কৈ পেলালে —

— “এশ আমেৰিকান ডলাৰ।”

— ওঠৰ শ টকা ফাইন দিয়া এই মুহূৰ্ততে নহ’লৈ

— ওঠৰ শ টকা ফাইন??

আহ, -- সৌৰা কুমাৰস্বামী।

‘ডিউতি’ৰ ঝামেলা পাৰ হৈ সৌৰা লাউজত ঘূৰি ফুৰিছে। কোনোবা আহিব বুলি  
বৰ আগ্ৰহেৰে অপেক্ষা কৰিছে — “অথচ কোনো অহা নাই।”

— “বেচেৰা কুমাৰস্বামী।।”

হঠাৎ চিঞৰ-বাকৰ হলমূল লাগি পৰিল। ধৰা পৰিল।

কোটিপতি ব্যৱসায়ীয়ে দেশ-বিদেশ চাই জ্ঞান-অৰ্জন কৰিবলৈ পঠিওৱা পুতেক  
ধৰা পৰিল। — কিন্তু কি আনিছিল ৰাজে?

ভালদৰে পোহৰ হোৱা নাই। সান্ধ্যকাল বিমান বন্দৰক ফ্লাড্ লাইটে পোহৰ কৰি  
ৰাখিছিল।

কাইকাউছে ক’লে —

— “ঘৰলৈ নোযোৱা?”

— “ঘৰ? — ক’ত ঘৰ?”

উত্তৰ শুনি মোৰ লগত অহৰহ ছাঁয়া হৈ ঘূৰি ফুৰা মানুহটো উচণ ৰাই উঠিল।